

A TANÍTÁS PROBLÉMÁI
SZERKESZTI: VAJTHÓ LÁSZLÓ
18. SZÁM

BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ

**A MAGYAR
SZÉPPRÓZA TÖRTÉNETE
SZEMELVÉNYEKBE**

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST

TARTALOM

TÁJÉKOZTATÓ. BEVEZETÉS.

STÍLUSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1. SZÉPPRÓZÁNK A KÓDEXIRODALOM KORÁBAN

JÓKAI-KÓDEX
A MIATYÁNK LEGRÉGIBB MAGYAR SZÖVEGE.
A DÖBRENTAI KÓDEX: BIBLIAFORDÍTÁSA.
HALÁL HIMNUSZA.
AZ EGYÜGYŰ FRÁTER.
SZENT BÁRLÁM ÉLETE.
ÉRDY KÓDEX.

2. A VILÁGI TÁRGYÚ SZÉPPRÓZA JELENTKEZÉSE; A VISOLI BIBLIA NYELVE

PESTI GÁBOR: AESOPUSI MESÉI 1536.
HELTAI GÁSPÁR: SZÁZ FABULA.
PONCIANUS HISTORIÁJA.
SALAMON KIRÁLYNAK az Dávid király fiának MARKALFFAL való tréfabeszédeknek könyve
KÁROLI GÁSPÁR: SZENT BIBLIA.

3. A BAROKK STÍLUS

PÁZMÁNY PÉTER: PRÉDIKÁCIÓK.
RIMAY JÁNOS:
GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS: TÖRÖK ÁFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG.
ROSNYAI DÁVID: HOROLOGIUM TURCICUM.
ROSNYAI DÁVID:
GRÓF HALLER JÁNOS: HÁRMAS ISTÓRIA.
MIKES KELEMEN TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK:
MIKES KELEMEN: MULATSÁGOS NAPOK.
FALUDI FERENC: TÉLI ÉJTSZAKÁK.

4. A REGÉNY MŰFAJÁNAK MEGHONOSODÁSA

GRÓF HALLER LÁSZLÓ: TELEMAKUS.
MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.
BÁRÓCZI SÁNDOR: ERKÖLCSI MESÉK.
BESSENYEI GYÖRGY: TARIMÉNES UTAZÁSA.
DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.
SZEKÉR JOACHIM: MAGYAR ROBINSON.
KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI
KAZINCZY FERENC: BÁCSMEGYEINEK ÖSSZESZEDETT LEVELEI.
KAZINCZY FERENC: PÁLYÁM EMLÉKEZETE.
KAZINCZY FERENC: PANNONHALMI ÚTJA.

5. A ROMANTIKUS NOVELLA ÉS REGÉNY

KISFALUDY KÁROLY: TOLLAGI JÓNÁS VISZONTAGSÁGAI.
KISFALUDY KÁROLY: TIHAMÉR.
FÁY ANDRÁS: KÜLÖNÖS TESTAMENTOM.
FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.
VÖRÖSMARTY MIHÁLY: SZÉL ÚRFI.
GAAL JÓZSEF: ALFÖLDI KÉPEK ÉS KALANDOK.
GAAL JÓZSEF: ÉJI LOVASOK.
GAAL JÓZSEF: SZIRMAY ILONA.
BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.
VAJDA PÉTER: A NAP SZAKASZAI.
KÖLCSEY FERENC: A VADÁSZLAK.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: A KARTHAUSI.
NAGY IGNÁC: A KALANDVADÁSZ.
JÓKAI MÓR: A NEPEAN SZIGET.
KUTHY LAJOS: HAZAI REJTELMEK.
PETŐFI SÁNDOR: A FAKÓ LEÁNY ÉS A PEJ LEGÉNY.

6. KIÁBRÁNDULT ROMANTIKA EGYÉNI STÍLUS

7. KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG MAGYAR EGYSÉGE; A MAGYAR HUMOR MŰVÉSZETE.

8. A LÉLEKTANI REALIZMUS; FRANCIÁS IRÁNY; ÚJROMANTICIZMUS

9. AZ IMPRESSZIONIZMUS

10. AZ EXPRESSZIONIZMUS

A REGÉNY SZERVEZETE

LEÍRÁS

KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI.
BESSENYEI GYÖRGY: TARIMÉNES UTAZÁSA.
FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.
JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: KARTHausI.
BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.
JÓKAI MÓR: AZ ARANY EMBER.
MIKSZÁTH KÁLMÁN: LAPAJ, A HÍRES DUDÁS.
HERCZEG FERENC: POGÁNYOK.
GÁRDONYI GÉZA: LÁTHATATLAN EMBER.
BÁRSONY ISTVÁN: EGY ÓRA ODAKINT.
TORMAY CECILE: RÉGI HÁZ.
KRÚDY GYULA: A HÍDON.
MÓRICZ ZSIGMOND: KERÉK FERKÓ.
BENEDEK ELEK: ÉDES ANYAFÖLDEM.
TAMÁSI ÁRON: SZŰZMÁRIÁS KIRÁLYFI.

PÁRBESZÉD

DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.
KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI.
FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.
BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.
BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.
JÓKAI MÓR: AZ ARANY EMBER.
MIKSZÁTH KÁLMÁN: SZENT PÉTER ESERNYŐJE.
HERCZEG FERENC: POGÁNYOK.
GÁRDONYI GÉZA: ISTEN RABJAI.
AMBRUS ZOLTÁN: MIDAS KIRÁLY.
HARSÁNYI ZSOLT: MADÁCH.
MÓRICZ ZSIGMOND: ERDÉLY.

JELLEMZÉS

MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.
DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.
KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI.
FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.
BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.
KUTHY LAJOS: HAZAI REJTTELMEK.
BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.
JÓKAI MÓR: SZERETVE MIND A VÉRPADIG.
MIKSZÁTH KÁLMÁN: LAPAJ, A HÍRES DUDÁS.
AMBRUS ZOLTÁN: MIDÁS KIRÁLY.
HERCZEG FERENC: AZ ÉLET KAPUJA.
GÁRDONYI GÉZA: KI-KI A PÁRJÁVAL.
MÓRICZ ZSIGMOND: LÉGY JÓ MINDHALÁLIG.

KORRAJZ, ALAPESZME, SZERKEZET

MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.
DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.
BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.
BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.
BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.
JÓKAI MÓR: A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY.
MIKSZÁTH KÁLMÁN: ÚJ ZRINYIÁSZ.
HERCZEG FERENC: AZ ÉLET KAPUJA.
GÁRDONYI GÉZA: LÁTHATATLAN EMBER.
TORMAY CECILE: RÉGI HÁZ.
MÓRICZ ZSIGMOND: ERDÉLY.

MAGYARÁZÓ SZÓTÁR**TUDOMÁNYOS IRODALOM**

TÁJÉKOZTATÓ.

A magyar széppróza története szemelvényekben úttörő munka. Külföldön sincsen még ilyen rendszerű prózai gyűjtemény. Ha valamely antológia, ez méltán igényelheti, hogy elsősorban a benne levő anyagot vegyük figyelembe, s ne a kimaradt nevek miatt szálljunk perbe. Baránszky-Jób László szempontjai nem engedhették, hogy minden valamirevaló író szerepeljen; más, mint fejlődéstörténeti, stílus tekintetében fontos rész nem kerülhetett bele az így is nagyon kiszélesedett keretekbe. Sokszor azonos vagy rokon stílussajátságok közt is válogatni kellett. A terjedelem nem mindig az érték fokát jelenti; vannak írók, akiket néhány sor már egész mivoltukban megmutat; némelyek, nem egyszer éppen a másodsorban állók, több helyet kívántak, egyéniségük, írásmódjuk természete szerint. Hogy milyen nehéz félezeregynéhány lapon összefoglalni egy műfajt, melyben egyetlen író munkássága is átlag ötven kötetnyi: szükségtelen bővebben fejtegetnünk. A legfőbb útvonalak mégis megtalálhatók. Ami magát az áthidalás, magyarázat szerény formájába öltözött tanulmányt illeti, mindenütt a szemléltetés szelleméhez igazodott. S ha az elmélet nem szólhat is egyszerre mindenkihez, az idézetek fejlődéstörténeti jelentőségük.

Ha kiadványaink életrevalók, újabb meg újabb kötetekben próbáljuk felmérni a magyar regény, novella, tudományos próza stb. kincseshányját, s akkor, évek múltán, valóban a leggazdagabb olvasókönyvnek, A magyar irodalom olvasókönyvének nevezhetjük sorozatunkat. Akkor majd megvalósul egy szép álmunk is: A világirodalom olvasókönyve.

Hálás köszönetet mondunk az Athenaeum, a Singer-Wolfner, Révai, Dante Irodalmi Intézeteknek, a Franklin-Társulat-nak, az íróknak és az elhunytak jogutódainak, amiért az anyagot készségesen rendelkezésünkre bocsájtották, valamint azoknak, akik e könyv kiadásában résztvettek:

Augusztinovicz Elemér (Sopron)	Czakó János (Csongrád)
Áprily Lajos (Budapest)	Dormuth Árpád (Székesfehérvár)
Bakó László (Szeged)	Vitéz Durkó Antal (Békés)
Balázs Sándor (Budapest)	Evva Gabriella (Kecskemét)
Bank Sándor (Miskolc)	Fábián István (Mátyásföld)
Barankay Lajos (Pécs)	Fischer Vilmos (Budapest)
Baránszky-Jób László (Budapest)	Fógel Sándor (Budapest)
Bartmann György (Budapest)	Fülöp Károly (Szeghalom)
Bánkúti Dezső (Budapest)	Gáldy Béla (Budapest)
Bánóczy Endre (Nagykőrös)	Grynaeus Ida (Budapest)
Belohorszky Ferenc (Nyíregyháza)	Györe János (Nagykőrös)
Berczik Árpád (Budapest)	Halász László (Budapest)
Biczó Ferenc (Kaposvár)	Hézsér Aurél (Budapest)
Biró Lajos (Kaposvár)	Hilscher Zoltán (Budapest)
Boda István (Budapest)	Hollós István (Kisvárd)
Csapó Jenő (Szekszárd)	Vitéz Horváth Oszkár (Budapest)
Csizmadia György (Aszód)	Incze Gábor (Budapest)
Csorba Zoltán (Miskolc)	Ivánfi János (Jászberény)
Juhász Géza (Debrecen)	Papp István (Hatvan)
Juhász Jenő (Budapest)	Pauka Tibor (Budapest)
Kardeván Károly (Budapest)	Pásztor József (Budapest)
Kardos Tibor (Budapest)	Rubinyi Mózes (Budapest)
Katona Ilona (Budapest)	Ruhmann Jenő (Sopron)
Kemény László (Szolnok)	Ütő Mihály (Curgó)
Kerecsényi Dezső (Budapest)	Sebestyén Erzsébet (Budapest)
Kis Margit (Nyíregyháza)	Sonkoly István (Nagykőrös)
Koczogh András (Budapest)	Szegárdy József (Budapest)

Kovács Kálmán (Budapest)
Kováts Albert (Budapest)
Krompaszky Miksa (Budapest)
Kun Sándor (Debrecen)
Mátray Tibor (Székesfehérvár)
Merényi Oszkár (Kaposvár)
Mesterházy Jenő (Budapest)
Mező Ferenc (Budapest)
Nagy Ferenc (Budapest)
Nagy Jenő (Pápa)
Nagy József (Szeghalom)
Nagy Sándor (Budapest)
Osváth Ferenc (Nagykőrös)
Papi Biró Izabella (Budapest)

Szentgyörgyi László (Budapest)
Szerb Antal (Budapest)
Székely Károly (Budapest)
Szép Ernő (Kecskemét)
Szira Béla (Budapest)
Szirák Ferenc (Kiskúnfélegyháza)
Takács László (Budapest)
Tamás József (Budapest)
Tóth Pál László (Dombóvár)
Törös László (Nagykőrös)
Ujváry Lajos (Mezőkövesd)
Urbányi János (Pestszentlőrinc)
Vajthó László (Budapest)
Virányi Elemér (Budapest)
Zipser Sándor (Budapest)

A munkát önzetlenül végeztük, de mégis nagy haszonnal: érezzük, hogy használtunk vele.

Budapest, 1937. május havában.

A Tanítás Problémái szerkesztője.

BEVEZETÉS.

1. Olvasókönyvünk bemutatja szemelvényekben a magyar elbeszélőművészet fejlődését. Célja, hogy szemmértékkel ajándékozzon meg, irodalmi érzéket fejlesszen. Tudjuk, hogy csupán a technika az, ami tovább fejlődik, aminek fejlődéstörténete van. S viszont nem ez a művészi érték lényege. A művész teremtő ereje, a művész egyénisége bármely korszak technikájában megtalálja a megfelelő eszközöket, beteljesíti a fogyatékos kezdeményezéseket, vagy a megmerevedett formát széttörve, újat alkot. Valaki mestere lehet a kifejezés technikájának, kitűnően képviselheti kora stílusát, mégsem ragad meg bennünket lelkünk mélyén. Elszórakoztat, mohón olvassuk végig egyszer, hogy soha többé ne vegyük a kezünkbe. Érdekes-e hát akkor megfigyelni, megismerni, hogyan fejlődik ez a boszorkányos technika, amely virtuózzá tehet, művésszé nem? Sőt szinte akadályos annak, hogy művésszé lehessen valaki, mert kívülről ajándékozza azt, aminek belülről kell kifejlődnie, küzdelmek, fájdalmak árán. Kész mintákat kínál formák helyett, amelyek a teremtő alakítás bélyegét viselnék magukon, abban születnének. Mégis ismernünk kell ezt a technikát, éppúgy, mint zenét tökéletesen átérteni és átérezni csak az tud, aki ért valamit a hangszerekhez, ismeri a hangjegyeket - és főleg gyakorlott hallása van, ismeri az egyes zenei kifejezőmódokat. Akármilyen hihetetlenül hangzik is zeneértő és zenekedvelőnek, a Faust világos szerkezetű, fülbemászó zenéje gyakorlatlan fül számára áttekinthetetlen, ellenszenves hangzavar csupán. Pusztán irodalmi műveltségű hallgató arra figyel, hogy az opera szövege miben tér el Goethe drámai költeményétől. A dráma szövegéből indul ki, mert erre van beidegezve a hallása, hiányzik a zenei érzéke. Pár év múlva, ha közben volt alkalma hallását gyakorolni s magát a Faustot is többször hallotta, szinte megdöbbenve gondol vissza arra, hogy ez a könnyű, fülbemászó zene, ez a világos szerkezetű dalmű valamikor áttekinthetetlen zürzavarként hatott rá s az énekes hangja, a szöveg, a mese, a zene, annak dalrészei, táncbetétei, szimfónikus hangulatfestő darabjai érzékei számára nem voltak egybefoglalhatók.

2. Ennek a gyűjteménynek az lenne a célja, hogy bizonyos hallással, bizonyos szemmértékkel, érzékkel ajándékozza meg az olvasót. Figyelmeztetni akar egyre s másra, ami nem tűnik szembe „regényolvasásnál”. Ez a műfaj ugyanis az, amelynél leginkább a tartalom köti le figyelmünket. Igen tanulságos kimutatások készültek arról, hogy életkorok, foglalkozások, társadalmi osztályok szerint kit milyen tárgyú regény érdekel és arról is, hogy különböző korú férfiak, nők mennyire a maguk létkérdéseire olvasnak ki feleletet - ugyanabból a regényből. Mindennek ellenére, vagy éppen ezért, sehosem fontosabb az előadásmód tökéletessége, mint ennél a műfajnál, éppen mivel leginkább olyan, amely „olvasóközönség” számára készül. A művész itt e l b e s z é l valamit. A regényhez képest a líra tisztábban művészi jellegű, inkább nyugszik az alkotó művész egyéniségén. Szinte visszatetsző lenne fejlődéstörténeti sorrendbe állítani Balassi, Berzsenyi, Arany, Ady nevét. A lírikus, ha elődöket keres, messzi századokba megy vissza, kihagyja a fejlődés egész sorát. Hangulati hatásokat vesz csupán át. Lelki rokonai az ő igazi vérbeli ősei. A közvetlen előd, aki a technikai felkészültséget származtatta át reá, csak a műhelyt és a szerszámot adta. A bútorozott szoba előző lakója ő csupán. Az új lakóval a régi bútorok közé új hangulat költözik.

Másként van mindez az elbeszélésnél. Ebben közvetlenül tükröződik a kor minden változata. S ha egy báró Eötvös József a regényíró lelkiismereti kötelességévé teszi, hogy vállalja kora harcok feladatait, csak a regény természetes szerepét érzi meg. Az elbeszélés, a regény végeredményben egyén, vagy egyének rajza, környezetük, társadalmi miliójuk szövedékében. S épp ezért fokozottan magán viseli a korlélek bélyegét. Ez a magyarázata annak, hogy nem egy regény, amely a maga idejében lázba hozta egész Európát, olyan alaposan elavulhatott, pedig nem egyszer zseniális költő, kiváló szellem alkotása, mint amilyenek Rousseau Nouvelle Héloïse-a, Goethe Werther-e, nálunk az Abafi, de Jókai nem egy regénye is.

S érdekes, hogy a regény nem tárgyánál fogva avul el ilyen gyorsan - a regény tárgyak örökéletűek, - hanem technikájánál fogva. Szövege azonos a korlélekkel. Minden kor az emberi élet változott formája, új illem, új hangsúly. A korlélek ott bujkál a társalgás nyelvében, a társadalmi szokásokban, a világnézetben, életszemléletben. A regény tartalmilag mentesítheti magát kora egyoldalúságaitól, balítéletei-

től, rendesen ezek ellen küzd (Don Quijote, A falu jegyzője) nyelvben, ízlésben, észjárásban azonban kora gyermeke. Megkövülten őrzi rostjaiban a múlt idők flóráját; a régi regények lapjait óvatosan, szerető kézzel kell forgatnunk, préselt virágok tapadnak reájuk s küldik felénk a multak illatát. Egy lírai költeménynek az örök jelennek kell lennie s egy lírai antológiának ebből a szempontból, az örök jelen szempontjából, kell összeválogatódnia, kizárólagosan esztétikai szempontból. Ami a lírában meg tud halni, mintha sohse élt volna. A széppróza korántsem az örök jelen, hanem inkább csupán a ma, a maga korába visz vissza, visszavisz a multba, egybeválogatásánál megértőbbnek kell lennünk, itt nemcsak az örök jelen, hanem a pillanat szülöttei is számot tarthatnak érdeklődésünkre, sőt mintha itt ezek lennének a figyelemreméltóbbak, az érdekesebbek.

De amiként az eposz a verses regényben elérkezett a szubjektív formáig, a próza érzékletlenebb - vagy versnél is érzékenyebb? - anyagát is átmelegíti, átfűti lassan az egyéniség lélekrezdülése, a művészet. Igaz, Flaubert tudatosan törekedett arra, hogy minél hidegebben, tárgyilagosabban írjon s a Goncourt testvérek is közös laboratóriumi munkává akarták átalakítani a regényírást, de Flaubert stíljében nagyon is ott ég az egyéniség fojtott tüze. Ez a sorok között lappangó, villódzó, elfojtottságában csak feszültebb egyéni hangulat az, ami az értéktelen kalandorregényektől az igazi művészi regényt megkülönbözteti. Mi az, amit Zilahy Lajosnak érzünk írásaiban, mi az, ami értéket ad ezeknek az írásműveknek, ha nem a mű sajátos egyéni hangulata. De ahhoz, hogy ezt ki tudja fejezni valaki, urrá kellett lennie a mesterség összes titkain, érzékének kell lennie az élet szövedéke, az élő nyelv s az egyéniségek színei iránt. A kezdetleges stílus könnyen elárulhatja a magánember gyöngéit, emberi fogyatékoságait, a hiúságot, pongyolaságot, tudálékoságot. A művészi stílnak nem szabad ilyen grafológiai vizsgálódás számára hozzáférhetőnek lennie. A legegényibbnek látszó művészi stílusnak is épp oly érceménynek és hozzáférhetetlennek kell lennie, minden szubjektivitást kizárónak, mint a leghidegebbnek. S viszont a leghidegebb stílus is lehet művészi értelemben egyéni. Jó időbe kerül, míg az elbeszélő művészet hatása összes eszközeit kifejleszti és lehetőséget ad, hogy e kész hangszeren a művészi egyéniség is megszólaljon.

Ekkor azután fel tudja használni még azt is, ami kényszerűség a számára, azt a kiszolgáltatottságát, hogy nyelve azonos a mindennapéval s archaizáló stílussal valóban visszavisz a multba s megszólaltatja a jelen társadalmát is a társadalmi osztályok sajátos nyelvén, egyszóval urrá lesz művészete anyagán és eszközein, fölébük kerekedve művészi céljaira használja fel őket.

3. Hiba lenne márcsak azért is e műfajt kezdetei alapján megítélni. A motivum-vándorlást figyelő és kutató, tartalmi szempontokat követő irodalomtörténetírás meglehetősen kedvetlenül kellett hogy megvallja, milyen alacsony eredetű az európai regény. A féktelen képzeletű és lustálkodó Keletről jön a görög szigeteken keresztül az antik kultúra bomlási időszakában a Krisztus utáni II. században. Bizony, tartalma többnyire olyan, hogy csupán a legalantasabb szórakozást szolgálja. Az első európai regényírók, Heliodorus, Petronius, Apuleius egyáltalán nem válogatósak a hatáskeltés eszközeiben. A merev műfaji keretek álláspontjára helyezkedő poétika kénytelen-kelletlen megállapítja, hogy az újkor legelterjedtebb, szinte uralkodó műfaját, a regényt, jelentkezésekor a műfajokat oly gondosan számon tartó latinok és görögök nem hajlandók külön műfajként az előkelő eposz, dráma és óda mellé beiktatni.

Ezt nem szabad figyelmen kívül hagynunk ma sem. Kétségtelen, sehol sem leleskedik, lappang annyi művészetben kívüli elem, mint a regénynél. De valamely művészetág, műfaj lényegét nem határozza meg, milyen alakban jelentkezett, s még kevésbé az, mint vélekedtek kezdetben róla. Irodalmon például kezdetben csupán latin nyelvű tudományos munkát értettek, később kiterjesztették e fogalom körét a magyar nyelvű tudományos munkákra is s csak azután engedték be a magyar nyelvű költészetet. A szellemi életben a későbbi, magasabb fejlődési fornák derítenek fényt az alacsonyabbakra.

Egyébként nem is kell a regényt pusztán az alantas kíváncsiság ösztönéből származtatnunk és elterjedését az antik formák bomlásával magyaráznunk. A prózai elbeszélés fellépésének és elterjedésének van egészen egyszerű magyarázata s ez a k ö z l é s e s z k ö z ö k m e g v á l t o z á s a . Az eposz tulajdonképpen a szóbeliség, a szóbeli közlés korának az elbeszélő műformája s minden később, az írásbeliség korában keletkezett eposz részben ilyen naiv eposzt akar pótolni vagy lírai elemekkel átszőtt verses regény már. (Ilyen az Aeneis is; Torquato Tasso, Camoens munkáiról nem is

szólva.) Az írásbeliség korának természetes epikai műfaja a regény. Az írásbeliség, az írásbeli közlés megadja a lehetőséget, hogy kevésbé zárt formája ellenére is fennmaradjon és továbbadható, közölhető legyen. A középkori kolostor, mint a könyvmásolás műhelye s egyben mint olvasókör, mint közönség hívja életre a kódexirodalom műfajait, a legendát és a példát. A tulajdonképeni európai regény a XVII. és XVIII. században születik meg, amikor elterjed a könyvnyomtatás és közönséget teremt. Nálunk a magyar regény közönségét Dugonics Etelkájáé teremt meg, az első kiadás ezer példányáé egy év alatt fogy el. Ezt megelőzőleg az idegen nyelvből némi átalakítással fordított „Kártigám” aratott nagy közönségsikert.

A regény, a művészi próza, a széppróza nyomtatott szöveghez van kötve, a csendes olvasáshoz. Fokozottabb koncentrációt jelent, tesz lehetővé, gyorsabb ütemet, mint amilyen fennhangon, felolvasásnál elérhető. De ha sajátos nyelv is az írott és nyomtatott nyelv, mégsem szabad papirosízűnek lennie, meg kell őriznie, illetőleg vissza kell szereznie azt az elevenséget, színességet, melegséget, érzéki varázst, amely élő, beszélt nyelv korában sajátja volt. Annak, hogy a magyar széppróza nyelve olyan nehezen talált vissza az élő szó természetességéhez, megvan a magyarázata: első szépprózai szövegeink fordítások s ez a körülmény nemcsak az idegenszerűségeknek nyit kaput, hanem általában gátolja a nyelv természetes folyását, szárnyát szegi a szabad lendületnek. De vállalnia kell a nehézségeket, az idegen forma kétségtelen veszélyével szemben az új tartalom szerves belső fejlődésre indítja, kényszeríti a nyelvet.

4. A r e g é n y szó, mint maga a műfaj, a nyelvújításkor született. Szemere Pál alkotása. A novella - Kazinczy ajánlotta - magyar elnevezéséből, a r e g é -ből képezte. A műfaj idegen neve a r o m a n , csupán a közbeszédben honosodhatott meg, mert amikor a műfaj feltűnt, a purizmus iránya uralkodott már s ez irtotta az idegen szavakat. A regény elnevezést megelőzőleg vele egyidejűleg a t ő r t é n e t volt használatos; például Mészáros Ignác Kártigám történetét írja. De használták a novella elnevezésére a m e s e szót is. Így fordítja Báróczi „Marmontel m e s é i t”; a mese népnyelvben ma is használatos elnevezése a költött, költöttnek minősített elbeszéléseknek. Mándi Sámuel egybekapcsolja a „roman”-nal, ilyenképen: „romanok, vagy római mesék”. A regény mellett ma is használatban lévő n o v e l l a elnevezés olasz-latin eredetű és újságot jelent. Valóban, a széppróza fejlődésére nem csupán az irodalmi közlésezők, az írásbeliség, nyomtatás kifejlődése volt hatással, hanem a hírlapok, időszaki folyóiratok jelentkezése és elterjedése is. Különösen a rövidebb elbeszélés fejlődése van folyóiratokhoz kötve; nálunk Kisfaludy Tihamér-ja egyenesen az Auróra számára készült, később pedig a rajz, amely oly nagy hatást gyakorol a széppróza stíljére, tulajdonképen hírlapi műfaj. Nagy Ignác Magyar titkok-ja éppúgy a croque-kból nő ki, mint ahogyan az újságírás iskoláját járja ki Mikszáth, Gárdonyi. - Csak legújabbban kezdi az impresszionizmusig finomodott rajzot felváltani a nyelvi és faji expresszió prózája, amely inkább belső alakítás, mint külső minták után készült másolás; egész stíljében olyan, hogy nehezen lenne beilleszthető napilapba, azok stílusától elütő.

5. Ezt az utat készülünk végigkövetni a széppróza történetében. Szépprózán a költői kifejezés eszközeként használt prózát s így az elbeszélő művészet prózáját értjük. Kegyelettel vettük át Beöthy Zsolt elnevezését, értvén művészi szándékú prózai írásművet rajta. Beöthy Zsolt „A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban” előszavában tüzetesen megindokolja, miért használja „próza” helyett a „széppróza” kifejezést. Próza a költészet ellentétét is jelenti s így tehát nálunk a külföldi irodalomban használatos „prózai költészet” nem lenne szerencsés elnevezés. Legmegfelelőbbnek találja „a szépprózai elbeszélés” megjelölést, értve rajta mindazt a prózát, ami költői vagy „költémennyel vegyes dolog”. S ha a cím „szépprózai elbeszélés”, magában könyve szövegében rendesen egyszerűen „szépprózáról” beszél. Ért rajta minden művészi szándékú prózát, ha a művészi szándék, a Kunstwollen, fogalma nem is állt még akkor a rendelkezésére, miután azt az esztétika csak nemrég alkotta meg. - Magunk részéről az ő használatában sajátos veretet kapott „széppróza” szót szerencsésnek érezzük s művészi szándékú próza értelemben ezt kívánjuk használni. Ez a művészi szándék nyíltan csak később jelentkezik. Még Mikes és Faludi is tanító és moralizáló szándékkal igazolja szépprózai kísérleteit. Báróczinak éppen az a jelentősége, hogy neki már nyíltan vallott egyetlen gondja a művészi kifejezés, a művészi nyelv. Tehát, mint egyéb területeken, a prózairodalomban is csak lassan szabadul idegen, heteronóm szempontoktól a művészet, ezért csak már fejlettebb fokon lehetséges a tiszta elvű szemelvénykiválasztás. A fejlődés

minden korszaka más és más szempontú megítélést, kiválasztási elvet kíván. Kezdetben az egyes műfajok jelentkezése mellett pusztán maga a nyelv került bemutatásra s figyelemreméltó volt maga a puszta küzdelem is az írásbeli közlés lehetőségéért. Azután a nyomtatás jelentkezésekor be kellett mutatni magát a nyomtatott szöveget is a maga kezdetlegességében, bár végig betűhív közléssel követhettük volna nyomon még betűtípusban is a nyomtatott próza, a „látható nyelv” útját. De már csak azért is meg kellett alkudnunk, mert szemelvénygyűjteményünk tanulóifjúság számára készült olvasókönyvnek és így egy-egy korszakról beértük egy-egy betűhív közléssel (Jókai-kódex, Ponciánus, Dugonics). Nem filológiai nyomozás volt a célunk s ezért Pázmány stíljének közvetlen előzményeit - Telegdi, Magyar szövegeit - mellőztük. Pázmány mint kiemelkedő stílusminta került a példatárba.

Lassan a művészi szándékú próza egyre inkább egybeesik az elbeszélés műfajaival, a regénnyel és a novellával. A széppróza főfejlődési vonala a prózai elbeszélés fejlődési vonalával fonódik szerves belső összefüggésbe. Minden nyelvbeli előadás egyben időbeli is s így fel kell vennünk az előadottnak a történés formáját, mint azt már Lessing megállapította. Munkánk első része a széppróza fejlődésének stílustörténeti áttekintését adja; a második rész kizárólagosan az elbeszélőművészet fejlődését kívánja szemléltetni: hogyan válik leírás, párbeszéd, jellemzés, korrajz, egyre jobban a műfaj természetének megfelelőbbé, dinamikusabbá. Ez utóbbi rész csupán a fejlődés legfőbb állomásait kívánja bemutatni s természetesen egyben nagy elbeszélőink helyes történeti értékelésére is tanítani kíván.

Igyekeztünk minden szemelvényt magában is megérthető kerek egészként adni. Törekedtünk arra is, hogy a kiszakított részek tartalmilag is kortörténeti dokumentumok legyenek (lásd a Dugonics, Bessenyei, Faludi szemelvényeket). Magyarázatainkban a széppróza fejlődésével párhuzamos, azt nyomon követő korízlést is ismertettük. Könyvünk a régebbi irodalomra nézve elsősorban olvasókönyv, nehezebben hozzáférhető könyvekből akar szemelvényekkel szolgálni, a stílusfejlődés újabb korszakaira már csupán stílustörténeti elemzés szempontjából ad részeket.

Külön a novella fejlődését nem követhettük nyomon, csupán az általános keretek között jelezhetjük főbb mozzanatait. A novella szigorúbb szerkezetű és csak egészében való közlése alapján alkothatunk felőle igazán fogalmat. Viszont kellő számú novellát teljes egészében e könyv keretei között be nem mutathattunk. - Sokféle szempontot igyekeztünk összeegyeztetni. S ha több problémát vetettünk is fel, mint amennyit véglegesen megoldottunk, úttörő kísérletünkkel akkor sem végeztünk talán felesleges, haszontalan munkát.

STÍLUSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

1. SZÉPPRÓZÁNK A KÓDEXIRODALOM KORÁBAN

Középkori szépprózánk nyelvi ereje, szépsége annyi század távolságán át is hat, megragadja a lelket. Sajnos, ez a próza szinte teljes egészében fordítás csupán, nem mutathatja nyelvünket a maga eredeti épségében. A középkori szerzetes gonddal ragaszkodott az áhítatosan tisztelt szöveghez és ez csak árthatott a stílusnak. Nem egyszer átveszi a latin mondatszerkezetet, szórendet; az irodalmi stílus, a folyamatosság kedvéért áthidaló kötőszókkal (ha, hogyan, aki, holott, stb.) igyekszik szorosabban egybekapcsolni a mondatokat, akkor is, ha erre semmi szükség nincs. Az ablativus absolutus (a -va, -ve, -ván, -vén képzős határozói igenév időhatározói mondatok helyett) az accusativus cum infinitivo (a -ni végű igenév tárgyessettel) átvételére szintén bőven akad példa. Feltételes mód jelentő mód helyett s a szenvedő igealak gyakori használata a legszembeszökőbb idegenszerűségek még. Nincs ez a nyelv mégsem minden szépség híjján. A gondolatritmus, az ismétlés, a rokonértelmű szavak halmozása, amely nem egyszer fokozás, tanuskodik a középkori magyar nyelv költőiségéről, valamint a külsőséges szépséggel nem sokat törődő szerzetesírók önkéntelen ízléséről. A kéziratos könyvek szerzetesi rendházak számára felolvasó szövegnek készültek, bár ezt a holt, a szó szoros értelmében írott nyelvet nem lehetett könnyű fennhangon olvasni. A bonyolult mondatszerkezet nehéz feladat elé állíthatta a felolvasót, jegyzi meg Horváth János. Valószínűleg úgy segített magán, hogy az egybeerőszakolt mondatokat részekre bontotta, szüneteket tartott ott, ahol az értelem megkívánta.

Ha a magyar széppróza jövője szempontjából mérlegeljük a kódexirodalom jelentőségét, el kell ismernünk, hogy nyelvünk benne jut át az irodalmiság iskolájának kezdő fokozatain. Itt-ott megcsillan a művészi szándék, a fordított munkában való gyönyörködés; a fordító kéri: Szent Bárlám életét „szeretettel olvassák, mert igen szép.” - A feladat, a magasabb szellemi légkör, magában is iskolázó hatással van. - Az első magyarnyelvű írott könyv, a Ferenc legendát tartalmazó *J ó k a i k ó d e x* és a *K a r t h a u z i N é v t e l e n k ó d e x é n e k*, az *É r d y k ó d e x*-nek nyelve között végbe ment fejlődés szembetűnő. E két határjelző szöveg között be akartuk mutatni a középkori széppróza műfajait: a legendát (köztük a keleti színekkel ékes, indiai eredetű Szent Bárlám életét), a prózai költeményt (Halál himnusza) s a példát; közöltük a Miatyánk legrégebb fennmaradt magyar szövegét is, valamint a Döbrentei-kódex bibliafordításának egy részletét; nyelvtörténeti szempontból, a Visoli Bibliához hasonló jelentőségű.

JÓKAI-KÓDEX

XV. sz. első fele.

Részlet a Ferenc-legendából.

A fordólt farkasról, ki bódog Ferencnek miatta fordóla nagy szölédségre.

Történék némi csudálatosság és tisztos emlékezésvel méltó Eugubia városában, mikoron méglen él vala szent attya. Mert vala Eugubia városának tartományában egy szernyű farkas testének nagyságával és gyűlhözésnek éhségével keménséges, ki nemcsak a baromi lelkeseket vesz vala el, de embereket és asszonyokat es megmar vala, úghogy mend az polgárok tartatnak vala azannya döghben és félelemben, hogy mend fegyverkedvén mednek vala, mikor járnak vala az város földjén, hogyhana kellelt vala menniek erős hadra. De maga fegyveresek sem árthatnak vala az mondott farkasnak fogai ellen; ki gonosz szerencsének miatta előllóli vala, nem menekethetik vala fene gyűlhözéségtől. Azért ezennyé félelm mend meghatá őket, hogy valaki nagy elig mér vala kimenni a városnak kapúja kül. Azért úr Isten akará megjelteni ez felőlmondott polgároknak Szent Ferencnek szentségét, mikoron lakoznák ugyanottan, megmutatá csudálatos mivelkedetnek miatta. Mert Szent Ferenc könyörölvén rajtok, szerzé magát az mondott farkasnak eleibe menni. Azt a polgárok megértvén, mondnak vala néki: Atyámfia Ferenc, az kapu kül ne menje, mert az farkas, ki immáran sok embereket megmarr, mendenestől fogván tégedet megöl. De Szent Ferenc hívén úr Jézus Krisztusba, ki menden testi lelkeseknek uralkodója, nem paizsval fegyverkedett avagy pikonhokval, de szent keresztnek jegyével jegyzvén magát, kiméne a kapón [mend] társával, menden bizodalmit veté úr Istenbe. Kik őbenne hiendnek, tészí őket menden sereg nélkül nyomtatni és jártatni bazaliskoson és jáspiskijón, nemcsak farkason, de es oroslányon és sárkányon. És ezképpen Krisztusnak hiveséges szolgája, Ferenc, nem páncélval öltöztetvén avagy törvel, nem ívet viselvé avagy hadi fegyvereket, de szentséges hitnek vértével, keresztnek jegyeivel jegyzettettvén, ragadá útát eleibe és ő félelm nélkül állhatatost kezde elmenni. És ímé sokaknak látására, az helyekről, kikre nézni felhágtak vala, az szörnyű farkas mendenestől fogván szája felnyitván Szent Ferenc ellen fut vala, ki ellen Szent Ferenc veté keresztnek jegyét, ő tőle es, társától es farkast megehnyétvén, és futamását megtartá isteni erőnek miatta, és keményen megnyitott száját belrekeszté. És annakutána hozzá híván ötét, monda néki: „Jőj idé, atyámfia farkas, és Krisztusnak felőle parancsolok néked, hogy sem nékem sem egyébnek valakinek árts.” Csuda: legottan kereszt lévén, belrekeszté ő szörnyő száját, és az parancsolat lévén, legottan magát feje-hajtván leterjeszté Szent Ferencnek lábaihoz. Farkasbalól lön bárány.

A szöveg betűszerinti olvasása.

A z f o r d o l t f a r k a s r o l : k y b o d o g f e r e n c z n e k m y a t t a f o r d o l a n a g y z e w l e d s e g r e

TÉwrtének nemy czudalatosság es tyztes emlekezésuel melto Eugubia varasaban mykoron meglén eluala zent Attya Mert vala Eugubia varasanak tartományában egy [f] zernyw farkas testenek nagysagauál es gywlhewzesnek ehsegeuel kemenseges: ky nemczak baromy lelkeseket veztualael De embereket es azonhokot es: megmaruála vgy hogy mend az polgarok tartatnakuala azanna dewghben es félelemben hogy mend fegyuerkeduen mednek uala mykoron yarnakuala azuaras fewlden hogyhana kelletuolna mennyek erewshadra De maga fegyueresek sem arthatnakuala az mondot farkasnak fogay ellenn ky gonoz zerenczenek myatta elewllewllyual nem menekethetykuala fene gyewlhewtsegetewl

Azert ezenne felelm mend meghata ewkewt: hogy valaky nagy elyg mer uala kymenny az varasnak kapuya kewl Azért vr ysten akara meg yelentyeny ez felewl mondot polgaroknac zent fferencznek zentseget Mykora lakoznak vgyanottan meg mutata czudalatos myuelkedetnek myatta Mert zent ferencz kewnyewrewluen raytok: zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny Azt az polgarok meg ertuen mondnakuala neky Attyamfya ferencz az kapukewl ne meny Mert az farkas ky ymmaran sok embereket megmart mendenestewlfoguan tegedet megewl De zent ferencz hyuen vr ieszus cristusba ky menden testy lelkeseknek vralkodoya nem payzual fegyuerkedet auagy pykonhokual De zent kerestnek yegyuel yegyzuen magat ky mene az kapon: [mend] tarsauul menden byzodalmat vete vr istenbe kyk ewbenne hyendnek tezy ewkewt menden seregnelkewl nyomtatny es yartatny bazaliscoson es [Es] yaspiskyon nemczak farkason De es orozlanyon es sarkanyon Es ezkeppen cristusnak hywseges zolgaya fferencz Nem panczelual ewltewztetuen auagy tewruel nem yuet vyseluen auagy hady fegyuereket De zentseges hytnek verteuel kereztnek yegyuel yegyzettettuen Ragada vtat eleybe Es ew felelmnelk ewl alhatatost kezde elmenny Es yme sokaknak latasara az helyekrewl kykre nezny felhaktakuala Az zewrnyew farcas mendenestewlfoguan zaya felnyttuan zent ferencz ellen futtuala: ky ellen zent fferencz vete kereztnek yegyett ewtewlees tarsatoles farkast meg ehnyettuen es fvtamasat meg tarta ysteny erewnek myatta; es kemenen meg nytot zayat belrekezte Es annakutanna hozza hyuan ewtett monda neky: yewy ydee Attyamfya ffarkas es cristusnak felewle paranczolok neked hogy sem nekem sem egyebnek valakinek arcz: Chuda: legottan kerezte leuen bel rekezte ew zewrnyew zayat: es az paranczolat leuen legottan magat feye haytuan leteryezte zent ferencznek labayhoz Farkasbalol lewn baran

A MIATYÁNK LEGRÉGIBB MAGYAR SZÖVEGE.

Müncheni-kódex 1466.

Mi atyánk, ki vagy mennyekben szenteltessék te neved.

Jőjön te országod. Légyen te akaratod, miként mennyen és azonként földön.

Mi testi kenyerünk felett való kenyeret adjad mű nekünk ma.

És bocsássad mű nekünk mű vétetönket, miként es mű bocsátonk nekünk vétetteknek.

És ne vigy münket késértetbe. De szabadóch münket gonosztól. Ámen.

A DÖBRENTAI KÓDEX: BIBLIAFORDÍTÁSA.

Másolta Halabori Bertalan 1508-ban.

17. A húsvétnak kedég elő napján tanejtványok menének Jézushoz mondván: Hol akarod szerzjünk néked húsvétet enned?
18. És tahát Jézus monda: Menjetek a városba nékihez és mondjátok néki: Mester mondja: Én idóm közel vagyok, te nálad teszek húsvétet én tanejtványaimmal.
19. És tanejtványok tőnek, miként Jézus szerzé ű nekik, és húsvétet szerzének.
20. Est lévén kedég, ül vala ű tizenkét tanejtványival.
21. És ű ettekben monda nékik: Bizon mondom néktek, mert egyitek engem eladandó.
22. És Igen megszomorodván kezdte ki-mind mondania: Uram, mi-nem én vagyok-é?
23. És tahát ű felelvén monda: Ki kézzel én vélem az tálba nyúl, engem az áról.
24. Lehet, embernek Fia elmégyen, miként írván vagyon ű róla: de jaj az embernek, ki miá embernek Fia eláróztatik: jó vala néki, ha az ember nem sziletett volna.
25. Felele kedég Júdás, ki űtet eláróltá, és monda: Mester, mi-nem én vagyok-é? Monda néki: Té mondád.
26. Ű vacsorájok lévén kedég, Jézus felvön kenyeret, és megáldá, és megtöré, és adá ű tanejtványainak, és monda: Vegyétek és egyétek: ez én testem.
27. És pohárt vévén, hálát ada és adá nékik, és monda: Igyatok mind ebből.
28. Mert ez én vérem, új hagyásnak, ki sokért kiötletik bínöknek bocsánatjára.
29. Mondom kedég néktek: Nem iszom mától fogván ez szőlőtőnek zsírjából mind az napig, mikoron azt igyam újat én Atyámnak országában ti véletek.
30. És édes ínek mondván, el-kimenének olajfának hegyére.
31. Tahát mond nékik Jézus: Ti mind megtántorodtok én bennem ez éjjel. Mert írván vagyon: Megverem az pásztort és eloszolnak csordának juhi.
32. Miután kedég felkelendek (támadandok), elöttetek Galileába megyek.
33. Felelvén kedég Péter monda néki: És ha mind megtántorodandonak te benned, én soha nem tántorodom.
34. Monda néki Jézus: Bizon mondom néked, mert ez éjjel, mielőtt kakas ínekeljen, engem háromszor megtagadsz.
35. Monda néki Péter: És ha kételen volna nékem véled meghalnom, téged meg nem tagadlak. Azonként mondának mind az tanejtványok.
36. Tahát jöve vélek Jézus egy Gyetszemán nevő faluban és monda ű tanejtványainak: Itt üljetek, míg amoda megyek és imádok.
37. És felvén Pétert és Zebedeos két fiát, kezdte szomorodnia és kesergeni.

38. Tahát monda nékik Jézus: Mind halálíg szomoró én lelkem: szenvedjeteK itt és vigyázjateK vélem.
39. És onnéjeteK előlépék és orcájára essék imádván és mondván: Én Atyám, ha lehet, múljék el én rólam ez pohár, de maga bizony ne miként én akarom, de miként te.
40. És jöve az tanejtványokhoz és lelé űket alodtokban. És monda Péternek: Így nem vigyázhattál én velem egy idén?
41. VigyázjateK és imádjateK, hogy kísértetbe ne menjeteK. Lehet a lélek kész, de a test beteg.
42. Esmég másszer elméne és imáda mondván: Én Atyám, ha ez pohár el nem múlhatik, ha nem igyam, légyen te akaratod.
43. És jöve esmég és lilé űket alodtokban, mert ű szemek megnehezölt vala.
44. És űket meghagyván, esmég elméne és imáda harmadszer, azon beszédet mondván.
45. Tehát jöve ű tanejtványihoz és mond nékik: AlodjateK immár és nyugodjateK el: íme elközelejt idő, és embernek Fia adatik bínösöknek kezekbe.
46. KeljeteK fel, menjönek el: íme elközelejt, ki engem elárol.
47. Még ű szóltába, íme Júdás, tizenkettőnek egyik, eljuta és ű véle nagy sereg törökkel és dorongokkal, papok fejedelmitől bocsáttatteK és népnek vémbitől.
48. Ki kedég űtet elárolta vala, nékik jelt ada, mondván: Malamelyet megapolandok (csókolandok), ű az, tartsáteK űtet.

HALÁL HIMNUSZA.

*Példák könyve; másolta Ráskai Lea
1510-ben.*

Néminemű bölcs, hogy az halált jonkább eszében tarthatná, ez bölcs szerzé ez verseket, ezenképen mondván:

Elmegyek meghalni, mert az halál bizony, de az halálnak órájánál semmi bizonytalanabb. Jóllehet bizonytalan legyen, de maga azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; mire szeressem én azt, aki keserű végezetet ígér, kinek szerelme hiában való, mire szeretem azt, inkább elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni, mert mindenek erre kell jutni, és semmi meg nem bántja, hogy kinek ez rész meg nem adatnék.

Elmegyek meghalni, én, ki mostan jelen való ember vagyok, az elmultakhoz hasonlatos leszek, ha el nem mentem, de maga még elmegyek meghalni.

Lássad, hová megyen minden jelen való élő ember, mert az folyár én velem mondhatja, elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; mert az halált valahányszor megérezem bizonnyal lenni, halálos bűnt inkább elhagyok.

Elmegyek meghalni; kemény szentencia az gonosznak és az jónak kellemetes adatik, az élest halál követi, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; hamuvá leendő vagyok, miképen születtem, azonképen megvégeztetem.

Elmegyek meghalni, egyebeket követvén, még énutánam is többen jönnek, mert sem első, sem utolsó én nem vagyok, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; király vagyok, de micsoda az tisztesség, micsoda ez világi dicsekedés, mert embernek király ura az halál, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; pápa vagyok, de az halál engem nem hagy sokáig pápálkodni, de befogja számat.

Elmegyek meghalni; pisek vagyok, de az botot, az sólyát, az kófiomot, az pispeksüveget akár akarjam, akár ne, de elhagyom és elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; semmi viadalommal meg nem győztetem, esetben vitéz vagyok, de az halált nem tanultam meggyőzni.

Elmegyek meghalni; bajnok vagyok, küzdést jól tudok, de az halált meg nem győzhetem, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni, mert az vénség engem tovább nem hágy élni.

Elmegyek meghalni; vén vagyok, és immár az én időmnek vége közel vagy, és az halálnak kapuja megnyílt, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; bölcs beszédű vagyok, egyebeket beszédemmel megkereszteltem, de az halál megrekeszte engemet, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; gazdag vagyok, de az arany avagy az marháknak sokasága nekem semmit nem használ.

Elmegyek meghalni; szegény vagyok és semmit velem el nem viszek, ez világot megutálok, mezételen belőle kimegyek és elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; bíró vagyok, ki immár sokakat megfeddtem, de az halálnak ítéletit rettegem és elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; az gonosz gyönyörűség engem meg nem tart, sem az bujaság az én életemet meg nem hosszabbítja.

Elmegyek meghalni; nemes nemből születtem, de az nemzetség az én időmet el nem halasztja, azért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; látásra szép vagyok, de az halál az szépségnek és az nemes természetnek nem tud kedvezni.

Elmegyek meghalni; bölcs vagyok, de vajjon minemű bölcsesség tudja az halálnak okosságát meggyőzni; olymint azt mondaná, egy sem.

Elmegyek meghalni; bolond vagyok, de az halál sem az bolondnak, sem az bölcsnek nem nyújtja békességnek frigyét avagy szegődségét, de mind egyetemben elmennek az halálra.

Elmegyek meghalni; különb-különb jó étkekkel és borokkal megteljesültem, élvén ezek felett, mégis mondhatom, elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; barát vagyok, ez világnak szerelmének meghalandóul és jó életet veendőül, ezenképen jól megyek meghalni.

Elmegyek meghalni; orvos vagyok, de az orvossággal meg nem szabadulok, mert akármit műveljenek az orvosok, azért én elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; mit vígadok, az homályos szerencse megcsalja az vígadozót, miért hogy meghal az vígadozó, azért én mit vígadok, inkább elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni; sok pénzü vagyok, de az pénznek sokasága soha az halált el nem távoztatja.

Elmegyek meghalni; alejtván hosszú ideig élni és netalántán ez az utolsó nap, azért készülök meghalni.

Elmegyek meghalni; örülvén nem örülök sok ideiglen, de ez világnak örömeit elhagyom és az halálra megyek.

Elmegyek meghalni; engem nem siratnak, sem énrtem nem imádnak, de elfeledtetem még az enyéimtől is, mikoron én meghalok.

Elmegyek meghalni; de nem tudom, hová megyek, sem tudom, mikoron megyek el, de akárhová fordítsam magamat, ha azért az halálra megyek.

Elmegyek meghalni, látván, hogy az halál mindeneken uralkodik és igen sűrű és gyakori az ő hálója.

Elmegyek meghalni; azért kérlek téged, kegyelmes Krisztus, hogy irgalmazz énnekem, megbocsátván minden én bűneimet, mert meg kell hálnom.

Elmegyek meghalni, kérvén én Uram Krisztust, hogy mindenek esedezzenek énérettem és bocsánatot nyerjenek énnekem; ezenképen jól megyek meghalni.

AZ EGYÜGYŰ FRÁTER.

*Horvát-kódex; másolta Ráskai Lea
1522-ben.*

Némely nemesember bemene Sz. Bernald szerzetiben. Mely nemesember mikoron nem tanóhatnék írást az őneki adatott mestertől az ő elméjének goromboságátul, legottan magát megalázá, gondolván azt, hogy jobb őneki alázatosságban szolgálni Istennek, hogy vennéje ő rája az paraszt frátereknek ruhájokat. Mert többet nem tanóhatott vala, hanem csak ezt: *Ave Maria!* És mert ez két ígét minden napon nagy gyakorta és nagy ájtatossággal mondja vala, történék, hogy ez nemesemberből lett paraszt fráter meghalna, és az ő sére némelytől meglátogattatnék. És íme az sérnek fejtől nevedett vala szépséges liliom, ki vala megírván mind belől, mind kívől. És oda híván az apátot és az pispeket, mikoron megásták volna az sért, lelék az liliomnak gyökerét kiszármazni ez fráternek szívből az ő szájának miatta, és osztán kívől felnevedvén. Kinek ő levelein vala írván: *Ave Maria!* És ezeket látván, dicsérék az Szűz Máriát, ki tiszteli az ötet tisztelőket.

SZENT BÁRLÁM ÉLETE.

Kazinczy-kódex 1526.

Úrnak nevébe kezdetik az Szent Bárlámnak élete. Kérom azért én, ki ezt írtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel olvassák, mert igön szép.

Az Szent Bárlám, kinek életét az tisztölletös Damaszcénus János doktor szeretettel öszveszedögette és megírta, az Szent Jósafát királyt, isteni malaszt ú benne cselekdövé, az pogányságnak állapotjáról az körösztýén hitre téríté ímellyeténképpen. Mikoron közönségös India körösztýén barátokkal tellyes vóna, feltámoda egy néminemő hatalmas király, kinek neve vala Avenir, ki az körösztýénöket, jelösbén az barátokat igön háborgatja vala. Történék kegiglen, hogy az királynak egy néminemő barátja, ki az ú udvarába első vala, isteni malasztból az királyi palotát elhagyá és barátta lön. Melyet mikoron az király meghallott vóna, az nagy haragnak miatta dihösködni kezde és ütöt az pusztának belsőibe szorgalmatossággal megkeresteté. Mikoron, megtalálták vóna nehezen, elébe viteté. Látvén kegiglen alávaló ruhával felötötöt, ki annak előtte szokott vala drága ruhákba járnia, és az sok böjtöknek miatta meghervadtak lennie, ki annak előtte sok kéncsökkel és drága étkekkel szokott vala élnie, monda néki: ‚Ó balgatag és elveszött elméjő! Mi okájért változtattad az tisztösségöt szidalmaságra és te magad gyermeköknek játéku szörzötted?‘ Kinek az monda: ‚Ha ennek okát kévánod én túlem megértenöd, az te ellenségeidet távöl töled eltávoztassad.‘ Az király kegég megkérdvé, hogy kik vónának az ú ellenségi, monda amaz: ‚Az harag és az kévanság. Mert ezök bántják meg, hogy az bizonság meg ne esmértethessék. Jelön légyenek kegyék az mondásoknak hallására az böcsesség és az igasság.‘ Kinek monda az király: ‚Légyön úgy, amint mondad.‘ Tehát az monda: ‚Az balgatagok azokat, melyek vannak, megutálják, olymint nem vónának; azokat kegiglen, melyek nincsenek, igyeköznek hozjájok ölelnie. Valaki azért meg nem kostolandja azoknak ödösségit, melyek vannak, nem tanulhatja meg azoknak bizonságit, melyek nincsek.‘ Ennek utána sokat szóla az királynak előtte Urunknak embörré lételéről és az hitről. Tehát monda néki az király: ‚Ha te néköd eleztébb fel nem fogadtam vóna, hogy az haragut eltávoztatnám, az te testödöt ingyenmajd tízre vettetném. Kélj fel azért hamar és fuss el az én szemeimnek előle, hogy tégöd továbbá ne lássalak és gonoszúl el ne veszesselek.‘ Az Istennek emböre kegiglen nagy szomorúsággal mene el az királynak előle, ezért hogy mártíromságot nem szenvedhete. Ezönközben, mikoron az királynak magzatja nem vóna, sziletetteté ő néki egy igön szép firfiú magzat, kit Jósafátnak nevezete. Öszvegyüjtvé kegyék az király öromében nagy sok népet, hogy az sziletött gyermekért az istenöknek ödoznának, ötven égbe néző böcsöket es hivata hozjá, hogy mint lenne jövendöbe az ő magzatjának dolga, szeretettel megtudakoznák és ő néki meg jelöntenék. Sokan azért közzölök mondák az gyermeköt jövendöben nagynak lenni hatalmasságban és kazdagságban. De egy, ki az többinél bölcsebb vala, az királynak ímezt felelé: ‚Ez gyermek, ki te néköd sziletettötött, ő király, nem lészön az te országodba király, de az te országodnál hasonhatatlan jobba, mert az körösztýén hitnek, melyet te háborgatsz, ez gyermek jövendöbe tisztöllöje lészön.‘ Ezt kegiglen ez böcs ő magátúl nem mondá, hanem isteni ihlésből. Hallván kegyék ezt az király, igön megrettene rajta. Az várasban magának egy igön szép palotát rakattata és az gyermeköt az palotába béhelyözteté. Szörze kegyék ő mellé nömös ifiakat szolgálatra és parancsolá ő nékik, hogy az gyermek előtt se kórságot se vénségöt, se halált, se kegiglen szegénységöt ne emlötenének, se egyebet valamit, ki ő néki valami szomorúságot hozhatna; de mindönöket gyönyöröségösöket mondanának ő előtte, hogy az ő elméje gyönyöröségökben foglaltatván,

semmit az jövendőkről ne gondolhatna. Ez ifjak közzől keéglen ha valamelyiknek történik vala megkórúlnia, az király azt onnétan ottan kiviteti vala és más ifiat állat vala helyébe. Parancsolá továbbá az király, hogy ez gyermeknek előtte valami emléközetöt Urunk Krisztosról ne tennének.

ÉRDY KÓDEX.

*Szent Erzsébet legendája. 1527.
Karthausi névtelen másolása.*

Történék egy napon, mikoron nagy hideg volna, hogy úgy mint senki ne látná, vinne apró maradékokat az vár kapuja elébe az szegényeknek. És íme, elől találá az ő atyja, csodálkozván rajta, ennenmaga mit járna és hova sietne, megszólítá őtet: Fiam, Erzsébet, hova mégy, mit vissz? Az nemes király leánya, mert felette szemérmes vala, nagyon megszégyelé magát és megijede és nem tuda félelmében egyebet mit felelni: Ím rózsát viszek. Az ő atyja kedég, mint eszes ember, meggondolá, hogy nem volna rózsavirágnak ideje, hozzá hívá és meglátá kelebét, hát mind szép rózsavirág az asszú, apró portéka. Ó nagy ártatlanság, ó szeplőtelenységnek halhatatlan malasztja! Íme az áldott mennyei király nem hagyá az ő szerelmes szolgáló leánya beszédét hamisságban, hogy szemérmet ne vallana, de inkább szentséges voltát isteni irgalmasság követné. Azt látván az ő atyja, elcsodálkozék rajta. Ez leányzó, ha élhetend vala, mi naggyá leszen! Annakokáért nem akará mívelkedetiben megbántani, látván, hogy mind lelki ájtatosságában, mind jó mívelkedetiben Krisztus Jézusnak áhítatos szolgáló leánya volna.

2. A VILÁGI TÁRGYÚ SZÉPPRÓZA JELENTKEZÉSE; A VISOLI BIBLIA NYELVE

Pesti Mizsér Gábor és Heltai Gáspár mesefordításaival jelentkezik a világi tárgyú széppróza. Pesti Mizsér nyelve tömörebb, mint Heltaié, Heltai viszont, ha terjedősebb is, tisztábban, népiesebben fejezi ki magát. De míg Pestinél csak latinizmusok találhatók, a szász eredetű Heltai nyelvében germanizmusok is vannak.

A regény Keletről a keretes elbeszélés formájában jött át. Ilyen keretes mese P o n c i á n u s története, az első szórakoztató prózai munka irodalmunkban, egyben például szolgálhat, mennyire nem voltak válogatók írók, olvasók a szórakoztatás eszközeiben. Az ókori és középkori ember ízlése sokkal durvább, mint a mai emberé. Az elbeszélést sűrűn tarkító ízléstelen részek jól megférnek az elbeszéléshez fűzött moralizáló tanulságokkal. A Ponciánus, mint az egykorú vásárok beszámolója is tanúsítja, örvendett legnagyobb népszerűségnek a hasonló munkák között. Bizonyal főleg azért, mert nem csupán a keretbe foglalt elbeszélések voltak érdekesek, hanem maga a keretül szolgáló mese is. Diocletianust mostohája hamis vádjára alapján ki akarja végeztetni az édesatyja, Ponciánus, de nevelői - a hét bölcs - egy-egy példabeszéd elmondásával hét napon át napról-napra halasztatják a kivégzést, míg végül az ifjú ártatlansága kiderül és a mostoha elnyeri méltó büntetését. - A munka németből készült meglehetősen gyenge fordítás, nyelve jó egy századdal marad el a korabeli eredeti vallásos vitairódlom nyelvétől. A században kedvelt népkönyvek stílusát mellette S a l a m o n és M a r k a l f beszélgetéseiből közölt részlet képviseli szemelvénygyűjteményünkben. A latin eredeti Európaszerte rendkívül népszerű volt. Nálunk több mint 80 mondás ment át belőle a népnyelvbe. Nyelvének durvasága megérteti, hogy Geleji Katona István, az öreg Graduál szerzője, Bethlen Gábor udvari papja, miért tartotta volna fontosnak, hogy az irodalmi nyelv elkülönüljön a népitől. Nagyon is tudja értékelni nyelvünk sajátosságait, felismeri logikai erejét, de rámutat arra is, hogy öntudatoság híján, „mikor mindenki a szokást követi csupán, ez az ékes és büszke nyelv igen megotrombul és elparasztul.” Küzd a nyelvi pongyolaságok ellen: a szerint-et és való-t ki lehetne küszöbölni és például „természet szerint való” helyett jobb lenne „természeti”-t mondani. Vallja a nyelvújító, nyelvalkotó képzés jogosultságát, lehetőleg minden idegen szót egy magyar szóval adjunk vissza (Magyar Grammatikátska, 1645.).

Fejlődéstörténetileg kétségtelenül legnagyobb jelentőségű próza a Visoli bibliáé (1590); alapja a protestáns magyarság nyelvi műveltségének és szinte máig örök forrása a nyelvi megújításnak.

**PESTI GÁBOR:
AESOPUSI MESÉI 1536.**

AZ FARKASRÓL ÉS AZ BÁRÁNYRÓL.

Mikoron a farkas a kútfőnek az feje felé innék, látá odaalá távol az bárányt, hogy alól innék. Oda mene, kezdé feddeni a bárányt, hogy felzavarná a vizet. A bárány reszketni kezdé, és könyergeni, hogy neki ártatlannak kedvezne, mert idealá távol itt volna, és az vizet meg nem zavarhatta volna, sőt ingyen megzavarni sem akarta volna. A farkas viszontag keményen dörög vala: Mire mondod, szentségtörő? (úgymond) ugyanis mindenkoron csak káromra járál, atyád, anyád is mindenkoron csak ellenem járának, de te ma megfizetsz nekem! És őtet legottan torkon ragadván, megszaggatá.

ÉRTELME.

Ha a hatalmas gonoszt akar tenni,
Köni a nyavalyáshoz hamis okot lelni,
És amint akarja úgyan megítélni.

HELTAI GÁSPÁR: SZÁZ FABULA.

Aesopuséból És Egyebünnen. 1566.

II. Fabula. A farkasról és a bárányról.

Egy farkas igen szomjú elméne innya a patakra.

Midőn ivutt volna, alá tekénte a patakon nagy messze és láta ott egy bárányt, hogy innék a patakból. Alá sieté ezokáért a bárányhoz, és monda annak: Miért zavarod fel a vizet énnekem? Miért nem hatsz innom? Monda a nyavalyás bárány: Hogy zavaríhattam volna fel a vizet teneked, holott ide alá ittam legyen: te kedig tova fel, honnég alá foly ide a víz. Monda a farkas: Micsoda? Lám szömbe mersz szökni velem: miért szidogatsz? Monda a bárány: Jaj nem szidlak, jó uram. Monda a farkas: Mind te, mind szüleid, és minden nemzeted ellenségim voltak énnekem. Az apád is ugyan ezen bosszúságot művelé rajtam hat hónappal ezelőtt. Monda a bárány: E világon sem voltam én akkor. Monda tovább a farkas: Mindenütt kárt tész: vetésemet sem tarthatom meg miattad, mert mindenütt elragod. Felele a bárány: Hogy hogy rághatom el vetésedet, holott nincsen fogam? Megbúsulván a farkas, monda: Pokol érnek ok adásoddal, bezzeg megfűzetsz. És ottan megfogta s mégöve.

Értelme.

E fabulával írta meg Esopus a világi dúsoknak és kegyetleneknek hamisságát és kegyetlenségét, hogy nem gondolván, sem az istennel, sem annak igazságával, a szegény ártatlanokat minden ok nélkül megnyomorítják. Dühös nevet költenek az ebnek, csak hogy megölhessék. Vagy ötte meg a hájat avagy nem, de páltzát keresnek neki. Ugyan bünes a csörsz, vagy vétkezett a szegény ember, avagy nem. Pauper ubique iacet. Jaj e nagy hamisságnak.

PONCIANUS HISTORIÁJA.

(1573)

(Betűhív közlés.)

Az elseo mesternek kinek newe Bancillas hasonlatossaga az kigiorwl:

Vala egy ereos vitez kinek chiak egy fia vala mint neked vagion az giermek oly kichin vala hogy megh nem szolhat vala oli igen szereti vala ewtet hogy három daikakat tart vala neki eorzeni. Az elseo hogy ewtet eltetne es newelneie az másik hogy chiak ferezteneie az harmadik hogy chiak rengetneie és alutnaia az giermek nelkwl uala megh ket lelkes allattia kiket igen szeret vala tudni illik egy ebe es egy solyma. Az eb valamenisser mas ebre futh vala mind annissor megh tartia vala az predat addigh migh nem az ew vra oda iwne es megh latnaia. Es mikoron az vra hadba akar vala menni az eb minden koron eleotte forgodik vala es mikoron az eb egy természeti szerenth valo eszessegebeol lattia vala hogy az ew vra few hadhoz valo lowara fel ewlne megh esmeri vala es fel al vala az ew ket vto labara es nagy zeokdeochessel keseri vala ki az kapun mint ha biztatnaia az ew vrat hogj az hadba io szerencheie lenne mikoron kedig esmerte az eb hogy az ew vranak gonozul lenne dolga ahowa menne akkor megh fogia wala vagy megh harapia vala az eb az ew vra lowanak farkat es nagy orditast riuast teszen vala es ez ket iegien megh esmeri vala mindenkoron mint iarna az howa indula egy Solymotis ygen szeret vala mert valamenisser ew vele madaraszni megien vala az ew vrat madarual mindenestwl fogwa megh terheli vala annit fog vala es mikoron el veteotte az vra soha el nem labboth. Ez vitez az harcholast es egyeb tuszakodost mikoron igien szeretne megh kialtata hogy az ki magat bisznaia iwne az ew vara ala harcholni es tusakodasokat keserteni meli vduarra nagy sokan giwlenek az vitez nagy zepen szokoth fegyureben eolteoz wen es lowara ewlwen ki iwue es felesege ew iwtanna mind haza nepewel az varboel ki iwuenek hagiak otben az hazban chiak az daikakat hogj az giermeket rengetnek vgy hogj senki az palotaba nem marada teob az beolcheos giermeknel es az eb az fal mellett fekwuen es az Soliam az rudon vala vala kenigh egy kegio az varnak eggik falaban newekedwen senki nem tudtara ki mikoron megh erzette volna az nepnek az varbol ki zudulasat ki tolia az ew feiet az likon lata hogy az palotaba senki nem volna egieb az beolchieos giermeknel ki iwue az lykbol es fel fordita az beolcheot hogy az giermeket megh enne. Az Soliom ezt latwan nez vala az ebre ki mikoron latta volna hogy az eb alunneiek az ew szarniawal nagiot szeorditte mint ha azt mondanaia ke lifel es segeli ne haggiwk az kigionak az giermeket megh enni. Az eb mikoron az chierdwleszben fel serkent volna es az gierkigiot hogy az beolchieo fele chiwszna es az giermeket akarna meg marni megh haraguek es az kigiot megh futama Legh ottan ketten nagy sokaig igi uinanak az kigio aszert hogy az giermeket migh eolneie es az eb hogy az giermeket megh szabaditanaia mikoron eszen modon viaskodnanak az kigio az ebeth megh mara annira hogy az ew vere mind az beolchieo keorniwl el folia mikoron erszette volna az eb hogy igien megh sebesedet volna oli nagy sebeseggel vgordek az kigiora hogy ew keozettek az beolchieo ala borula de mire hogy az beolchieonek nagy hoszu fogatoi valanak megh tarta az giermeket hogj az ew orchaia az feoldbe megh nem teorek vegre az eb meg eole az kigiot meli dologh megh lewen ismet az fal fele fekwuek es az ew sebet nialogattia vala hamar ennek vtanna az harcziolas es vegeztetek s eleozer be iwuenek az daikak latak az beolchieot hogy le fordult volna es keorwl az feold veres volna mondanak Jai biszoni megh eolte az eb az giermeket niawaliasok nem tudak megh latni az giermeket az beolchieobe ha mikor leot volna mondanak iertek fussunk el ne eollieon minket megh az mi vrunk az giermekert mikoron

volnanak az futasban eleol talala ewket az ew aszoniok es monda nekiek howa mentek en io hyweim mondanak az daikak Oh aszoniom iai minekwk es te nekedis az meli ebet vram tart es szeret niakat szakasztotta az giermeknek es megh eolte és megh elegendwen az giermek verewel le fekwk az beolchieo mellett es az beolchieo keornieke mind aon ver az giermek veretul mikoron azt hallotta volna az aszoni nagy sirással iaigatassal az agias hazban mene mondwani iai enekem mit tegiek immar megh foztattam az egy fiamtul az vitez megh iwuen az iatekbol be mene az wueoltésre es okat az sirasnak kezde kerdeni monda az aszoni oh vram iai mi nekwnk im az te atkozot ebed az kit igen szerez meg eolte az giermeket es megh rakodot az giermeknek verewel am az fal mellett fekszik vtanna. Az vitez megh haraguuan be mene az palotaba es az eb hogy latta volna fel vgordek es zeokdechiel vala eleotte eorwluen az ew megh iwuesenek ki rantuan az teort az vitez egy chiapassal el vaga az ebnek az niakat es megh lewen mene az beolchieohez es hogy fel fordita hat az giermek benne vagion nincz semmi dolga az beolchieo mellett kedigh lata az holt kigiot el niulwan az mely iegybeol megh esmere hogy az eb az giermeket otalmazwan az kigiot eolte volna megh. Ez megh lewen Legh ottan nagy wueoltessel hait zaggattwan ruhajat walaszwan nagy sirással kezde ezt iuelteni iai enekem iai ennekem ki az en feleségemnek szawara az en ebemet megh eolem ki az en fiamath halaltul megh mentette es az kigiot meg eolte iai ennekem iai bizon en magamnak poenitenciat vezek ezt modwan el teore haragiaban az ew teoreth és ruhajat magarul le zaggattwan mezit labbal az feoldre ki mondatisz zent feoldnek ki mene es ot migh lene nagy zent eletben ele. Monda az Mester az Chiazarnak vram hallade mit mondek monda az Chiazar iol hallam. Monda az Mester annak okaert mondom te neked Chiazar hogy ha az aszoni szawara megh eoleted az te egy magzathodath sokal gonozban teortenik dolgod hogy nem mint az viteznek az ebbel. Monda az Chiazar io peldat adal ennekem ketchegnelkwl ma meg nem hal az en giermekem monda az Mester ha igy teendes iol chielekedel es beolchien halat adok ezert te neked hogy en erethem az te fiadat megh nem eoleted es ezert teged istenek aianlak mindenkoron.

SALAMON KIRÁLYNAK
az Dávid király fiának
MARKALFFAL
való tréfabeszédeknek könyve

1583.

Vala pedig Markalf rövid állapotú ember, igen temérdek és potrohos, feje ő néki nagy vala, széles homloka, piros és sömörge orcája: fülei felette szőrösök és el alá függenek vala, szemei nagyok és csipásak, ajakai is nagyok és temérdekek, fölötte mint egy lónak, szakálla rut és igen illatos - mint a bakkecskének: kezei rövidek és temérdekek, ujjai zömökek, lábai rövidek és fölötte temérdekek valának. Az orra pedig Markalfnak (mint egy sós ugorka) temérdek szeplős és horgas mint kányának. Ábrázattya neki olyan mint szamárnak. Haja olyan mint a Baknak a szőre és sarjai igen parasztkok valának, bőre pediglen rut és igen szeplős és fekete mint a sár. Ruhája kurta és csak a bal fenéig ér vala. Nadrágja széllyel ki terjedett vala és minden öltözeti éktelenek valának.

Salamon annak okáért, hogy megtekintette volna őket, ekképpen szólla nékik: Micsoda emberek és micsoda nemzetségből vagytok?

Markalf pedig ezt hallván, ekképen felele: Mondd meg te minekünk előszer az te nemzetségedet és az te atyádfiainak eredeteket és én is megbeszéllem az mi nemzetségünket.

Salamon: Hogy ha minden beszédemre megfelelhetsz én nékem, nagy sok marhákkal meggazdagítlak én tégedet. És az én országomban híres nemes ember lész.

Markalf: Ígér az orvos egészséget, holott hatalma nincsen reá.

Salamon: Igaz íteletet tettem én az két tisztátalan személy között, az kik egy házban nyomták volt az ő magzatjokat.

Markalf: Az hol vannak fülei az embereknek, ott vannak sok pörlekedések: az hol sok asszony népek vannak, ott vannak sok példa beszédek.

Salamon: Az úr adott az én számba oly bölcsességet, hogy nincsen világon én hozzám senki hasonlatos.

Markalf: Az, kinek pokol szomszédja vagyon, ő maga dicséri magát.

Markalfot azzal vádolja a nővére, hogy meg akarja ölni a királyt.

Fudáza felele: „Igenis, vétkeztél, te alávaló álnok rossz ember, mert meg akarod ölni a királt. És ha nem hinnék beszédemet, keressék meg az kést az te ruhád alatt és ott lelik meg.

Mikor azért az udvar népe keresné a kést és nem találná, Markalf monda az környülállóknak és az királynak: Nemde igazán mondtam-é, hogy semmit bátorságosan nem kell asszonyembernek hinni? És mikor mindnyájan elfakadtanak volna nevetve, monda Salamon király: Mindeneket okoson cselekedel te, oh Markalf!

Markalf: Mi nem okosság ez, de azmit csak tréfában bíztam vala nénémre, mindjárt kifecsegé, mintha igaz lőtt volna, ilyen az asszonyembernek ő természete.

Salamon: Miért mondád penig azt, hogy nagyobb a természet a szokásnál?

Markalf: Várj egy keveset és minekelötte elalunál, megmutatom azt is tenéked.

Itt Markalf kibocsát három egereket a köntös ujjából.

Mikor immár a nap elnyugodt volna és a vacsorának ideje elközelgetett volna, a király leüle az vacsorához nagy készüléttel, mind az udvarnépevel egyetembe. És Markalf ülven az több szolgálkkal, három egereket rekesztett vala a köntös ujjába. Mert vala az király udvarában egy macska, kit úgy szoktattak vala, hogy minden vacsorának idején gyertyát tartana az király előtt és mind az udvarnépe előtt, állván a két utolsó lábán és az ketteivel a világot tartván. Mikor azért immár mindnyájan vacsoráltak volna, Markalf kibocsáta egyet az egerek közül, kit hogy látott volna a macska és utána akart volna indulni, a király megfenyegeté és nem mozdula ki helyéből; a másikkal is hasonlatosképpen lón a dolog. Harmadikat is Markalf kibocsáta, melyet hogy megláta a macska, tovább nem tarthatá a gyertyát, hanem elveté és az egér után futamék és megfogá futtában.

Ezt látván Markalf, monda a királynak: Imé király, te előtted megbizonyítám, hogy nagyobb a természet a szokásnál és tanításnál.

Salamon felele: Üzzétek el ötöt és vessétek ki szemem elől. És ha többszer ide jövend, huszítsátok reá az én ebeimet, szaggassák el!

Markalf szóla monda: Mostan tudom bizonynyal és nyilván mondhatom, hogy ott vagon gonosz udvar, ahol nincsen igazság.

Itt kibocsát Markalf egy nyulat és az ebek utánarohannak.

Mikor azért kiüzték volna az udvarból Markalfot, kezde magában ekképen beszélgetni: Sem ím így, sem ám úgy az bölcs Salamonnak nem lészen nyugodalma Markalftól: meglátja. Másodnap azért felkelvén ágyából, gondolkodni kezde, miképpen mehetne a király udvarába úgy, hogy a király ebei ötöt meg ne szaggatnák? És elméne, vón egy eleven nyulat és ruhája alá takarítá és úgy tére a király udvarába. Kit mikor az szolgálk megláttak volna, az ebeket őreája huszíták. Markalf pedig az nyulat kibocsátá és mindjára az ebek Markalfot elhagyák és az nyúl után rohanának. Ekképen Markalf az király eleibe felméne. Kit hogy az király megláta, monda: Ki bocsátott ide be tégedet? Markalf felele: Nem kevés ravaszság! Salamon monda: Mit üznek az ebek? Markalf felele: Azmi előtttek fut. Salamon: Mi fut előtttek? Markalf: Amit üznek!

**KÁROLI GÁSPÁR:
SZENT BIBLIA.**

Visol 1590.

A tékozló fiú története. (Szent Lukács V. rész.)

12. Egy embernek vala két fia. És monda az ifjabbik az atyának: „Add ki énnékem az örökségből az én részemet.” Annak okáért az megosztá közöttük az örökséget.
13. Nem sok nap után pedig mikor mindeneket egybe takart volna az ő ifjabbik fia, messze méne idegen tartománba és ott eltékozlá minden marháját, mivel hogy nagy tékozlással élne.
14. Minek utána pedig mindeneket eltékozlott volna, támada nagy éhség abban a tartománban és ő meg kezdde fogyatkozni.
15. És elmenvén adá magát annak a tartománnak egy lakosához elküldé azt az ő mezeire, hogy legeltetné az disznókat.
16. És kívánnya vala megtölteni az ő gyomrát a moslékkal, melyet esznek vala az disznók, de azt is senki nem adgya vala.
17. És mikoron magához tért volna, mondá: Az én atyámnak mely sok béresi bővelkednek kenyerekkel? Én pedig éhhel halok meg.
18. Felkelvén elmegyek az én atyámhoz és ezt mondom nékie: Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened.
19. És nem vagyok immár méltó arra, hogy te fiadnak hivattassam, tégy engemet olyanná mint te béresidnek egyik.
20. Felkelvén azért elméne az ő atyához: Mikoron pedig még távol volna, meglátá őtet az ő atya és megszáná őtet és hozzája futván esék az ő nyakára és megcsókolgatta őtet.
21. Monda pedig néki az ő fia: Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened és nem vagyok immár méltó arra, hogy te fiadnak hivattassam.
22. És monda az ő atya az szolgálknak: hozzátok elő ama én fő öltöző ruhámat és öltöztesétek fel őtet és adgyatok gyűrőt az ő kezébe és sarut az ő lábába.
23. És elő hozván amaz meghizlalt juhot öllyétek meg és lakozzunk nagy vigassággal.
24. Mert az én fiam megholt vala és feltámadott elveszett vala és megtaláltatott: kezdének azért vígan lakni.
25. Vala pedig az ő nagyobbik fia az mezőn, ki mikor haza jövéen közelgett volna az házhoz, hallá az éneklést és vigadást.
26. És egyet a szolgálk közül előszólítván megtudakozék rajta, mi dolog volna ez.
27. Az pedig monda: Az te öcséd jött meg és meg ölette az te atyád amaz hizlalt tulkot, mivel hogy egészségben jött meg.
28. Megharagodék pedig az és nem akara bemenni: Az ő atya annak okáért kimenvén, kéré őtet.

29. Amaz pedig felelvén mondá az attyának: Ímé enni esztendőől fogva szolgálok te néked és soha parancsolatidat meg nem rontottam, mégis nem adtál nékem csak egy kecske fiat is, hogy az én barátaimmal vígan lagnám.

30. Minek utánna pedig az te fiad megjött volna, ki minden te marhádat az paráznákkal költötte el, megöletted ő neki amaz hízlalt juhót.

31. Ő pedig monda néki, fiam te mindenkor én velem vagy és minden marhám tiéd.

32. Víg kedvvel kell vala pedig te néked lenned és örvendezned kell vala, hogy a te atyádfia meghalt vala és megelevenedett elveszett vala és megtaláltatott.

3. A BAROKK STÍLUS

Az első művészi stílusforma, amely prózánkra ráütötte bélyegét, a barokk. E stílus bemutatására a szorosabb értelemben vett széppróza területén kívül egyebünnen is választunk, így P á z m á n y P r é d i k á c i ó i -ból. A közölt rész a prédikáció egytized része, tehát mintegy a bevezetés. Jól látható már belőle is az egész logikus, zárt szerkezete. Ami kicsinyben a bonyolult, de mégis szerves barokk körmondat, annak indul a szónoklat egésze. Pázmány „stiliszta” a szó valódi értelmében, úgy dolgozott, mint valami építőművész. Nyelvének ereje, népi zamata mellett figyelemreméltó vonás képzeletének józansága. A közölt részt egyetlen rövid latin idézet szakítja meg s ilyen tekintetben a ritkább helyek közé tartozik. Pázmány sűrűn él latin idézetekkel s ezek, valamint az idézeteket a prédikációs könyv szélén kísérő forrásutalások beszédeit egész tudományos értekezésekké teszik. Mindez csak fokozza barokk jellegüket: szenvedélyes logikai és díszítő hajlamról egyaránt tanúskodnak.

R i m a y és R o s n y a i prózája a barokk stíl szélsőséges modoros változatát képviseli. Rosnyai ajánlása egyetlen mondat és Rimaynál is megfigyelhető olyan mondat, amely majdnem egész oldal terjedelmű. Rosnyai stílusának ez a cikornyássága nemcsak barokk, hanem keleti török hatásra is visszavezethető; Rosnyai török deák, azaz török tolmács volt, a H o r o l o g i u m T u r c i c u m török szövege a beleszórt arab és perzsa kifejezésekkel csak erősíthette hajlamát a curialis stílus szélsőséges formája iránt, amelyben néha az idegen szöveg több mint az anyanyelvi.

Z r i n y i prózája a legnemesebb barokk, éppúgy mint maga a Zrinyiász. A barokk hősi lendülete hatja át előretörekvő, folytonosan cél felé haladó erélyes mondatait.

A tulajdonképeni szépprózai szövegek Haller, Mikes és Faludiéi. - H a l l e r J á n o s H á r m a s i s t ó r i á j a , amelynek különös becsét ad, hogy 1695-ben Misszótófalusi Kis Miklós, a magyar Elzevir remekbemetszett betűivel jelent meg, - a középkor három legkedvesebb történetét tolmácsolta magyar nyelven: Nagy Sándor történetét, Trója veszedelmét és a Gesta Romanorum híres középkori, 181 példából álló gyűjteményét. (Ez utóbbi egyik darabját közöljük szemelvényként.) Az előző század népi könyveihez viszonyítva kétségtelenül a főúri ízlés és műveltség jelentkezése. Haller és Rimayék tudóskodása között feltűnő a hasonlóság, de bár a stíluson erősen érzik a latin hatás, Haller jobb stilisztáink közé sorozható.

Keletkezési időre nem sok választja el M i k e s K e l e m e n L e v e l e i -t a Hármassztoriától, alig egy emberöltő, bár megjelenni épp egy századdal később (1794) jelent csak meg. - Mikesé az első eredeti, kedélytől áthatott, egyéni stílus irodalmunkban. Beöthy találóan jegyzi meg, túlságosan egyéni is volt ahhoz, hogy hathasson. Viszont, ha egybevetjük a M u l t a t á g o s n a p o k k a l (Gomez-né Journées amusantes-jának átdolgozása), láthatjuk, hogy még az ilyen kitűnő stílust is mennyire próbára tette a fordítás. - Mikes stílusa a barokk rokokóba hajló precieux változata. Az erdélyi nyelv, ízlés és a francia precieux stíl véletlen szerencsés találkozása (Zolnai Béla). Mikes a francia irodalmi szalon levegőjéhez még azzal is alkalmazkodni kíván a levelekben, hogy nőhöz írja őket, emellett át és át vannak szöve gálans célzásokkal. Mikes nem tartja illőnek megvallani, hogy gyönyörködtetni akar írásaival. Célja tanítás és javítás - ennyiben egy századdal elmaradt a francia irodalmi élettől, amelytől különben mintát, hatást kap.

F a l u d i F e r e n c sem az irodalmi szándékot, hanem a tanítást és az erkölcsi nevelést jelöli meg írói, fordítói munkássága indítóokaként, pedig egyébként ő egyike legtudatosabb stilisztáinknak. A népies irány úttörője s mint később Dugonics András is, gyűjti a közmondásokat, a szebb stilisztikai fordulatokat, szókapcsolatokat. A régi jeles írókat, így Pázmányt is, gondosan áttanulmányozza ilyen célból. Álljon itt J e g y z ő k ö n y v é -ből pár mintának:

Akadékos kérdés, alkonyodott árnyék, árnyék világ, árva viola; - biztos beszéd, bujdosó gondolatok; - cégéres gonoszság, dagadott búsult tenger; - dal ének, délceg keménység, deli természet dögös egű föld, dús asszony; - elő pénz, ernyős berkek; - farkas békesség, farkasordító tél, felhőkkel játszadó magas hegyek, fojtó mély álom, fojtó vér, füst-fogta nemes levél, gondfuttatás, habos ítélet, habozó gondok, hajnalodó reménység, hallottam dolog, hamisított

tanács, hantos mező, hanyatlott árnyék, harcoló írások, heveskedő áhítatosság, haspók ember, hímes palota; - ingyenes erkölcs, inaszakadt farkas, kietlen ligetek, kócsagosodott elme, koldus rongyok, lankadt készültek, madárnyi járőföld, magános ész, magános tanács, marcona felelet, meghitt vitéz; - nyughatatlan helytelenség - sohonai ember, sugármagas termet, szédítő beszéd, szél hámos, szél szó, szerencse fia, szín arany, szín bor, szívdobbantó üzenet, tétova tekergő, tősgyökeres nemesség, tüzes imádás; - zajos búsult tenger.

Ugyancsak általa gyűjtött Szép magyarázatok:

kertnek fiatal, lelkem mása, szerencse nyomoréka, fánál fább, kónél kövebb, semminél semmibb, szebbnél szebb, vadnál vadabb. - Bírálóm, kínálóm, igazlom, istenelem, károlom, keveslem, nehezlem, sokallom, uralom.

Faludi egyike első nyelvújítóinknak, a *j u s s* helyébe az *ü g y* szót ajánlja. (Ügyetlen, annyit jelentene: jogtalan; más összetételben, az *ü g y v é d* szóban máig fennmarad.) Tőle származik az ellenfél, kávéház, a monda, napóra, zsebóra (Mikesnél még zsebbe való óra), az arány (az arányoz igéből), a csiny (a csinos melléknévből), valamint a rom és szak szavak. Beöthy szerint Faludi főérdeme irodalmunk nyelvkincsének gyarapítása, stílusa azonban szerinte, „vagy naturalisztikus, vagy latinos, németes; se finom, se szabatos, se magyaros”. A kortárs nagy magyar nyelvész, Révai Miklós mégis azzal bocsáthatja közre a *T é l i é j t s z a k á k a t*, hogy „azok azzal a természetes, tiszta magyarsággal íródtak, mellyel Faludi bírt leginkább”. Kétségtelen, hogy Faludinál jelentkezik először észrevehetőbben a német nyelvi hatás, ilyen durva germanizmusok is akadtak, mint „írva lesz”, „jól fekszik”, de ezek a dunántúli népnyelvből szűrődnek be. Fordításaiban nagyon vigyázott a nyelvtisztaságra, nem követte szolgai módon az eredetit, nem annyira fordította, hanem átültette, szinte újra írta a magyar nyelv szellemének megfelelően az idegen munkát. Munkamódjának bemutatására álljon itt egy részlet a Nemes Emberből.

Eredeti.

Eusebio: Senza dubbio; essi (il ballo e la musica) adornano la Nobiltà, e danno un bel lustro all' educazione; arriehiseono un uomo di tutti i piccoli ingredienti, necessari per fare un bel complimento, e l'introducono nelle compagnie con vantaggio; ravvivano un discorso agonizzante, e quando la ragione o il soggetto manca, e la conversazione languisce, una toccata di violino, una giga, o un' arietta ben cantata può rianimarla...

Simonyi Zsigmond fordítása.

Eusebius: Kétségtelen, (a tánc és zene) ékesítik a nemességet és szép világításban mutatják a nevelést; felruházzák az embert mindazon apró kellékekkel, melyek egy-egy szép bókhoz szükségesek és kedvező színben vezetik be a társaságokba; újra lelket lehelnek a már-már haldokló beszélgetésbe és ha az okosságból, vagy a beszédtárgyból kifogyunk s ellankad a társalgás, fölélesztheti egy hegedűvonás, vagy egy jól énekelt dallam...

Faludi átdolgozása:

A világ Deliái megkívánják mind a kettőt; úgy mint az úriasan nevelt erkölcsnek tulajdon cifráját. Kétségkívül a tanult test szebben jár s lép, egyenesen hordozza fejét, egyaránt vállait, rendbeszedi minden tagjait, böcsületesen tud ember eleibe menni, tőle emberséges illendőséggel búcsúzni. Gyönyörűség látni: mikor egy szépen termett úrfi, vagy magán, vagy párosan szedi s rakja teljes inait, kellő tetsző móddal viseli jól övedzett karcsú derekát, kezeit, egész testét ezer mesterséggel forgatja, és nemcsak maga honja, hanem külső országoknak táncait is módjával ropja. A muzsikának peniglen ki nem barátja? A kikeleti szárnyas nép fenn a fáknak tetején, az együgyű pásztorság alól az árnyékos erdőknek völgyeiben, az urak drága palotákban mennyit nem ülnek mellette? Mikor a borult idők otthonos lakásra szorítanak és nehezen mennek unalmas óráid, elővenni a lantot, a hárfát, a virgynát, egyecskét vonni a hegedűn, gyengén eresztett énekszóval közbe-közbe hangoskodni: édes multság.

PÁZMÁNY PÉTER: PRÉDIKÁCIÓK.

(1636)

*Pünkösöd után XIII. Vasárnap
Második Prédikáció.*

A feslett társak és hízelkedők barátsága veszedelmes.

Mivel a poklosság ragadó betegség, szorgalmatos gondviseléssel akarta Isten távoztatni, hogy a poklos ember másokra ne terjessze szennyedékes rútságát. Azért megparancsolta először, hogy poklos extra castra solus habitaret, a táboron és városon kívül, egyedül, külön és az egészséges emberektől távol lakják. Másodsor: hogy öltözeti varrásait sok helyen kifejtse; süveg nélkül, hajadon fővel járjon: a végre, hogy mindenképpen láthassák poklosságát és elkerülhessék. Harmadszor: hogy ruhájával száját bédugja, mikor valakihez közelget és dögletes lélekzetivel másra ne ragassza nyavalyáját. Negyedszer: hogy annál inkább tudgyák őtet kerülni az egészségesek, kiáltani kellett, hogy ő poklos: azért senki közzel ne menjen hozzája. Ötödször: hogy a poklosok gyapjából, lenből és bőrből csinált ruházatit megégessék. Sőt hogy el ne ragadgyon a poklosság, ha a poklos háza falain valami jelensége látszik a poklosságnak, elsőben vakolást levakarják, tégláit kiszedgyék, az ha nem elég és tarkaság látszik mégis a falon, földig roncsák a házat és követ, fáját oly helyre horgyák, hogy senki ne élhessen véle.

Amely Isten a testi betegség terjedést ennyi képpen megrekesztette, sokkal nagyobb gondviseléssel volt azon, hogy a lelki betegségek, feslett erkölcsök, veszedelmes gonoszságok másokra ne ragadgyanak azokról, kik ördögi miriggyel dögletetnek. De miképpen azoktól, kiknek minden testeket tetétül fogva talpig elfogta a poklosság, nem féltette és nem tiltotta Isten az embereket, hanem azoktól, akiknek ép testek között imitt-amott tetszett a szennyedék, úgy akiket a gonoszság és istentelenség éppen elborított, nem oly ártalmas és félelmes azok rútsága, mivel maga kimutatván éktelenségét, mindeneket elidegenít, valakiben szikrája vagyon az isteni félelemnek, de azon túl kell őrizkedni, kikben sok és egészséges jók látszanak: és vagy bölcsességek vagy tettetes ájtatosságok színével jó akaratot és barátságot szereznek, hogy aztán károokra és sok lelki veszedelemre vigyenek.

Más üdőben a máj evangéliomot fejtegetvén, nemcsak arról szóllottam, kicsodák az Istentől küldött igaz papok, kiket tartozunk hallgatni, hanem arról is, mely nagy igazsággal kell a gyónásban lelki betegségünket kimutatnunk a pap előtt; látom azt is, mely üdvösséges tanúságot vehetünk a poklosok példájából, vagy alázatosságra, mivel nem mertek közel járulni Krisztushoz, hanem távol állottak, vagy buzgó imádkozásra, mivel nagy szóval könyörgöttek, vagy engedelmességre, mivel halogatás nélkül mentést mentek a papokhoz, mihent Krisztus odaküldötte őket, vagy Istenben való bizodalomra, mivel nyavalyás poklosok nem kerestek babonát és bájos cédulákat, vagy boszorkányok berbitélését gyógyulásokra, hanem ingyenesen Istenhez folyamodtak és őtöle vártak segedelmet.

De ezeket most elhagyván és a poklosok távoztatásának parancsát szemem előtt viselvén: megmutatom a jelenvaló órában, először, hogy minden gonoszság ragadó betegség és megpoklosíttya, sőt merigyesíti a közel járókat. Másodsor, hogy a hízelkedés legnagyobb romlása a jó erkölcsöknek. Azért valaki a hízelkedők dögletes párájával nem akar fekélyesedni, távol kerülje őket, mert ha tiszta tükört megrútíttya az undok lehellet, a jó erkölcsöt is megmocsollya a hízelkedők szava. Harmadsor: röviden megmondom, mint és micsoda jelenségekből kell megismérni a hízelkedőket. Kérlek, legyetek ébren a hallgatásban.

RIMAY JÁNOS:

Előszó Balassa Bálint költeményeihez.

Az magyar nemzetbeli főrendő személyek és írás éretlen ajándékjával ékeskedő barátimnak közbevetett szöszölással tudósítom ezekről közönségesen az egész magyarságnak minden rendit is.

Az elmúlt s haladott főlső seculumot Krisztus Urunk születésének ezernégyszáz elmúlt esztendő után az teljes ötödik század esztendőnek fordulóját minden mesterségnek és tudományoknak kellemetesen elől való haladással, ékesen való virágoztatással s gyönyörűségesen való gyümölcsöztetéssel is megékesített lött légyen csudálatos kegyességébül még az Úr Isten, aki csak rövideden való okoskodó itéletiből, vagy elmélkedésébül kelletiképen nem értheti, nem alitom, hogy bőséges elmélkedésével rövideden is érthesse az s hogy az külső kézi mesterséges sok munkáknak, külömb-külömb új találmánó ékes formáirul itt bár semmit ne szölljon neki is és az régi időkbeli munkákkal azokat pályára ne vegyük is. Az elméli írástudó mesterségekben is elég álmélkodó ajándékát tapasztalhatjuk az Úr Istennek, mellyel ezt ez időt igéjének tökéletes értelemre való jatatásával, szent fiának igaz ismeretire való igazításával, akaratjának homály nélkül való kinyilatkoztatásával felruházá s ékesité és minden rozsdáját, mohát, dohát, porát, peniészét, sűrő pókhálóját is elvonyogatván és tisztítván, azaz mennyei bölcsesség fényének, az emberi szívhöz ragaszkodott setét bizonytalan és tévelygő vélekedeteknek s balgatag értelmeknek mértéklésével mennyei lámpási világa által az bizonyos dolgok látására és forgatására nyitá az elméknak is fel szemeket, megvidámitván és gyengítvén ostobasággal gorombult temérdekséggel, kiből következött, hogy nemcsak az deáki nyelvnek álla természeti és keleti szerint való tudománya és állapotja helére, de kinek-kinek (az tudományoknak kiáradásából) honnjabeli nyelve szólással is úgy ékesedék meg, hogy távoly való hertelen tekintéssel is az tudomány szép kamokáinak felemelt virági veresen látathatnak az tudós szemektül rajta.

Dicsírtessék az Istennek neve, ebben való szép ajándékátul az magyar nyelvnek sem lött csatlakoztatása és fogyatkoztatása, ha ki csak ezeket az jó emlékezető néhai nagyságos Gyarmati Balassa Bálint uram (tőlem egybeszededetett s renddel helyheztetett) tudományos elméjébül írt tudós éneket itélettel megoldassa és kelletiképen való rostálással hányja is meg minden részeiben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az több apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyar nyelvnek dicsősége fundamentomába való állásával felette előhaladott s célt tött az pályafutásra ezben az pályafutásban való serénkedőknek fel, nemde az oroszánynak is körmét az közönséges példabeszéd szerint nem hagyta-é itt az írásiba, kiből azféle dologban oroszánynak is mondhatnák s esmérhetnék is lenni és itéletet is tehetni mind tudományáról s mind elméje bővelkedéséről, melybe mind az theológiának felséges bányája ércéből olvasztatott tündöklő fényes aranyát s mind az philosophiának tekintetes örvénye mélységébül merített nektárját bágyadt szemgyönyörködtetéssel, szomjú nyelv-, szájelevenítéssel igen benne hagyta s elvegyítette is, szenyezte is ezekkel igen írását, úgyhogy az historiáknak széles elterült mezein való szép gabonavetési, az poéták írásinak külömb-külömb színnel ékeskedő örvendetes kertei virágjának illati között is elaltathatja az énekek olvasásában ember az elméjét.

**GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS:
TÖRÖK ÁFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG.**

*(1660, kézirat.); kiadta gróf
Forgách Simon 1705-ben.*

„...bizonyára a mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyáinkat úgy, mint mi: tehát következik ebből, hogy senki olly serényen nem nyúl az orvossághoz, mint minékünk kellene nyúlnunk: főképen ha az orvosság veszedelemmel jár. Itt talám valaki engemet megszólít, s azt kérdi tőlem: Mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? Mit tanácslasz? Könnyű akárkinek is *declamálni*, prédikálni. De orvosság kell a betegnek. Én arra rövideden megfelelek, meg is duplázom kiáltásomat: *Fegyver, Fegyver, Fegyver* kívántatik! És jó vitézi *resolutio*! Ezen kívül semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, ezzel óltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül halunk meg mindnyájan. Mert *non datur aliud medium*. Az az: „nincsen más eszköz”. Elfutunk? Nincs hova. Sohol Magyarországot fel nem találjuk; senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyheztesen belé; a mi nemes szabadságunk az ég alatt sohol sincs, hanem Pannóniában. *Hic nobis vel vincendum, vel moriendum est* „Itt nekünk vagy győznünk kell, vagy meg kell halnunk.”

ROSNYAI DÁVID: HOROLOGIUM TURCICUM.

Az állhatatlanokat magyarázza ím e példa:

Egy tekenős béka s egy skorpió össze esküsznek, alá s fel jártokban egy nagy vízre jutnak, holott által kelletnék evezniük, a skorpió nem tud vala úszni. Béka társának keservesen azt mondja, hogy: nec tecum possum vivere, nec sine te. A béka a skorpiót megszánnya s mond: tudom két ajtó közzé tészem ujjomat; mert alól tenger fellyül nyárs, de mivel hütös vagyok, megtartom s itt nem hadlak. Mert nem kissebb veszedelem a kívánt jók nélkül szűkőlködni, mint az elnyerteket birni.

Ha találsz, mindened hű barátodért add,
De cserébe soha a világért se add.

Nyavalyás tekenős a skorpiót az hátára vészi s viszi, a víz közepin a lelki esméret a békát furdalni kezdé, kinek a béka mond: te az én hátamon nyugodva nyargalsz, hátam girintzin firkáló háládatlanságod mire való? A skorpió mond: Gyűlölségből bizony semmit sem tselekedem, de tulajdonságomat sem tagadhatom, ebben én nékem barátom mellye s ellenségem háta mindegy. Mert a természet nem jóakarónk javára nem is ellenségünk gonoszára néz, hanem tulajdonságának felel meg.

Hogy marva a kigyo mást megől, nem tudgya.
De természet mondja s bíz el sem mulattya.

ROSNYAI DÁVID:

Történeti munkájának címe és ajánlása.

A néhai felséges és dicsőséges I. Ferdinánd római császárnak, konstantinápolyi szultán Bajazid Khánnak VI. László budai magyar királynak idejektől fogva a felséges I. Leopold római nagycsászár, konstantinápolyi szultán Mohamed Khánig, II. Rákóczi György erdélyi fejedelemig napkeleten s nyugoton, délen s északon folyt, hajborzasztó, kétfelé nézni tanító, kit-kit nemzetéhez ragasztó, vallásnak, nemzetnek, hazának haszonnal szolgálni oktató, németes, magyaros, törökös, lengyeles és több szomszédságbeliekkel elegendes nevezetes császári, királyi és fejedelmi asztalra méltó nagy dolgok, erdélyi fejedelem, méltóságos II. Rákóczi Györgynek igaz magyar nélkül szükölködő igaz magyarnak idejéig, napkeleti és napnyugoti, déli s északi plágákon mind jó, mind rossz formában elmeirtózással folyt s nemzetek kvalitását igen kiadó nevezetes nagy dolgok, vagy csudák, melyeket Konstantinápolyban laktában költséges, de nemzetét szerető nyughatatlansággal egyszer is, másszor is török írásban kezéhez kerítgetvén és a feljebbvaló időkben a keresztények hasznára magyarra fordítván, a jelenvaló 1697. esztendőben ki is bocsátott, ma parancsolatjára a fejedelmi házba be is adta vala, de egy feljebb élő prépotens valaki, azt onnan kivivén, újabb munkával transzferálá és az időhöz képest rendben vivén egynéhány méltóságos szép jó urai számára elkészíté, ezt pedig némely obszervatásokkal amplifikálván, Istenben boldogult néhai jó ura méltóságos fiának, méltóságos gróf, tekintetes, nagyságos Bethlen Miklós őnagyságának őfelsége nagytanácsú hívének, Erdély érdemes nagy kancelláriusának, Mármaros vármegye hívséges főispánjának etc. mint nagy bizodalommal való méltóságos nagy jó urának, őnagyságának alázatosan ajánlá egy őnagysága régi méltatlan és alázatos szolgája, magyar nemzetének agonizáló betegje, Erdélyben már régen haszontalanul vánszorgó török deák:

Rosnyai Dávid.

GRÓF HALLER JÁNOS: HÁRMAS ISTÓRIA.

(1695.)

*(Gesta Romanorum LXXIII. rész.)
A fősvénység sokakat megvakít.*

Egy Római Király, minden világtalannak az ő tárházából száz tallért rendelt. Azonban, tizenhét ember egy társaságba adván magokat, mennek a kortsomára, és ott mind addig vendégeskednek, míg száz tallér-ára bort el-költenek. A vendégségnek végén ami pénzek vólt, oda adgyák a kortsomárosnak. Kiknek mond a kortsomáros: Jó barátim, még sok hija vagyon a száz tallérnak; de nyilván el-hidgyétek, hogy addig innét el nem mentek, valamíg egy fillérig meg nem fizettek. Akkor vészi eszébe a társaság, mely, nehezen légyen dólgek; és sok beszélgetések után azt végezik, hogy sorsot vessenek magok között, és akinek hozza a kotzka, annak tolyák-ki a szemét, mivel a Király tárházából száz tallért rendeltetnek a vakoknak. Történik pedig, hogy a sors éppen arra a legényre esik, aki ezt a tanátsot fel-találta. Fogják azért ötöt, ki-tollyák a szemét, és vakon viszik-fel udvarhoz, a Király ajtaja eleibe. Mellyet midőn a szolgálk értésére adtak vólna a Hopmesternek, eleibe hivattya a vakot, hogy jól meg-szemlélye. Kit midőn látott vólna, kérdi, mi vólna kívánsága? Kinek a vak: Én úgy-mond világtalan lévén, elé jöttem, és a Király ki-adott törvénye szerint száz tallért várnék. Kinek felel a Király embere: Én tégedet tegnap a kortsomán egészséges szemmel láttalak, azért barátom, te nem jól magyarázod a törvényt: mert ez a Király törvénye tsak azoknak szolgál, kik betegségből, vagy Istennek hirtelen-való látogatásából szenvednek vakságot. Te pedig szabad akaratodból kaptad a nyavalyát; azért másutt kereskedgyél, mert innét üressen viszed-el táskádat. Így nagy gyalázattal ment-ki az udvarból e nyalyás ember.

ENNEK MAGYARÁZATTYA.

Ez az Isten törvénye, hogy aki tudatlanságból, vagy gyarlóságból, vagy a kísérteteknek szüntelenvaló ostromlások miatt vétekbe esik, ha igaz szübeli töredelmességéből, bűneiről vallást téssen, *Ezek. 33.12. Az istentelennak istentelensége nem árt néki, valamelly nap meg-tér az ő istentelenségéből;* az Isten erre ígérte magát. Aki pedig szántsándékkal itthon-issza a bűnt, mint a vizet, és abból ki nem akar térni, az olyan nem várhattya az Istennek jó ígéletit. Az ördög pedig, a kortsomáros, ki el nem botsáttya az olyanokat, míg egy fillérig meg nem fizetnek.

MIKES KELEMEN
TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK:

*Kéziratban; kiadta Kulcsár István
1794-ben.*

(XXXVI.)

Elég a, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek itt vagyon elhintve a kenyere - addig csak itt kell lenni, amíg abban tart. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon - csak én egy szolgálóval egy gazdag örménynek egész házát bírom, és mindenik háznak vagyon egy kis kertje. - -

Elég a, hogy mi már itt helyben vagyunk - a bujdosásban is bujdosnunk kell - az Isten fizesse meg annak mi az oka. Mint leszünk, hogy leszünk ezután, azt hagyjuk az Isten akaratjára: - ő hozott bennünket ide, ő is viseli gondunkat. Akik mivelünk rosszat akartak tenni, azoknak rossz szándékjokat az Isten javunkra fordította; mert noha még nem ismerem a várost, se körül való helyeit, de azt elmondhatom, hogy hálaadással tartozunk Istennek ide való hozásáért; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorult Jenikőben. Az egész szállásaink a város szélén vannak, csak egyet lépek, már a mezőn vagyok. - De lakó helyünkről legelső alkalmatossággal bővebben írok, és nekem úgy tetszik, hogy most eleget írtam, és 11 órákor ideje volna lefeküdni; mert az csudálatos dolog, hogy az embereknek és az asszonyoknak itt is úgy kell alunni, mint másutt. De mindenekelőtte elvessem a pennát, arra kérem kedet, hogy a hozzám való szeretet meg ne fogyjon, és egészségire igen vigyázon. Innét oda mindennap mennek hajók, és akármelyik hajósnak a levelét oda adhatja ked. Jó étszakát, édes néném.

(XXXVII.)

Rodostó, 28. Máji 1720.

Má mi itt derék házastüzes emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helyt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélén vagyunk. Lóháton innét Konstancinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan mívelt, valamint egy jól megművelt kert - kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna - azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőlőt mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőgerezdet a levelek befödve a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyárban igen kevés esső jár - így a föld nedvesen marad, és a szőlő nem szárad el.

Itt, a való, sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerént jól művelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlítani. Gyapotot pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi kokány földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak és egész esztendő által csak az (a dolgok), hogy a gyapottat elvessek, megszedjék, eladják, vagy megfonják. Májusban vetik el, és októberben szedik meg. Való, hogy sok bibelődés vagyon a gyapottal, de minthogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájok nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak - micsoda szép dolog az irígység! A piaca a városnak ipen bőv - a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó - amíg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy amíg ide nem jöttünk, ahol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok; estve felé pedig akit kívül találhattak, azt elragadták.

MIKES KELEMEN: MULATSÁGOS NAPOK.

1745, kézirat; kiadja Abafi Lajos 1879-ben.

ELŐLJÁRÓ BESZÉD.

Kegyes olvasó! Ha az ételt, az italt, melyek testi cselekedetek, az Isten dicséretére és lelkünk hasznára kell fordítanunk, szent Pál szerint ebből következik, hogy a beszédinknek és még a multságainknak is olyanoknak kell lenniök, amelyekben dicsértessék az Istennek szent neve; mind pedig magunknak és másoknak lelki vagy testi hasznukra szolgáljanak. Ugyan ezen végre is adom elődbe ezen hat úri személyeknek hat napig tartó beszélgetésöket, amelyek mind az elmének multságára és hasznára, mind a szívnek megjobbítására lehetnek. Megláthatni ebben a könyvben, hogy micsoda szép dolog a jó erkölccsel való hajlandóság és cselekedet, és micsoda gyalázatos a rendetlen indulat és cselekedet. A jó erkölcsöt sokszor az Isten homályba szokta hagyni egy kevés ideig, de csak azért, hogy az kitessék azután nagyobb fényességgel, és hogy azt mindenek csudálják, szeressék és kövessék, és ennek jutalmát kétféleképen veszik. Ebben a könyvben sok szép jó erkölcsűeket és nemes indulatúakat látsz, ami még ez életben hasznokra vált, - és az olyanokat kövessed. Ellenben pedig sokaknak rossz hajlandóságuk szégyenökre és veszedelmökre fordult, - és ezeket kerüljed.

Kérem az Istent: adja, hogy ne csak multsággal, de haszonnal olvassad.

MULATSÁGOS NAPOK.

Minekelötte a hat főrenden levő személyekről szóljak, szükséges előbb, hogy megismertessem, ki légyen az a főrenden levő asszony, akinek házához gyülekeztek rendszerint azok az úri személyek. Ezt az úriasszonyt hívták Honoriának, aki is negyvenesztendő korában, kétesztendő özvegy lévén, nemcsak sok jószággal, de még nagy okossággal és jó erkölcsökkel bővelkedett. Jószágit, házát, cselédit igen szép rendben tudta tartani, és minthogy az ő okos és becsületes magaviselése mindeneknek tetszett, azért mindenféle főrenden levő urak és asszonyok az ő udvarlására igen gyakorta elmentenek és nála tisztességes multságokat találtak. Egyszóval az ő szép rendben való háza példája volt az egész tartománynak. Ez az úriasszony nem hiába hordozta a maga nevét, mivel ha másokat meg tudott becsülni, a tiszteletet és a becsületet másoktól is igen megvárta.

Ennek az úriasszonynak nem volt több gyermeke egy leányánál, akiben volt minden gyönyörűsége, ezért is minden okosságát és elméjét csak arra fordította, hogy azt a jó erkölcsökkel felékesíthesse és a mindenkori foglalatossága az volt, hogy a leányát megtaníthassa mind arra, ami kívántatik egy úri személyhez és egy jó gazdasszonyhoz.

Ennek a kisasszonynak neve volt Hilaria. Tizennégyesztendő lévén, jegyben is vagyon. Az ő szépsége, ha felül nem halad is mindeneket, de az ő jó erkölce, okossága sokakat felül halad. Az ő kegyes és értelmes beszédit mindenek csudálják oly ifjú leányban, de a víg, nyájas és tréfás természetiért minden kisasszonyok szeretik és mindenek tisztelik. Jól is viseli a maga nevét.

Ne csudáljuk tehát, hogy ha az ilyen házat sok ifjú urak és kisasszonyok gyakorolták. De a több főrenden levő kisasszonyok közül kivált kettő legnagyobb barátságban valának Hilariával, és az ő egymáshoz való hajlandóságukat leginkább az egymással való atyafiság indította fel bennök.

Az egyikét ennek a kettőnek hívták Constantiának; ennek a szépségét csak a képíró írhatná le, mivel mása nem volt a tartományban. Ennek minden magaviselése, természete, jó erkölcsé szeretetre és tiszteletre méltó volt; keveset beszélt, de okosan és minden szavára igen vigyázott. Ez méltán viselte a maga nevét, mert minden szavában és cselekedetében állhatatos volt.

A másodikat hívták Victoriának, - erre valósággal illett ez a név, mivel ennek szépsége, szép természete és jó erkölcsé minden szívet meggyőzött és rabsága alá vetett.

Ez a három kisasszony, minthogy együtt laktanak, kivált télben, a Szamos mellett levő szép városban - mindennap a Hilaria anyjához jártak dolgozni és magokat mulatni, de minthogy ez a három kisasszony mindenik jegyben volt, a mátkájoknak is szokásuk volt, mindennap ugyanazon időtájban a Honoria házához elmenni, és ott mátkájoknak udvarlani.

A Hilaria mátkáját nevezték Juliusnak, a Constantiáét Octaviusnak, a Victoriáét Valeriusnak. Ezek mind olyan nagy főrenden levő ifjú urak valának, akik mind az iskolájokat elvégezvén, mind más tudományokban részesek lévén, alkalmatosak valának az ország szolgálatára; ezekben mind a jó erkölcs, mind az okosság bővelkedett.

Ilyen ritka szépségű és jó erkölcsű személyek töltenek el tehát egy telet, és a tavasznak felét az egymásközött való mulatságban a Honoria házánál; de ezt a társaságot nemcsak a hajlandóság és a szeretet foglalta össze, hanem még az atyafiság is; mivel úgy esett, hogy a férfiak is atyafiasok voltak egymással. Ezen személyeknek társaságában igen gyönyörködött Honoria és kedvesen hallgatta nyájas beszédöket és minthogy tanult asszony, sokszor olyan beszédeket hozott elé, amelyekből tanulhattak, és elejökbe adta az életnek módját.

A sok nyájas beszélgetés és multság után a tél és a tavaszunk fele eltelvén, de a szeretet megmaradván, azon gondolkodának, hogy miképen vehetnék reá Honoriát, hogy a városhoz legközelebb való jószágára kivinné őket, ahol együtt tölthetnének, ha csak egy hetet is lakodalmuk előtt, mivel tizenöt nap múlva együtt kellett meglenni lakodalmuknak és lakodalmuk után el kellett válniok egymástól.

Constantia és Victoria mondák erre, mintegy keservesen: „Édes Hilariám, mindnyájan kimehetnek, de mi itt maradunk, mert talán az anyáink el nem bocsátanak minket.”

- Oh, édes néném, azon ne búsulj - mondá Hilaria -, mert minden zsebemből kiszedem az eszemet és azon leszek, hogy mindnyájan kimehessünk, ha lehet; hanem holnap azon tanácsot tartunk, hogy miképen vihessük végbe ezt a nagy országos dolgot, és ha engemet tenne az egész gyülekezet fő tanácsnak, reményem, hogy hasznos tanácsot adnék. - Erre mindenik reá áll, de kivált Julius neveté beszédi.

Másnap összegyűlvén, szerencsájokra úgy történék, hogy Honoriának valamely dolga érkezék, és ahhoz kellett látni. Azonban a tanácsok elkezdék a végzést, ki egy tanácsot, ki más monda. Hilaria pedig nagy vígan felkele tanácsi székéből és mondá: „Minthogy az egész tanács engemet választott fejének, és hogy időt ne veszítsünk, mivel ha Honoria be talál jönni, a tanácsnak félbe kell szakadni; hanem itt két dologról vagy a kérdés, az egyike, hogy kit válasszunk követnek, aki megjelentsé az anyámnak nagy szándékunkat; a második, hogy lehet végbevinni, hogy Constantiát és Victoriát elbocsássa az anyjok? De ezt az utolsó dolgot én magamra vállalom, - hanem ha a nemes gyűlés jónak találja, arra igen jó leszen ő kegyelme - mutatván kegyesen Juliusra -, azonkívül is főtanácsosa Honoriának.”

Ezt mindnyájan helyesnek találták, főképen Julius, aki mindenben kedvét akarta keresni Hilariának. Julius jó szívvel magára vállalván a követséget, ugyanazon este meg is jelenté a dolgot Honoriának és meg is nyéré.

Másnap mindnyájan együtt levén, Honoria, aki az emberséget igen tudta, mondá: „Értettem örömmel, hogy a szép társaságnak az legyen kedve, hogy kivigyem valamely jószágomba egynéhány napig való mulatságra. Én azt nemcsak örömmel, de jó szívvel meg is cselekszem, nagy becsületnek tartván, ha ilyen úri személyeknek valamiben kedvét találhatom, azért mindjárt rendelést is teszek, hogy a tisztartómnak mindenre gondja legyen. Vagyon nekem kétórányi földre szép házam és kertem: gondolom, hogy oda jó lesz kimennünk és megparancsolom, hogy mindeneket készen tartsanak; hanem már azt lássuk, hogy mikor tetszik, és mely napra a nemes társaságnak kimenni? Hogy pedig az időt hiába ne töltsük, amely igen rövid a lakadalmukig, az én gondolatom az, hogy ma péntek lévén, holnap mindent elkészíttetek. Vasárnap az isteni szolgálatot végbevivén, és együtt ebédelvén, négy óraker meginduljunk, és idején odaérkezünk. Ott vacsora készen fog várni. Az egész hetet ott tölthetjük és ünnep nem lévén, a jövő héten az isteni szolgálatot sem mulasztjuk el.”

Az egész szép társaság ezt nagyon megköszönvén Honoriának, Hilaria mondá az anyának: „De még itt nagy akadály vagyon hátra.”

- Micsoda? - kérde Honoria.

Hilaria csak mintegy félben kezdé megmondani a dolgot, úgyhogy az anyja nem érthette meg.

- Mondd meg hát - monda Honoria -, micsoda akadály az, hadd tudjam? Lám, örömedben nem is tudsz szólni.

- Ha meg kell a dolgot mondani, aperte - monda Hilaria -, édes anyám, az nem egyéb, hanem Constantia és Victoria attól tartanak, hogy az anyjok el nem bocsátják őket.

- Óh! ha csak az - monda Honoria -, legkisebb nagy dolog volna az, ha én azt végbe vihetném. Abban pedig bizonyos vagyok, hogy végbeviszem. Azok az úriasszonyok tudják, hogy úgy szeretem leányaikat és úgy vigyázok reájok, valamint reád, azért mindjárt el is megyek hozzájuk és elkérem őket.

Honoria ezt is szerencsésen véghezvivén, tudtára adá az egész társaságnak, hogy vasárnap kiki készen légyen; noha a kisasszonyok azt akarták volna, hogy mindjárt megindulhassanak, mivel péntektől fogva a vasárnapig való idő nekik igen hosszúnak tetszék. Mindazonáltal kénytelenek valának békességes türéssel lenni.

Vasárnap, az az igen várt idő elérkezvén, az isteni szolgálat után az egész társaság ebéd tájban Honoria házához gyülekezvén, a jó ebédhez leülének és vígan ettenek, a kisasszonyokon kívül, akik nem ehetének örömben és alig várták az időt, hogy a hintóba ülhessenek. Az az idő is elérkezvén, Honoria legelőször sok kínázkodás után a hintóba üle, azután a férfiak segíték, kiki a maga mátkáját a hintóba felhágni. Legelőször Constantiát segíté Octavius, Victoriát Valerius, és a jókedvű Hilariát Julius. A férfiak azután lóra ülének és csak annyi cselédet vittek el magukkal, amennyi szükséges volt.

Öt óra tájban ez a szép társaság a Honoria házához érkezvén, és minthogy már májusnak közepe felé a napok elegendő hosszúak, azért nagy sietséggel mindnyájan a kertbe menének. A kert elegendő nagy; a féloldalát a Szamos mossa, a sok szép gyümölcsfák mind utcákra vannak ültetve. A kert két részben vagyon, az egyik része a ház felől mind virágokkal vagyon beültetve, a második része mindenféle kertí veteménnyel; a kert közepében pedig egy nagy lugas, amelyet a szőlőlevelek egészen befedtek, és olyan volt, valamint egy levélből való palotta; de még a szőlőfáknak, amelyekből állott az a szép lugas, mása talán nincsen Erdélyben,

mivel Honoria azokat mind Rodostórról, a Mármora-tengerének a partján lévő városból hozatta. Ezek a szőlőfák pedig hétszer hoznak szőlőt esztendőben. De még narancsfái és laurusfái is valának kertjében. Honoria nagy örömmel elhordozá kedves vendégeit mindenütt a kertben, és ki-ki nagy gyönyörűséggel nézte a sok szép virágot, a sok zöldséget, szép virágos fákat, amelyeknek árnyékában nagy vigassággal sétáltak hét óráig.

Azután Honoria a szép házait megmutatá, és a felső házakban a férfiaknak kinek-kinek elrendelé szállását. Az alsó házakat magának a kisasszonyokkal megtartá, és ezt is elrendelvén, mindnyájan az ebédelő palotába mennének, ahol az asztalt terítve találák.

Octavius mondá Honoriának: „Itt mi az asszony földén levén, mindnyájan az asszony hatalma alatt vagyunk; azt tudjuk, hogy az asszony micsoda rendbe tartja házát, azért mi is azon rend alá akarjuk vetni magunkat.”

- Én - mondá Honoria - való, a rendtartást szeretem, de ilyen úri személyeknek rendet nem szabhatok, hanem csak azon igyekezem, hogy kinek-kinek kedvét találhassam.

- Úgy tetszik, mintha az asszony minket - mondá Valerius - idegeneknek tartana, ha nem akarna bennünket a házánál levő rend alá vetni.

- Minthogy teljességgel azt akarja a társaság, hogy törvényt szabjak - monda Honoria -, az én gondolatom az, hogy a férfiak idején felkeljenek, és ebédig vagy a vadászattal, vagy a halászzal mulassák magokat. Az ebéd tizenegy órakor légyen és a vacsora hét órakor. Ennél se hosszabb, se nehezebb törvényt nem csinálhatok.

- Hát a leányoknak? - kérdé Constantia.

- A kisasszonyok - felelé Honoria - tizenegy óráig a házban vagy dologgal, vagy egyébvel eltölthetik az időt.

- Hát ebéd után micsoda foglalatosságunk leszen? - kérdé Victoria.

- Arra már nekem kell csinálni törvényt - monda nevetve Hilaria -, hogy ha az asszony azt nekem megengedi - tekintvén Honoriára.

- Én nem bánom, Hilaria, és ugyan nézzük, micsodaféle törvény leszen az, mert én is a többivel meg akarom azt tartani.

- Az én törvényem abból áll, hogy úgy mint törvénycsináló azt hagyom az egész társaságnak, hogy ebéd után egy óráig az ebédelő palotán beszéljünk jó és hasznos dolgokról, azután ki-ki eloszolhat három óráig. Három órakor ki-ki tartozik nagy bírság alatt a kertbe jönni, ott mulathatjuk magunkat, históriát beszélhetünk öt óráig. Öt órától fogva hét óráig eleget léphetünk a kertben. Vacsora után pedig ki-ki akkor feketik le, amikor tetszik és annyit alhatik, amennyit akar, ha a kedves gondolatok megengedik.

Erre mindnyájan mondák, hogy mind a két törvényt meg akarnák tartani.

- Hátha Hilaria, aki a törvényt csinálta - monda Victoria -, valamiben vét, megbüntetik-e?

- Igenis, meg - mondá Honoria - és egynéhány nap mulva Juliusnak arra szabadsága leszen.

FALUDI FERENC: TÉLI ÉJTSZAKÁK.

Kéziratban; kiadta Révai Miklós 1787-ben.

Részlet a Nyolcadik Éjtszaká-ból.

A francia, vagy inkább párisi dámák nagy ékességére válnak a városnak, mindnyájan igen tisztán és nagy illendőséggel öltöznek, némellyek közülek olly bölcsek, mint egy Sybilla. Örömet forgatják a könyveket, írnak is, kiváltképen verseket. A számvetést szinte úgy tudják, és gyakorolják, mint a férfiak, leginkább azok, kik kalmárkodnak.

Torkosak, naponként annyiszor csemegéskednek, és nyalakodnak, amennyiszer a törökök imádkoznak, tudniillik sokszor. Alig kelnek, máris vagyon munkája szájoknak. A szépek ritkák, akik valóban azok, se párjok, se mások sok országokban. Ezek elbizzák magokat, közönségesen úgy parancsolnak a férfiakkal, mint a királynék, urokkal mint szolgáikkal, szolgáikkal mint rabokkal; felettébb szeretik az apró ebecskéket, és elmulatnak velek. Egyvel-lesleg a többiek igen megkívánják a szabad életet, a víg társaságot, a tréfát, ezt mesterségesen tudják üzni. Bő beszédűek, nyájaskodók, kedveskedők, hízelkedők, barátságosak. Nem penészednek meg otthon, jobbára kin kószálnak, hanemha valami vendéget várnak, ki is ha egyszer belépett, és kedves, örökkéig nyitva találja az ajtót maga számára. Vagynak közülök, akik ha kimegynek szobájokból, nem zárják bé magok után, tátva marad, mert semmi sem marad benne: a miek vagyon, mind rajtok vagyon.

Restellik *Penelope* vásznát szőni, verni, varrni. *Hercules*nek sem tanácslanám, hogy rokkával, vagy orsóval őket megkínálná. Nem szoptatják tulajdon gyermekeket, noha itt az anyák mind azon vitéz bajnokokat és híres bölcseket szülnek. Azért több katonát és doctort lát itt az ember, hogysen Ásiában, Indiában varáslókat, babonázókat, jövendőmondókat.

A nemesebbek hosszú ruhafarkat hurcolnak magok után selyemből, ezüst s arany virágokkal közölve, és így lépcselnek vagy a templomokba, vagy az árnyékos kertekbe; szüntelenül változtatják a módit; aki őket tegnap látta, ma nem ismeri. Mindenikének mindenkor szabad maskarásan jární, és így csak akkor látszanak kinyílt ábrázattal, mikor, és ahol kedvek visketteti. Fekete bársonnyal mélyen béborítják egész fejeket, mikor a szent-egyházba mennek, mintha isten s világ előtt csak *ab incognito*, ismeretlenül kívánnának ott lenni. Egyéb csúfos és fertelmes erkölcsöket szántsándékkal nem említem, nem fér pennámhoz, azonkívül is elég hangos híre vagyon módi életeknek.

A nyughatatlanság ötödik *elementoma* a franciának, enélkül nem élhet. Felettébb gyönyörködik az újságokban, és nagy heveskedve megkívánja. Legkedvesebb barátját is hamar megúnja, és arra törekedik, hogy megváljon tőle; azon időben hozzá szokik a hideghez és meleghez. Hol így, hol amúgy öltözik, mind színére, mind módjára nézve. Még szerelmes hazajokat is hamar megútálják, azért ki Ásiába, ki *Africába* elbujdosik, a spányolokhoz ritkábban, Olaszországba gyakortább, és más idegen földre is, csak azért, hogy új világot, új szokást lássanak, új eget szíjanak. Akiktől ki nem telik, hogy utazhassanak, legalább lakásokból kiköltöznek, mást fogadnak, és beszállanak, hogy meg ne vénhedjenek azonegy házban.

A szabók többet vesződnek az új *inventióval*, semhogy a varrás-munkával, és ha az egyféle köntös tovább tart egy leggyengébb virág életénél, már mindazon régiség. Innen támadtak a

kótyavetyések, kik ennek előtte minden condrát, és megnőtt rongyot öszveszereztek egy kézzel, más kézzel eladták. Most ő kegyelmeknek jobb rendén vagyon dolgok. Egyet kivetkőztetnek, mást megruháznak. Megfordítják, ha arra való a portéka, megtoldalják, más formára szabják, megszipítik, árulják. Eképen ők gazdagodnak, de sokan meg sokan naponként új s meg új köntösbe is öltözhetnek kevés veszteséggel.

A francia nyelv nemes és ékes. A deákból, olaszból, spányolból vagyon öszveszedve, csak az tud benne gyönyörködni, aki jól érti. Nem beszélnek a franciák úgy, amint írnak, és mikor beszélnek is, felét elharapják. Tetszik nékiek, mikor őket nem értik, és csak azért is sebeskednek a beszéddel. Úntalan igazítanak és szépítenek nyelveken.

A most fenforgó dolgokról, hasonlóképen azokról, mellyek előbb voltak, nem igen nyújtják a beszédet. Csak a jövendőket feszegetik. Azt tartják, hogy csak a spányolok vétke, volt és eltemtetett régiségeket kiásni, és délszínre hozni. Az új könyveken igen kapnak, amint az újdönúj barátság legjobb ízű nálok.

Megismerheted a franciát ezen négy jelekből: mikor üt az óra, ha mit kérdez, mikor valamit ígér és szerelméről beszél. Alig üt az óra, máris megkérdezi, mennyit ütött. Mikor valamit kérdez, azt akarja, hogy előbb feleljen a fél, hogysem kérdését végezze. Ha mit ígér, elhited magaddal, hogy meg nem állja, előbb adja fel azt, amit nem ígért.

Reggel font gypjában, delest selyemben járnak. Az ő sziveknek nyughatatlansága, és az időnek állhatatlansága lehet oka tündér változásinak.

A párisi pompa és hatalmas vendégeskedés inkább hasznára, hogysem kárára volna a városnak, hacsak a gazda és vagyonos méltóságok úznék. De minthogy a többi is kötelességének tartja, hogy azokhoz szabja életét, gondolnám, lassan lassan romlásához közelít az egész helység, ha igazat tart ama régi mondás: amelly váras tékozló és pénzontó, veszni akar.

Minthogy pedig már az inasok és kocsisok skárlátban és tollasan járnak, egyetemben az arany, ezüst az ő köntösökre szállott, következőképen az urak és szolgák közt nincs különbség; talán a főméltóságok is meggondolják magokat, és alább hagynak a szörnyű pompában.

Itt csak az egy királyt veszik méltó tekintetbe csak egyedül néki engedelmeskednek, a többivel nem törődnek. Ha uradnak megadtad, vagy titted azt, amivel tartozol, a többire nézve úgy élhatsz, mint egy pogány görög. Itt senkit sem becsülnek megszokott köszöntéssel, senkinek süveget nem vetnek, hanem csak mikor az istent hordozzák a beteghez. Az öszve csoportozott alacson nép senkinek tért nem ad, se nem enged, és többet kell tartani tőle, hogysem a derék főemberektől. Jóllehet a nyomorúságnak kebelébe aliglan tengődnek, mégis oly kevélyek, mintha mind azon régi hatalmas római polgárok volnának.

4. A REGÉNY MŰFAJÁNAK MEGHONOSODÁSA

A Mulatságos napok és a Téli éjszakák nem jelentek meg szerzőik életében. Haller László T e l e m a k - fordítása, amely a század derekától (1755.) három kiadást is ért, tanító célzatú munka, mint amilyenek Faludiék a maguk fordításait is feltüntetni akarják. Az a regény, amely az utazó regény felől a kalandorregény felé vezet és az első nagy könyvsikert jelenti, a K á r t i g á m (1772.). Vele vonul be az udvarlás finomkodó stílje irodalmunkba, mint Beöthy mondja: „az üres semmitmondás stílje”. De kora közönsége szerint „nem volt szebben írt magyar könyv”... „az egész világ azt olvasta és filozófiát tanuló ifjaink abban lelték örömeiket”. (Kazinczy) „Buda várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű török kisasszonynak ritka és emlékezetes történeti”-t Mészáros Ignác német feldolgozás alapján ültette át magyarba. Kazinczy, mikor beszámol a könyv nagy sikeréről, nem azonosítja magát a közvéleménnyel, ő finomabb, kiegyensúlyozottabb, szebb prózát kíván. B á r ó c z i Marmontel-fordítása az, aminek olvasása közben ő „felsikoltozott”. Báróczi franciából fordít, nem németből, így kevesebb veszély fenyegette nyelve épségét s bár panaszkodik, hogy a pompás francia szöveg visszaadása úttörő vállalkozónak, mint amilyenek magát is érzi, milyen nehéz feladat, minden bizonnyal az eredeti szöveg finomságai is ihlették, irányították és nevelték ízlését.

A Kártigám és Marmontel Erkölcsei meséinek fordításai, olyan prózai szövegek, amelyek az irodalmi köztudat alakulására mindjárt megjelenésükkor jelentős hatással voltak. Báróczit nemcsak Kazinczy, de Révai, Bacszányi, Ányos is isteníti, rajong érte B e s s e n y e i is. A bihari remete nagy szatirikus utazó regénye, a T a r i m é n e s u t a z á s a , annál kevésbé kapcsolódhatott bele az irodalmi fejlődésbe; az 1804-ben írt munkát 1930-ban adják ki a Berzsényi reálgimnázium tanulói. A hatalmas kötetben bizony nem sok van abból a franciás finomságból, ami után Bessenyei is oly nagyon vágyódott, mikor utat tört „a finomabb eszméknek”; neki magának a finomabb stíl nem volt sajátja és Beöthy nem túloz, amikor azt mondja, hogy szalonjába a nyitott ablakon át betör az akol levegője. Sokkal több ebben a nyelvben a művészi kifejező erő, amiként Bessenyei egész egyéniségén megérezhető a sárospataki kollégium ha nem is finomkodásra, de egészséges, bátor, józan életre nevelő hatása. Bessenyeinek meggyőződése, hogy „a gondolat természete határozza meg a kifejezés természetét”, a Tariménes prózájának ilyen a stílusa. A regénynek különös érdekességet ad, hogy telve van személyes és kortörténeti vonatkozásokkal. A bemutatott részlet kerti ünnepség Mária Terézia (Arténis királyné) udvarában.

Ha ez a társadalombölcseleti regény nem is hathatott a maga korában, annál elevebben kapcsolódott bele a szegedi piarista tanár, D u g o n i c s A n d r á s E t e l k á -ja. Régebben benne látták az első eredeti magyar regényt. Valóban többféle szempontból úttörő: közönséget teremt, stílárís tekintetben megkísérli a korabeli elbeszélésmódot magyaros szólásokkal ékesíteni s így magyarosabbá tenni. S ha meséjét egy német szentimentális regényből, azt a gondolatot, hogy e mesét politikai vonatkozásokkal szője át, szintén idegen mintából veszi, mégis magyar történeti, társadalmi vonatkozásainál fogva mindkét regényfajtának úttörője irodalmunkban. Az irodalmi közvélemény Kazinczyban tiltakozik Dugonics barokk-rokokó stílusa ellen. Kazinczy részben a preromantika, részben a német-római klasszicizmus stíljének a képviselője, majdnem egy nemzedék különbség választja el Dugonicsától. Ezen kívül európai magyarsága ízléstelennek tartja tartalmi szempontból is Dugonics nemzeti hivatkozásait. Dugonics éppúgy német hatás alatt írt, mint Kazinczyék, csak alacsonyabb színvonalú irodalom hatása alatt, a regényeibe szőtt magyaros szólások mellett durva germanizmus is akad. Buzgalmát, lelkeségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy rendet akart teremteni a helyesírás terén uralkodó zűrzavarban, eredeti magyar helyesírást szerkesztett és a Szerecsenek-et és a Jolánkát már így nyomatta s az utókort is kérte, hogyha valaha valaki újra kiadná ezeket, ne változtassa meg a helyesírásukat. Az Etelka harmadik kiadását is ilyen helyesírással rendezte sajtó alá; szemelvényünk betűhív közléssel e kiadás nyomán Dugonics helyesírását is bemutatja.

Kazinczy személy szerint szerette Dugonicsot, viszont Dugonics örömmel üdvözölte a n y e l v ú j í - t á s mozgalmát, védelmezte még a túlzó Barcafalvi Szabó Dávidot is s a „magyar tárházat” a maga részéről is igyekezett új szavakkal gazdagítani, mint amilyenek: a bajtárs, egyenlet, gömb, köb. A

magyar széppróza alig ment át jelentősebb változáson, mint a nyelvújításban. Mi volt a nyelvújítás? Nyelvünk alkalmassá tétele az európai műveltség, az európai lelkiség befogadására. Nyelvújítás, szóalkotás egyidős a nyelvvel, már első bibliafordításainkban találkozunk újonnan alkotott szavakkal (ezerlő, bölcelet, császárlat); Geleji Katona István tudatosan akar újítani s a lelemény, gyűjtemény mintájára helyesnek tartaná a szerzemény, küldemény, hozomány, látomány szavakat. Gyöngyösi elvonással megalkotja a csend és a vád főneveket, Faludiról, mint nyelvújítóról már megemlékeztünk. Kétségtelen azonban, hogy Kazinczy korában a nyelvújítás nagyobb méretű volt, mint előzőleg bármikor. S bár K a z i n c z y nem tartozott a szógyártók közé, ő mondja ki az újítás túlzó elvét: más a grammatika és más az esztétika. A nyelv mágiájában hívő preromantikus. Vele szemben a klasszikus racionalista barokk ízlés hívei állanak. Ha szemlét tartunk azok fölött a szavak fölött, amelyekkel a nyelvújítás gazdagította prózánkat, be kell látnunk szükségességét. Ilyenek: alkony, fohász, amelyeket Adami Mihály, Faludi körének hatása alatt még 1760-ban alkotott. Azután Verseghy a képzős alakokból, az úgynevezett szendergő gyökérszók feltámasztásával alkotja gyönyör, téboly, mosoly, szender, könyör, szörny, magány, viszony, gúny, pazar szavakat. Barczafalvi Szabó Dávidnak, aki Helmecczyvel egyetemben annyira visszaélt az újítás jogával, máig közel félszáz szava maradt használatban; pl. szempont, naptár, csontváz, esernyő szóösszetételek; képzés útján nyertek közül: tudat, mondat, szerkezet, lét, művész, olvasmány; helytelenül képzett, de meghonosodott szavai: imádból ima, címerből cím, pohárnok mintájára tábornok; (maga a minta szó is a nyelvújítás korában született, egy rokonnyelvi szó és a magyar „mint a” analógiája alapján.) A rajz, séta, üdv, figyel, bérkocsi, fegyház, előd szavak is ekkor keletkeztek. Kazinczyék egyszerre tesznek kísérletet a széppróza nyelvének és műfajainak megteremtésére. Ezek nevet is a nyelvújítóktól kapnak: Kazinczy a novellát regének kívánja nevezni és ha ez nem is honosodik meg, belőle képezi Szemere Pál a r e g é n y szót. Láttuk, hogy az első eredeti magyar regény, az Etelka, csak külsőségeiben eredeti. Hogy B á c s m e g y e i l e v e l e i -ben mennyi az eredetiség és F a n n i h a g y o m á n y a i -ban mennyi az idegen, éppoly kevésbé döntő e művek irodalomtörténeti jelentőségére, mint az, hogy mennyi az eredeti és mennyi az idegen az Etelka-ban. Kármán és Kazinczy munkáinak fejlődéstörténeti értékét ugyanaz adja meg, amiben ők Bárócziét látták: az ízlés fejlesztése, a nyelvnek hajlékonyabbá, könnyedebbé, az elbeszélés menetének folyamatosabbá tétele. Különösen Kármán stíljének sajátja ez a tisztaság, előkelőség és zeneiség, ami után Kazinczy annyira sóvárgott. Ha nem is teljesen eredetiek ezek a regények, de irodalmunk általuk elsajátította, magáévá tette a regény formát s ami talán ennél is több, megszületik bennük az a nyelv, amelyen művelt olvasóközönség érdeklődését le lehet kötni. Megjelenik az író, a literátor, hirdeti az esztéta jogát és hivatását. De iktassuk ide Kármán „A nemzet csinosodása” - már címében is jellemző - tanulmányának zárósortait.

Utoljára halasztottam azt az akadályt, melynek ott fenn is helyet találhattam volna és amellyel most bezárom azoknak elszámolását - literátorok kevés becsülete. Igaz, hogy az egyező lépésekkel szokott járni a tudományok becsülésével és igaz az is, hogy nem szokott mindenkor elmaradni a becsület az érdemtől. De ki lesz hazánkfia közül, aki reá vegye magát arra, hogy a tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a haza. Ha meggondolja, hogy a háladatos Anglia királyai mellé teszi tudósainak hamvait, piacain a nagy vitézek állóképei erányában fénylenek literátoraiknak monumentomi, és mi itt - nem is olvastatunk.

Mi légyen a valóságos literátor, ezen elmélkedésünkbe sokszor széjjelhányt jegyzéseim eléggé mutogatták. Nem kíván az külső és hangból vagy apróságból való becsülést, amely felett nagy lelke felemelkedett, hanem ami ennél ezerszer többet ér: a szívnek becsülését, amelyet könnyen adhatnátok és örömet adhattatok.

Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus, az égből a bölcsesség szép világát; a terjeszt a nemzetekre dicsőséget és virágozást és köz boldogságot, a teszi a jobbágyot meggyőződésből való kész engedelmmű jobbágygá, az uralkodót a szívek uralkodójává, az embert emberré. A vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire és a szív édes láncain a maga boldogságára.

GRÓF HALLER LÁSZLÓ: TELEMAKUS.

Fénelon művének 1750 körül készült fordítása; kéziratban maradt; kiadta gróf Barkóczi Ferenc 1755-ben.

Az alatt, midőn hasztalan törődéssel emészteném magamot, a szelektül felfuvattatott sok számú gályák vitorláit, melyekkel a tenger béfedeztetett, szemlélttem; a tengerparton pedig mindenfelől kiáltást hallottam és egy csoport megrémült egyiptciusokat, kik közül némelyek fegyvert fogni, némelyek pedig a közelgető gályák eleibe sietni láttattak, csakhamar megösmértem, hogy az hajóknak egy része Feniciából, más része pedig Ciprus szigetéből valók volnának; mert a magam szerencsétlensége megtanított a tengeri hajózásnak szokására. Úgy tetszett, mintha az egyiptciusok egymás között meghasonlottak volna. Könnyen is elhitettem magammal, hogy az értetlen Bokoris keménysége által támadást szerzett népe között és belső háborút okozott országában, melynek a toronyból én voltam nézője.

Minekutánna azért az idegen nemzetek az egyiptciusok segedelmével, aiktől hivattattak a partra kiszállottak, a király vezérlése alatt lévő több egyiptciusokra rohantak. A király, aki maga népét példájával bátorította, az hadak istenéhez, Márshoz hasonlított. Körülötte vérpatakok áradtak; hadakozó szekereinek kerekei vastag alutt vérrel megfestettek és a rakás testeken nehezen foroghattak.

Ezen fiatal rendes termetű erős királynak fenn hajzó vad tekintetiben a dühösség és vakmerőség le vala ábrázolva. Merészsége minden vakmerő próbákra vezérelte és az ő bátorsága az okosság által nem mértékellett. Ugyan azért sem tett vétkeit meg nem jobbította, sem helyes és jól elrendelt parancsolatokat adni sem a jövőveszedelmet által látni sem az olyan emberekkel kikre leginkább volt szüksége barátságosan társalkodni annyival inkább hozzája való hajlandóságokban megtartani nem tudta. Elméjének élességében ugyan, mely bátorságával megegyezett nem volt fogyatkozása, hanem az ellenkező szerencsétül meg nem tanított. Az ő tanító mesterei jó természetét és indulattját a hizelkedés mérgével megvesztegették.

Azért is erejétül és mosolygó szerencsétül megrészegítettvén azt gondolta, hogy heves kívánságának mindenkinek engedelmeskedni kellett és legkissebb ellenkezés felgerjesztette haragját, akkor félre tévén az értelem tanácsát magán kívül ragadtatott. Felfuvalkodott kevélysége fenevaddá változtatta. Elhagyta egy szempillantásban természet szerént való jósága és okossága. A leghívebb szolgái kéntelenítettek tőle elszaladni és egyedül azokat kedvelte, kik hizelkedtek kívánságának. Ekképen oktalanul mindenkor azt választotta, ami tulajdon javával ellenkezett és bolond maga viselésével minden becsület szerető emberekkel magát megutáltatta.

Sokáig óltalmazta bátor merészsége feles ellenségétül, de végre ugyancsak elnyomattatott. Egy feniciusnak nyilával, melybe lövettvén lovainak gyepőlőjét kezeiből kiejt és szekereiből azok lábok alá borula. Kinek egy ciprusi vitéz fejét vévén hajánál fogva az egész győzedelmes hadi seregeknek a diadalom jelenségére felmutatta.

Holtomig megemlékezem azon főnek látásáról, miképen vala vérében kevertetve, bézárlott és meghomályosodtak szemei, ábrázattya halaványodván éppen elváltozott, szája feltátva, mintha elkezdett szavát ki akarná mondani, sőt megholt testén is kevély és agyarkodó indulattya le

vala ábrázolva, aztat a halál el nem törülhetette. Kinek képe életem fogytáig szemem előtt fog forogni és ha az istenek királyságra rendelték, ilyen szememmel látott példának látása után soha el nem felejttem: hogy az olyan király nem méltó az uralkodásra és hatalmában s boldogságában csak addig örvendezhet, amíg aztat az értelem alá vetheti. Ó mely szerencsétlen az olyan ember, aki a közönséges jónak szerzésére és előmozdítására rendeltetett, ha egyébképen annyi embereknek nem tud úrrá lenni, hanem hogy őket szerencsétlenné tegye.

B e s s e n y e i Holmi-jában mintegy félszázaddal később behatóan foglalkozik Haller László Telemak-fordításával és nagy elismeréssel szól róla, de rámutat magyartalanságaira is, főleg erőltetett, inverziókban bővelkedő szórendjére; a fenti szemelvényrész utolsó szakaszát maga is lefordítja, hogy megmutassa, hogyan kellett volna Haller-nak eljárnia. Itt közöljük Összehasonlításként Bessenyei szövegét, előrebozsátva, hogy ha Bessenyei szövege tudatosabb irodalmibb is, jóval mesterkétebb Hallerénál.

Bessenyei fordítása (Holmi, XXVIII. rész).

Örökre meg fogok e főnek látásáról emlékezni: véribé vólt keveredve, megszaggatott halavány orcáján szemei beestek; felére nyitva maradt szája úgy látszott mintha magát mégis félbe szakadt szavának kimondására erőltetné. Szikkadt ábrázatján megmaradt még fenyegető, kevély tekinteti, melyet onnan a halál sem törölhetett el. E rettenetes kép halálomig le lesz előttem rajzolva és ha valaha az istenek uralkodásra méltóztatnak, soha e szomorú történet után el nem felejttem, hogy egy király a parancsolásra érdemes és hatalmában szerencsés csak úgy lehet, ha magát a józan érdemtől vezéreltetni engedi. Ah micsoda boldogtalanság alá rekesztett egy olyan halandó, ki noha a közönséges jónak felállítására választatott, mégis csak azért láttatik parancsolni, hogy szerencsétleneket tehessen.

MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.

1772.

Midőn ily mulatságos asztali ülésben mind az ételből, mind az italból vett elégséges részeseülések után alkalmas időt folytatának és azalatt a kedves nyári napnak mértékletes melegsége mintegy kínálkozó vidámsággal mutatta volna magát, minek előtte felkelnének, a beszédeknek változasi között előhozakodott a márkgrófné az időnek kellemetességéről is, kérdező a herceget, ha nem tetszene-é ő hercegségének oly vidámságos időre nézve a városon kívül lévő kertekben friss szellőn sétálni. Kedvére vala a hercegnek ily helyes gondolatja a márkgrófnénak, azért könnyen reáhajlott. E végre azonnal parancsolatok adattak, hogy a hintókban befogadtassék és minden készen tartassék. Mely alkalmatossággal Krisztina ismét oly szerencsés léve, hogy a herceggel egyetemben egy szekérbe jutott. Nem ok nélkül mondom, hogy szerencsés léve, mert jövődéli szerencséjére soha választottabb alkalmatossága nem adatathatott, mint ez az egy szekérben lőtt sétálása: Minthogy ez által a herceg kívánt módot nyert Krisztinával magányosan s bizodalmasabban beszélgetni és szíve szándékát néki nyilvánban kiterjeszteni. Aki is tudván, miképen kell a szerencse alkalmatosságát az időhöz szabni, nem késedelmeskedett, se nem kétségeskedett sokáig szíve titkát kifakasztani, mely eddig elméjét és szívet oly szörnyen nyughatatlanította. Hogy azért mind a Krisztina grófnénak célozását meghallaná, mind pedig kitanulhatná mihez tartsa magát feltett szándékában? és ha remélheti-é viszont szeretetét? annak okáért igen különös tisztelettel és alázatos kegyes tekintettel feléje fordulván, imígyen kezdi vala vele a beszédét: Szépséges grófném, ha ellenség fegyvere között kellene megesküdnöm, nem mondhatnám másképen, hanem hogy soha semmi nem eshetett nagyobb vigasztalásomra, mint ezen szerencsém, hogy hasonlíthatatlan személyét, amelynek tekéletes ékességét és erkölcsös viselését senki csudálkozás nélkül nem nézheti, magányosan mellettem szemlélem, de vajh! mennyivel boldogabbnak és vigasztaltabbnak tartanám magamat, ha személyét mint hitvesemet tisztelhetném és válthatatlanul bírnám; de félek, netalán ily buzgó óhajtásomat haszontalanul öröljem szívémben, ha szépséges grófném netalántán már másnak valakinek elszánta volna magát. Melyre Krisztina jobban-jobban kellemzetető szemérmességgel azt felelte: Hercegséged újra ismét megszegyeníti közszemélyemet, oly felette való dicséretekkkel felmagasztalván, egyszersmind pedig oly késértő tréfával próbálni méltóztatván; az elsőre nézve nem adhatok egyéb feleleteket, mint amelyeket már ma csekély értelmem szerént adtam, a második cikkelynek értetése aránt pediglen nagy alázatossággal kérem hercegségedet, egy ily szerencsétlen asszonyi állatot mint én vagyok, oly súlyos kísértéstől méltóztassék kémélleni, minthogy egyébaránt elégtelennek találtatnám lenni, azonból magamat illendő tisztelettel kifejthetni.

BÁRÓCZI SÁNDOR: ERKÖLCSI MESÉK.

1775.

Előljáró beszéd.

Nem annyira magam erejéhez bízván, mint jó barátaim unszolásoknak kívánván eleget tenni, kezdettem, noha félelemmel, ezen meséknek fordításához. Alig Alkibiadesnek első levelét fordítottam volt, azonnal tapasztaltam valósággal, hogy nem ok nélkül eredett félelmem. Gyenge tehetségem, a magyar nyelvben a hathatós szónak szűk volta, és ezen írásnak új módja egyesülvén, egészen kétségbe ejtettnek volt célomnak teljesíthetése iránt. Kétszer kezdettem hozzája s kétszer tettem le róla elmémet, úgyhogy reám is alkalmasint reám illenék az, amit Dedalusról ír Vergilius Aeneis hatodik könyvében: *Bis conatus erat casus effingere in auro, Bis patriae cecidere manus.* Valahányszor elolvastam, mindannyiszor tapasztaltam fordításomban, hogy sok híjja vagyon annak a tűznek, mely a franciát eleveníti: egyszóval nyughatatlanságom büntette merészségemet, miért hogy bátorkodtam oly munkához kezdeni, melyet egész Európa csudálva tisztel. Közölvén ugyancsak némely barátaimmal, kiknek mind a tudományokban elmésségek, mind pedig a jó ítéletben erejek esméretes előttem, inkább talán hozzám való barátságok, hogysesem írásomnak érdeme, annyira bírta őket, hogy azon igyekeztenek, miként elhitessék velem, hogy soha egy írónak sem szokott maga munkája tetszeni és hogy minden tartalék nélkül követhetem tovább is fordítását, aminthogy harmadszor is hozzákezdvén, követtem nem annyira biztatásokban, mint az olvasónak engedelmében vetvén reménységemet.

Már most, ha az írónak közönségesen bevett szokásokat akarnám követni, azon kellenék igyekeznem, miként ebben az előljáró beszédben ezen meséknek mind szépségeket dicséretekkel neveljem, mind pedig hasznos voltokat az olvasó előtt fontos okokkal megmutassam. De azáltal nemcsak hogy az olvasót hallgatva gyengének vallanám, aki talán az én dicséretemen kívül nem lenne elégséges érdemeikről ítéletet tenni, hanem a munkát is csekélyté tenném, mert szép és jó sohasem szűkölködik dicséret nélkül, valamint szintén, hogy az érdem magával szokta becsét hordozni.

Hogy pedig az írónak szokásokat nem követem, nem az oka, hogy talán fenhéjjázó elmém régen bevett módjakat fel akarná fordítani, korántsem, kisebbnek esmérem magamat lenni, hogysesem újságot hozhatnék bé, hanem azért cselekszem, hogy szükségtelennek láttam ebben a munkában, mert az én dicséretem sem ékesebbé nem tehetné írása módját, sem tudományát hasznosabbá, egyedül csak azt mutatnám általa, miként magam nagyrabecsülem, arról pedig elég bizonyosságot téssen az, hogy fordítottam, melyet nem cselekedtem volna, hacsak mind kellemetesnek, mind pedig hasznos írásnak lenni nem ítéltém volna. Azonkívül is szerencsémre megment az írónak neve azon fáradságtól, hogy munkáját dicsérjem. A nagy Marmontel, a francia nyelvű iskolának egyik érdemes tagja írta ezeket, csakhamar azután, hogy azon tudós társaságban vétetett; Marmontel, akinek munkái Európában majd minden tanult emberek előtt tiszteletben vagynak; Marmontel, mondom, akinek több tanult írásai között Belizár neve alatt esméretes egy bölcs munkája, melynek tizenötödik részére nem átallatta egy lipsiai írástudó holmi jegyzéket írni és munkájában gáncsat találni: de mit mondok, gáncsat találni! Nevelte annak érdemét, ha ugyancsak igaz, hogy a feketének sötétsége a mellette való fehérnek világoosságát neveli; azt a Marmontelt értem, akitől a világ rendszerint fősvény a

dícséretekben, meg nem tagadja tiszteletét és még életében megkötötte számára azt a koszorút, mellyel a késedelmes igazság az íróknak csak hamvait szokta rendszerint ékesíteni.

De azért, hogy az írónak kiterjedett szép neve bizonyossá teszi az olvasót munkájának mind szép, mind pedig hasznos voltáról, még korántsem következik, hogy a magyar fordítás is azon dícséretét érdemelje: erről csak azt mondhattam, hogy akartam fordítani. Igaz, hogy amennyiben lehetett, igyekeztem a magyar nyelv természetéhez alkalmaztatni mondásának értelmét, ki nem hagyván a legkisebbet is belőle, melynek az az oka, hogy majd mindenek előtt, kik a francia nyelvet tudják, esméretes lévén ez a munka, mindjárt szemekbe tűnt volna hiányossága.

Tudom, sokan tanáztatnak, kik erőltetett fordításnak fogják mondani írásomat: de bátorkodom bizonyosságul idézni azokat, kik franciául is olvasták, ha lehetett-e ezt a nyelvnek szűk voltára nézve másként magyarra fordítani? Ez a franciáknál is oly új írásnak módja, mellyel soha még egy író is Marmontel előtt nem élt: ezt lehet valójában mondani, hogy azon írásnak módja, melyet diákok nevezünk per incisa. Sokakat elhallgatva mond és az olvasó ítéletére bízza azoknak, amiket elhagyott, kipótolását. Úgyhogy igen elmés olvasót kíván érteme, kiváltképpen Alkibiadesről igazán el lehet mondani, hogy valóságos remekmunka: nevezetesen, ahol Rodopéval beszélget, szükséges, hogy az olvasó figyelmesen olvassa meg, ha az írónak elméjét jól meg akarja érteni.

Nemkülönben lehetnének talán olyan szörszálhasogató olvasók is, kik tudatlanságomnak tulajdonítanak, hogy meséknek neveztem: de az olyanok csalatkoznának hirtelen ítéletekben, mert én jól tudom azt magam is, hogy a mese aenigma; ezek pedig, melyeket itt fordítottam, mind a franciának ereje szerint, mind pedig ezeknek históriácskáknak nemekre nézve, beszédek, nem lévén valóságos történetek, hanem egyedül csak az írónak költeményei. De mint-hogy olyanoktól, kiket egész ország jó magyaroknak tart, hallottam ezen írásokat meséknek nevezni, magam is elfogadtam mondásokat, annyival is inkább, hogy közönségesen is igen össze szokták a mesét a beszéddel elegyíteni. Ezenkívül legnagyobb okom volt az is, hogy néhai gróf Haller Lászlónak, kinek a magyarságban egész nemzetünk elesméri érdemét és akinek magam haszontalan igyekezem nyomdokát elérni, tetszett a mesének nevezetével élni, midőn azt írja Telemachus tizenhetedik könyvében: balvállára rendesen hanyatlatt fehértül nyaka. Tiszta színének tetszésére fekete hajszálai hosszan ereszkedtenek, melyeket Atis és Ganimedesben dícsértek a mesék, most pedig a fővel együtt, melyet szépítenek, hamuvá leendők.

Igaz, hogy az efféle ítéletet csak az olyan ergotisták szokták tenni, akik nem kefézhetvén magukat az oskola porból, többet a dolognak nevééről, hogysem erejéről vetélkednek és csaknem algebraice igyekeznek kiszámlálni, hogy egyik hang hány szakasszal több más hangnál. Minthogy pedig ennek a fordításnak értelmében is lehet hibákat találni, inkább azokat, hogysem nevét fogják ítéletbe venni, reményli mindazonáltal a fordító, hogy az olvasónak megnyeri azokról engedelmet.

Alkibiades, vagyis a Magam.

(Alkibiadesnek) kimérával teli volt feje. Egészen végig akarta látni, ha önmagáért szeretetik-e. Semmit sem akarok előtted eltitkolni, azt mondja Glicériának, ki tudja, hátha feltett szándékomnak rossz kimenetele leszen. Szüleid oly hidegséggel fogadnak, melyet útkimutatás gyanánt vennék, ha láthatásod gyönyörűsége felül nem haladná szemérmességemet, ha pedig kényszeríttem atyádat, szándékát megmondani, akkor osztán nem palástolhatja a dolgot. Ő egyik tagja a tanácsnak, ahol Sokrates, a mértékletességnek tükre gyanús és utáltatik; én

barátja s tanítványa vagyok Sokratesnek s félek, nehogy az ellene való utáltság reám is kiterjedjen. Igaz, hogy talán ok nélkül félek, hanem mindazonáltal hátha az atyád fel fog bennünket bizonyos tekinteteknek áldozni, ha megtagadja tőlem kezedet, mire tökéled el magadat? - Szerencsétlenné lenni s engedni rendelkezéseimnek. - Nem fogsz hát engemet látni? - Ha megtiltják látásodat, kénytelen leszek engedelmeskedni. - Engedelmeskedel hát, ha más férjet fognak is számodra választani? - Áldozatja leszek leányi kötelességemnek. - És kötelességből fogod hát szeretni azt, kit férjednek adnak? - Legalább igyekezem nem utálni, de micsoda kérdéseket tész? Ugyan mit ítélnél rólam, hogyha más gondolatokkal bírnék? - Hogy úgy szeretsz engemet, mint illik szeretni. - De még igenis szeretlek. - Nem, Glicéria, a szerelem semmi törvényt sem esmér; az minden akadályon túl vagy; de én tégedet ezért nem okozhatlak. Az ilyen gondolkodásnak módja még nem a te esztendeidhez való; az bátor és már megért elmét kíván, mely az akadályokat neveti és a viszontagságok meg nem tántoríthatják. Az olyan szerelem, meg kell vallani, hogy igen ritka. Méltóságot kívánni, nagy nevet, gazdaságot, mellyel szabadosan lehessen parancsolni, egyszóval, férjének ölében vetni magát, hogy szüléitől megmenekedhessék, ez az, amit szerelemnek hínak és ez az, amit én a fenyték alól való kiszabadulás kívánságának nevezek. - Csak tessék, azt mondja nékie a leány könnyes szemekkel, píróságaidhoz bosszúságokat is ragasztani. Én szívességnél s tisztességnél egyebet nem mondtam. Halasztattam-e csak egy szempillantásig is feláldozni néked vetélkedő társaidat? Tétováztam-e megvallani szívemen hatalmadat? Mit kívánsz többet éntőlem? - Azt kívánom, felele reája Alkibiades, hogy fogadd fel nékem mindennemű próbádban állhatatos maradni: esküdjél meg, hogy enyim lészesz, bármi történjék is és hogy hívem maradsz. - Valósággal uram, ez az, amit sohasem fogok cselekedni. - Valósággal asszonyom, várhattam ezt a feleletet tetőled és szégyellem, hogy okot szolgáltatam reája. Ily szavai után elméne fellobbant haraggal: mondván magában: ugyan jó együgyű ember voltam én, minden érzékenység nélkül való gyermeket szeretni és akinek szíve egyedül csak szüléinek tetszése után hajlik!

Megvallod hát (Sokrates), azt mondja Alkibiades, hogy egyik sem szeretett magamért? Magadért-e! felkiálta a bölcs, ah! édes fiam, ugyan ki verte fejedbe azt a nevetséges kívánságot? Senki sem szeret, hanem önönmagáért. A barátság, az a tiszta indulat, nemdenem önönmaga haszna keresésén épüle, és ha olyant keresel, amelyben e fel ne találtassék, bátran lemondhatsz az enyimről is. Csudálom, azt mondja továbbra, micsoda bolond az emberben az önönmaga szerelme, még az olyanokban is, akik legokosabbak! Szeretném tudni, hogy ugyan mi lehet ez a Magam, melyet akarod, hogy szeressenek benned? A születés, szerencse, dicsőség, ifjúság és szépség, mind történet szerint vagynak. Ezek közül egyik sem Magad s mégis ezek mind azok, amik tégedet kedvessé tésznek. A Magam, mely ezeket a kellemetességeket egyben alkotja, semmi sem egyéb benned, hanem csak a himre rendeltetett vászon. A rajta tett varrás neveli árát. Úgy benned is szeretvén a természetnek adományait, összevelegyítik veled. Ne keresd, kérlek, ezt a különbséget, melyet mások nem tesznek, hanem vedd el, amint adják ennek az elegyítésnek gyümölcsét: ez olyan pénz, melyet a köziben olvasztott érc tézsen csak foghatóvá, de a próbáló tűzben elveszté érdemét. Nem bánom, hogy kényességed elválasztott a gőgöstől és özvegytől, sem pedig, hogy a Rodopé válaszkiadása és Erigoné büszkesége visszaadták szabadságodat; de Glicériát sajnálom és javaslom visszatérni hozzája. Csúfolkodom velem, azt mondja Alkibiades. Gyermek, azt akarja, hogy vegye el az ember. - Nos! elveszed. - Vajjon jól hallottam-e? Sokrates-é az, ki nékem a házasságot javallja! - Miért nem? Ha a feleséged okos és jámbor életű, boldog ember léssz; ha pedig kikapó és csélcsep, úgy bölccsé léssz, mindenképen fogsz nyerni benne.

BESSENYEI GYÖRGY: TARIMÉNES UTAZÁSA.

1804, kézirat; kiadja Vajthó László 1930-ban.

(Kerti ünnepség - Arténis királynő - Mária Terézia - udvarában.)

Midőn a vendégek gyönyörúségeik közt elméjekben, szívekben, mennyre, földre, mélységre, magasságra így ragadtatnának széjjel: távol a helytől dörgést, ropogást hallanak. Nékiszalad a sokaság a hangnak, oly örvénylő sebességgel tolódván előre, mint amely folyóvíz megrekesztésében gátját elszakasztja, minekutána már egymásra halmazott árja a magas partoknak színekig feldagadt.

A leveles falak közül kiérkezvén, a kertnek kőfalain kívül a kies térségen látnak meg egy favárat állani, melynek osztályi, részei mindenféle formát mutattak. Itt elébb a földbe rejtett puskapor-csüek gyujtogattatván meg, rettentő dörgések között lövöldözték fel tüzeket a csillagok közé, hol csoportos világok széjjelszóródván, a holdnak világát ragyogó színbe hozták. Ezekről kapott végre tüzet az egész alkotvány.

Legelőször láttatnak meg csendes tűzben a hazának régi vitézei és bölcsei, kik hazájoknak oltalmára és az emberi nemzetnek oktatására szolgáltak. Ezeknek dicsőségét énekelték, Arténisnek énekesnéi az előadott Parnassusnak hegyén múzsáknak képekben, hol az isteneknek félelmét, az igazságnak és embereknek szeretetét, a haza szolgálatját, annak törvényes uralkodója iránt való hívséget hirdették oly érdemeknek, melyek nélkül Elizeumnak halhatatlan örömét jutalomul halálában senkinek sem adják az istenek.

A tűzi mesterségben megjelent bölcsek és vitézek felett látszott Arténis, Minervának formájában felöltöztetve. Ezután jött Kalipsó barlangja, hol maga nimfái közt ült. Ezeknek tűzök és csendesen lobogó zöld, sárga, kék lángjaik után rettentő ropogások közt tetszett ki Vulkánusnak koha, hol a Cyklopsok keze közt a gerjedni indult és készülő mennykövek már tűzzel sisteréltek; meglátszik legfelül Olympusnak hegye Jupiterrel és minden isteneivel együtt, mely tárgynak látása felemelkedést, méltóságot és álmélkodást szült.

Ekkor jelennek meg Olympusnak tövénél amaz irtódzást okozó óriások, Egeon, Briaré, száz karokkal, ötven szemekkel, kik hegyeket emelnek egymásra, hogy az egeket ostrom alá vehessék. Anecládes kőszikla-tornyokat hajigált fel. Az isteneknek megrémült serege világra láttatik szaladni; egyedül maradván Jupiter Vulkánussal egeiben, honnan az óriásokra tüzes mennyköveit csattogó, mennydörgő villámlások közt szórta, halmok és hegyek alá temetvén őket. E tűzi mesterség által a körülte forgó és felette álló levegőgek lángoltak, villámlottak, a föld dörgések miatt rázkódott, a magas égnek táblája pedig piros tűzben égett, honnan a csillagok eltűntek és a hold útját felfüggesztette, míg e rettenetes játék tűzének hamvába nem esne.

Végre a földnek színébe kígyócsapás módjára tekervényesen széjjel bérakott por-csüek lobbanván fel, úgy tetszett, mintha a világ kezdene kigyulladni, a magokat felvetett tűznek csattogásai siketté dörgötték a füleket, melyeknek ordító csatája alatt a föld bimbolyogni tapasztaltatott. Hallásnak, látásnak, érzésnek úgy tetszett, mintha a világnak utolsó ítéletnapja állott volna be és a föld végső elsüllyedésére rohanna alá a feneketlen mélységre.

A nézőknek tekinteteken bámulás, félelem, gyönyörködés, irtódzás, öröm, ijedés keveredvén össze, ábrázatjokat csudaképekké változtatták. Az ifjú asszonyok közt éles sivalkodások, a bátor férfiak közt a dörgések után való csendes bömbölések hallattak, mellyel a hangnak rettenetességét láttattak gúnyolni. Az anyjuknak kötőjük alá rejtetett gyermekek csak néha-néha ütötték onnan ki fejeket a csendesebb ropogásoknak idején.

Ez elmúlván, minden ember úgy fujta ki magát, mintha hosszas futásában állapotott volna meg. A néző sokaság széjjel pezsdül, úgy, mint az örvény fenekén rakáson álló halak, midőn a halász szigonnyal közéjük üt. Csoportonként jönnek vissza, beszédeknek zúgásával töltvén el az egeket, hol itt-ott éles nevetések hallattak. Sokan fejeket hátraszegve, bötyköket homlokokra nyomva, könyököket égre feszítve fel, a tűzi mesterséget szidalmazva csudálták, melynek villámlásaiban még szemeik répzettek.

DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.

1788.

*Betűhív közlés a 3. kiadás alapján
(1805), amely a szerző eredeti
helyesírásával készült.*

Ezen kurta (de igaz *Régi magyaros*) könyörgését szívéből el-végezván Etelka; hirtelen megállította könyveinek záporát. És (mint-ha nagyterhü kövét vetette-le-volna vállairól; egészszen meg-pihent, és nagy öröme fordult. Oly özöne lett pedig édes indulatainak: hogy (ki-törő ereivel nem bírván) hirtelen *Etelének* szemeibe szállana, és vele e'-képpen nyájaskonnék, sőt enyelegne-is:

Túróra-Szarka-Túróra! - Van egy kevés számvetésem Kenddel. - Ide szóra Leventa! Mostanában tégöd' a' lúgba vetlek; és (szappan nélkül) mögmoslak Tudod-é mivel? sujokkal, (ama' tót-szappannyal) - Hát te Úr-fi! úgy viseltél gondot az én levelemre: hogy az (még *Rókának*-is) kezeibe juthatott? - No vár-rá! szénnel írhatod a' kürtöbe szerencsés napodat, melyben töllem más levelemet vöszöd. De még ez, mind semmi. Mög-dögönyözlek annak üdében. E' szorgalmatlanságodért úgy möggyomrozlak: hogy még - -

Midőn ezeket (nagy örömeben) ki-ugrasztgatta *Etelka*; közelebb állott *Eteléjéhez*, és (annak balvállára vetvén jobb kezét) így fejezte-bé előbbeni örvendetes szavait:

Mind-azon-által: íme nem bánom (édős *Etelém*): hogy azon *Róka-koma* mög-tudhatta *Karjeli* eredetödet. Leg-alább: eleinte észrevöheti: minő *Bajnokkal* kapott üstökbe: minő *Magyar Vitézzel* eszi cseresnyéjét egy-tálból ama' *Tót-vakarcs*. Mert én leráztam immár nyakamról a' terhet; és Kettőtöknek, vállaitokra töttem. Hála Istennek! Midőn *Rókát* (azt az epe-embört) a' gyomorból ki-hántam, mintha újra születtettem vóna. Köszönöm igazi tanácsodat (édős *Etelém!*). Azt mondgyák (jól mondgyák, igazán-is mondgyák): hogy jó az okos embör a' háznál, ha bár egy csöpp esze sin - - -

Ezeket ki-se-mondván igazán; hirtelen *Etelére* nézett: ha valyon meg-neheztelt-é enyelgése miatt. Az-után: így szakasztotta félbe előbbi merész beszédgyének rendgyét:

Ho-ho-ho! nem arra Kanca a' búzába, nem arra Édős *Etelém!* talán mög-bántottalak? leg-alább mögbántani nem akartalak. Meg-bocsáss örömem' özönének. Nem bírhatok véle. Előre érzöm amazon követségöknek szerencsés ki-menetelét, melyel (*Budára* föl-rándulván) neki-fogtok, neki-is-mertek eredni mind tűznek, mind víznek. Mert: hogy a' Fejedelmekhez *Budára* föl-mönnyetök (és mindent, az előbbeni karba vissza-tögyetök), úgy véllem: hogy arra ösztönözni nem kölletik ijetén okos emböröket. Csak azt akartam ezzel mög-mutatni előttetök: hogy a' ti nagy és feneketlen méj eszötökkel, az Én kis, és csak a' föld-hátán-mászó eszöm-is föl-érhet. Ha tí mög-nem-dícsértetök-is, leg-alább mögdícsértem magam magamat.

Etelkának eme' víg kedve, elsőben ugyan csudálkozásra; de (osztán) vigasztalásra-is méltónak lenni láccatott. Fő-képpen *Etele* (magán kívül lévén) el-nem-fordíthatta rólla szemeit. Meg-ígérte: hogy *Budára* fel-útal; de úgy ámha *Etelka*-is fel-menendene. Igérte társaságát a' Fő-Pap-is: ha hárman útnának. Fartatták a' *Szüzet* elég nagy okokkal. És (a'-mint a' következőendőkbul ki-teccett) reá-is-verték vólna. De íme (midőn nagy kívánsággal várják a' feletet) bé-toppana hozzájuk *Etelkának* Dajkája *Rima*, és Alakját édes attyához hívta.

SZEKÉR JOACHIM: MAGYAR ROBINSON.

1808.

Ez nyolc napot töltött Konstantinápolyban Rustán Basa házában, amely idő alatt rendelkezéseket tett, hogy hajón mehesse Anatóliába, rész szerént, hogy a hajón való utazás nem oly költségesnek látszott, rész szerént mivel a lóháton vagy kocsin való utazás sebes lábára nézve alkalmatlannak látszott. Eltelt a nyolc-tíz nap, a tengeri útra való készület is megtéetett. Ibrahim Basának vele lévő házi népe magán kívül tizennégy személyből állott: inasok, szakácsok, lovászok, összesen tizenketten voltak, ezeken kívül pedig a két rab, Ujvári és Miskei; akik, hogy szükséges szolgálatukat annál kevesebb akadállyal vihessék végbe, a balkezükre és ballábukra tétetett nekik a vas, hogy mint jobbkezők, mint jobblábok az előforduló munkának végbevitelére szabadabb lehessen: Megindulnak a konstantinápolyi partokról, semmi szél nem fújt, nagy csendesség fedezte az egész tenger színét: a vitorláknak azért hasznát venni nem lehetett; evezőkkel kellett hajtani a hajót. Nem telt fél óra, hogy a konstantinápolyi partokat elhagyták, midőn az ázsiai részről, Olympius hegye felől irtóztató fekete felhők kezdtek tornyosulni, melyeknek közeledtével rettentő szél támad, mely még a tenger fenekét is felzavarta; az idő egyébként is alkonyat felé volt, a fekete felhők tehát úgy elvettek minden világosságot, mintha az egész tenger színe fekete posztóval lett volna bevonva; a sebes szelet irtóztató mennydörgés követte. A hajóskapitány tapasztalatlan ember volt, aki soha a Fekete-tengeren kívül más tengeren nem hajózott és ezen igen rövid utazásokból állott az egész tapasztalása. A szél ellenkező útra hajtotta őket, úgy, hogy midőn a Fekete-tengeren akarnának hajózni, észrevehetetlenül a középtengerre jutottak, a nélkül, hogy a hajóskapitány tudná, hogy a nedves világnak mely részén hömpölyög a hajója a habok között. Azalatt újabb és újabb erőt vesz a szél, a mennykő hull mindenfelől, melynek rettenetes harsogása betölti az egész levegőt; a veszedelem nő, kivált miután a mennykőütéssel elvegyült zápor megeredt; az árbocfa ugyan még fennállott, de a vitorlák köteleit a kegyetlen szél összeszaggatta, s hasznavehetetlenné tette. A félelem csaknem mindnyájukat megfosztotta érzékenységétől. A hajóskapitány minden segítség vagy tanács nélkül a hajó egyik szegletéből a másikba szédelt, a többi bennlévő népet pedig a habok között hanykolódó hajó egyik oldalról a másikra taszította. Az égnek boltozatát rémítő gyászos szín vonta be és a felhőkben futkosó mennyköveknek messziről kezdődő hosszas morgása szemüket és fülüket irtózással töltötte meg. Úgy látszott, mintha egy szempillantásban az eget felé föltornyozó habok, a hajót egész a felhőig felemelnék, más szempillantásban pedig egy feneketlen mélységbe látszottak merülni. Egész éjjel az élet és halál között hanykolódtak a haboktól, a nélkül, hogy a veszedelemnek elkerülését csak remélni is lehetett volna! A zápor megszűnt, de a szél új erőt vett és sokkal nagyobb dühösséggel, mint előbb kegyetlenkedett, amely őket az afrikai partok felé ragadta. Két nap és két éjjel tusakodtak e kegyetlenkedő habokkal, harmadnap hajnalhasadtakor a hajóskapitány egy kősziklás pusztaszigetet pillant meg, melynek látására már bizonyosnak tartotta, hogy kevés órapercet mulva hajójával együtt a tenger habjaitól el fog borítottatni! A szél egyenesen azon kősziklás szigetnek vitte a hajót, nem volt pedig se ereje, se tudománya a hajóskapitánynak, hogy azt másfelé fordítsa, annál is inkább, hogy a vitorlák, melyeknek köteleit a kegyetlenkedő szél összeszaggatta, hasznavehetetlenek voltak, mind inkább-inkább közelített a hajó a kősziklához, még nem kevés órapercet alatt a kőszirtbe ütközvén, nagy ropogással összezúzódott. A hajóskapitány azt kiáltja: oda vagyunk! és a hajónak árbocfája oldalt fordulván a hajóval és benne lévőkkel együtt a tengernek örvényében elmerült. Ez magát úszással akarta megmenteni, de mivel a kősziklás part magasabb volt, hogy sem arra felkapaszkodhatott volna, addig vergődött a dühösködő habok között, még azoktól

hosszas haszontalan tusakodás után el nem borított. Ez a sors követte Ibrahim Basát is, aki fájós lábbal magával tehetetlen lévén, a hajóval együtt elmerült, és sánta lábával együtt a halak eledele lett. Az emberei közül hárman, akik úszni nem tudtak, törött deszkára kapván, életüket megtartották; kilencen pedig, akik úzásban bizakodtak, nemkülönben a hajóslegények is, kik nem tudván a meredek kősziklára kapaszkodni, a habok közé temetettek. Miskei és Ujvári az úzásban nem bizakodtak, azért jókorán deszkáról gondoskodtak, melynek segítségével az emelkedő hab a kőszirt tetejére kivetette őket; a szerint Ibrahim Basának is három úszni nem tudó embereit.

Ugyan azon puszta szigeten egynéhány afrikai szerencsének voltak egy könnyű tengeri hajóval (saluppal), akik az ő hajójukat már a szélvész kezdetén egy védett helyre, melyet kétfelől messze kinyúló kőszikla fedett, húzták, hogy ott a szélvész ereje s a habok dühösködése ellen biztonságban legyen. Ezek a kősziklák tetejéről nézték Ibrahim Basa hajójának veszedelmét és azon szerencsétleneknek a halállal való tusakodását; látták azt is, hogy öten megszabadultak a halál torkából, akik az ijedség és úzásban való erőlködés után még ki sem pihenték vala magukat, midőn a szerencsének ott teremnek és őket elfogván, egyik szerencsétlenségből a másikba viszik.

**KÁRMÁN JÓZSEF:
FANNI HAGYOMÁNYAI**

1794.

XIV.

Ily édesen szenvedni, szomorkodni a nélkül, hogy tudnád - miért?... az egyedülvalóságot jobban kedvelni minden mulatságnál! örömet magányosan lenni a virágos tavaknál, a kőszá-
lakon és a homályos erdőségben, minden gyönyörűséget csak a kies természetből szívni; vagy csak egyetlen léleknek társaságát kívánni, akinek ezt mind megmondhatnád és aki azt mind elfogadná... Micsoda, ó micsoda állapot ez? Itt olvadnak egybe a menny gyönyörűségei a kínok' helye' gyötrelmeivel...

XV.

Mi könnyebbek azóta a szenvedések, hogy azokat kiönthettem. Barátnémmal együtt sírunk, együtt panaszolkodunk. Ó, ha visszateszem magamat hajdani állapotjában, mely boldog volt ő akkor és mely boldogtalan most... De mégis, lám én soha jó napokról semmit nem tudok. - Az ő Károlya (így nevezi volt férjét legörömelebb), ha ő azt festi, eleven s szinte látható szí-
nekkal rajzolja, látom, esmérem s szeretem én őt!... ha lebeszéli azt az egyességet, azt az egymás lelkébe s gondolkozásába való általolvadást, akkor az apró és mégis oly igen-igen édes házi örömeket, az ő határozhatatlan érzéseiket, azokat az alig tapogatható és mégis oly igen hatalmas érzéseket - velök élek, velök vagyok. Boldognak mondom barátnémat, mert tapasztalta a boldogságot és boldogtalannak magamat, mert lám, én soha jó napokról semmit sem tudok.

**KAZINCZY FERENC:
BÁCSMEGYEINEK ÖSSZESZEDETT LEVELEI.**

1789.

Vacsora után Szentpéteri kért, hogy a táncot nyissam meg a menyasszonnyal, s teljesítettem kérését. Elkeményedett szívvel, de tántorogva léptem Nincsihez, s kiállék vele az első helyre. A menüet első lépései alatt már alig bírtam magamat; midőn pedig elválánk, s Nincsi, elöntve minden keccsel, melyeket a mai nap örömei még neveltek, de titkolni óhajtott háborodással, előttem és mellettem el-elsuhinta, midőn szép ujjairól a jeggyémánt rám lövelle, annyira összeháborodám, hogy egy taktot sem tudtam tenni, sőt azt is feledém, ha jobbra kell-e mennem, vagy balra. A nézők közt suttogások támadtanak, s Nincsi, aki látá, hogy reszketek, siette véget érni. Színletem, hogy egészségem nem engedi, hogy tovább táncoljak, s a vég-szobába vonám magamat, honnan kiláthaték a táncolok közé, s ott nekieresztém magamat az eltaposott szerelem s megcsalt remény kifakadásainak. Endrédi látta, mit szenvedek, s nem távozott el mellőlem; s most annyira köszönöm alkalmatlan barátságát, amennyire az által magamat akkor bántva, ingerelve érzem.

KAZINCZY FERENC: PÁLYÁM EMLÉKEZETE.

1828.

...Meggyőződve az eránt, hogy kívánságaimat senki más úgy, mint Sophie ki nem töltheti, Kázmérba mentem fel, hogy kilessem, felejthetném-e vele az ifjú szép emigránst, kitől magát elrántatni öt esztendő óta semmi tekintetek által nem engedé, és ha a dolog jól indulna, mind azt megtenni, amit az idő enged. Anyám ötet annyira szereté, hogy midőn Regmecen mulata, egész hetekig nem ereszté el magától és így biztosan lelete reménylenem, hogy lépésem megnyeri javalását.

Lajos napja előestvénjén (aug. 24.) értem oda. A grófné s Sophie és Marie a kertbe akarának lemenni, mert a nap meleg volt az összeolvadásig, midőn szekerem az udvarra befordult. Mint a ház gyermeke megpillantására, ki nem várva jelen meg két esztendei távolléte után, úgy kiálta fel mindhármá, amint meglátott, s míg cselédem szekerem ajtaját megnyitotta, Sophie már mellettem állott. Ferenc s mikor megy el tőlünk? kérdé. - Köszönöm a szíves fogadást, édes Sophie, mondám, s mióta szokás így látni vendéget? - De a testvér nem vendég, felelé Sophie; s azalatt anyja s öccse is előttem állának.

Sophie úgy hitte, hogy az ő valójában van valami, ami engem tőle visszatol, ámbár vele, mint barát barátnéval s testvér testvérral, megferek s elfoglalva lévén, hogy ötet és engem külön választ a sexus, az eszébe sem jutott. Bánása velem így annál szabadabb, tartaléktalanabb volt. Jöjjön, úgymond, menjünk atyámhoz, nemsokára rá jó hideglelése, s akkor magában szeret maradni.

A grádics közepén, hol vele, a testvéri familiaritas szerint, nem karon, hanem kézenfogva lépdelgeték, megállá. Édes Ferencem, mondá itt, nem is tudja, amit mindég jövendőlgete, megvan; két hete, hogy itt Párisból a jelentés; Etoile megházasodott. Lábra akarván állítani minden vagyonaiktól elesett szüléit és az egykor fényes házat, elvevé egy gazdag polgár leányát.

Soha én kedvesebb hírt nem hallhattam, soha én jobb órában Kázmérba nem jöhettem. Azonban érzéseim meg valának osztva az öröm és a legszínetlenebb szánás között. A csapás rettenetes, mondám, és enyhülést neki csak az a gondolat adhat, hogy ezt várnunk lelete, várnunk kelle.

A hideglelés paroxizmusa ma hamarább jöve a grófra, mint várák, s midőn belépénk, már vetközteté inasa. Megcsókolám kezét, ő nem engemet, de megkövetve; sőt mihelyt lefekvék, kért, hagynám magát s mulassak a grófnéval s gyermekeivel. Azok jöttek. Sophie pedig engem egy ablakba vona s ott önté ki keblembé szíve panaszait.

Fukarkodám éltem legszebb gyönyöreivel s az utolsó cseppig akarám kiszörbölni, amely édes kelyhet nekem itt a gondviselés annyi szenvedésemért nyujta. Sophiet a maga tiszta asszonyiségában akarám végig meg végig nézni, melynek most új kecsket ada a mély fájdalom.

Huszonnégy óráig vittem úgy dolgaimat, hogy Sophie semmit nem sejte meg szándékomból s ezt a melegebb, szabadabb közelítést, melyen el nem foglalt elmével felakadt volna, most a baráti, testvéri részvételnek, szánásnak tulajdonítá. Én más részről örvendék, hogy ő meg nem sejtve kelepcéimet, éppen ezen megtévedése által tapada inkább meg inkább belém. Eltűnt volna tartaléktalansága, ha meg gyaníthatta volna, keblem mit forral.

Visszajövén estveli sétálásunkból, a két leánytestvér engem magamban hagyta. Még nem szólok, mondom magamban; ily scenákat az istenek csak egyszer adnak az életnek; s újra elmondván, hogy nem szólok, összekulcsolt karral egy commodhoz támaszkodám, midőn megnyílék ajtóm, s Sophie belépe.

Sophie, mondtam, ki nem bontván karjaimat egymásból s helyemből ki nem mozdulván, jöjjön csak ide. Ő fel nem akada a szokatlanságon, mely ha testvéri viszonyunkban nem találna mentséget, neveletlenségre mutatna, s megállta előttem.

Édes Sophie, mondtam, még mindig összekulcsolt karral s megtámaszkodva; ismer engemet és a zavart, melyben házunk most áll; de ismeri lelkes és jó, bár megtévesztett anyámat is; vegye mindezt együvé s mondja meg nekem, összeköthetné-e életét az én életemmel?

Sophieben az a gondolat támadt, hogy én producálni akarom, amifelől tegnap folyt a szó. - Nem, édes Sophie, mondtam sárgára, zöldre, pirosra, fejejre egymásután változó színekkel; én egyenesen azért jövök, hogy lássam, remélhetek-e.

Míg zavarodásomból magamhoz térheték, Sophie anélkül, hogy emlékezhetném, miként, eltűnt előlem. Szégyelve gyengeségemet, hogy erős feltétem mellől eltántorodhatám s hogy amit tettem, ily balogul tettem, sebes léptekkel járák fel a szobámban s akartam volna, nyeljen el a föld.

A Sophie szemeiről éppen ez a nem készült vallás kapta le a hályogot; most érzé ő, hogy a tegnap óta eránta mutatott meleg szánás valami egyéb vala. Összefutának lelkében a barát, testvér, szerető ideái s azzal a tettetést nem ismerő lélekkel, mely neki nem eltanult, hanem természetből vett tulajdona, jön s megszólít: Ferenc, s hol fogunk lakni?

Mint elébb a színek arcomon, úgy változának most, úgy csaptak által egyikből a másikba érzéseim a magam vádlásából a legindulatosabb örömébe, triumphusába. Megragadtam a három esztendő óta minden mások felett becsült leányt s ki nem eresztém rengő karjaim közül, míg a szót kimondta. Akkor kifejté magát karjaimból s ment.

Nem lelém többé magamat, nem lehetek többé nélküle.

KAZINCZY FERENC: PANNONHALMI ÚTJA.

1831.

Még csillagos vala az ég, s az utcák lámpái nem aludtak el egészen, midőn kimenék a hajóra, hogy el ne essem a viziutazás örömeitől, ha késni talállok. Lábaim alatt, midőn a hajó teknőjére felléptem, már pözsge a kisded Vulkán, s a füst feketén tekerge ki kéményéből. Végigmenék a hajón s megállék a nyílások mellett, látni, mint égnek a kemencék, s a gépely csudás alakú rúdjai s kerekei mint mozognak lassú nehéz lökődésben. A féléjszaka és fél reggel kétes fényében még ki nem leheté ismerni a körültem ingók arcaikat. De végre virrada, s a csillagok tűnni kezdenek. Kapitányunk indulót lövete. Az utasok, egyenkint vagy barátjaiktól kísérve, futának s sírva s ölelgetések közt váltak el. A hajóról a vízsélre s a vízsélről a hajóra repültek a néma köszöntgetések, kalapokkal és kezekkel, s észre sem vevénk, midőn hajónk a kedvünkért elbontott híd nyílásán átfutott.

Hogy a mozgóknak akadályul ne légyek, végignyúltam egy hosszú karszéken s lestem, az ismeretlen sokaság közt kivel fog legelőbb szőni össze a történet. Alig kérdem ezt magamtól, midőn meginte valaki, hogy oly közel a kéményhez főfájást kaphatok, s a gőz megáztathat. Azon széken nyúltam el most, melyen ő foga helyt; s ő beszélé, hogy míg nálunk ezen egynél nincs több gőzhajó, Petersburgban számtalan vagy on már, s ő ilyenén jött onnan Lübeckig. - Egy más valaki, hihetőleg hallván, mit beszél mulattatom, és magyarul, közel hozzánk telepedett le. Éneklősen ejtett szólása erdélyinek gyaníttatá velem, s az volt. Kitaláltatám vele nevemet, de ő a magáét meg nem mondotta; igen, hogy ő kapitány és hogy Bécsbe megyen. - De íme, megállá hajónk, mert egyszerre oly köd ereszkedik, hogy sem eget, sem földet nem láthatánk többé. Három óráig kelle az helyt veszteglenünk.

A gőzhajó nálunk egészen új jelenés lévén, első útját tavaly tette, szeptemberben, Bécsből Pestig; festeni fogom azt. - Míg a Duna egyéb hajóinak teknője üreg, s a vendégszoba rajtok kiáll a teknőből: a gőzhajón a vendégszoba egy felfordított teknő üregében látszik lenni, s a vendégszoba rejtve van. Oda, és a kemencéhez grádicsokon esik a lemenés. A régibb alakú hajókat evezőlegények hajtják: ezt a gőz segédje által oly kerekek, mint a vízimalmokéi. A vendégszoba a hajó farában van, a közembereké a közepén s a kettő közt emelkedik a füst vastagabb s a gőz vékonyabb kéménye: a füsté öt-hat öl magosságra, fejerre mázolt vaspléhek-ből; olyan a gőzé is, de az sokkal kurtább. Hogy ezeket a szél le ne törhesse, a füst kéménye vitorlakötelekkel van a hajó széleihez és egy magasan kinyúló árbochoz csatolva. A kémény és az árbo sorában néhány négyszegű nyílások vannak, s a fűtők és gépely intézője ezen vesznek világot.

A vendégszoba gyönyörű. Meredek grádicsának deszkalépcsői sárgaréz pléhbe vannak szőve; s innen jobbra és balra két kisded rekesz nyílik, a terítő számára, ki ide zárja tányérait, üvegeit. Asztalok s karatlan székek körösfászeletekkel vannak borítva, s a talpazat parkételt. A falak deszkája világos sárga színnel van befestve, ezekkel, hogy az asztal és szék fájához hasonlítson, s a vesszőzet és egyéb cifra rajta zöld; így a négy vékony oszlop is, mely a padlást a szoba közepén a betörés ellen védi. Ablaka egyik és másik oldalán három s hosszaskerek metszésű, s üvegtáblás és zsalús. Az ajtó mellett jobbra és balra két tükör, éppen oly metszésű, mint a hat ablak, s így a szobát nyolc ablak látszik világítani. A hajó farában még egy szoba, hova innen esik a bemenés, hálásul az asszonyságoknak. - Az utasok egyenkint ebédelnek, vagy ha úgy tetszik, kisebb társaságokban, s a konyhacédula el van vetve a terített asztalokon,

hogy kiki tudhassa, mit kívánhat és mennyiért. - A falak mellett párnázott pad fut el s az, éjjel, ágyul szolgál az utasoknak.

Két új ismerősem, az erdélyi auditor-kapitány és a Petersburgot látott magyar és én, együtt beszélgetünk a hajó egyik végében s váránk, hogy a köd szálljon el valaha, midőn most egy harmadik csatló hozzánk magát s magasztalá gróf Széchenyit és Hitel című munkáját, míg az auditor-kapitány a gróf Dessewffy felén állás a Taglatatnak adá az elsőséget. Hallgaték, nem tartalékból, mert a nemeslelkű két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzene; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, bíró lenni nagy szükség nélkül nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét is, másikat is, bár világos tévedésben, bár világos vétékben látnám.

5. A ROMANTIKUS NOVELLA ÉS REGÉNY

A fordításoktól szabad átdolgozások vezetnek az eredeti szépprózai munkák felé. Ilyen átmeneti jellegűek Dugonics regényei is bár, talán kisebb mértékben, Kármán Fanni-ja is. Vajjon mennyi az eredeti lelemény a magyar robinzonádok legsikerültebbikében, Szekér Joachim Magyar Robinzonjában, máig sem tudjuk bizonyosan. A két főhős, Újvári kapitány és Miskei káplár talpraesett magyar embereknek bizonyulnak Afrikában, a szerencsenek között éppúgy, mint a vademberek szigetén. Szekér stílusa könnyed, világos elbeszélő nyelv.

Az eredeti magyar történelmi regény előzménye Kisfaludy Károly Tihamér-ja, amint a társadalmi regényé Fáy András Különös testamentom-a (1818). Kisfaludy hiányt akar pótolni, amikor vállalkozik, hogy másvalaki hijján az Aurórája számára maga írjon történelmi beszélyt. Jelentősége az eredetiségen kívül irodalmi nyelve. Humoros novellái (Tollagi Jónás viszontagságai, Sulyosdi Simon) jobban sikerülnek; amint általában humoros hangú elbeszéléseink mindjárt kezdetől fogva sikerültebbek. (Fáy Különös testamentom-a és Jósika Abafi-jának megjelenése közötti időben körülbelül 300 novella lát már napvilágot.) Fáy írói tulajdonságai már Különös testamentom-ában megnyilvánulnak. Jó megfigyelője a magyar társadalomnak s emellett bizonyos száraz humor jellemzi. Szemelvényeinkben igyekszünk a romantika nekilendülő szépprózai irodalmának különböző színeit, a fejlődés egy-egy új ágát, fonálát érzékeltetni. Örösmarty Mihály Szél úrfi-jában a magyar romantika Csongor és Tündé-ből jól ismert színeivel találkozunk. Gaal József Az Alföld képe-vel új motivumot hoz költészetünkbe. Az éji Lovasok-ban a betyár idealizált alakját, ezt az ugyancsak új szint ismerhetjük meg. (Mindkettő nagy hatással volt Petőfi költői fejlődésére.) Szirmai Iloná-ból is közlünk részt, összehasonlításként Jósika Abafi-ja mellé. A realista, humorista Gaal nem vehette fel a versenyt a történelmi regényírásban Jósikával, kinek műveit a morális eszme tüze, fénye sugározza be. Nem érkezett el még a fejlődés oda, hogy a szerkezet, mint később Gárdonyinál, a reális részletek terhére megbírja. - Magában álló jelenség irodalmunkban Vajda Péter, mint Petőfi nevezte, „a természet leghűbb gyermeke”. A német romantika természetszimbolikája és misztikája található meg nála szinte teljesen eredeti, változatlan formájában. De ha idegen költészet ihleti is, annál figyelemre méltóbb a hang, amellyel ihletét megszólaltatja.

Eötös regényírói stíljéről a regény szerkezetének, a jellemzés, leírás, párbeszéd fejlődésének áttekintésében kapunk teljes képet, csakúgy mint Jósikáéről. Stílustörténeti szemelvényünk romantikus körmondatot mutat be a Karthausi-ból. A proteus-szerű romantikus lélek körmondata egyesíti a klasszikus körmondat alárendelő és a barokk mellérendelő szerkezetét mint történelmileg későbbi képződmény. Tagadhatatlanul jellemző kifejezésformája a történelmi magyarság lelkületének minden változatában, s viszont a természetszerű visszatérés e bonyolult szerkezettől a népi nyelv egyszerű mondataihoz, Jókain, Mikszáthon keresztül Gárdonyiig, egyben a történelmi osztályok háttérbe szorítását és a nép térfoglalását jelenti. A Karthausi a romantika második hullámához, a századelejei katolikus-konzervatív romantikához tartozik, amelynek főképviseelője Chateaubriand. A Karthausi Sainte-Beuve Volupté-jához áll legközelebb.

A Karthausiban megvannak már a francia romantikus regény bűnügyi elemei is és ezek a szálak vezetnek a nagy magyar mesélőhöz, Jókaihoz. Nepeán sziget című első nagy feltűnést keltett novellájában egyesíti Vajda Péter színes, romantikus nyelvét, valamint Nagy Ignác és Kuthy Lajos francia hatás alatt újságkarcolatokból és rajzolatokból kifejlődött bűnügyi regénystílusát.

E két utóbbi elfeledett elbeszélőnk művei ma is szórakoztató olvasmányoknak bizonyulnak. Mindkettő stílje az újságtárcából fejlődik ki a francia romantikus bűnügyi regény hatása alatt. Nagy Ignác Magyar titkok-jában eredetileg ki akarta gúnyolni ezt a regényfajtát, de azután egyre jobban belejött. Az ő könnyed szellemes újságíróstíljét tárcakarcolattal képviseltetjük s a hazai romantikus bűnügyi regénystílusra Kuthy Lajos-tól közlünk részletet, a Hazai rejtelemek-ből.

Kölcsey Ferenc A vadászlak c. elbeszélése a megyei élet és a börtön rajzával Eötvös Falu jegyzőjé-nek előfutára.

Petőfi Sándor A fakó leány sapejlegény-ben a romantika keresett és kedvelt tárgyát, a „rút”-at költői realizmusa meleg fényével vonja be. Az ő prózája különben a legszubjektívabb prózai műfajban, az úti levélben és az úti rajzban éri el a legnagyobb tökéletességét, a lírájával szinte egyenlő színvonalat. A prózában is ő teremti meg a magyar lélek természetes nyelvét, bár az elbeszélés műfajában a sajátos magyar alakításmód, művészi kifejezés Jókai Mór művészi eredménye.

KISFALUDY KÁROLY: TOLLAGI JÓNÁS VISZONTAGSÁGAI.

1822.

Első rész.

Tollagi Jónás Pesten.

I.

1. Maji.

Barátom! én nagy világba megyek! Azt megírtam már, hogy mióta egy gazdag bátyánktól tetemes successiót nyerénk, atyámnak velem szörnyű nagy plánumai vannak.

Mínap megáll előttem s a bodor füstöt igen sűrűn eregetve pipájából, így szólt: Fiam Jónás! huszonkét esztendősd multál, pénzed lesz, deákul tanultál, maholnap szép hivatalomba léphetsz; de még világi tapasztalásod nincsen: azért utazni küldelek; először is járd el a fővárost, szerezz tapasztalást s több efélét. Eszed van, künn még talán gyarapodik is, ennél fogva mentorra nincs szükséged.

Örömmel hallám mindezeket; mert az ember nem azért született, hogy azon helyséből, hol nagynehezen általfutá iskoláit, soha ki ne szökjék. Magam sürgetem elindulásomat. Bár ne szakadtál volna oly messze tőlem! most velem jöhetnél; mindazáltal leveleimmel felkereslek s híven napról-napra mindent leírok, mi történik velem. Fogadd szívesen sorsom közlését és rakd el tiszta érzéseim documentumi gyanánt.

Innen hazul többé nem írok; mert ha az ember nagy útra készül, hamar kifogy az időből. Itt is, akárhol is szíves barátod

Tollagi.

II.

Pest, 7. Maji.

Ha az ember új világba lép, valami különöst érez, amit otthon nem érzett, így vagyok én; mind e mellett fogadásom szerint az íráshoz fogok.

4-ta május megáztatva anyai könnyektől, tetézve atyai áldással, szívdobogva kocsira ülék s két feldülésen s azokkal járó kék foltokon kívül szerencsésen ide is érkezvén, a Remény-fogadóban megszálltam. Ily nagy városban, gondolám, az embert fel nem veszik, azonban jöttemkor mindjárt nagyságoltak; de mi az embernek nem competál, ne vegye magára, én is eltíltám a magas titulust.

Hol az ember idegen, senkit nem ismer; de így az ember csupa nézésből nem sokat tapasztal, azért én is lementem az alattam lévő kávéházba, hol több városi ifjakkal mindjárt is megismékedtem. A rokon lelkek egymást feltalálják; hozzám is bizonyos Lépfalvi különösen vonzódik, ittlétem célját elbeszélvén, barátságát s pártfogását ajánlotta.

Meglátom, miket tapasztalok; nálunk úgy hírlík: hogy a nagy városban, aki nem akar is, tanul. Ezer feltételek sarjadoznak keblemben, de azért alunni készülök, mert ha az ember elfárad, szeret pihenni.

III.

8. Maji.

Barátom! kulcslyukon ne nézz keresztül; én tettem azt, de! meg is adtam árát

Hogy az ember okos maradjon, olvasni szükséges: e végre néhány deák írókat raktam el ládámba. Ma éppen előszedém őket, midőn a mellékszobában éneklést hallok, de a világért se tudtam, férfi- vagy asszonytorok zeng-e? curiositástól únszoltatván, a kulcslyukon nézek keresztül s ím, tükör előtt áll egy drágán öltözött személy s írásból énekel, mellette egy hosszú ember hadonáz kezével s az az egész scálát kiejti képével. Ajtóhoz lapulva várom, mi lesz a dologból? s hajam a kilincstre tekeredik, de fájdalmasan csak akkor vevém észre, midőn a fogadóbeli inas belép, hirtelen hátranézek s egy fűrtöt kiszakasztok, melyre a kilincs zörren s az ének megszűnik. Az inas elmondá: hogy szomszédném egy híres artista énekesné s ma fogja éppen magát produkálni. Gondolhatod: mint vágytam őt nyilván is hallani; mert nálunk néhány csepüevő s egyéb bukfences embereken kívül illetén mesterek nem fordulnak meg. Az inas zártszékkel kínál: mit használ a szék, ha be van zárva? mondám, inkább innen vigyünk széket. Erre viszonzá: csak bízzam reá, ő szerzend úri helyet. Ment s nemsokára hozott cédulát; drága volt az igaz, de ingyen csak a halál, gondolám s kifizettem.

Rendelt órára theatrumba megyek; előnyujtván a kártyát, első emeletre, egy rekesztékbe vezetnek. Ott bámultam a tolongó sokaságot, midőn egy ifjú, kit már tegnap a kávéházban láték, hozzám szövetkezik. Uraságod maga vagyon? - mond - talán nem lesz terhére társaságom? Absolute nem, felelék, őt mellém ülni kényszerítvén. Sok beszéd után mondá: Cornelia derék énekesné; de nagy ellensége s ócsárlója nemzetünknek, hogy minden hangért ezekkel nem adózunk. Hadd legyen ellenség! viszonzám, nincsenek huszárjai, sem ágyúí. - Az nincs, felel, de vannak szép szemei s azok néha huszároknál is több kárt okoznak. Mi ifjak ma őt kifütyölni akarjuk s mint jó hazafit, az urat is ezen frigybe meghívom. Ha így van, mondám, szívesen! miként szokták? Tessék engem utánozni, felel.

Azalatt muzsika kezdődik, mély csendesség lőn, a kárpit felhúztatik és az énekesné kilép; társam lassan fütyöl, én hirtelen kidugom fejemet s két ujjommal olyant füttyentek, hogy a theatrum is visszahangzott belé, gondolván, ha az ember valamit tett, tegye igazán. Erre alól tapsolnak, lármáznak, s minden szem felém lövel; ennek okát tudni óhajtván, társamhoz fordulok, az elillant; a kis folyosóra megyek utána, egy úr haragosan elállja utamat, kérdvén: én fütyöltem-é? Igen is! felelék biztosan. Arra ő felzúdul, fenýíteni kezd, miként merem a köz-társaságot zavarni s hogy tettemért adóznom kell. Hasztalan kértem, hogy compescálja nyelvét, folyvást dörgött s nevemet kérdé; de én okos voltam s nem mondtam meg - több ember szorong öszve s mind ellenem voltak; már-már szepegni kezdék, akkor Lépfalvi törtet elő, megpanaszlom a dolgot, ő azon haragos urat hátra vonja s minekelőtte magamhoz térek, a nagy zúgás nevetségben oszlik fel.

Tele confusióval, megmentőmtől kísérve térek szállásomra, hol megértém a dolog mivoltát: hogy azon ifjú, ki megcsalt, az énekesnét szereti s most valamin öszvezendülvén, engem választta boszúja eszközének.

Az ember könnyen hisz, ennélfogva könnyen csalatik - aztán boszankodik.

IV.

9. Maji.

Ha az embert egy baj éri, a többi sincs messze.

Búfelejtésre, ma korán reggel a szabadba menék, soká tünődvén: miként lehetne a tegnapi dolgot helyrehozni? Nagy észmarconglás után az ártatlan énekesnét megkövetni legjobbnak ítéltém; ennél fogva vissza s hozzá sietek. Ajtót nyitok: egy szép szőke leány ült az asztalnál s kötött, látásomon nem kevésbé ijedvén meg. Szótlán sokáig nézek égyszínű szemébe s mindig úgy rémlett: hogy az, kit a kulcslyukon láttam, egészen más vala: ezen gondolaton elfelejtem mondandómat.

Talán bátyámat tetszik keresni? kérdé szelíd hangon, mindjárt visszavárom! Ezen hang nem volt olyan trillás, mint a tegnapi, engem mégis mélyebben meghatott. Felbátorodva felelék: Semmiféle férfit, csak ékeshangú személyét jövök tisztelni s az esti füttyért töredelmes szívvel bocsánatot kérni.

Erre szemei jobban rám nyíltak: ha én volnék a megbántatott, mondá igen kegyesen, szívből megbocsátanék; de az nem vagyok! úgy vélem, a szobát tetszett ismét elhibázni; azonban örvendek, hogy ezen tévedés által tanuja levék jószívűségének.

Mit feleltem, mint jöttem ki, már nem tudom, oly zavarba jöttem; és csak új bajom hozott magamhoz, midőn tudniillik szobámba akarék menni és kulcsomat elvesztém.

Lépfalvi jön ismét, panaszlom sorsomat; ő rész szerint gondolá, nem szerencsétlenség, ha az ember véletlen egy széphez jut, rész szerint az énekesnét is valami ajándékkal megkövethetőnek állítá. Mindent magára vállalt.

A tapasztalás, látom magamról, vagy pénzbe, vagy érzésbe kerül, s így az ember nyerve vesz, vagy ha akarod, vesztve nyer - mi haszna marad?

V.

10. Maji.

Ma Lépfalvi javallására elhordozkodtam, még pedig ugyanazon házba, hol ő lakik. Szolgálatomra, míg itt leszek, egy inast is fogadtam; jó ember, de keveset hall; az semmi, csak azt megértené, amit hall.

A fogadóban jól meghúztak! nálunk az egész helység kulcsa nem kóstált annyit, mint ezen városi kulcs.

Rendre vergődvén, eljártam a város ritkaságait. Mi sok szép van e világban, ami nem áll könyvekben! ellenben mi sok festetik nagyra, ami csekély magában! jele: hogy nem mind arany, ami fénylik, nem mind igaz, amit írnak, nem mind helyes, amit tesznek, nem mind jó, amit dicsérnek; de az való marad: míg az ember szűk határ között él, magát okosnak tartja; ha kiljebb lép, látja, mennyit kell még tanulnia!

Tele van a fejem; de abból nem következik, hogy mindazt le is tudom írni.

KISFALUDY KÁROLY: TIHAMÉR.

1825.

III. szakasz.

Éj vala, halotti csend a várban. Sűrű köd lépé a földet. Tihamér korán elszökvén a vigadóktól, magán tünődék s áradozó érzetén. Róza lebegett körülé, annak édes hangjait lihegte vissza szorult kebele. Az itt történetet álomnak vélte, csak Róza tekintete fénylett új élet gyanánt a gyönyörű valóra. A szürkülő hajnal ébren lelé s mindjárt is kardot övezve, ment le az udvarba s az első fellelt grófi szolgát kéré: vezetné őt az öreg lantoshoz. Ő kívánta Rózáat Lajoshoz vezetni s ezzel forró vágyait teljesíteni. A fáradt szolga vonakodott, míg néhány körmöci nem erősíté tagjait. Elindultak.

Míg Tihamér szép reményeket röpite a jövőbe, kísérője őt mulatni akarván, elbeszélte: hányszor hívta már grófja Rózáat udvarába s nem jött; mily büszke imádójaihoz s korántsem oly vidám, mint az olasz leányok. - A küzdésnél is jelen volt - mond továbbad a szolga.

„Jelen?” kérdé hirtelen Tihamér s nem akarva örült szerencsés viadalának.

„Igen is, jelen - felelt a szolga -, de úgy befátyolozva, hogy magam is csak magas termetéről ismerhetém meg. Mind e mellett a szépet mindjárt kifürkészik a férfiak: őt is több lovag kerülgeté.” Fellobbant Tihamér; de kelletlen ingere lecsillapult hamar, midőn valami ezer lépést haladván, az olajerdő-nyíláson Róza lakása fehérlett elébe. Kisded ház vala ez, körül-növe szőlőtőkkel; jobb oldalán kert, ennek közepén olajágból fűzött remeteség látszott, az egészét illatos olajerdő környezé. Amint Tihamér a bokor-kerítéshez jut, egy nagy, friss sebtől vérző házi szelindek nekiugrik, de rövid szaglás után nyöszörögve ismét a kertbe vonul. Az ajtók tárva, senki sem mozdult. Szívdobogva megy a házba Tihamér; az első szoba padlaton vér s egy rozsdás kard, a mellékszobában a még bontatlan nyoszolyán eltépett fátyol, a földön törött hárfa fekszik. „Uram, itt raboltak!” kiált a szolga a dermedő ifjúhoz, ki vadon forgó szemekkel kardmarkolatját szorongatá.

„Nézzünk a kertbe!” mond ismét a szolga, s Tihamér félig kábultan követi. Ott a fahajléknál vonaglik a hív kutya s már-már szakadozó párával az ajtót kaparja; gyors taszintástól felzörren az, s világos lón a rettentő éji cselekedet: vértől előntve, mellébe tör mártva, fekszik ott az ősz lantos, marka öszvegörcsülve, szelíd vonásai kín- és haragtól széthúzva, alig ismerhetők. „Irgalom Istene!” kiált az ilyeshez szokatlan Tihamér, s míg a szolga hazasiet a szomorú hírrel, ő kardrántva böszülten futkos az erdőben a rablókat nyomozni, éltét elszánva Róza váltságára; de sikertelen, s végre az életerő sem bírván ösztönit forró indulatjának, lankadtan öszveroskadt.

E gyilkoló rablás szörnyen behatott az udvarra; magyar és olasz nyomozó csapatok különös irányokon száguldoztak el. A király s Malatesta nagy díjt vetének a rablók fejére; mind hasztalan: tikkadozva tértek vissza a lovagok, Róza elmaradt, s méltó gyanú senkire sem eshetvén, minden töprengés csak pusztá sajnálkodásba oszlott el.

A fáradt Tihamért egy kémcsapat fellelvén, a várba kísérte. Hajnali csillagként, mely szebb létbe világít, tűnt fel Róza Tihamérnak, mélyen érte sebes borultát, bár hiú panasszal nem hirdeté. Különös állapot inkább rokonít, mint a közpályán való ismerkedés; így serken többször az indulat, veszélyek s tartós áldozatok még inkább nevelik azt. Ha Róza külső ékei valami ürességet hagyának is a közléten túl vágyó ifjú keblében, fölösleg betölté balesete a hiányt s az óhajtott dicsőség Rózába vegyült, s úgy nézett utána, mint a vándor a leszálló napra, tudván: útja még vad sivatagon viszi keresztül, de a célnál szent béke jutalmazza.

Az öreg lantos hideg teteme másnap földbe takarított, s temetési pompa végzé a fellengző ünnepet, miként halál a legfénylőbb életet. Most Rózához.

FÁY ANDRÁS: KÜLÖNÖS TESTAMENTOM.

1818.

Csörgey tanácsos egy nagyot prüszentett - s megholt. - Prósit! kiált szívességgel az ágya fejénél ülő testvére, az öreg Csörgey ezredes, ki viszonköszönetet nem kapván, aggodalmasan tekint öccsére, s ennek merevedett szemein a halál zászlóját látván kiütve, ijedten ejti Bethlen Gábor korabeli izmos pipáját a lábainál hortyogó mopszliira.

Kiszenvedtél tehát jó öcsém! szól fojtott hangon az ezredes; befogta jobbával testvére szeméit, baljával pedig, barázdás arcain leperegő könnyeit törli. Menj békével, kedves öcsém! s készíts az ismeretlen földön számomra is quártélyt; követlek nem sokára!

Oda van szegény! ezt kiáltja agg hűgának, Margit kisasszonynak eleibe, ki kedves ölebének sikoltására, lélektelen tört a harmadik szobából elő; oda van szegény!

Uram, ne hagyj el! hát mi lelte? - kérdi visítva a kisasszony, s ölebéhez riad. - Már tudom, megint az az átkozott nyolcágú sarkantyú.

Frakk! kiált boszúsággal az ezredes, ki ezen köntös-nemet soha sem szívelhetvén, nevén szokott káromkodni, s ez csalhatlan jele haragja kitörésének; frakk! ez van oda! mond s az ágy felé mutat.

Ez is? kérdé csodálva Margit, s csakhamar megerede szemének zápora. De könnyei a megboldogult tanácsost illeték-e, vagy a pipa-máját kapott mopszlit? mind ez ideig titok a tudósok előtt.

Elég az hozzá, hogy csuklások között síra; mire az orvos is, ki az oldalszobában Don-Quichottot olvasá, berohana, s megértvén patiense dicsőülését: lehetetlen! kiálta, s üteréhez kapa; ennek lehetetlen vala még meghalnia! Az én számításom szerint még két hónapig.

Kőhordtát! tán csak nem gondolja ön, hogy megfojtottam öcsémet?

Isten őrizz, domine illustrissime! de én valóban meg nem foghatom - én mindent elkövettem ezen drága szövétnek élesztgetésére, s dicsekedés nélkül legyen mondvá, már félév óta injuriázom vele a halált. Méltóztassék azt nekem kegyesen megengedni, nagysád, hogy egy különös értekezésben, napfénynél világosabban mutathassam meg kollegáimnak, hogy a tanácsos úrnak még lehetetlen vala meghalnia. A becsület előbbvaló mindennél!

Isten hírével! felelt boszúsán az ezredes, s egy ablakban hátat fordított az orvosnak.

Nemsokára megszólaltak a harangok; az ezredes sűrűbben törle könnyeit, a kisasszony pedig az illedék szertartásához képest oly jajveszékeléshez kezdte, hogy a cselédségen kívül, még az udvar agarai is accompagnirozásra indítatván, csakhamar oly siralmas gyászt ölte az egész Csörgey-udvar magára, mint milyenben megvétele alkalmával egykor Trója lehetett.

Az ifjú Csörgey, mihelyt szomorú gondoskodását atyjának tetemei körül végezte, azonnal öröksége átvételéhez fogott. Legelőbb is atyja irományait kívánta rendbe szedni; mik közt, amint a leveles szekrényt fölnyitotta, legelőbb is egy bepecsételt nagy levél tűnt szemébe, ily fölírással: „Végrendelet”.

Az bizonyosan atyád végakarátja lesz: szóla az ezredes, miről utolsó napjaiban előttem is emlékezett.

Tán jó volna átszólítani Terenyey szolgabíró urat, megszólala, reményeit féltve a kisasszony.

Helyes! mondá Károly, s azonnal ír a Terenyey barátjának, ki szomszédban lakván, még az nap Csörgön termett.

Másnapra határozatott a végrendelet fölbontása, melynek tartalmát senki sem gyanítván, tudni vágyott azt mindenki már újság-kívánságból is; annyival inkább, hogy a tanácsosnak csak egy gyermeke lévén, erre nézve végrendelet-tételre szükség nem vala; azonban a tanácsos különcködő gondolkozásmódja ismeretes vala a környéken. A testamentom zárt volt, mire a tanúk csak fölülíratvák valának. De senkit sem győtrött annyira a bizonytalanság, mint Margitunkat, ki féls és remény között, egész éjjel csak félszendergésekben szunnyadt, miként egeret leső cica.

Másnap korán rakatta a székeket az ebédlőben a feketével bevont asztal körül. Konyhában és folyosón csendet parancsolt a cselédségnek, s buzgóságában még a fényes napról is megfedkezett, s égő viasz-gyertyákat rakatott föl az asztalra.

Reggeli után, minek végét alig várható, összeszedett képpel és ünnepélyes komolysággal nyitá ki az ebédlő terem szárnyait: ha úgy tetszik, uraim! szóla, s bemenésre inte kezével a férfiaknak. Ezek csodálva nézték a készülleteket, Terenyey finom mosollyal oltá el a gyertyákat, mire Margitnak, tévedtére eszmélvén, pipacs-színt öltöttek arcai, s abban lángolának még fülei is szégyenében.

Előhozzák a végrendeletet, ollót fognak, körülnyírják a pecsétet, fölbontják az irományt, Margit áhítattal szemléli. Fölbontás közben másik szinte pecsétes levél fordul ki belőle, ily fölírással: „codicillus, holtom után három évre fölbontandó”.

Még egy végrendelet? - szól Margit, - de miért ne tudhatnók meg egyszerre ennek tartalmát is?

A végakaratok minden mívelt nemzeteknél szentek, édes néném! mond feddőleg Károly.

Terenyey torkot köszörüle, s az anya-testamentomból e szavakat olvasá föl:

„Miatán három nőmmel kiállott szerencsétlen próbatéim és számtalan előttem forgott példák, arra bírtak, hogy a mai sok szerencsétlen házasság okait nyomozgassam, végre is ezeket a két nem részéről ejtetni szokott nevelési hibákban találom föl. Minélfogva azon keresett vagyonomból, mellyel az isteni kegyelem szorgalmamat megáldotta, egy nőnevelő-intézetre némi alapúl, remélvén, hogy több lelkesek is elősegítendik idővel alapításomat, hagyok tízezer forintot oly kikötéssel, hogy abban, eltérve legtöbb nőnevelő-intézeteinktől, hímzésen, zongora- és guitarre-pengetésen, táncon, divati öltözködésen és hajfodrozáson s francia tört petyegésen kívül, a leánykák főképen arra vezéreltessenek: miként lehessenek idővel jó nők, házi asszonyok és anyák? A férfi-nemre nézve szinte tízezer forintot alapítok egy tanítóra, ki a többi iskolákat befejezett ifjaknak, az ó és új philosophia szörszálhasogatásain kívül, az élet philosophiáját tanítsa; mert első és fő tudomány: élni tudni a világban.

„Láttam jó házasságokat is, és mivel a nő élet természeti elhatározatásunkkal jár, akaratom az, hogy fiam is, az én kedves Károlyom, halálotól számítva, legfeljebb három év alatt megházasodjék. Mert az idejéből kihaladt nőtlen férfi, önzésre hajlik, s egyedül maga világa magának.”

Itt az ezredes egy nagyot köhentett, de nem szólt.

„Minden keresetemben őt vallom ugyan örökösömnek, de csak azon föltétel alatt, hogy az említett három év alatt egy lánykát nézzen ki magának, ki vagy szép legyen, anélkül, hogy hiú lenne, vagy gazdag, anélkül, hogy azt untalan fitogassa. Szeretném, ha olyat venne, ki sem szép, sem gazdag, sem tanult nem volna; abban minden bizonynyal jóság fogna lenni a fő tulajdon; de a test erőtelen. Ha az előszámláltakkal ellenkező tulajdonságú nőt választana Károly

fiam, veszítse el keresett javaimhoz jogát, s alulnevezett végrehajtója végrendeletemnek ossza azt ki hazánkban szégyen-szemre félalapításban tengő gyér intézeteink között.

„Pozsonyban lakozó testvérhúgom leányának, Júliának, hagyok kiházásítási költségül ötezer forintot, egy arany nyaklánccal és két brilliánt fülfüggővel együtt, oly kéréssel, hogy ne sokat válogasson a kérőkben; mert a válogathatás arany kora repül, s a hajadonnak szerencséje még simább üstökű más szerencséknél. Az öreg hajadon pedig, valóságos nulla a számvetésben, mely magában semmit sem számlál.

Itt Margit köhentett, s fészkelődni is kezdett, de nem szólt.

„Arra mindazáltal ügyeljen, hogy igen cifra fuvarzatú és cselédű kérőhöz ne menjen, mert az ilyen ellen, rendesen valósult gyanúm vala az, hogy fűlig adós.

„Margit húgomnak - itt ez szemérmesen süté le szemeit - hagyom - a mopszlimat. Mindkettejüket tartsa el holtig Károly fiam.

Mindnyájan kacagának, Margit olyanná lön, mint a paprika, s épen kifakadó-félben vala, amint Terenyey őt továbbolvasásával új életre hozá.

„Ha mindazáltal valamely férfi annyi erőt bírna venni magán, hogy őt három év alatt hitvesül venné, neki is hagyok tízezer forintot.”

Egy Visnyaira vetett olvadó pillantat érthető kommentár vala a végrendelet ezen pontjára.

„Végre: minthogy mostani súlyos nyavalyám kínos fájdmakkal gyötör, de különben is e világi élet iránt, melyben kevés öröm mellett annyi keserűt értem, némi gyűlöléssel viseltetem, orvosomnak, ha tudniillik az halálomat nem kívánja késleltetni, s kínlódásomat gyógyszerivel nem hosszabbítja, mint nem csekély jótévőmnek, hagyok száz species aranyat.”

Az orvos, ki oldalt egy ablakban ült, köhintett, de nem szólt.

„Mindezek végrehajtójának, Kristóf ezredes bátyámat rendelem, és kérem, kinél végrendeletem codicillusa is a fölbontás idejéig letéve álljon. - Kelt Csörgön, október 20-án, 1801. Csörgey Kálmán.”

Ilyen végrendelet nem sok készült még a két magyar hazában, szól Terenyey összehajtogatván az irományt, a codicillust pedig az ezredesnek nyujtván által.

FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.

1832.

Kezdő sorai.

Éji homály és kelő szürkület, kétesen küzdtek még egymással, midőn Gyula löcsövet vetve vállára, az apai házat elhagyá. Kerten keresztül közelebb éré a szabadot s arra választá útját. Nyomula szíve, amint kertbeli alkotásra végpillantatját veté. Édes vonzó érzet él bennünk, még a lelketlen dolgok iránt is, hogyha mi adánk lételt azoknak.

Közel a temetőhöz vitt el útja s betért búcsúját venni anyja sírjától. Nyugvó csendben szunnyadt körülte az élet, faluban és mezőben, ellenetben zajgó keblével. Egymást váltogató érzésekkel borult a sír harmatos hantjára s eltökélve kelt föl arról: tisztán tartani meg szívét az élet zajlásaiban, miként hajdan jó anyja oktattatta volt őt. Mulandóság sejtelve sohasem száll meg bennünket búsabban, mint midőn elhunyt kedveseink sírjait látogatjuk. Velek töltött örömeink lelkünk eleibe omlanak s elszorítják ezt azon eszméltetéssel, hogy ők s ezen örömek nincsenek többé! Azon szellő, mely sírjaik bogácsai közt susog, bús sejtést lenget reánk!

(A regény egyik tanító részlete.)

Majd általában a művészet és művészi ízlés súlyedésének okaira fordult a beszéd, s a báró azt jegyzé meg, hogy hazánkban, különösen a festészetről szólva, a művészet ez ágának technikai részére nézve, több ügyeseket ismert ugyan, de annak költői emelkedésére nézve alig egykettőt.

Én ennek azt vélem okának, mondá Gyula, hogy nagyjainknál csekély a honi művészet iránti pártfogás, s ez az élet szükségeivel küzdve sínlik. Továbbá kevés az értő, a szenvedélyes, s így csekély és ritka a művészet iránti figyelem és méltatás. Csak művészi szellemű, képes megítélni a művészek dolgozását. Más fel fogja tán számolni tudni az eredményt, a hatást, a művek közti különbséget; de nem fogja utánszámolni érteni azon nehézségeket, miket a művész művében legyőzött, s így nem valódi érdemét ennek.

Lehet egyik ok ez is, de nem egyetlen, viszonzá Káray. Csodált festészeink többnyire szükséggel küzdtek. Rapháel hordó-fenekre festé képét, mellyel a fogadósnál tett adósságát lefizeté; híres prophétáját Rómában az Augustinusoknál, szabójának tartozott bérben festette! s Correggio szintígy ínségben festegetett. Pártfogás fejthet ki ugyan lángelmét és amannak hiánya némileg nyomaszthatja ezt; de hol ez nem létezik, nem teremtheti pártfogás elő, sem ahol létezik, el nem ölheti azt a pártfogás hiánya. Értést, irányt és alkotóerőt csak rászületés és saját ipar nyujthatnak. Én fő okául a művészet súlyedtének, úgy hazánkban, mint másutt a század uralkodó szellemét tartom. Úgy látszik, mintha századunkban, mindenben, életben, munkásságban, irodalmi, művészi és kézművesi dolgozásainkban, bizonyos felületesség, bizonyos futólagosság volna sajátunk; s az a lelkesség, erőtelj és erőráfordítás, az a mély nyomósság, az a műveinkbeni mintegy önkimerítődésünk, mik a régieket halhatatlaníták, nem találatnának fel többé nálunk. Az újabb kor, úgy látszik, nem bírja oly biztos mérszerét a nagyszerűségnek, vagyis egyszerű nagyságnak, mi fő tetője a szépségnek, mint az ókor bírva; helyébe a könnyű, a tetsző, a csinos lépett. Futólag szemnek és szívnek tetszeni, fő vágy, ipar és cél már ma művészeinknél. Pedig íróban, művészen, sőt kézművesben is, nem

szeretem azt a korai és könnyű önelégedést. Bizodalmatlanul szigorú legyen inkább maga iránt, s higgye, hogy alatta áll mindig pályájának, bár sokat haladt is azon; mert a művészet, miként maga a természet, nem kimeríthető. Foglалásokot tehetni a művészet pályáin; de teljes meghódításokat nem! Mennyei lajtorja a művészet, melynek fokaiból egyik többet hág meg, mint a másik; de a legfelsőbbre juthatni fel, egy halandónak sem adatott! Mai korban mindenben sokat akarunk és könnyen. Innen átfutó divat símul ma minden tevéseinkbe, divat magába a művészet szentjébe is. Hogy a festéstől el ne távozzam, nem áraszt-e el bennünket a sok lelketlen arcfestés? Gazdag és szegény, festményben bírja már ma magát és magáéit. Kiki elégedett lévén önbecses személyével, csak hasonlatosságot kíván festőjétől, nem művészi tökélyt! A művész szívesen teljesíti azt, mit teljesítenie könnyű és jövedelmes, s így elhanyagolva önmagában az isteni szikrát, fest legföllebb - ügyesen. - Hajdan nevezetes férfiak és nagyok festették magokat, lelkes ecsetek által, s kölcsönösen tiszteltetve valának festő és festetett. Nem így ma; festészünk s főképen arcfestészünk, mintegy árverésre eresztve olcsóságát és hízogó szolgálatát, súlyosztatja a művészi érdemet és művészet szép becsét.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY: SZÉL ÚRFI.

(Tündérrege 1828.)

(Részlet.)

Szél úrfi megunván öreganyja társaságát, kinek kormányja alatt élt a hegyek között, neki veté magát egykor a végtelen rónának s ott, mint afféle fickó, ki sokáig kemény fenyíték alatt volt s egyszerre szabaddá lesz, majd vész, majd forgószél alakjában oly pajzánul gazdálkodott, hogy az egész környéket rémülésbe hozta. Nem egy szegény vándornak süvöltözött át „beteges köpenyegén”, sőt azt gyakran nyakából ki is kerítette; de legcsintalanabbul megforgatta a leányt s asszonyokat, kiket úton talált; végre már alig győzték magokat védeni s Szél úrfi felsüvöltött nevéttében bajaik- és szidalmaikon. Nagy mulatsága volt megtépni mindent, mihez csak férhetett s amerre járt, kuszált födeleket s baglyákat hagyta maga után. Már éppen haza akart fordulni, midőn egy ugarra jutott, mely tele volt heverő tüskékkel és ballangkóróval.

A hely *elátkozott ugarnak* hivaték, tulajdona *Ballépés* nevű sánta boszorkánynak, kinek pompás kastélya s gyönyörű tömkelege állt az ugar közepén. A sánta banya minden ártatlan leányt, ki határán bebotlott, rövid de erős szolgálat után kóróvá s tüskévé változtatott. Találkozék azonban egy jó, töredelmes szívű leány, ki az első botlás után készebb vala meghalni, mint Ballépésnek tovább is szolgálni. A szegény leányka sírját lelé, mielőtt hervataggá lenne. A kis sírhalmot *töredelmes szív* halmának nevezik. A töredelmes szív minden évben fellobban egyszer, s mely kóró ekkor az elátkozott ugaron hozzá ér s megég, visszaviszi előbbi alakját s örökre megtisztul vérszín lángjaiban, egyszersmind visszaadatik azoknak, kiktől botlása által elszakasztatott. Ekkor a kétségbeesett szülék, a meggyalázott rokonok, az elkeserült szerető, ismét visszatérnek s a viszontlátásnak egy váratlan ünnepe áll be, melyre mosolyogva néznek magok az égiek.

Midőn Szél úrfi az ugaron megjelent, fájdalmasan jajdultak fel előtte a kórók s mint egy-egy felriasztott nyúl, vagy mint kerék, mely magában minden tengely nélkül forog, futásnak eredve nyargalták be a térséges avart. Szél úrfinak a multság kimondhatatlanul tetszett. A legbohóbb szeszéllyel kergeté a szegény tüskéket, melyek sebes futtában előtte fel-feltünedeztek. Kergetőzés közben fölvere egy kis ballangkórót is, mely még szinte zöld volt a fiatalságtól, mintha csak most szakadt volna le tövéről. A mint ez a kis tüske megindult, oly fájdalomteli volt jajdulása, hogy Szél úrfi minden hidegvérúsége mellett is csaknem könnyekre olvadt. Képzeltetni, hogy felhagyott szilaj multságával; mind a mellett igen óhajtotta volna a kis ballangot magáévá tenni, miért is lassan, mintegy lábhegyen közelít hozzá; de a kis tüske minden lebbenésre egyet karikázott s odább-odább suhant üldözője elől. Szél úrfi most már nem vevé tréfára a dolgot, minden erejéből neki iramodott s vihar gyanánt kergeté a síró ballangot, mely előtte utolérhetetlen gyorsasággal futott az avaron. A ballang még most is futna s Szél úrfi bizonyosan még most is kergetné, ha a töredelmes szív lángja előttük fel nem lobban vala. A sebesen üzött ballang egyenesen a tűz közepébe rohant, s annak lángjaitól megragadtaték. Most szívrepesztő sóhajtás hallatott a lángok közül s utána dal, a legkeserűbb megbánás s töredelmesség hangjain, melynek megrendítő szavain tisztán valának érthetők. A dal így hangzék:

Hogy elhagyám, erény,
Szent útadat,
Mi lélekgyilkoló
Az öntudat!

Oh szív rekedj meg,
Örülj meg ész;
Ne tudd, ne érezd,
Mi kín emészt.

Szél úrfinak, szüksége lön egész férfiúságára, hogy össze ne rogyjon. De ő, ha nem bátor, legalább vakmerő legényke volt. Nemcsak le nem rogyott tehát, hanem a kis túske után rohant, hogy azt a tűzből kimentse.

A tűz varázsa azonban őt is megragadá, s most két fehér füstfelleg emelkedék a lángok közül, melyek lassanként emberi képre alakodának.

Miben fogadjunk? egyik felhőből egy gyönyörű leányka kerekedik, a szépek legszőkébbike s a szőkék legszebbike, kinek bűvös szemeiben egy kis eget talált fel a szerelem, kéket -s tisztát, mint a menny maga. Igen! az egyik felhő csakugyan ily kedves kis jószágot állított elő, szőkét és kék szeműt, ah - De hogy az időt hiába ne töltsük, a másik felhő férfialakot kezdte ölteni magára; ez pedig Szél úrfi kinek megfoghatatlan tagjai eddig csupa semmiből állottak, most egy izmos, ürge siheder lön, s valami mondhatatlan érzet fogá el, midőn az annyi jó s rossz, édes és keserű vágyaknak kútfeje, a szilaj, fajtalan vér megindult ereiben. Úgy látszik, mintha mindazon kék és gyönyör, melyek tűnő árnyait eddig csak kergeté, most mintegy varázserővel le volnának kötve szilárd tagjaiba, s kifejezhetővé s édelhetővé téve azok érzékei által. Ezen érzetében sok nevetséges dolgokat követte el. Kinyújtá kezét, ezen tolvajkampót, megtapogató tagjait, s mint örvende szilárdságokon! Pezsgő pirosság deríté arcait; szemeiben meglepetés, bámulat, öröm tükrözének, midőn a gyönyörű leánykát maga előtt látá.

Az pedig úgy nézé őt, mint azon ifjat, kit szerete, kit örökre elvesztettnek hive s ki most ismét előtte állt, mind azon hódoló vidorságával ifjú erejének, mely őt rabbá tevé. A leányka tehát nemcsak megtisztultan visszavévé előbbi alakját, hanem kárpótlás gyanánt szenvedésért testesülve látá legforróbb kívánságát is; mert azon alak, melyet Szél úrfi vön magára, tökéletesen Petőhöz hasonlítá, azon ifjúhoz, kit egykor szerete.

**GAAL JÓZSEF:
ALFÖLDI KÉPEK ÉS KALANDOK.**

1836.

I. Az Alföld képe.

A bércek vidékeinek magas, regényes szépsége minden érző lélekbe bájolva hat. Országokból zarándokolnak vándorok csudálni egy tavaszló völgyet, egy csergő vízomlást, egy örök hó ezüstében csillogó ormot, s annál ingerlőbbek egy bércevidék szépségei, mert rejtve vannak, mert gyakran csak veszéllyel láthatók.

„In den Bergen ist die Freiheit!”

mondja egy német költő. S mi nem tagadjuk állítását; de hasonló egy körülfogott várhoz a hegyek között létező szabadság, s egy szobát világító gyertyaként sugarai a szűk falakon visszatöretnek, nem ragyog az át egy világot büszkén és fényesen, mint a felséges nap. Havasok közé csak a száműzött szabadság rejtheti magát, tér kell nekie, tág és határtalan, mint az általa hevített lelkek magas érzete. S hogy gerjeszthetne egy haza szabad érzetet lelkeinkben, melynek minden része kicsiségünket veti szemünkre. Tekintsen az ember a havasokra, a természet óriás műveire, melyeknek ősz s mindig erős fejeiken ezredek viharai törettek meg, s gyakran emberi lábtól hághatlan fellegmagasban tűnnek el, bámulni fogja a természetet; de érezni a roppant alkotmányok ellenében ön apróságát, itt annyi van felette, mi másképp a földhöz tartozik, és gyakran halálos dörgéssel jelenti fennlétét, ha léttemető lavináit robogtatja le, vagy a békés völgyet zuhanó árjaival önti el. Fejünk felett látjuk azon hatalmas sziklatömeget, s a keskeny láthatár szűkíti és szorítja keblünket.

De álljon ki az ember egy nyílt sík tájra, hol legfeljebb is csak emberi művek magaslanak ki a síma föllapon, tekintsen végig az el nem zárt látkörön, hol semmi sem korlátolja lelkének a végtelenre törő érzelmeit; úrnak és szabadnak fogja magát érzeni méltósága teljében, mert a föld, mely őt legnemesebb lényének nemzé, és táplálja, hosszan terül el alatta, mintegy lábaihoz borulva a teremtés parancsnokának.

Ez minden síkságról elmondható; bár itt-ott a jelen s a mult története ellenzöt állítson is; de mennyi van a világon a természettel ellenkező, s nem voltak-e, nincsenek-e még most is havasok között fészkei a zsarnokságnak. Mi azonban hazánk alföldjéről akarunk szólani, s egy sor vázolatokban festeni e boldog tájnak lakóit, ideje tehát a kijelölt tárgyhoz térni.

Pestet elhagyja a vándor, s az alacsony homokemelkedések lassankint enyésznek, ott-ott még egy erdőcskében akad föl az utas pillanata, de hamar ezek is eltűnnek, s egy határtalan zöld lap terül az ember előtt, s egy különös érzet fogja el lelkét, mely az élet minden korlátait lerázni látszik. Hiszen itt ő a legmagasabb pont, s ha itt-ott egy falu, egy magányos csárda vagy tanya, magas gyümölcsfáktól árnyazott szőlő vagy egy alacsony határdomb kitűnnek az általános lapályból, ez semmi lenyomót sem éreztet az emberrel, mert a csekély dombocska nem éppen úgy ön s embertársai műve-e, mint a magas templom-torony? nem maga ültette-e a fákat, hogy őt gyümölcsökkel táplálják? Így tova minden azt hirdeti az embernek, hogy ő a földnek ura, mely csak azért terül el lábai alatt, hogy fölszántsa, élelmet teremni kényszerítse, s dobogó ménjével rajta elvágtsasson. Maga fölött csak az eget látja tündöklő napjával kék messzeségben, melyhez föl az áhitatos kebel fohászai szállnak, melytől le áldást és boldogí-

tását várja. S a tájnak ezen lélekemelő úgy szólván classikai egyszerűsége mindig magára téríti vissza az embert, mint a mérhetlen föld legnevezetesebb pontjára.

Nem akarjuk azonban ezzel állítani, hogy az Alföldnek költői oldalai nincsenek. Hiszen az egész vidék s főleg puszta részei magasabb érzetű lélekben mint egy költői gondolat tűnik fel, melynek itt-ott egy nádas mocsár, egy elvágató csikós, egy legelő nyáj, egy magas gémű kút, s az elkülönzött tanya vagy csárda epizódjai. Amott merően ül a sas, nem messziről egy juhász bundájába burkolt ülőparasztnek véli, de fölemelkedik lassan s mindig nevedő sebességgel szélesre feszíti szárnyait, és felhő magasában inkább érzi méltóságát, mert csak ő, s a nap, mely felé küzd, tüntetik ki magokat a környéken. S midőn már a déli forróság sugarai a földet fölhevíték, leszáll a *délibába*, ezen sajátmű tünemény, melyhez hasonlót csak Reggio mutathat a Fata Morganában, s a kelet légtünetiben. Ez, mint nemzetünk, oly idegen Európában, s hajlandó lehetne a magyar vélni, hogy Árpádot követte Ázsia sivatagjairól a Tiszához. A természet költővé változik, s a legtermékenyebb tájakat egy határtalan tóval látszik elborítani, melynek ezüst habjai fákat, asztagokat, helységeket tükröznek vissza, s az egész csak egy játszi tünemény, mint a phantasia hajnalálmai mindig távozva az üldöző előtt. Ezen szép természeti jelenet úgy leng a vidék egyidomú valóságába, mint életünkbe a szépítő poezis.

Lassan borul el az éjszaka, s a nap végső sugarai is mindenfelé láthatók, az ég csillagai testvérileg tetszenek a föld felé hajlani, ott, hol az a látkör messze határain lakunkkal összeforrad; s mint egy üdvezletökre a síkon számtalan tüzek támadnak, világukkal még inkább nevelők a komoly, de nem borzasztó sötétet. Ezen tüzeket a szabad ég alatt tanyázó pór nép gyújtja, általok igen nevelve hazájok eredetiségét. Gyakran örvendve tekint feljök a vándor, s csak néhány száz lépésnyire vélvén föl akarja keresni, de már egy órát is haladt, s a kiseded láng mint egy csalóka tündér, még nem nagyobbodik, nem közeledik. Míg a hajnal első pirulása új világot önt el, s csak a mérföldnyi szántóföldek kalászhajói ragyogtatják vissza, ilyenkor ellebeg fölöttük a hajnali szél, maga előtt hajtva a nap sugarait s az egész vidék egy tengerré válik, mely fényes sárga hullámokban haboztatja a kalászhajók fejét.

Az utas halad a haladó nappal, más tárgyak foglalják el lelkét, más vidékekbe jő, de mindig édesen fognak emlékezetében feltűnni a termékeny Alföld áldott vidékei.

„Hol kalászhajók tengerében,
Hullám-hányó aranyképen
Sárga habban ing a föld:
Ott az ember oly szabad
Mint a fényes égi nap;
Mint a tájék, mely' határa
Csak az égnek kék sugára.”

GAAL JÓZSEF: ÉJI LOVASOK.

1841.

- Már az igaz, nemzetes uram, szegény legény boldogabb életet nem is kívánhat a mostaninál; a sok úr között, mondhatom, nekem uram nincs. A Tiszaháton lovat lopok, elhajtom a felföldre, s ott adom akár földesúrnak, akár német katonának, s a vásár alatt kiszemlélem az ottani jó lovakat, hajnal előtt elhajtom s másnap a török birtokon vagyok, s minden pasa vagy bég drágán megfizeti, ha tudja, hogy kereszténytől loptam az áruba bocsátott mént; de kontyos uramék sem maradnak dézsma nélkül, s még valahányszor töröknek egy lovat adtam el, mindig kettőt loptam el tőle, s a török lovat pedig szívesen veszik minden magyar vásáron. Egy szóval büntetéstől nem félhetek, mert az egyik felekezet bizonyosan pártol, ha a másik üldöz. De mégis, uram, ne gondolja, hogy, midőn végig barangoljuk a pusztát, midőn hóba, fűbe levetjük fáradt tagjainkat, s gondolunk a török lakta s német őrzötte várakra nem támad bennünk a bosszú dühös vágya, mi lesz belőlem holnap, arról még ma sohasem gondoltam, s ha az ország sorsa jóra fordul, a miénk fordulhat rosszra; különben míg egy ló lesz a pusztán, s a pusztahát be nem sülyed a ló rohanása alatt, addig el nem vesz a szegény legény.

- S ha a jóslat teljesítésére megjelenik az isten embere s fegyverbe hívja a népet, előáll kend a pusztából?

- Elő, uram; Csillag Bandi nem tolvaj, hogy lólopásnál becsületesebb dolgokba ne fogna, én azt hiszem ártson, kiki hazája ellenségének, amint bír s nem kell idegenek segedelme; én másképp nem árthatok nekik, azért lovaikat ragadom el. Viszonzá a csikós a meggyőződés legbensőbb hangján.

- De lelkiismeretesen vizsgálta-e meg kend, mindig ellenségé-e a ló, melyet elvitt? Tudakozá a földesúr.

- Nemzetes uram, fiatalabb koromban meglehet hogy nem válogattam, de mióta eszem megért, egy becsületes magyar ember lovát sem adtam el, csak olyanét, kinek neve rossz hírben állott az ország előtt, vagy idegenét. Vannak nekem is törvényeim, melyek közt első: a jó magyart ne károsítsd, s ezt sohasem szegém meg, mióta törvényül szabám, s bénuljon meg lovamnak mind a négy lába, s legyen keheőbb egy vén dragonyos trombitásnál, ha valaha megszegem. A második: az eladott lovat vissza ne lopd. Ezt egyszer hágtam át, de igaz lelkemre többé nem cselekszem.

- S miért szegte meg kend az egyszer is?

- Haj, az furcsa történet, elbeszélem. Hatod vagy heted éve elloptam a temesvári pasának egy almáspej ménlovát; a selyem daróc volt szőréhez képest, s a tuzok kifáradt volna mellette; ez sok pénzt ér, gondolám, s Kassára vittem, hol jó drágán egy német vezérnek adtam el, bár előre mondtam magamban, kár ez a gyönyörű ló németnek, de az alku megtörtént, s én a csap-
székbe tértem. Uram, keserves éjszakám volt, sohasem felejttem el, akkor egyszer esett meg életemben, hogy nem alhatám, örökké a szép ló volt szemem előtt, s láttam rajta lógni a németet, messze terpesztve szét karcsú derekán tehénderekű lovakhoz szokott lábait, egy szóval olyan volt, mintha nyalka kolcsagon hízott ártány ülne, nem nyughattam tovább, felugrottam, s egyenesen a vezér szállására siettem. Az ör álomtól bicegő fejjel talpalt le s fel a nyílt kapu előtt, én kérém, fogja meg lovam kantárat, míg kijövök, mert - mondtam - midőn a török lovat az ólba kötöttem, karikás ostorom ott maradt, s bementem az ólba. A vezér lovásza ébren nyújtózott az ágyon. - Jó reggelt, sógor - szólék - bánt-e már kegyelmed török lóval? Nem még

- felelé a lovász. - Hát megmutatom kendnek, hogy kell vele bánni, különben nem sokáig él meg. Ezzel kezembe vevém a vakarót, eloldám a kötőféket a jászoltól, s a lovat fejfel az ajtó felé fordítám. - Látja kegyelmed, a török lovak meleg országból valók, szeretik a napot, azért minden reggel a nap elibe kell fordítani, így la. A sógor bámult, én a lóra vetem magamat, s a vakarót a lovász fejére sujtám, s mire az felszedte magát, már az ólból s udvarból kinn valék, az őrnek nyaka közé szabtam egyet ostorommal, hogy észrevehesse, miként azt már meglelém, s azon pillanatban füttyenték lovamnak, s ez egy szökéssel úgy megrántá a katonát, hogy végig feküdt az utcán s mire felpillanthata, már én eltűntem a két lóval, s a városon kívül jól tova lévén, hallám ugyan trombitájok harsogását, de vitéz uraimékból azóta semmit sem láttam. A lovat később Bátor uram ő nagysága vette meg, de higgye el, nemzetes uram, többé nem volt nyugtom, bűnösnek tartám magamat, hogy a lovat visszaloptam, s mindaddig furdalt lelkiösmeretem, míg félév után pénzét vissza nem adtam a német vezérnek, ámbár ez hiba volt, de már ezt is helyrehoztam, mert vagy két hét múlva elloptam szép fekete paripáját.

**GAAL JÓZSEF:
SZIRMAY ILONA.**

1836.

ELSŐ SZAKASZ.

Melyben a történet egyik hőse a másíknak, s nem sokára a harmadik mindkettejének illendő tiszteletét megteszi, és más egyéb dolgok előfordulnak.

Hajnal előtt kopogtata a misztótfalusi korcsmáros ivó szobája ajtajára, de ez foganat nélkül maradván hatalmas zörgetéshez fogott e szavakkal:

„Kristóf mester keljen föl! már kakasom régen jó reggel mondott a hajnalnak, kegyelmed az első misére Nagybányán akart lenni, de ha nem siet, a papot sem kísérheti ki.”

„Nagy út van Bécsből Misztótfaluig, pedig én azon is túl voltam, mert utolsó mesterem Klosterneuburgban lakott, könnyű ily fáradás után tovább aludni egy kakasnál” - felelé belülről - egy rekedt hang.

A fogadós távozék, vendége kinyujtózván fölkel pokróccal takart szalmaágyáról, magára vevé ruháit, s kilépett a folyosóra, jó reggelt mondott fogadósának, kifizeté tartozását, és batyuját hátára vetvén ment.

„Kristóf mester, az isten vezérelje kegyelmedet, s a boldogságos szűz, mert Pintye Gregor könnyen ébredhetett föl Nagybánya és Misztótfalu között s annak, ki ezen lator kezébe kerül, az isten legyen irgalmas, kegyelmes.” Mondá utána a korcsmáros.

„Hogy nem akasztják föl kentek az efféle gazembereket? én Bécsben éjfélnél is bátran mentem haza, itt nappal is haramiáktól kell félni; azonban ki annyit utazott mint én, az megszokta az efféle veszedelmeket; nem félek én a zsványoktól, hiszen Bécsben hárommal állottam már szemközt - egyet ásított ezen szavainál Kristóf, s alig érthetőleg folytatá: - midőn akasztották. Isten áldja kendet, ha Nagybányára jó, szóljon be hozzám, úgy megborotválom, mint akármely herceget Bécsben.”

Végső szavait már a kapun kívül mondá, melyet a csapláros szerencsés utat kívánva ismét bezárt; most az utcán ment föllázítva minden ház kutyáit, melyek a zárt kapukon ki nem törhetvén nagy zajjal ugatának, s a lárma csak akkor kisebbült, midőn vándorunk az országútról letérve, részint a rövidebb és hűvösebb ösvény miatt a helység mellett viruló gesztenye erdőbe lépett. Egy bécsi népdalt füttyörészve ment a barátságos gesztenyeberkeken keresztül; de midőn a sötét bükkerdőbe ért, s az ösvény sziklák közt csavarga föl a nagybányai hegyek felé, lassankint előbbi bátorsága csökkene, háromszor is meggondolkozék vándorlása legszebb idejéből, mindig máramarosi haramia történetek jutának eszébe, félelme folyvást növekedék, s miatta a meredeken föl sebesebben ment, mint előbb a síkon.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS:
ABAFI.

1836.

Amíg ezek Alvincen történtek, tekintsünk a Fehérvárról odamenő útra. Ez a Maros mellett vonul el szép hajlatokban. A tágas völgynek, melyet Erdély legszebb folyója öntöz, termékeny szőnyegét menedékes virító hegyek övedzik, két oldalt szőlőkkel, sűrű erdőkkel, s néhol szántóföldekkel, melyek vagy feketén tüntetik ki felszaggatott kebleiket a zöld gyepek közül, vagy sárga kalászokkal dúsan inganak arany hullámokban. A vidék nyílt, kies, örömet, kényelmet elővarázslón hat egyszerű pompával az utasra. Itt-ott a hegyek oldalában, vagy a tágas völgy síma tányerán falvak terülnek el, melyek közül magasán emelkednek ki sötét zsindelefödelekkel a földesurak mezei lakjai, szellős jegenyétől körülárnyékolva, házi csend, s szelíd otthonosság szellemét lehelvén.

E szép vidéken látunk halkkal léptetni egy lovagot. Szép barna kancája leereszti fejét fáradtan, kantárja hosszan lóg le, vagy mint kímélet vagy mint gondatlanság gazdájától, ki iromlását kísérni látszatik összhangzó teste lógatásával. Így látva távolról, gondolhatni, hogy szunnyad, vagy egy közel tanyán terhelt fejét nehezen bírja már. A lovag egész alakján gondatlan önfeladás tűnik fel, nemcsak szinte semmitmondó kifejezésében egyébiránt szenvedhető arcának, hanem szennyes voltából, rendetlen öltözetének is. Fialat, amint látszik, alig húsz, huszonkét évű: hosszasan be van esve, s fakó sápadtság terül rajta, inkább rendetlen élet, éjszakázás s kiállott fáradtság következménye, mint betegségé. Nagy fekete szemei szinte idegenül világolnak ki e tört vonásokból, s vékonyodott orra, sápadt ajka imintegy meghazudtolják a szem elevenségét, mely azonban inkább szesz nedvek lángtartalmát szikrázza vissza, mint lelkének lobogását. Fejét nyuszt-kalpag földi betört tetővel, alig billegve feje hátulsó részén; ez alól fésületlen omlanak ki sötét hajhullámok, portól s verejtéktől összezsapzottan. Sötét, már talányos színű dolmány, balvállán félig letörve, földi testének felső részét, nyitva s több gombnak híjával; hasonló színű nadrág s kopott csizma, szarait; oldalról szépmívű ezüstkard lóg számtalanszor összetoldott s kötözött kardszíján. - A lovag félig álmos, félig ittas, de egyike sem annyira, hogy magával jól tehetetlen lenne; közelebb tekintve, gazdag háznép úgynevezett veszett gyermekéhez hasonló. Szunnyadozva s néha fel-felkapva fejét, halad az úton elé, keveset figyelve az előtte s körüle terjedő szép vidékre; csendes egyforma menetelét csak nyeregszíjának megtágulása szakasztja félbe, melyet szorosabban von leszállva olykor. Úgy látszik azonban, hogy a bevett ebéd s az azt kísérő szőlőnedv gőzei halkkal oszlanak fejében, amit egyenes tartásából, s lova nógatásából lehet észrevenni. Így halad ő jó darab ideig.

Már a nap a bércek mögé hanyatlott, haldokló sugarakkal aranyozva taréjukat, s végignyujtva a völgybe a hegyek árnyait. A Maros zöld tükre hosszú vörös vonallal mosolyogja vissza végső világát: midőn lovagunkat távol nyögés teszi figyelmessé. Emberünk eszmélni látszatik, de fájdalomtalan egykedvűsége tiltja a további fürkészést; azonban a nyögés haladtában mindinkább közeledik, s az úttól nem messze egy bokor alatt megpillant egy gyermeket. Első tekintetre úgy tetszik, mintha valami hirtelen betegség érte volna azt. Vizsgáság, nem egyéb, bírta a mi mámoros utazónkat közelítésre. A ló horkanva ellenkezett ura nógatásával, ki odaérkezvén, durván támadta meg a gyermeket, miért ijeszti lovát nyögéseivel; de jobban megtekintve a mintegy kilenc évűt, könnyen láthatá, hogy helyzetének borzasztó volta, nem békétlenség vagy makacosság sajtoló kebléből e szívrepesztő hangokat.

Úgy nézett ki a szép arcú, érdekes tekintetű fiúcska, mint ki súlyos nyavalyából lábadoz. Azon olvadékony sápadtság, a tört szemek, a néma reszketegség ajkai körül, mely szinte őrültségre mutatva vagy legalább a rémülés fő fokára, nem mondhatni, meghaták, de legalább meglepék a lovagot. A gyermeknek meglehetősen anyagból készült, bár összerongyolt ruhája tehetős szülőkre mutatott: számos karcolatok halvány arcán s kis kezecskéin, melyeket szótlan kérésleg foga össze, minden erejéből törekedvén fél fekvő helyzetéből fölemelkedni, azt láttaták, hogy szegényke bokrok s tövisek közt bolyongott.

VAJDA PÉTER: A NAP SZAKASZAI.

1834.

AZ EST.

Minden emberi műv a tökély pontjához iparkodik s midőn tetőt ért, alá kell viszont szállania.

A csendes tenger zivatart várhat, a zúdult hullámok pedig lassan lassan tükörré símulnak le.

Ahol éj van, oda nappal jövend, a nappalnak pedig alsó határa az est.

Ifjú arccal néz föl keleten a nap, szeléd sugarakat lövellve a bámuló világra; erősülve és hatalmasulva emelkedik déli pontjához, megkísértve a kebeleket, szemet, agyat, zugolyaikba süllyesztve a denevérek és baglyok csapatait; elfáradva hajlik le nyugotra, pihenést engedendő a tikkadtaknak s álomképeket hozandó a valóság helyébe.

Gond nélkül mosolygott a gyermek is a világ elébe; tettek után égett a férfiú, létesíteni akarván azt, amit kebelében éreze, amit agyában világosan láta; bádjadt erejében fölhágy a munkával az öreg s gyermeksége álmaiba visszahanyatlik.

Az est ellentételesen hasonló a reggelhez; mindenike határa a nappalnak, kétes volna a fény és homály közt. Amabul a nap, ebbül az éj fejlőd ki, amaz a sötétség birodalmának vet véget, ez köd fátyollal fõdi be a földet s a szemek életét tagadólag eloltja.

A halál is a születés ellentétele, mindenik határu szolgál az életnek, ismeretlen vonal a léte és enyészete között. A születés az életbe vezet, az örömmel és búval vegyesbe, a halál érzéketlenséget fejt ki, zsibbadás balzsamával takarva be a fájdalmat s fölfordítva az örömök édes poharát.

De mindazonáltal szép a hanyatló est. Vidámon kíséri szemünk a pályája végzett napot a nyugot halmai felé, melyeket mind inkább és inkább megközelít, mögöttük lenyugvandó. Csöndes ünnepet ül a világ, mintegy megúnva az erőltetett életet s vágyakodva az álom karjaiba.

Az öregség napjai sincsenek kellem nélkül. Akinek élete jótékony folyam volt, derült arccal néz pályája végére s azon halom felé, mely nyugalomra fogadja elfáradt csontjait. Hátul tetteinek mezeje nyúlik gyümölcsvel mosolygó a korlátatlan lélek elébe, elöl az örök álom árnyallik, regényes karjaiba fogadandó a kebel kialudt tüzét.

Az esti nap alább és alább száll. Déli tiszta fényét elveszti és sápadt lesz az alatt öszve-torlódt gőztül. Vizsgálni hagyja magát a szemeknek, de azért mese marad, mert ködébe burkolva most is vizsgálhatlan.

Az esti elme is viszont hanyatlik. Déli tiszta fényét elveszti, gyöngé lesz s idegen ködbe burkolja magát s azt horgony gyanánt iparkodik használni. Bátor menetele ingadozássá vál, s hogy a reggel gyermekei keresztül ne nézzék, kihímezett gőzébe süllyed el.

De hadd süllyedjen el az esti nap, hadd adjon álmot a tikkadt világnak; új nap jövend föl viszont keleten.

Intse a mező fáradt munkását haza, hol nyugvót konog a harang, s a torony baglyait fölszabadítja galambölsre és rút huhajra.

Hozzon harmatot, költön képeket; hímezett szárnyon vezesse az elmét a költemények szürkületébe, mely a rózsákat bőven termi meg.

Csak hadd süllyedjen el az esti nap, hadd adjon álmot a tikkadt világnak; új nap jövend föl viszont keleten!

Ébrenni mindig melyikünk kíván? A dél világát ki nem únja meg? Az est ölébe ki nem dül kedvesen?

A nappalt váltsa éj föl; mondja a természet; - a valót ölelje költemény; de költeményi álmotok galambképű legyen, és nem bagoly-köröm.

Kelleme meg van szinte az álomnak. Örök fénynézést melyitek bírna meg? A föld gyermeke nap s éj-vegyület.

Aki a napból bír több nagyobb részt, ébrenjen tovább, keljen magasban s mást, kinek az éj volt kedvezőbb anyja, vakolni naphoz ne ragadjon föl.

És hadd süllyedjen el az esti nap, hadd adjon álmot a tikkadt világnak; új nap jövend föl viszont keleten!

AZ ÉJ.

Szomorú, hogy utoljára az éjet kell elővenni, - ezen ellenségét az életnek, a világnak. Aki a nappal dicséretével kezdé énekét, annak az éjről nem lehet-e hallgatnia?

Megérdemli-e a homály, hogy azon lantidegek zendüljenek meg nevével, melyeken a dél dicsősége hangzott, melyek a reggel virradó reményét hirdették? Ó, az ősznek komor barátja, nem érdemel-e inkább nevezetlen temetést?

De ő is szakasza a napnak, többi testvéreitől soha el nem maradó; szükséges rossz, mely nélkül a világ el nem lehet, az élet nem tarthat.

A fárodtt természetet ő veszi kebelébe, fekete fátyollal takarja be, szendregésbe ringatja s erőt csörgedeztet ereibe. Az ember is az ő ölébe hajtja le fárodtt fejét, szeméit behunyandó s agyát az álmok játékának áltengedendő.

S hova tűnt el az emberek mind azon milliárdja, mely az embertermésre megérett föld hosszú idején keresztül itten előtűnt, a szép világot megnézé, örömeinek tengeréből többet kevesebbet megízlelt s a halhatatlanság vágyát ingercsillagként érezé szívében? - Mindannyija a nemlétel éjelébe süllyedt.

Hova tűntek el azon lélekből erős férfiak és ezer kellemű nők, kiket századuk imáda, s kiknek fényét a hosszú idő nem tudja meg homályosítani? Hova lettek hatalmokkal azok, kik előtt népek, világrészek bókoltak, kik a világot látszanak megrendíteni, és most jelt nem adnak magokról? - Mind leszálltak a lélekaltató éjanya kebelébe!

Hova tűnendünk el mi is, gyávák és merényesek, tudatlanok és tudósok, hívtelenek és hívek, szerelmetlenek és szerelmesek, kik az életnek hasznát tudtuk venni, s kik előtt az élethasználás ajtaja zárva volt, kik törekvésünk közepében vagyunk elutazni kénytelenek s kik az únt örömtől iszonykodnak, csömörlenek? - Minket is egy hosszú éj vár, melyből a hajnalok szavai nem keltegetnek föl.

A jelenkor hajdankorrrá változandik, leforogva mint a mult idők leforogtak. És sötéten fog fölötte megtelepedni a feledékenység éjele.

Nem tudádjia a világ a mi csekély viszonyainkat, figyelmére nem méltatja alacsony körünket, annál kevésbé gondol vissza reánk örömmel, mint boldog öregek a fiatalság vidám napjaira.

Hát az ének hangjai messze zendülnek-e bé a jövőbe; hallgatnak-e az unokák azon szavakra, melyek az őskor gyermekeinek ajkain lebegtek lelkesedéssel elő, melyek szellő akartak lenni, hogy a keblek szikráit hatalmas tűzzé ápolják?

A költő szavai elzengenek a pusztában, elhangzanak a rengetegben, de szívről jövők szívet nem találnak. A filomélával énekel ő magános erdőkön híves csermel körül, és kedves madarának sorsában osztakozik, melyet ritka ifjú és csak némely leány jó ki meghallgatni, de a madarászok éjjel-nappal lesnek.

És őt is előtaláládjia az örök éj, kebelébe elfogadandó, hol nyugtalan szerelmei nem költögetik. Nem nézendi többé a fényes napot, agyával is hasonlót kereső; nem álmodozik dicsőség után; lépései nem irányzódnak szívvágyai szerint.

Légy a költőtől köszöntve, nyugalmas éj; - ki a nappalban nem boldogul, örömet hajlik agyzsibbasztó szárnyaid alá.

**KÖLCSEY FERENC:
A VADÁSZLAK.**

1837.

Főügyész úr vállat vonított: „Úgy soha se törjük rajta fejünket. Vallomása tisztán áll; én kérem fogom a büntetést; öcsém uram megismeri, hogy a tettet tagadni nem lehet; egy kis irgalmasságra kéri fel a törvényszéket; s vége. A többi nem a mi dolgunk.”

Andaházi gerincén hideg futott végig. „De nem lenne-e szükség körülményes tisztí vizsgálatot rendelni? Itt csak a vádlott van, s az is elég felületesen kihallgatva. Nem kellene-e mindent szorosán kikérdeztetni, aki csak jelen volt?”

„S valyon miért?”

„Az ég tudja; de előttem e megvallás hitelt nem érdemel. Nem történt-e már elég eset, hogy az ártatlan magára vállalja a bűnt?”

„Megtörtént biz az százszor meg százszor, mióta a kínzatást eltörölték is. Hiszen a szegény legény, mintsem a megye tömlöcébe hurcoltassék, egy kis tolvajságot inkább elvállal, s megfizeti a kárt. De öcsém, distingve: kis tolvajság, és gyilkosság! Saját nyakával nem szokott az ember tréfálni?”

„Hát aki maga öli meg magát?”

„Hiszen örültekről ne beszéljünk!”

„A szerencsés, mond Andaházi, gyakran hajlandó a szerencsétlen vagy gonosznak, vagy ha szerencsétlensége minden mértéken túlhágott, örülnék tekinteni.”

„Jaj, öcsém, itt olyan iskolai maximákkal nem élünk. Nekem e dolgokban közel harminc esztendő tapasztalásom van. A rabok igen nagy többsége mindig ártatlannak színli magát. Én így gondolkozom: mennél okosabban tagad valamelyik, annál több gonoszságot rejt; s ha az ember szorosán csak a próbák után ítélne: fele is büntetlen menne el. Azért első maxima: ha egyszer behozták, valamit az szenvedjen. A második pedig még bizonyosabb az elsőnél: ha ki egyszer vallomást tett, szaván kell fogni. Hiszen öcsém uram, valaki csak elkövette a tettet; s úgy azért valakit csak meg kell érte büntetni; hogy példa adassék.”

Andaházi álméló pillantást vete a főügyész úrra.

„Úgy van, édes öcsém uram! Ki jó tisztí ügyész akar lenni, annak mélyről kell a dolgot felgondolni. Egy megye kétszáz ezer népség! - s ki tartja fékben? Az az hét-nyolc szolgabíró? Az az egy-két bátorsági biztos? Az az egynéhány pandúr? Mi lenne a világból, ha a tisztí ügyész keményen nem alkalmazhatja a törvényt? A sokaság uralkodója - félelem.”

„Megvallom, monda Andaházi, én másképen vettem fel a dolgot; s minden esetre lehetnek rendkívüli esetek, mik a közszabály alá nem tartoznak.”

„Például e jelenvaló? nemde?”

„Én legalább úgy hiszem. Mert e szerencsétlen vagy annyira le van sorsától verve, hogy életével nem gondol; vagy talán éppen más valakiért áldozza fel magát.”

A főügyész hangos kacajra fakadott. „Mit, öcsém uram! feláldozza? Minden ember az egész világot szeretné magáért feláldozni; s magát áldozná fel másért? Hagyjuk az álmokat, édes öcsém!”

Andaházi nekipirult, s nyomban elsápadt.

„Rosszul van? kérde az öregúr. - No majd máskor többet. Semmi, ha ez most nem valami fontos pör is. Jön majd valami gyakorlottabb gonosztevő, ki nem tesz vallomást! vagy ha tesz is, törvényszék előtt elég ügyes lesz visszahúzni. Akkor kimutathatja tudományát.”

Az alügyész meghajtá magát s ment. Főügyész úr pedig pipájába nyúlt, s fogai közt mormogá: „Hm! az ifjú úrnak még sokat kell tanulni.”

XII.

A megye fogháza három osztállyal birt. Egyik, mely alsó tömlöcnek nevezetett, tulajdonképen földalatti pince vagy verem volt, hol rendszeren hetven-nyolcvan rabló, gyilkos és gyujtogató, rothasztó nyirok és fojtó gőz közt összetorlasztva őriztetett. Ide évenként egyszer, vagy kétszer, égő fáklyák mellett, fegyveres hajdúk kíséretében, halványuló arccal és borzongó kebelrel szállott le a főügyész, szélyelnézendő: van-e még sok közöttük, kiket pörbe idézni s megítélni elfelejtett?

A más két osztály az élők levegőjében, földszint épült: egy férfiak, más asszonyok számára; e kettőben, mindenféle rangú és korú, megrögzött és kezdő gonoszok, vigyázatlan tettenért befogadott ifjoncok és örültek, minden különbség nélkül együvé zárattak. E két osztályt a legteljesebb joggal úgy lehetett tekinteni: mint a legcéli irányosabb iskolát, hol a földalatti osztály jövendő lakosai, vagy lakosainak oktatói s útba vezetői állandóul neveltessenek; s olykor (a népnek rettentéséül-e vagy multságául?) a vesztőhely gazdagítására egy-két zsákmány előre készülhessen. Mert kit egyszer, ifjúsága hajnalában, bármi történet következésében, a sors idekényszerített, annak igen nyomorult fejének kell vala lenni, ha a vétek minden tekervényeivel, s a legborzasztóbb szemtelenségével tökéletesen meg nem ismerkedett. Ki ide-jötték a becsületézés valamely szikráját még szívében hordozta; vagy az emberi nem iránt, tisztábban vagy homályosabban, még valami hajlandóságot érzett: minden bizonnal e kettő nélkül tért vissza a társaságba; onnan időről-időre ide, mint honába, ismét eljövendő.

Ilyen volt ez a viperák és csörgőskígyók fészke, hova Miller Teréz megérkezék. Az előre ment jelenések egész valójában megrázták; szemei lankadó tűzén, s arca minden vonásain szívrágó fájdalom tükrözé magát. Azonban e fájdalom külső nyomai vadság nélkül valának: bánatos volt az arc, de csendes elszánás nyugalmban; s e nyugalom, tekintetéből s mozdulataiból úgy sugárzott vissza, hogy benne bizonyos felsőbb mértékű míveltséget kelle sejdíteni.

**BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF:
A KARTHAUSI.**

1839-41.

Oh nem, szívem teljes meggyőződéséből mondom, ez nem lehet! Itt e tiszta lénynek hantja fölött, létem határain, melyekhez közelítek, szívemet le nem írható meggyőződés tölti el, s földi erő nincs, mely bennem ez erős hitet megtántoríthatná. Mi viszontlátjuk egymást. Hol s miként? ki mondhatja ezt? Körültekintünk e földön, s a természet bájló rejtélyi nem felelnek kételyeinkre; feltekintünk az égre, s annyi világi meggyőződést nem ragyognak vággal emelkedő lelkünkbe; de tekints magadba, s szíved nyugtalan dobogása, a vágy, mely kebledet feszíti, a remény, mely jövendőre int, lelked s minden mi benne gondol, szól, él, emelkedik, mindez felkiált: ember, te halhatatlan vagy; - s Isten nem teremthetett hazugságot lelkedbe. Mind a mag, melyet kertésze sötét földbe ültetett, zöld levelekben nőve fel, csak gyökereinek sötét körein túlemelkedve virágozik: olyan az ember; sötét földben terjeszti gyökereit, reményeiben emelkedik, de virága csak fenn e sötét körön túl vár reá, fenn, hol minden, mit az élet ad, öröm s fájdalom eltűnik; fenn, hol lelked kiépül nehéz sebeiből, hová csak szerelmedet viszed magaddal. S mi fájdalmunk, ha ily vigasztalás enyhíti keserveit?

NAGY IGNÁC: A KALANDVADÁSZ.

(Karcolat a Torzképek kötetből. 1844.)

A lovagias szellemű középkornak még most is megvannak lelkesült magasztalóji, s a keresztes háborúk regényességét még maiglan is számosan dicsérgetik. Különösen pedig a szépem az, mely fájdalmas könyűket hullat azon szép napok elmulta fölött, s édes merengéssel olvassa még most is az erőteljes lovagkornak szerelmi kalandait; sőt nem ritkán még az is megtörténik, hogy nyiltan szemünkbe mondják, mikép érdeemesek sem vagyunk már többé a szépek megböcsülhetlen kegyeire, miután oly alamuszi mindennapias életet élünk, hogy napjainkban már nevérol is alig ismerjük a kalandot. Úr Isten! ki tehet erről? Mi szegény fiatal férfiak valóban nem. Ám lássuk csak kissé közelebbről e fontos és valóban legnagyobb figyelmet érdemlő ügyet, mely szépeink megböcsülhetlen kegyeitől fenyegetőzik bennünket megfosztani. Tekintsünk végig a fényes lovagszázadok néhány kitünőbb s szokottabb kalandján, s hasonlítsuk azokat össze mostani viszonyainkkal.

Sok lovag leölté magáról a fényes páncélt és durva szörkámzsába rejté férfias tagjait, mert valamely keményszívű Kunigunda, Adelgunda vagy Etelgunda nem akará forró szerelmi lángjait a rokonszenv balzsamos szellőjével hűvösíteni. Szép! De ugyan mikép kövessük mi e dicső példát, miután, Istennek hála! ily keményszívű hölgyek nem léteznek többé, s majd valamennyi örömet fejkötő alá törekszik jutni, habár szabad ősvárba nem vihetjük is őt, s még akkor sem igen vonakodik, ha egyetlen szobánkért is alig bírjuk a méregdrága szállásbért fizetni!

Több jeles lovag erőszakkal ragadá el imádott Etelkáját, Piroskáját vagy Marcibilláját; de ki tehetné ezt most? Hiszen alig lépünk valamely családos házba, s azonnal így szólnak hozzánk a szülők: „Emiliát, Aurorát, Ernestinát, vagy Katit akarja ön nőül venni?” S minket azután nem a megtagadás ejt kétségbe, hanem csupán az búsít, hogy nem vagyunk törökök, s nem vihetjük el mind a négyet, kiknek szépsége oly nehézzé teszi a választást!

Még több tűzvérű lovag sárkányokkal küzdött, hogy imádott hölgye szerelmét megnyerhesse; de ugyan hol találjunk mi most sárkányokat? Hiszen a vitéz leventék mind leöldösék azokat, s most már fiát sem lehet a sárkánynak látni, mintha még csak magva is örökre elveszett volna. Vagy talán az úton-útfélen bömbölő éhes arszlánokkal küzdjünk meg? Azt sem tehetjük, mert hiszen híres utazók leírásaiból tudjuk, hogy ezen fenevadak ki nem állhatják az ember szilárd tekintetét, s mindjárt elandalognak és lehorgasztják füleiket, mihelyt komolyan tekint rájuk az ember.

Legtöbb lovag pedig a törököket üldözte, s szinte fogadást tettek, hogy vissza nem térnek, míg ennyi meg ennyi pogányt nem küldenek jó vasukkal a pokol tornácába; de ugyan ki ellen viaskodjunk mi? Hiszen most már a törökök is esernyővel sétálgatnak, s pezsgőt isznak a próféta egészségére; a kardot pedig tollal cseréltük föl, mellyel néha karcolni lehet ugyan, de halálos sebeket osztogatni nem igen.

Ezekből elég világosan láthatni, hogy merész kalandokat a szépek kedvéért nem igen űzhetünk; vigasztalásukra azonban mégis csak megmondjuk, hogy Budapesten a kalandok még nem váltak egészen mesévé, s hogy azok még most is űzetnek, és pedig még most is a szépek kedvéért. Az igaz, hogy nem lovagok bajoskodnak e kalandokkal, de az nem baj, mert hiszen a

férfi utoljára mégis csakugyan férfi, akár lovag, akár nem, s így házasságra mindenkor alkalmas, következésképp a szépnem figyelmére mindenesetre érdemes.

És minő kalandokban fáradoznak e férfiak? Hm! erre egyenesen nem akarunk felelni, mert úgy néhány sorral egészen bevégezhetnők jelen cikkünket, amire pedig teljességgel nincs kedvünk. Történetünk folyamából úgy is kiviláglik majd minden, ami - világhosszra jöhet.

Budapesten sok jó intézet létezik már, s még több van készülóban; de egy igen hasznos még csak nem is tervezetett, s ez - házasságszerző hivatal. Párisban több ily hivatal létezik, s belőle minden órában száz házaspár is kikerülhet. És ez igen nagy mértékben mozdítja elő a törvényes összekeléseket, mert napjainkban minden ember rendkívül hódol a kényelemnek, s nincs érdek, mely e bálványának föl ne áldoztatnék. Gyerköcök, kik még a bötüzésen is alig estek keresztül, fél napokig nyújtóznak hálóköpenyben s bojtos hímzett sipkában a pamlagon; legfontosabb gyűléseinkre legalább is egy órával későbben érkeznek jeles férfaink; szóval, hogy szerfölött hosszasak ne legyünk, még azt is megérjük, hogy végre azon fogjuk fejünket törni: ugyan nem lehetne-e módot találni, mely szerint az evés és ivás fárasztó mesterségét is más teljesítné helyettünk. Kényelem hajhászása tehát az, mi azon kalandokat fővárosunkban létesíté, mikről e helyen szólni akarunk.

Lépjünk a Váci-utcába, s állapodjunk meg a vastuskó mellett. Onnan több sarokházat láthatunk ugyan, de leginkább csak négyre kell figyelmünket irányoznunk. Az első az, melyen Kristóf óriási szobrát láthatni. Egy kis vastag úr a cédulákat olvassa, melyek a falra ragasztvák, s az arra sétáló hölgyeket egyenként vizsgálgatja; bizonyosan ismerkedni, s talán házasodni szeretne. Jobb lesz, ha abban hagyja, mert öregecske már a jámbor. Figyelmünkre sem méltatjuk őt.

A német színház átellenében, a sarkot képző posztókereskedés előtt, egy nyalka sihederke áll, szemüveggel és szivarral, s kimondhatlan szemtelenséggel hunyorgat az arra menő hölgyekre. Bizonyosan most szökött el dajkája emlőiről. El vele, nem szeretjük az ily melegágyi vagy üvegházi keserédes bogyókat. Bölcsőbe velők!

Átellenben, a Nagyhíd-utcai sarokboltban, korunk jelképeit árulják, mindenféle ragyogó és csillogó csecsebecsét, miknek semmi belső értékök nincs. Előtte egy magas uracs áll, divatos öltönyben, s látcsóvel szemlélgeti a szépeket. Sápadt arcain világosan láthatók az élettelenesség és sokatélésnek szomorú nyomai, rövid lélekzete krajcáros trombita hangjára emlékeztet, s minden köhécselése a lélekharang hangját utánozza. S még te is szép hölgyekre merészled emelni kihamvadt szemeidet? Virító étellel kíván párosulni a sírnak előfizetés útján megnyert lakosa? - El veled! Menyasszonyi nyoszolya helyett koporsó csak a te méltó nyughelyed!

A német színház sarkán mozdulatlanul áll egy szürke zsák. Zsák? Erőltessük meg kissé szemünket, talán csalatkoztunk. Nem, valóban szürke zsák van a színház falához támasztva. Furcsa! Gyapjúzsáknak nem eléggé vastag, s nem is oly hosszú, mint tulajdonképen lennie kellene. Talán alföldi hamuzsír van benne? De mit látunk, felső része füstölög! Ugyan minő csodaállat lehet ez? Már közelebb kell lépnünk, különben nem boldogulunk.

Ah, derék, ez a mi emberünk, éppen erre volt szükségünk, ez a valódi kalandvadász! Szürke kalap, szürke zsák, mit némely nyelvbúvárok divatos kabátnak is szoktak furcsa szeszélyökben nevezni, szürke vasútnadrág és szürke topán, füstölgő szivar, bal szemhez csipetett üveg, derék szakáll és bajusz, teljes arc, izmos testalkotás - szóval, előttünk áll egész valóságában a legderekből járdakoptatók egyike, kinek külsejét s belsejét úgy kiszurkolta már a víg élet, hogy még a jégeső és ragya sem fog többé rajta. Gondolja talán valaki, hogy gyászol a kalandvadász, s hamuval hinté be magát, és azért oly szürke? Dehogy! lelke is táncot jár hüvelyében, mert az idő szép, a szivar bámulatosan jól ég, s a szabóknak oly sok dolguk van,

hogy nem igen sétálhatnak, s így legfőbb hitelezőjének véletlen megjelenésétől sem kell félnie. De ugyan miért ölté tehát magára ezen furcsa szürkeségeket? Mindjárt elmondjuk. Nagy volt a panasz nálunk, hogy kártékony sokszínűség uralkodik közöttünk. Egy furfangos szabó tehát ezen szürke gondolatra jött, mely azonnal elfogadtatott, s mindenesetre igen talpraesett ötlet, mert egyszínűnek mutatja az embert távolról, közelről pedig látjuk, hogy - mindenféle színek összevegyítéséből áll tulajdonkép ezen színtelen szürkeség.

JÓKAI MÓR: A NEPEAN SZIGET.

1845.

I.

Megáldva a délövi ég minden gyönyöreivel, - közepén egy láthatártalan oceánnak, melynek színén a „fata morgana” képe lebeg, - partjain kokuszligetek, hegyei tövében virul a királyi Cebia, melynek virágából méz, gyümölcséből tej, tövéből bor folyik; örökzöld savannáin édes patakok bolyonganak, őserdei madársereg lakja, szivárvány-tollakkal és csalogány-hanggal: s mikor leszáll az éj, csillagai gyémántok, holdja nap, a tejút, mint az európai hóldfény világít le reá, míg az esthajnalcsillag fényében árnyékot vetnek a fák! Megáldva az istenkéz minden áldásaival, neveztetik, a Nepean sziget - p o k o l s z i g e t n e k .

Százhusz mértföldnyire Botany-Baytól a napfordítókon felül fekszik három sziget: egyik a Norfolk-, másik a Fülöp-, harmadik a Nepean-sziget. Ez utóbbit sűrű korrallzátonyok övedzik, melyek miatt csak az esőzési időszakok előtti napokban közelíthetni felé. Ilyenkor egy-egy kised pilóta jelenik meg, és halálveszéllyel közelít partjaihoz, benne rendszeren öt ember ül. Midőn a révhez érnek, ott egyet az öt közül a partra kivetnek, s a másik négy siet távozni, és szeméit behunyja, hogy ne lásson.

Mi történik tovább az ott maradtal, minő élet, minő halál vár reá a sötétzöld mangava erdőkön belől, mikből senki vissza nem lép? kik laknak ez átkos híru helyen? oszt-e jutalmat és büntetést itt is ama hatalmas kéz, melynek neve gondviselés?

A Nepean sziget ki van zárva a világból. - -

Néhány nappal az esőszakok előtt, egy naplemenet után, pompás tünemény mutatkozott a Nepean és Norfolk közötti tengeren: - az egész vízgyetem lánghabokká lenni látszék, átvilágítva, mint egy híg chrysopras özön villanyos phosphorfénnyel; mely tünemény nem szokatlan a déli tengerben, s rendszeren közlő vízforgók előjele. A keresztülsugárzott oceán habjai között a mélyben úszó tengerlakók ezrei látszottak elő, mintha egy alulról világító tűzforrás ragyogna pikkelyeiken; - minden színű korallerdők, a gorgoniák, alcyonok, flabellák számtalanjai, az óriás anserina, mely háromszáz lábnyi mélységből emeli föl koronáját a víz színére, s a százkarú állatnövénnyel csodák, mind egymással összetenyészve, tűntek fel a tengerszín alatt, ismeretlen, megfoghatlan pompában, rengetegek, mezők, virányok a vizek fenekén!

Az ég e mellett feketekék volt, de tiszta s csillagai annál ragyogóbbak.

A pokolsziget pedig sötéten-hallgatag és félködökbe zárt; egész területén idegenszerű félcsend honol, olykor kísérteties ijesztő hangoktól felzavarva; őserdei mélyén az apiaster visszhangzó kiáltásai jajdulnak néha fel, mint haldokló segélykiáltása; - az ónkák nyávognak, oly hangon, mint mikor eltévedt gyermek szülői után sír, s a sötétben olykor a jaguar szeméi villannak elő a bokrok közül, s a százlábú scolopender phosphorfényével, mint kísértő lélek mászkál az akajou-leveleken...

A világló tengeren egy fekete pont kezd közelíteni, lassanként csónak alakját veszi magára, s végre öt alakot látni benne, kiknek arcaikat tenger és ég világítja.

Elöl két evező legény ül, arcaik felötlően hasonlóak egymáshoz, talán testvérek.

A kormánykeréknél köpcös férfi áll, és rekett durva hangon kiabál és szitkozódik, majd a szelekre, majd az evezőkre; ez a kormányos.

Közepett az árbochoz támaszkodik egy férfi, vállán zöld köpeny van keresztül vetve, szemöldötelen szürke szemei vannak s veres, rövidre nyírott szakáll vonul végig bizalmatlan kifejezésű, májfoltos arcán.

Az ötödik egy hölgy, fejére durva fekete kámzsa borul, - ott ül és nem látszik élni.

A csónak révbe ér, a férfi, a rövid veres szakállal int, a két evezőnek, azok szolgálai készséggel karolják fel a hölgyet, kiszöknek vele a partra s ott leteszik. - A hölgy fejéről lehull a köpeny felső része s arcát és vállait leleplezi.

Az ős liget, virágos banahanjaival, a gyémánttal hintett ég, a lángoló phosphortenger, mind oly szépek voltak e percben, de szebb volt nálok a hölgy; ifjú halavány arcán valami mondhatlan báj malasztja ragyogott, amint jobb kezével felmutatott az égre, mely millió szemeivel néz egy pontra, s egy szemmel mindenüvé, - baljával pedig rámutatott a parancsoló férfira a hajóban.

A férfi elérte az intést s arcát eltakarta, hogy ne lássa azt.

KUTHY LAJOS: HAZAI REJTELMEK.

1846-47.

Márk mint a kőbálvány, mereven bámult. Köröskörül csupa ellenség, egyetlen barátságos vagy legalább csak közönyös sem, mert beütéskor a hajhász is elillant. Fukar mániája volt első indulat, mely a villanyütött zsibbadtságból kibontakozék. Ráfeküdt a kincses ládára, átölelé lüktető erekkkel, mint midőn a kuvik szárnyaival védi fészket s fiait a rabló sas előtt. „Mit akartok éji haramiák, megtiltom küszöbömet minden erőszaktól,” ordítá inkább mint emberi hangon kiáltá... Egyik poroszló lerántá őt a láda hosszáról, mert szolgabíró úr útközben neki biztatta őket, miként bánjanak e hallatlan gazemberrel.

- Hogy mertek nemes embert lakában megrohanni? kiáltá Márk tajtékozva dühében s kirángatva magát a poroszló kezéből, védőleg rogyott vissza kincseire.

- Nem nemes ember, hanem tolvaj szökevény, ki csalárd zsákmányival a hóhér kezéből akar elillantani, kiáltá a Poltrás azon vérbe forgó szemmel s gyilkoló vággyal, mellyel Hortobágyon hajdan az állatokat tépte.

- Ne merészeljetez actus majorist elkövetni! tiltakozék fogcsikorítva Márk, nemes címerére mutatva a falon.

- Torzkép az, önnek élte s jelleméhez, mondá Ödön keserűn.

Márk megrázkódék egy pillanatra. Ödönnel ily közel szembenállni, szemrehányó hangjait hallani, s rajta elkövetett kínzásaira gondolni nem tudott némi borzalom nélkül.

- Idézzetek meg, fogjatok perbe mint nemesi jogom parancsolja, majd szabadon védem magam minden hamis vádkereset ellen, kiáltá követelő hangon, folyvást ládáit ölelve.

- Hamis vádkereset?! közbe vág Vámos gúnyoló kérdéssel. Ön mint a mérges gomba felnőtt a szemeten s vesztő gőzével megölte a tájat. Felkigyózta, befúrta magát a legmagasabb körökbe; ezer szövevényit, hálóját szőfonta a vetemült önzésnek, vermet ásott, tört hányt, or-lesben ólálkodék jótévői s más akárki ellen. Nem volt ember, kit kímélne, szentség, mit lábbal ne tapodna, s vétek és örülség mit el nem követett, ha csak képzelt érdeke hozá magával. Apját döggként, sövény alatt hagyá veszni, nagynénjét gyermekkínzó ördöggé tette s aztán méreggel eloltá, mielőtt istenét megengesztelhetné. Testvérét megtagadva szolgálóul tartá s büntársul alacsonyítá önmagához. Saját családját elárulta, idegen családokat kirabolt, e szerencsétlent örüllté akarta kínzani, kit orvosi hitére bízott a remegő anya. Gyermekcsere, méregkeverés, orgazdaság, uzsora, legszebb oldalai. Undort, átkot szaporíta az emberi nemnél, irtá, fogyasztá a hit, bizodalom s kölcsönös szeretet érzelmeit a társaságban, mindennek ártani, mindent bántani, megrontani vágyott s kivel többet nem tehetett, gyűlölte halálosan. Mindezért fény, érdem, kincsek és szerencse követék életét. Lapok magasztalák, a közvélemény tisztelte s nemességet kapott... Mégis most, midőn az elkésett igazság számot kér, midőn angyalhüvelyéből kiszaggatá a vigyorgó ördögöt, hogy a törvény éles fogainak vesse: szabadságot követel a szemtelen. Pedig mily szegény elégtét! az erkölcs s emberi jog néhány törődött napot kap a virágzó bűn hosszú éveieért; alig tizedét a vétkező pályának és ő vonakszik életének rozzant végnapjait bűnhődésül adni!?... A nemesi jog, melyre hivatkozik, a becsület ó lovagjainak védelmére iratott, nem ily bitang bitor szökevény menajtajául, ki azért csempészi magát a hon régi nemesei közé, hogy új foltokat ejtsen azon.

- Fogjátok meg az országos gazembert! parancsolá a szolgabíró, felizgulva a legközelebbi életrajz által.

A poroszlók megragadják dr. Márk karjait, de az dühösen rántá ki jobbát s kikapva zsebtörét, megvérezé a hajdúk egyikét. Kettő kicsavará azt ökléből s karját hátul facsarintva hurkot vetett rá. Márk dühösen agyarkodék sikertelen rángatózásai közt s kétoldalra sziszegve köpködött a poroszlók szeme közé. Azok arcul csapkodák rezes tenyereikkel. Márk segítségül ordítá a ház lakóit, kik már oda gyűlöngetek a lárására, de azok kinevették.

PETŐFI SÁNDOR:
A FAKÓ LEÁNY ÉS A PEJ LEGÉNY.

1847.

Ne essék kétségbe, hogy nekem nem kell, hisz van még elég leány a faluban... ott a fakó leány, kérje meg azt, összeillenek.

Ezt mondta Julcsa gúnyosan, s benn termett az udvaron, és a kis ajtót bezárta maga után. Csigolya Marci a haját tépte búsan és dühében és szégyenében. Majd megőrült. Végre összeszedte magát és odaokoskodta a dolgot, hogy nagy ostobaság egy haszontalan leány miatt így elkinlódni, nagyot kacagott, hazament, lefeküdt, és olyat aludt, hogy... azaz, nem aludt biz ő, hanem egész éjszaka hánykolódott, hogy majd leszakadt az ágy alatta. Csak akart alunni.

Marci erős természetű ember volt, annak köszönhette, hogy kigyógyult e méreg-nyavalyából, melyet Bíró Julcsa adott neki. Más tán belehalt volna. Ő sokszor gondolkozott, mikor a műhelyben dolgozott: nem lenne-e jobb, az izzó vas helyet fejét tenni az üllőre, s rákoppintani a legnehezebb kalapáccsal, hogy széjjeloccsanjon agyveleje? de néhány nap alatt kigőzölögtek fejéből e sötét gondolatok, s egészen egészséges lett. Julcsát elfelejtette, csak úgy jutott már eszébe, mint valami nagy részegség, melyből kijózanodott. Hanem azt foltette magában, hogy emberek közé nem megy, minek is? most még jobban gúnyolnák, mint annak előtte. Később azonban úgy elmélkedett, hogy ez gyávaság volna; majd azt hinnék felőle, hogy nem mer előlépni, és ő mert mindent, ami eszébe jutott. Azért mindjárt az első vasárnap délután beállított a kocsmába.

Alig toppant be, elkezdett a legénység kacagni, s csak úgy dőltek a csúfolódások:

- Isten hozott, öcsém Márton! hát mikor tartjuk a lakodalmat?
- Csak lesz annyi emberséged, hogy engem is meghísz rá?
- Én járom az első táncot a menyasszonnyal.
- Boldog Marci, milyen szép felesége lesz!
- Hát csak fáj a fogad a szép leányra, Marci?
- Majd elviszi érte az ördög.
- De ha Bíró Julcsát elveszed, mi lesz a fakó leányból?
- Szegény fakó leány, az meghal utánad bújában!
- Hahaha!

Így gúnyolódtak és röhögtek a legények Marci rovására, ki mindezt nyugodtan és szótlanul hallgatta végig. Mikor a lárma lecsendesedett, Marci csak ennyit mondott:

- Elvégeztétek?
- Még nem! - felelt egy legény.
- Hát végezzétek, - szólt Marci, - mert aztán én kezdem.
- Halljuk, halljuk! - kiabálták mindnyájan.
- Hát csak azt akarom tudtokra adni, hogy elég volt ennyi a tréfából erre az egy életre.
- Hm, fenyegetőzik, halljátok? - szólalt meg egy legény; - Marci fenyegetőzik, és ti még nem szaladtok... kocsmáros, ki kell nyitni az ajtót, hadd fussunk.

Marci nagy diadalmasan töltögette magába a bort, s addig ivott, míg este nem lett, s úgy leitta magát, hogy maga előtt egy pár lépésnyire sem látta a földet. Hosszú próbálgatások után végre sikerült neki valahogy a lábaira állnia, s elindult hazafelé. Mikorra kiért a kapun, már jól besötétedett. Amint a nagy utcáról jobbra a kis közbe fordult, előugrott három legény, s az egyik azt kiáltotta:

- Itt van, üsd agyon, ha édes apád volna is!

Mind a három tarkón vágta, s Marci lerogyott. Aztán ráadásul még egy párt kollintottak a fejére, s elinaltak, mintha ott se lettek volna. Ekkortáiban ballagott hazafelé a temetőből a fakó leány, s ő látta meg először Marcit, amint ott a porban hevert véresen. Szegény leány, amint megpillantotta, maga is csaknem élet nélkül roskadt melléje. A legközelebbi kúthoz szaladt, lekapta a vedret, oda vitte az ájult Marcihoz, s locsolni és mosogatni kezdte. Mire kimosta arcát a vértől, ébredni kezdett, szeméit megnyitotta, s így szóla:

- Kutya álmom volt.

- Tán azt álmodta, hogy leütötték a lábáról? - kérdezte a fakó leány.

- Olyanformát, - felelt Marci.

- Ezt nem álmodta, mert igaz; ki verte meg?

- Nem tudom; de hát te mit akarsz itt, he?

- Magát ápolom, Márton, mert hiszen senki nem tudja tán, hogy itt van, és hogy ez a baj érte. Erre jöttem, s hogy megláttam, csak nem hagyhattam itt magára minden segítség nélkül.

- Jól van, most elmehetsz.

- Haza tud maga menni?

- Mi közöd hozzá? menj Isten hírével, mert én nem szenvedhetlek.

- Miért, Márton?

- Eredj!

Sári e szavakra sírva fakadt, és keservesen zokogott. Marci megbánta, hogy olyan durván beszélt a szegény leányhoz, aztán még föl sem tudott a maga erejéből kelni, azért szelídebb hangon folytatta:

- No ne sírj hát; hiszen láthatod, hogy még nem vagyok eszemen, azt sem tudom, mit beszélek. Jer ide, kérlek, emelj föl.

ÚTI LEVELEK.

Debrecen, május 14. 1847.

Voltál-e már Debrecenben, barátom? láttad-e a pusztai várost, vagyis e városi pusztaságot? ha porba vagy sárba akarsz fúladni, csak ide jőj, itt legkönnyebben célt érhetsz; de az orrodát jól befogd, mert különben, mielőtt megfűlnél, a guta üt meg a szalonnaszag miatt. Mennyi szalonna, mennyi hizott disznó van itt! a szellem mégis oly sovány, hogy csak úgy csörög a bordája, éppen mint az idevaló híres talyigás lovaknak. Itt, ha vesznek is könyvet, tán csak azért veszik, hogy bele szalonnát takarjanak. Az 1843-44-iki telet e kövér városban húztam ki éhezve, fázva, betegen egy szegény, de jó öreg asszonynál, az isten áldja meg. Ha ő gondomat

nem viselte volna, most e levelet a másvilágról írnám hozzád. Olyan elhagyott kis vándorszínész fiú voltam, kire se isten, se ember nem nézett, nem ügyelt. Harmadfél évvel utóbb, mondom, amint beléptem a nézők közé, minden szem rajtam függött, s a lelkesedés az égháború hangján kiáltá: éljen Petőfi Sándor!...

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az Isten homloka.

Megállok középeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a schweizi az Alpeseiken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetetlen a láthatár, s olykor, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás; mellette bíbicek nyargalásznak búbos fejeikkel s a tó közepén nagyokat lép hosszú lábaival a melancholicus gólya.

Egy düllőföldnyire legel a gulya, hosszú botjára támaszkodva áll mögötte a gulyás és megemeli előttünk kalapját, nem szolgálásból, mint a felföldi német és tót, hanem emberségből, mint magyarhoz illik.

Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kutak, de olyan messze vannak már, hogy karcsú ostorfáik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen... oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya.

Némán, merengve ül az őсныugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a pusztá és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?

Fél nappal tovább tart az út a Hortobágyon keresztül s én, noha már sokszor jártam erre, nem győztem kibámulni magamat. Égő arccal, ragyogó szemekkel, hullámozó kebellemmel néztem köröskörül, s útitársaim azon gyönyörködtek, hogy én annyira gyönyörködöm, s a tisztelendő úr húga azt az észrevételt tette, hogy boldog lesz egykor feleségem, ha úgy fogom szeretni, mint a pusztát szeretem. E szerint nagyon boldog lesz az én Juliskám, mert én őt még a pusztánál is sokkal jobban szeretem, sokkal, sokkal! -

Estefelé értünk Debrecenbe. A temető mellett jöttünk el, hol Csokonai pihen. Hamuszín fátyolként lebegett az alkonyat köde a költő fekete vasszobrán; szemeim oda tapadtak és mélyen gondolkodtam arról, ha majd más utazó fog így gondolkodni az én sírom mellett!

6. KIÁBRÁNDULT ROMANTIKA EGYÉNI STÍLUS

A XIX. század első felében kialakul irodalmunkban a regény mint műfaj (Fáy, Jósika, Eötvös). Jókai megteremti a sajátos magyar elbeszélő nyelvet. Most válik lehetségessé, hogy művészi egyéniség kibontakozási formájának használja fel ezt a műfajt. Erre tesz kísérletet *Kemény Zsigmond*, ez biztosít neki olyan különleges helyet e műfaj történetében, ezért olyan tüneményszerű s ezért vonzza úgy a bámulatos kritikai ösztönű Gyulaít és a magyar esztétikai irodalom legérzékenyebb delejtűjét, Péterfy Jenő ízlését. - Annak ellenére, hogy nagyon jól látják, hogy Kemény világa csonka világ, amelybe nem hatol az élet verőfénye, ha humorizál, mintha csontvázak táncolnának, tréfája hideg, alakjai felhúzott óraműként sietnek végzetük felé, minden erő, hatalom a sors kezében, minden vakság és gyöngeség az egyénben; s éppen ezért csalódnék az, aki tragikai jellemeket látna hőseiben, passzív emberek, akiket a sors befon.

De hát akkor mégis miért helyezik olyan magasan Jókai fölé, miben állhat nagy esztétikai értéke: miért hirdetik e műveket ragyogó műalkotásoknak. A Kemény-regények világa művészi értelemben szerves világ. Egy, az író egyéniségén keresztül újjá teremtett világ. Egyoldalú világszemlélet, amikor jószágunkban, erényeinkben szenvedünk legtöbbet és ártatlan hibáink, jóhiszemű tévedéseink miatt. De ez a tragikum nem csinált: „az író kedélyéből fakad s Kemény regényei már ezért is tragikaibbak, mint a tragédiák” - állapítja meg Péterfy Gyulaival egyetértve.

Ugyancsak ő arra is rámutat, hogy azokkal szemben, akik korfeladatot teljesítenek, akikben a kor öntudata nyer klasszikai kifejezést, Kemény eredeti; innen sphynx-szerű volta. Talányként áll előttünk, egész addig, míg lelki szövetének finomabb szálait nem ismerjük. - De azt is észreveszi, hogy ezek kielemezése nehéz, mert ember és művész korántsem azonosítható Keményben. Más költőnél a művészet csak kiemeli azt, amit az élet adott, Keménynél pótolja, amit az élet nem adhatott. „Mikor Kemény írt, csak akkor érezte magát egésznek, akkor élt és élvezett igazán.” Csonka élete a költészetben lett egésszé. Ez a sajátos dinamika az, amit Péterfy meg akar lesni; észreveszi, hogy Kemény stíljében sajátos művészi alakításmódról van szó. A művek nem tartalmazzák Kemény egész emberi egyéniségét, csak az van meg azokban, ami ebből a lélekből kristályosítható volt. „Éles figyelem, a forma hatalma, a tárgyilagossá törekvés sok titkos sejdítést látománnyá emel lelkében s a felszínre hozza azt, ami abban alakatlan, vagy szunnyadó szenvedély, kezdő gondolat.” Nem azok közé az írók közé tartozik, akiknek műve tükör, mely tisztán megmutatja alkotójukat. Művei kaotikus lélek tisztulási s ha az alkotó és „az élet embere között létezik is szoros egybefüggés, a kettő között nem egyszerű az átmenet”. Kemény művei bizonyos lelki összpontosulás, nehéz szellemi győzelem eredményei.

Péterfy Kemény tanulmánya azért lehet olyan páratlan drágagyöngye esztétikai irodalmunknak, mert ezt az alakításfolyamatot vizsgálja, ami esztétikai vizsgálódásra egyedül érdemes. Az ember ethoszát, erkölcsi lényét a művészi lét síkján vizsgálja, kutatja: mint stílust. Kemény szemérmes természetű - s ezért az esze uralkodik vágyain s így mintegy akaratába veszi fel sorsa kényszerűségét. Emellett a legérzékenyebb költő, heves vágyú, tűzképzelmű. Érzékenységét elnyomja s ezzel szívét örvényessé teszi. A kedély elfonnyad így, de kifejlík a képzelet és az önismeret. - S amit magában, ebben a kis világban, mikrokozmoszban megismert világtörvényként, annak segítségével igyekszik a nemzetek sorsában is értelmet találni. Nem érzi ezt szubjektív jellegűnek, sőt ellenkezőleg, aggódva vigyáz arra, nehogy szubjektív szempontok eltereljék figyelmét ettől a figyelemre egyedül méltó látványtól, „melyben a sors fonja szövetét népek és egyének jelleméből, cselekedetéből”, - Péterfy felteszi a kérdést, rejlik-e vajjon e nézet mögött valami erőltettség, kényszerűség, beletörődés s így felel rá: „Keménynél e nézetnek mindenekelőtt való költői mélységét és megdöbbenő valóságát érezzük”. - Nagyon jellemző megállapítás, mert legfőbb döntőérvként azt hangoztatja, hogy a költői mélységből születik valóság a művészi alkotásban. - Kemény első műveiben (*Gyulai Pál*, *Szív örvényei*) még összezavarja az életet és költészetet, később (*Rajongók*, *Zordidő*) pusztán a művész lép előtérbe, hogy szabadon, vágyaktól megtisztultan alakítsa képpé a benne lappangva rejtőzködő, elsüllyedt világot. - Ezért állíthatja azután, hogy Kemény az egyetlen regényírónk, kinél az élet

felfogása eredeti s mély, „az egyetlen, kit a regényírók közül minden művészi hiánya mellett is e tekintetben a külföld klasszikusai mellé állíthatnánk”. Igen jól észreveszi azt is, hogy éppen, mert nem egy bizonyos má-nak a regényírója, maradhat mindig változatlan érték, nem lehetett divatos, de „a divat sem fogja megölni soha.”

Kemény világát, ezt a sajátos művészi egyéniség által újjáteremtett világot kíséreljük meg szemelvényekkel érzékeltetni.

A technikai fogyatékoságokban osztozik korával. Ma a művészi elhithető erőt csökkentőnek érezzük az ilyen fordulatokat:

„A történetben, melyet elbeszélünk, Elemér és Barnabás diák jelentékeny szerepet játszanak. Nem lesz tehát felesleges olvasóinknak az egyik multjáról annyit közleni, amennyit Pista és Dani bácsi tudnak, a másikéből pedig, amennyit Dorka nem titkol el.” (Z o r d i d ő .)

„Most már, hogy a fejleményeket jobban érthessük, régiebb dolgokra kell visszatekernünk.

Olvasóink még emlékezni fognak Báthory Zsófia, a szép hercegasszony és fejedelmi mátká omló könnyeire.

Szegény mennyit sírt és haragudott, hogy egy ifjú, kit ő a „jó Elemérnek” szokott nevezni, a párbajban sebet kapott.” (R a j o n g ó k .)

Sajátos zárt világának folyamánya, hogy alakjai nem értenek a dialóghoz, végeredményben, mint Péterfy is megállapítja, a párbeszédei is mindig csak monológok. A Deák-testvérek mintha csak azért lennének ketten, hogy dialóg formában mondhassák el a monológot.

„- Ezek mennek Deésre...

- Meg ezek, urambátyám! - szól Dani úr feltartott mutatójával.

- S nekünk marad...

- Az üres almárium.

- S néhány rossz vas - egészíté ki Pista bácsi.

- És Dorka - tevé még hozzá ráadásul Dani bácsi.

- Úgy van. Dorka könnye...

- S Dorka átka.

- Szegény vénasszony! minő aggodalommal jött reggel hozzám, félvén, hogy beteg vagyok.

- És mint mosolygott, mint örvendett, midőn látta, hogy nekem nincs bajom.

- Soha szívesebb nem volt irántunk - szólt Pista bácsi.

- S nem vette-e kegyelmed észre, hogy fogyott összebb esett és sokkal gyöngébb, mint tegnap volt?

- Arca is fehérebb - jegyzé meg Pista bácsi.

- Csak úgy függ az életem, mint fán a sárgalevél.

- S mi az őszi szelek vagyunk!

- Magam is attól tartok, urambátyám, hogy Dorkát a föld porába vetjük le.

- Megszakad a szíve Barnabás diák távozásán.” (Z o r d i d ő .)

Ez a nyelv egyébként szemléletes, jellemzetes, tömör, sötét színekben csillogó.

„Sok keresztelés, sok temetés történt, a bölcső ringott, a kripta-ajtaja kinyílt, a koporsók száma emelte a család becsét, a virító arák sora a családfa ágait, a harcias férfiak kardja a családi levéltár donációit,... (Z o r d i d ő .)

„Az ilyen cselédeknek gyakran megtücskösödik a fejük s kivált ha régi szolgák, szeretnek zsémbeskedni, mintha a magokéból fogyna.” (Z o r d i d ő .)

Kitűnően érvényesül ez a nyelv a leírásoknál. Kemény tájai mágikus tájak, amelyek szerves részei költői világának, hangulattal átítatottak, jelentésük van, foszforeszkálnak.

„Minél nagyobb a hideg, minél felhőtlenebb az ég, csikorgóbb a szánút, nyugodtabb a természet, tündöklőbb a csillagok fénye, tündéribb a hold világa, hallgatógabb az éj, ünnepiebb és szebb a korány: Dorka keblében annál erősebb vihar küzd, annál aléltabb és bánatosabb arccal lép ki hálókamrájából a gyűlölt újév elébe. Ezt a napot nem állhatja. Ez a nap őt néha leveri és ágyba szegzi. Dani bácsi rég megjegyezte, hogy az öregség szembetűnőbb jelei mindig Szilveszter éjén mutatkoznak Dorkánál. Ősz fürtei tömegestől akkor mutatkoztak, sovány fehér arca akkor váltott sárga viasz színt, csengő hangja akkor kapott rezgést, dereka ismeretlen terhek alatt akkor hajlott meg végkép, kezében a kulcsosomó azóta csörömpöl és Szilveszter éjén kezdődött Dorka mellén az a lidércnyomás is, amely álmából rövid időközökkel felébreszti s alkalmasint a vízkór előhírnöke.” (Z o r d i d ő .)

„Június első napjainak egyike derűlten virradt meg. A hajnal aranysugaraival az égen, gyémánt harmatcsöppjeivel a fűvön, bimbóikból most fakadt rózsáival a kertben, s dalos madaraival a zöld lombok közt oly búbájós volt, hogy alig lehetett szépségeit élvezve, emlékezni az átvirrasztott éjre s a lélek, mely a csüggedést mint nehéz bilincset hurcolta magával, a hajnal szürkületig a friss, a balzsamos, a mosolygó tavasz reggelen, egyszerre visszanyerte erélyét, tevékenységét mára, hitét a holnap iránt, hitét a gondviselésben.

Elemér eloltotta gyertyáját.

Forró homlokáról a hűvös szellő lecsalta sötét merengés árnyait. Szemei és arcvonásai megint eleven negédes kalandori kifejezést nyertek. Ajkaira ismét megjött a mosoly, mely az örömet üdvözlé, a veszélyt megveté s annyi gyöngéd és szilaj érzést fejezett ki, amennyi csak egy merész, fogékony, mindent szeretettel átölelni és magától büszkén eltaszítani egyaránt kész kedélyben támadhatott.” (Z o r d i d ő .)

„Az orgonafa, mely az ő (Dorka) és a Dóra szomszéd szobájának ablaka közt terjeszté ki ágait, a mult éjjel érdekes vendéget fogadott gallyai közé. Egy csalóány érkezett a holdsugártól vezetve oda. Nem tudom, hol hagyta és miért hagyta el párját? De kis kebele tele volt bánattal és dallal s minthogy szívtitkainak elrejtésében semmi illem vagy világi tekintet nem korlátolá, az egész kert meghalotta féltékenységének, csalódásainak és növekvő szerelmének történetét. Dóra szóról-szóra újra elálmodá, amit a madártól hallott; melle a szűz lepel alatt nyugtalanabban emelkedett, ajkára édes mosoly, szempilláira reszkető könny lopódzott s midőn felébredett, nem bírta elhatározni: vánkosain szőjje-e tovább álmait, vagy nyílt szemekkel a kert rózsalugasaiban.” (Z o r d i d ő .)

„Haladjunk tovább és gyorsan, gondolja a vándor. A lég már hűvös, a hold világít, haladjunk!... A fák kísérteti árnyakat vetnek, a távol közelnek látszik, s közel a

beleszótt homállyal meg van toldva, a szem mértéke csal, a sápadt holdfény nagyítja a meredeket s a vak sötétség befedi az ormos fagyökeret s éles követ. Az égen fellegek úsznak, elfátyolozva a holdat, megezüstözve általa, szétfosztva a szelektől s megint összezsúfolva. Mindig zavarosabb a láthatár. Már a késő éjt sejtetik a csillagképletek s a kimerült, elfáradt vándor lassú lépései.” (Z o r d i d ő .)

Alakjai, akik ezeken a mágikus tájakon élnek és bolyongnak, húsból-vérből valók, mint Péterfy megállapítja, Kemény a maga idejében az egyetlen regényirodalmunkban, akinél érezzük, hogy személyeinek testük is van.

„Dóra sejtelmes szíve hangosan kezdett dobogni. Dorka gerincén hideg nyargalt át, a félelem fagya.” (Z o r d i d ő .)

„Az álmaiból kibontakozó lomha lélek siker nélkül küzdvén, megint a tetszhalálhoz hasonló állapotba süllyedt, csak annyi különbséggel, hogy most már időközönként görcsös rángás lobban át arcizmain, bár alig észrevehetően, s homlokát a tavaszi vékony ködpáránál finomabb, alig tapintható, majdnem láthatatlan veríték borítja.”

„Elemér egész komolysággal tulajdonítja pesszimizmusát seblázának.” (R a j o n g ó k .)

„- Azt fecsegi, hogy nagybátyád kémje.

- Lehetetlen, - szólt borzadva Elemér.

Laczkó most éppen mellettük haladt el.

- Mit, lehetetlen. Én erősen meg vagyok győződve, hogy ez az ember Kassai István cím nélküli korlátnok, országtanácsos és ítélőmester öngyűlöletének igen kitűnő és tevékeny kémje.

Szeredi hangosan ejtette e szavakat.

Laczkó István térdhajlása összeroskadt.

Látszott, hogy mindent hallott.

Összeszedte magát és gyorsan tett előre néhány lépést...”

„Laczkó, mintha lélekküzdelme új fordulóponthoz ért volna, megállott, de egész testében reszketve.

- Itt várom be őket! - mormogá.

- Én, Szeredi, mondom, hogy kém.

Laczkó szívéhez kapott, mintha golyó találta volna, s megfordulván, vad dühvel rohant gyalázója ellen.” (R a j o n g ó k .)

A lélekrajz különösen eleven, szemléletes, annyira, hogy képes pótolni, ami elevenség dialógiából hiányzik.

„Képződése a szeszélyes anyagot, melyet a bosszúnak egy lenge mozzanata idézett elő, a legfurcsább ábrákká alakította...”

A megtorlás eszméje egészen felvidámítja.

Nevetett a kínzója számára kijelölt csodálatos szenvedéseken, melyek ha az életben megvalósultak volna, talán éppen őt indítnák legelőbb könyörre és könnyekre.” (R a j o n g ó k .)

„Kassainál a gyűlölség is, mint minden indulat, nem az ablakon tört be, hanem mint a művelt vendéghez illik, az ajtónál kopogtatott s folytonos látogatások által lett majdnem észrevétlenül házibaráttá, kenyér pajtássá és sátoztárssá.

Ő előbb csak ártani akart Pécsinek, s miután sokszor ártott, gyűlölni kezdé, mert eléggé megbántotta.” (R a j o n g ó k .)

„Most keze reszketni kezdett.

Amit akart, az ő szíve szerint, szentségtörés volt.

Amit akart, azzal félszázados emlék vesztene el zománcát, a kegyeletet, s értékére nézve vásári áruvá sülyedne, melyet karátra venni, pontosan megbecsleni és kifizetni a kalmár dolga.

Elkövesse-e Dorka, saját kedélye ellen, az iszonyú merényt?

Megkísérlé, de ujjai vagy erőtlenek voltak, midőn a selyemzsinórt illették; vagy pedig a jeggyűrűt - mely a vénasszony keblében úgy el volt rejtve, mint a koporsóban a halott, kit egykor elragadtatással nevezett férjének - látatlan kéz védte, míg lehetett, az idegen szemek elől.” (Z o r d i d ő .)

A sors éreztetésének különös módja, hogy párhuzamos alakokat szerepeltet: ezek egyikének a múltjában előre jelezve van a másíknak a jövendője, ilyenek Dóra és Dorka, Pécsi Simon nővére, a „beteg asszony”, és Deborah.

„- Deborah, oly fiatal voltam, mint te most, oly ünnepelt és majdnem oly szép. Nézz arcomra!

Deborah ijedten tekintett a fonnyadt, kiszáradt arcra.

- Lásd! mivé lettem, az iszonyú történet után, - sугá rémes hangon a „beteg asszony.”

Deborah szíve összeszorult, maga sem tudta, miért?” (R a j o n g ó k .)

Érdekesen olvad össze a sejtelem, álom és valóság:

„Bármennyire felizgatták a történetek a leány idegzetét, a fiatal évek és egészség, megkívánták a pihenés adóját. Éjfél után nemsokára eljött az álom s a leány szemei a hajnalsugarakkal egyszerre nyíltak meg.

Fölbredéskor elfogulva érzé szívét, mintha egy rossz sejtelem, vagy egy nyugtalan visszaemlékezés szorítaná azt összébb és mindig összébb.

Zavartan tünedeztek fel elméjében az éj rejtélyes történetei s mikor éppen külön akarta választani az álmot és valót, a kertben halk, de tisztán kivehető ének zendült meg.” (Z o r d i d ő .)

Nézzük befejezésül, hogyan lép a szépség ebbe a zord világba.

„Dóra a reménnyel fölcserélt lemondás még halvány, de sugárzó szépségével egyedül lebbent föl a lépcsőkön; s midőn a főterembe lépve régi szokás szerint öreg és híres rokonának kezét akarta megcsókolni, oly kedvező hatást gyakorolt Werbőczyre, hogy ez hosszasan tartá átölelve, mígnem egy könny szivárgott ősz pilláira s legördült a leány meleg és fölindulástól lángoló arcára.

- Hogy tévedtél te mosolygó éveiddel e komor városba! - szolt az agg rokon. - Honnan vetted szépségedet, mely nálunk az Isten szerencsétlen ajándéka! Tudod-e, hogy itt, hamar szokott vénülni az ember, s mi már több virító asszonyt láttunk egyszerre elhervadni. No! de ne ijedj meg, kedves húgom, öreg bátyád tréfáin! A Gondviselés különös kegyelmének tekintem, hogy meglátogattatok. Az időt jól töltjük együtt e kis baráti körben. S ha zenét nem is fogsz hallani, s ha fürge udvarlók nem is hívnak táncra, legalább a harang sem figyelmeztet a múlandóságra és halálra. Nincs toronyóránk, nincs lélekcsengetyünk, nincs oltárunk, nincs papunk, nincs keresztünk, nincs temetőnk; de egyébiránt mindennek bőségében vagyunk, s leginkább a gondoknak. Légy üdvözölve házamban, szép leány, ki úgy megbűvöltél, hogy mindent össze-vissza beszélek s a szavak, melyekbe örömet öltöttem, hasonlítanak a fájdalom mezéhez. (Z o r d i d ő .)

A magyar lélek szötteését két szál tarkázza. Az egyik az a fonal, amelyet Csokonai, Petőfi, Jókai, Kossuth, Mikszáth jelöl, ez az, amely optimista színezetű, ha van is benne kritika s küzködik is, megbékítő harmónia a stílje. S a másik, a sötét, a tragikus, a Széchenyi, Kemény, Péterfy, Ady fonal. Sokszor vitatott kérdés, melyik jellemzőbb a fajra, minden valószínűség szerint e két irány a faj megnyilatkozása két különböző vérmérsékletben. Gyulai Pálban erősen vitázott ez a két lélek egymással, csakúgy, mint Deák Ferencben. Gyulai kritikai érzékével inkább vonzódik a sötétebb színhez, Széchenyi és Kemény mellé áll Jókaival és Kossuth-tal szemben. Körmondatai arról a boncoló kritikai elméről tanúskodnak, amely a mű mögé a műfaj eszményét állítja, hogy azzal vesse egybe. Elbeszéléseiben, csakúgy mint lírájában, az őszi napfény mélabúja ragyog, az a hangulat, amely olyan halhatatlan szépséggel él az Egy régi udvarház utolsó gazdájá-ban.

„Ritkán vacsorált, sokáig kinn ült, mert kerülte az álom, de ha elálmosodott is, nem könnyen aludt el, nem engedték kísérteties látomásai s fel-felköltötte a zaj.

A puszta vagy romlásnak indult épületekben mindig hallhatni bizonyos rejtélyes hangot, amely félelmet, baljóslatot kelt a lélekben, nem hagyja aludni a nyugodni vágyót s megbabonázza az álmokat. Szüntelen fű bennük a szél, nem tudni honnan. Eleinte alig hallható zokogással kezd, aztán nagyot sóhajt, mintha azt mondaná, jaj! S valami lehull, vakolat vagy tégladarab; majd dörömbölni kezd s kinyit egy ablakot vagy ajtót, amelynek megrozsdásodott sarka csikordulva ríjja: fáj, fáj! Majd egyhangú kip-kop dobogások hallszanak amelyeket egy-egy mély huh üvöltés szaggat meg; hirtelen csend áll be, de nem sokáig tart, halk nyöszörgés reszkedez, a kis gyermek sírásához hasonló, amely lassanként tompa zúgássá erősödik s heregni kezd az egész épület, mintha vihart érezne s összeomlani vágnék. Radnóthy órákig elhallgatta e hangokat ébren s félálomban. Úgy rémlett neki, mintha szellemek látogatnák, akik nem nyughatnak a sírban s a multakról suttognak, gyönyörködve tépik fel sebeit s reá akarják dönteni a házat koporsóul.”

Ez a körmondatos stíl a maga szelíd hullámmásával a magyar elbeszélő próza igazi klasszikus stílje. Megtalálható mindazoknál az elbeszélőinknél, akiket legmagyarabb lélekzetvételűeknek érzünk. Ugyanezekre a körmondatokra bukkanunk Baksa y Sándor stíljében, csak talán az ormánsági nyelv acélos keménysége ad nekik más csengést. (Az ormánságról, a nagy nyelv művész, Homáros-fordító lelkesen és behatóan értekezett Baranya vármegye monográfiájában.) (Részlet a Patak banyá-ból.)

„Alakja teljes harmóniája mindazon szépségnek, melyet az ormánsági faj kiváló példányaiból lehetne csak összeszerkeszteni. Sötétkék szemét a távoli rétre szegezi, hogy az erős nézésben meg ne fájuljon, le-lehúzza szivárványos szemöldökét. Ha paraszttasszony nem volna, azt mondanám férje után eped, de a szegény ember, akármint szereti egymást, nem ér rá ám az érzélgésre. Lehet, hogy fáradni is kezd, szeretne mielőbb céljánál lenni s azt hiszi hamarabb odaér, ha meglássa munkásait.

Meztláb jár, mint a múzsák; de én nem is tudom, minek bántalmazná azt a harmatosított gyalogutat és minek gázolná azokat a lehajtott kalászatokat valami esett állat tisztátalan bőrével, mikor ily rugalmas lábaival rálép, mégsem érzi a gyenge fűszál... Ha mindezt látnád, el se hinnéd, hogy ezt a szép fiatalasszonyt, ezt a jó, szelíd okos teremtet Patak banyának emlegesse az ötödik embernyom. Szegény! hogyan lehetett volna ő banya, hiszen meghalt fiatalon, szomorú halállal.”

Kemény és Gyulai a kiábrándult romantikát képviselik, legszenvedélyesebb idealizmus az övék. Csak az idealistának tudnak fájni igazán a valóság visszásságai. A magyar dezilluzionizmusnak egyik legkiemelkedőbb képviselője T o l n a i L a j o s . Stílusban, nyelvben elüt tőlük, nem tartozik finomabb stilsztáink közé, de ma ifjú reformereink (Németh László, Féja Géza) szívesen emlegetik, mint olyat, aki megalkuvásokra hajló korban a pamflet-regény őse és megteremtője volt.

Közlünk egy részletet a Polgármester úr című regényéből. Tarczali Tamást, a regény hőseit egymásután éri csalódás a magyar élet minden területén. Azt a részt közöljük, amelyben kiábrándul a magyar középosztály választási módszeréből:

„- Tarczali barátunk óvakodni fog élesen nyilatkozni a kormányról, mivel megállapodásunk és tett ígéretünk szerint követünk ugyan ellenzéki, de az első hónapban tartozik - az okot maga választhatja, hogy miért - átlépni a kormánypártba. Barátom, a mai kényes viszonyok közt csak így lehet élnünk. Vörösvásárhely mindig ellenzékit választ, de a kormány ellen soha egy lépést sem tesz. Ez a program.

- Akkor uraim, én jelöltségemet be is végeztem.

- Miért, hogy? - kiáltanak az intézők.

- Engedjenek meg, az efféle eljárás oly lealacsonyító...

- Barátom - kényszerítés nincs. Csak egy baj van, akár maradsz, akár távozol - a mit én mint régi barátod és polgármester felette sajnálnék - a költségeket meg kell fizetned, s így a nyolcszáz forintot vissza nem adhatjuk.

- Semmi esetre sem - perdült egyet a segédtanár úr. Nekem eddig magamnak került egy százasomba.

- És nekem öt hordó pálinkámba.

- Én két hónap óta működöm - szorongatta az ügyvéd úr a pénzt.

- Ez oly ártatlan játék, édes Tamás, hogy ezen egy művelt mai korbéli ember, mint te is, meg nem ütődhetik. Országszerte, számos ilyen eset fordul manapság elő. Gyermeked vannak - hivatalt kapsz, de jót; nagy tehetséged van - egy szép pálya áll előtted - akár a miniszterségig fel. Hát ott nincs ember, még pedig a legkitűnőbb, aki előbb tigris volt? No. Látod te mint tanár is a túlon túl idealista voltál: Megjöhettél volna már réges-rég. Egy szó mint száz: te tartod magadat propozíciókhoz - s a mandátumot akár ma a kezedbe adom.

- Sajnálom, hogy te, engemet, aki ifjú koromban is ösmertél - ily jellemtelenségre képesnek tartasz.

Fölpattant, bőröndje után nyúlt, és rohanni akart a kutyák közül.

- Nem lehet édes úr - állott elő a finansz, még számolni valónk van.

- A kocsibérrel, vagy talán a szíves éljenekért tartozom. Itt van órám. S a drága órát láncostúl az asztalra vetette.

- Édes barátom - csitítá Vermes Pál úr, az okos polgármester - te fölhevüléseidben ismét túl mégysz. Nagy kellemetlenségbe kevered magadat. Minket nem perelhetsz, mert te jutsz börtönbe, ki minket meg akartál nyolcszáz forinttal...

- S az órával - akasztotta nyakába a láncot a segédtanár úr - vesztegetni. Én magam teszem fel a törvényszék asztalára. Komédiába való. Ha, ha!

- Ez igen nagyon szép - mormogá az ügyvéd, ilyen hálát se láttam. Mi itt éjt, napot egygé teszünk egy ösmeretlen ember fölemelésére: s kapunk érte pofont. Nagyon jó.

Nem merek ahhoz fogni, hogy azt az őrzöngésig menő izgatottságot leírjam, mely Tarczali Tamást körmei közé ragadta. Tombolt, kiabált, fenyegetődött, emlegette lapját, a pellengére tételt, s majdnem tépett, szaggatott ruhával menekült ki a barlangból, s futott egy vendéglőbe.”

A magyar dezilluzionizmus stíljéhez áll legközelebb P e t e l e i I s t v á n . Mikszáth-tal együtt indul, a rajzforma egyik első művelője elbeszélőirodalmunkban. De Petelei színei komorabbak, nyelve az erdélyi nyelv sötét táji színeivel ékes. Kemény stíljével állna legközelebbi rokonságban, csak Petelei egyszerűbb, nem a történelem, hanem a mindennap tragikumuma az, ami érdekli. Stílusa nemcsak a magyar rajzforma kialakulása, hanem az erdélyi elbeszélőművészet fejlődése szempontjából is nagy figyelemre tarthat számot.

Amint beléptünk a szobába, a szögletben láttuk Klárit, ki egy tenyérnyi tükör előtt igazgatta a kontyát és csokrot tűzött a keszkenőjéből a nyakán. Nem volt megkeseredve, de szaporán magyarázta nekünk, hogy e rossz hír az apjáról szól. Erősen vén ember az apja és eljött az órája. Ferenc bá' is tudja. Már kétszer hívták hozzá. Ferenc bá' is tudja. Pedig a harmadik faluba kell mennie hozzája s az út doroncsos, semlyékes. Ezt Ferenc bá' is tudja, de ilyenkor egész éjjel örölnék a malomban s csak így magára küldi el, mert ott nem hagyhatja az ember a garatot. Igen sebesen beszélt s igen izgatott volt. Amíg beszélt, babrált a fersingével s önkéntelen mozdulattal csinosította magát, míg csak Ferenc bá' be nem lépett.

Akkor egymásra is alig néztek. A szekér az úton állott. A hírhozó öregasszony is átbicegett a pallón. Igen rossz képű, apró szemű viseltes vén asszony volt. Nehezen mászott föl a felhércen s a kocsis mellé fölkuporodott. A menyecske frissen lépett föl s nem tudta kitartani az urának erős nézését.

A molnár mogorván legyintett neki s aztán a malom felé lépkedett. A szekér elment. Az éjszaka is reá feküd a tájékra. Egy falusi fehérnép jött be s megvetette az ágyakat. Egy fadívánra két párnát dobott s behozta a molnár kis leányát (egy szöszske, nyolc-tíz éves apróság) s lefektette.

A csillagok kiültek a gyászos boltra s elcsendesedett minden. A lovak nyughatatlankodtak az álláson, rágva a szénát s a víz locsogott.

Elcsendesedtünk s lefeküdtünk.

Azonban nem bírtam nyugodni. Bizsergett minden tagom. Mintha szorongatott volna valami. Mintha csak félnem kellett volna valamitől. A penészes levegő kellemetlenül terhelte a mellemet; a nagy fenyőfahasábok pattogtak a kemencén s valami fojtó füstszag szállongott a szobában. A molnár leánykája is fel-felnyöszörgött a dívánon. A párnák is kissé dohos szagúak voltak s a kemence tetején a burjánok valósággal kábítottak. Szerettem volna felkelni, de mégis annyit forogtam, míg valami félálomba kábultam el. Az udvaron ha megmozdult valami, ha

kutya csahintott, vagy ló nyerített fel, felpattant a szemem s az ablak félsötétjére függesztettem.

Valami homályos félszürkeség derengett az ablakban már akkor, amikor a pitvarba lépett valaki.

Világosan hallottam, hogy egyszer csak kivágta az ajtót a jövevény (oda is ütődött valamihez) s tudom, hogy nyitva hagyta.

- Ki az? - a molnár hangja volt.

- Én, - hallja Ferenc bá'. - Ébredjen kend. Agyonvertem a Klári szeretőjét.

A szőrös, otromba legény tagolatlan morgó hangja ez.

Felszöktem az ágyból. A félhomályban minden igen nagy volt. Alig tudtam tájékozni magamat. Amerre megindultam, beléütődtem valamibe. Felráztam a társamat. A gyermek is felült a párnáján. Kis fehér ingét jól megkülönböztethettem.

A hang dőlt ott kinn:

- Agyonvertem a Klári szeretőjét. Nem beteg az apja. Hazugság. Nem is oda ment a szekérral, csak ide a lábba. Nem is mentek be a faluba, hanem a szeretőjéhez. Agyonvertem.

7. KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG MAGYAR EGYSÉGE; A MAGYAR HUMOR MŰVÉSZETE.

Mi tette minden kritika, minden gáncs ellenére Jókait a magyar nemzet mesemondójává, a magyar szívek koronázatlan fejedelmévé, akinek ötven éves írói jubileuma alkalmával uralkodónak kijáró hódolattal adózik nemzete? Mikszáth így írja le az ünnepséget:

„Szép téli nap volt ez a január hatodika! A vén Duna beállt. A napfény mindamellet besütött a Vígadó óriás ablakain. Ott gyülekeztek össze az ünnepségek első napján a tisztelők. Ott volt az egész kormány díszmagyarban, élén Wekerlével, ki hóna alatt tartotta kardját, hogy ne csörömpöljön. Balról a hadtestparancsnok, Lobkowitz herceg foglalt helyet egész raj tábornokkal. Aztán a parlamenti tagok sorakoztak, élükön a ház elnökével, Bánffy Dezső báróval. Zászlós urak, főrendek nagy sora, majd az Akadémia fekete alakjai, hátul a vármegyék és városok küldöttségei mozognak. Jelen van minden megye és majdnem minden város. Még Ugocsa is eljött - nunc tandem coronat.

Mikor mind együtt voltak már, akkor belépett Jókai az udvarával. Fekete bársony magyar ruhájába öltözve, inkább látszott daliás öreg vitéznek, mint poétának. Ruganyosan lépdelt az éljenző közönség sorai között az emelvényre. A miniszterek felálltak helyeikről s fejük meghajtásával üdvözölték. Olyan volt ez, mint egy szép mese.”

Mi az, ami Jókainak ezt a helyet biztosítja? Bátran mondhatjuk, ő teremti meg a magyar lélek elbeszélő művészetét, nyelvben, meseszövegben és főleg ő határozza meg azt az álláspontot, azt a távolságot, amelyet a magyar lélek az életproblémákkal szemben elfoglal, amely epikai tárgyilagossággént, művészi állásfoglalásként egyaránt érvényesül s e műfaj alakulására döntő fontosságú. S ez nem más, mint amit Jókai humorának nevezünk. Romantika és humor Jókai művészi egyéniségének általánosan elismert két uralkodó vonása. Alig akad magyar elbeszélő, akiben ne lennének meg ezek. Azonban csupán Jókai után. Romantika és humor annyira ellentétes lelki vonások, amennyire rokonok romantika és irónia. Jókai lelki képletében az az új, hogy e két ellentétes elemet, amely eddig különválasztottan jelentkezett s ha meg is jelentek együtt egy műben (Kisfaludy vígjátékaiban, Vörösmarty Csongor és Tündé-jében), külön-külön alakok képviselték őket, Jókainál már ugyanabban a személyben is meg lehet találni. Új magyar lélek születését, kialakulását jelenti ez. Jókai éppúgy beteljesítője a magyar romantikusok vállalkozásának, mint Petőfi a János vitézben, avagy Arany a Toldi-jában a romantika és a realizmus egyesítésével.

Jókai hősei szinte kivétel nélkül egyesítik magukban mindkét vonást s ezek a legnagyobb szenvedések közepette, a legválságosabb pillanatokban sem halványodnak el rajtuk. (Bár természetesen hősei ajkán is könnyen csap át a humor a romantika igazi hangnemébe, az iróniába és a pátoszba.) A két Garavölgyi, a rab Ráby, Berend Iván, sőt még olyanok is, mint Lándory (A lélekidomár-ban), vagy Bánfi Dénes, jóízű humoristák. Jókai egész világa fölött ott ragyog a humor verőfénye, vannak fantasztikus tájai, de kísértetiesek nincsenek; levegője szintiszta magyar. Ezt a hangnemet igyekszünk, mint Jókai stílusának fő sajátosságát, példáinkkal szemléltetni.

Nézzük, hogyan udvarol Timár Mihály Noéminek. Séta közben felsikolt Noémi, ideges rémülettel kap a szívéhez, Timár fogja meg, hogy el ne essék, hamarosan kitűnik, hogy mitől riadt meg, „egy tekintélyes nagy varangyos béka”, - mint ahogy Jókai mondja - lépeget csendesen végig a fűben. Félszemével a közeledőket kémelve, készen arra, hogy akkorát ugorhasson, ha szükséges, hogy a legközelebb lévő vízárokban eltűnhessen. Noémi ettől ijedt meg és megvallja, hogy irtózik a békától, meghal, ha rá talál egy ugrani. Timár Mihály keres egyet, kezébe veszi és elmagyarazza a béka egész természetrajzát:

„Noémi reszketett és hevült; arca hol elpirult, hol elhalványult.

- No nézzen ön ide! - szólt hozzá Timár, tenyereit félig szétnyítva. Hát lehet ennél kedvesebb állatot képzelni? Olyan szép zöld, mint a fű, apró lábcskái olyanok, mint egy miniatúr emberkéz. Hogy piheg a szíve! Hogy néz ránk azokkal az okos fekete szép szemekkel, amiket arany karika fog körül. Ő nem fél tőlünk.

Noémi a kíváncsiság és félelem tétovázásával nyújtá felé repeső kezét s megint csak visszakapta.

- No fogja meg ön. Nyúljon hozzá. Ez a legártatlanabb lény a világon! Tartsa a tenyerét.

Noémi félve is, nevetve is tárta oda a tenyerét, de nem a békára nézett, hanem Mihály szeméibe s megrezzent, midőn az a hideg állat legelőször érintkezett visszaborzadó idegeivel. Hanem azután egyszerre jókedvűen nevetett, mint a gyermek, aki sokáig fél a vízbe menni. S aztán úgy örül, ha benne van.”

Az udvarlásnak ez az új, különös módja nem más, mint a természetesség; ezt ajándékozza Jókai a magyar elbeszélő művészetnek, megajándékozza azt a maga hangjával.

A z ú j f ő l d e s ú r , Jókai legklasszikusabbnak érzett alkotása a humor hősiességének a hangnemét üti meg mindjárt első mondataival, Garánvölgyi híres magyar logikájával. Az ezer év óta önmagába, csigaházába visszahúzódó, magát és létét makacs passzív rezisztenciával, nyakas humorral védelmező magyar örök típusa. A regény bővelkedik olyan részletekben, amelyek ettől a lelkeségtől vannak áthatva. Az egész ennek a nemzeti sajátságának az eposza. A legemlékezetesebb két ilyen jelenet mégis, amikor Kampós uram pokoli nyugalommal nézi, hogyan keresik a csendőrök a padláson az orruk előtt fekvő „titkos” levelezést. És a másik Garánvölgyi Aladár bemutatkozása Kufsteinban, „a státusbörtönök akadémiáján”. Ankerschmidt lovag odautazik, hogy megismerje, mielőtt kiszabadíttatná. Azt képzei, hogy egy halvány, beesett arcú megtört alakot fog maga előtt látni, kinek lelkét, kedélyét megfogta a börtön penésze s aki a regényes monomania egyik első stádiumában teng már. S mennyire meg van lepve, midőn egy vidám, kedélyes ifjút lát fölkelni az asztal mellől, kinek életpiros arcán egy árnyéka sincs a búnak, homlokán hiányzanak a ráncok felkiáltójelei, szeméi derülten ragyogók. S mennyire nem túlzás az a gavalléros igénytelenség, amellyel Aladár a reámért büntetést, a fogság sanyarúságait viseli. Ankerschmidt kérdésére:

„- Nincs önnek semmi panasza felügyelőire?

Így felel:

„- Semmi panasgom. Meg vagyok velük elégedve.

- Szabad önnek kijárni a szobájából?

- Hetenkint egyszer félóra.

- Nem találja azt kevésnek?

- Sőt, ezt sem használom fel soha.

- Miért nem?

- Szeretek idebenn.

- S nem árt az ön egészségének?

- Sohasem szokott bajom lenni.

- Nincs önnek valami kívánsága?

- Nincs semmi. Éppen semmi.

- Nem únja magát?
- Nem. Hiszen egyedül vagyok. Nincs, aki untasson.
- S mivel tudja magát elfoglalni egész nap?
- Gondolataimmal.
- Nem adnak önnek könyveket olvasni?
- Nem tudom, mert nem kértem.”

S a beszélgetés végén, amikor Ankerschmidt kérdésére, hogy nem volt-e valakije, akit szeretett, elmeséli, hogy igenis volt menyasszonya. Mikor börtönbe zárták, csak annyit kért tőle, hogy nagybátyja leveleinek végére írja alá mindig: „adieu”. S a legelső levélben, ott volt „adió” de rendkívül iromba betűkkel s a nagybátyja egy utóiratban megmagyarázta, hogy ezt az adieut az agara első lába körmei közé fogott tollal íratta oda, mert a menyasszonya feleslegesnek tartotta. Az agár azóta is következetesen aláírja a leveleket. Ankerschmidt azon veszi magát észre, hogy ő maga is kacag az adomán, amit a fogoly oly jóízűen tud előadni; s a fogoly nem is veheti rossznéven a nevetést, Ankerschmidtre csak ő róla ragadt át. „Mikor aztán sokáig nevettek és egyszer elhagyták s egymás szeme közé néztek, azt látta mind a kettő a másik szemében, hogy ott valami könny van. Olyan mulatságos történet az arról az agárról, a „ki” a fogolynak menyasszonya helyett levelet szokott írni.”

De nemcsak a passzív hősöket jellemzi a humor és nemcsak a tús napjaiban jellemzi hőseit. Bánfi Dénes egyike Jókai szenvedélytől legízibb alakjainak s őt sem hagyja el humora, még akkor sem, amikor minden összeomlik a feje fölött. Megjelenik a fejedelem hírnöke, hogy Bánfit az országtanács elé idézze. Csapatái között találja őt.

„- A fejedelem megtiltja tinektek Bánfi Dénesnek többé engedelmeskednetek, aki fegyverét mellette fölemeli, hazaáruló!

- Az vagy magad! - ordítá Angyal Mihály s a következő pillanatban minden oldalról dühösen fordultak a felbomlott tömegek a hírnök ellen, halált ordítva fejére. Száz kard villant meg egyszerre feje fölött.

- Megálljatok! - kiáltá Bánfi harsogó hangon, mialatt testével fedezte a hírnököt. - Ez ember élte szent és sérthetetlen! Maradjatok helyeiteken. Senki fegyverére ne tegye kezét. Én parancsolom tinektek! Én - vezéretek!

- Éljen! Éljen! - ordíták a dandárok s a parancssóra helyeikre takarodának s álltak, mint a fal.

- Nem fogsz neheztelni érte, - mondá Bánfi az elsápadt hírnöknek -, hogy most az egyszer még nekem engedelmeskedtek.”

Ez a kemény, úri magatartás az, ami olyan magyar jelleget ad Jókai alakjainak.

Amikor Bánfi Azraelével öngyilkos akar lenni s reggelre észreveszi, hogy míg ő aludt, az odaliszk elvágta a kanócot, amely a lőporraktárhoz vezetett, Bánfi fölmege a rejtett udvarra, ahol a paripáját hagyta. Megütközve látja, hogy az nincsen ott. Az odaliszk magával vivé azt is.

„- Már erre csak mosolyogni tudott.

- Nagyon sajnálnám, ha egyúttal meg nem is lopott volna.”

S amikor elindult gyalog és útközben látja, hogy egy csoport fegyveres élén a parancsnok Csáky László mellett lovagol Azraele s a jó úr csupa elragadtatás, Bánfi gúnyosan mosolyog magában: „Szegény tatár”.

M i k s z á t h K á l m á n Jókai művészi eredményeinek közvetlen örököse. S ezek: könnyedség, folyamatosság nyelvben, meseszövében. S mindezt még el is mélyíti. Ha mindenkifölött értékelni tudja Jókai prózájának ritmusát, zenéjét, az ő prózájának ez fokozottabb mértékben sajátja.

Mikszáth nyelve a legelőbb nyelv, a leginkább b e s z é l t nyelv irodalmunkban. Az élő, a beszélt nyelv minden elevensége megvan benne. Ilyen például a szóismétléseknek különböző faja. Ezeknek az ismétléseknek ezerféle helyi árnyalatuk van. Milyen különbség van például eközött: „Most, most szorítsd” (az Új Zrinyász), vagy például ugyancsak ebben a regényben: „Oh, azok a pici koporsók, amint kimentek sorba a kék-fehér üvegeshintón messze, messze, meghökkentették.” Az ismétlésen kívül a kötőszók indulatszószerű használata az, ami megadja az élőszo közvetlenségét a beszédnek: „Dehogy félek, dehogy...” - „No bezzeg, a kasznár is elment már...” - „No hát akkor nem jól van...” - „Úgy, de hátha az én leveletem viszi ki...” (Valamennyi a Vén gazember-ből.) -

Nézzünk nagyobb összefüggő szöveget:

„Pici lábnymait a kerti homokban a szellő befűtta, galagonyabokrok, amint szét-hajoltak, hogy távozni hagyják, súgdostak maguk közt, de el nem árulták. Országútnak pora sem vallott. Ha a porral együtt fölkap a forgószél egy hófehér pelyhet, ki tudná azt megmondani, hová teszi le?

A cselédleány ruháit szedte föl, hogy meg ne ismerjék; rövid perkálszoknyát, piros csizmát, rámásat, olajos kendőt a fejére. Hosszú ébenhaját egy varkocsra fonta s vérpiros pántlikát közéje. Illett neki fölségesen.

Amint az országútra kiért, egyedül találta magát az éjszakában s a bő piros csizma olyan kísértetiesen kopogott, csikorgott... Az a gyűrű pedig, a kapitány gyűrűje, úgy égette ujját, mint a parázstűz. Lehúzta s eldobta a bozót közé. Csak valami csóka találná meg, az talán örülne neki!

De most merre menjen? Az utat se tudja. Az utat? Miféle utat? Hát az utat oda, amerre ő lakik. Nem, nem, oda nem megy, azért sem oda megy, hanem csak arra felé.” (F r i v o l a k t a .)

Csak az idézet utolsó szakaszában is mennyi elevenség, valósággal balladásmenete van a történetnek s a mondatok tagolása végig zenei. A kérdések, felkiáltójelek mutatják, hogy meleg indulat hatja át az író elbeszélő stílusát is, nemcsak a dialógját. Mese, dialóg, alakok mind csodálatosan életszerűek nála. Nyelvét, egész művészi stíljét valami búbajos üdeség, hamvasság jellemzi. S mindezért szívesen lemond arról, ami a romantikában perzselő láng, mesterkélt megvilágítás. A magyar elbeszélő művészet pleinair festője, aki a barna tónust félredobja s akinél szembetűnően nedves, friss színek uralkodnak. Amellett, hogy így stílusával megszünteti a műteremvilágítást, amely fellépéséig nemcsak Keménynél, Gyulainál, de végeredményben még Jókainál is uralkodott, a dezilluzionizmusnak egyik legjellemzőbb képviselője. Megteremti a magyar Don Quijote alakját Pongrácz grófban. Egymás mellé állít két kort, a XVI. és a XIX. századot az Új Zrinyászban, hogy fonákságaikat feltűntesse. Jókai érezhető legnagyobb fogyatékosága, hogy alakjait a mese folyama, hullámverése kényre-kedvre dobálja. S művészi szempontból még nem is ez a legnagyobb veszedelem. A sorsnak Kemény, sőt Tolsztoj regényeiben is megvan a maga hatalma a szereplő személyek felett. Nagyobb hiba, amikor a főhős természetfeletti erővel kedve szerint irányítja az eseményeket. Mikszáth meghajlásra kényszeríti alakjait a sors hatalma előtt (Noszty fiú, Fekete város, Különös házasság, Beszterce ostroma, Lohinai fű). Természetesen a pleinair nem tűri, hogy a tragikus kimenetel eleve a maga színébe vonja az eseményeket, mintegy az eljövendő előre vesse árnyékát. Mikszáthnál a bennünket körülvevő világ rendjét, egészséges közönyét nem zavarja meg egy ember balsorsa. Magára tartozik az csupán - bár csak nagyon kis mértékben van a saját kezében. Amikor a szerencsétlen fiatal anya vízbe veti magát, Lapaj keresztet vet a víz csobbanására, elmond egy csendes Miatyánkot s némi megelégedést érez, hogy a lányt ok nélkül gyanúsította mégis lopással. Noszty Ferit mennyi rokonszenvvel rajzolja az író és milyen közönnel nézi bukását. Mikszáth regénybefejezései korántsem happyendések, az író, - éppolyan epikai nyugalommal, rendületlen kedéllyel regisztrálja a tragikus eseményeket, mint amilyen tapintatos, derűs társként kíséri hőseit vesztőhelyük küszöbéig.

Mikszáth sok mindent lát, semmit el nem hallgat, de mindent megért és él benne az egészséges igenlés. Művészete egy nagy építő korszak, a magyar réalpolitika nagy korszakának hű kifejeződése s ő maga a

magyar reálpolitika egyik legnagyobb képviselőjének, Tisza Kálmánnak legbensőbb barátja. Kemény dezilluzionizmusa részint kedélyéből, részint kora romantikájából származott. Az idealista gyűlölködő szerelme ez a világ iránt. A harcos Gyulai irodalmi kritikáinak hevesességében és Tolnai Lajos társadalmi regényeinek éles szatírjában van valami közös donquijotei vonás. Mikszáth érti és szereti a Don Quijote-oket, csak éppen nem hajlandó magát velük azonosítani. Hogy milyen éles a szeme, mi sem jellemzi jobban, mint hogy amikor ragyogó emléket állít Jókainak kétkötetes életrajzában - még Gyulai Pál is kifogásolja, hogy túlságosan láthatóvá tette hőse emberi gyöngéit.

Mikszáthnál senki jobban nem értette és szerette Jókait, éppen, mert nem utánozója volt neki, hanem munkájának folytatója, valójában ő teremti meg költészet és valóság magyar stílú egységét, amelyhez mindenkor folyamodhatunk, hogy magunkra találjunk. Jókai elbeszélő stílje is rendelkezik már az élő beszéd minden varázsával, de nála még nem a szófűzésben, mondatkötésben, az élő nyelvben fejeződnek ki a kedély hullámzásai, Mikszáthéhoz viszonyítva az ő stílje még tartalmi jellegű. Mikszáthnál a humor, a magyar kedély ott vibrál a stílusban. Lássunk pár példát arra, hogy a különböző lelki hangulatok maradéktalanul magában a stílusban és a nyelvben jelentkeznek, nyilvánulnak meg Mikszáthnál. Moronyiné meglepetése a Ne okoskodj Pistá-ban, amikor a férje váratlanul hazaérkezik.

„- Miért van az asztalon két teríték? - kérdé, fürkésző szemeket vetve Erzsikére. - Mintha vendéget várnál.

Erzsike zavartan dadogta:

- Két teríték? Az asztalon? Hogy az asztalon, mondd... Hogy két teríték, mondd...

Megfordult, mintha látni akarná, hogy két teríték-e valóban.

- Ah, - szolt azután vontatottan. - Az ostoba Nina. Megszokásból. Ah, az az ostoba Nina!”

Maga a cím, a Ne okoskodj Pistá a maga sokféle árnyalatával, amint az elbeszélésben a legkülönbözőbb kapcsolatokban föl-fölbukkan, hogy azután azt csattanóan fejezze be, a humor tragikomikum szélén járó egész különös árnyalatával. De nincs a dialógnak olyan rezdülése, amelyben kedély, lélektan ne lenne nála. Amikor a cigányprímás megszólal:

„- Sázsast? Sázsast? Hát láttam én a sázsast? Azs isten verje meg ezst a brácsost. Egyetlenegyszer nem nízstük meg ujjá közst a legyet és ehol ni...”

nemcsak a cigány beszédmodort utánozza, hanem az utolsó mondatban egy sajátos cigányszokást is beleszó. A Pondró féle malacbandának a brácsos a pénztárnoka, ellenben egy közönséges házilégys viseli az ellenőri tisztet. A brácsos a tányért hordja jobbkezeiben s a balkéz három ujjá közé egy legyet szorít, amelyet a tányér visszahozatalánál tartozik mindnyájuk szemeláttára elevenen kiereszteni. E légy bizonyítja tisztakezűségét, mert ha a pénzhez nyúl az ujjáival, akkor a légy elrepül. Nemcsak a cselekmény fővonalának a motiválására jut bőven Mikszáth nyelvi megjelenítő erejéből, hanem nincs egyetlen szava, amit át ne hatna ez az életteljesség s ez adja meg az egész elbeszélés egyenletes varázsát. Nála jelentkezik máig is utolérhetetlen tökéletességgel a szereplők egyéni nyelve. A vén gazember-ben Inokay báró nyelve:

„- No igen, a Pali izé, csinos gyerek, de puhány. Ebben a Laciban volt valami keménység. Valami különös gentlemanlike. Egy kis izé, egy kis vadság, de nem nemesség nélküli. Mindig eszembe jutott, izé - szolt a felesége felé fordulva. - Saprísti! - mi is jutott csak az eszembe? Hát igen, hogy gyerekkorában ilyen lehetett a Széchenyi Stefi. Hja, bizony egy kis vadság. Ez a karakter virágja. Ha a nap süti, kibontja a szirmait, ha árnyék éri, befogja a penész. Egy rablóbetnyárból könnyen válhatott volna kedvező viszonyok közt hadvezér s Napoleon talán a Bakonyban végzi életét, ha magyar parasztyereknek születik, - ámbár iszen így se végezte valami fringjásan. Natürlích. A fiút nevelni kellett volna, hogy a vadságot

levakarják róla az izék, a professzorok, nem odaadni mesterembernek, ahol csak izék, új durvaságok ragadnak le rá.”

Vagy a Noszty fiú-ban Tóthné ugráló eszejárása:

„- Ritka szép ember lehetett, - erősítette Tóthné, - megvan az arcképe, gondolom, abból az időből, mikor először választották követnek, mentében, kardosan, kócsagos kalpaggal, mint valami mesebeli király. Ott függ a vizitszobában, vagy tán nem is a vizitszobában. Ó, hogy romlik, mohosodik az ember esze, szomorú az. No, bizony elfelejtettem, hogy hol van fölakasztva. Persze, tizennégy szoba, nem győzi az ember észben tartani. És mennyi tömérdek takarítás jár azzal! Ó, Istenem. Istenem, minek is élünk? Talán csak azért, hogy a szekrényeket letörölgessek. De bizony Isten, alighanem a kasznárunk lakásában lóg a kép.”

Néha elég neki két indulatszóciska, hogy egy karaktert tökéletesen jellemezzen vele. Amikor Borly Lászlót a nagyapja lakatosinasnak akarja adni, az öreg mester először mindig okoskodik, nekidurálja magát, azután pedig ezzel a két szócskával, „No, no” fejezi ki, hogy nem kell azért tüzelni, nem eszik a kását olyan forrón.

„- Reménylem, áll a multkori szavunk, - törte meg a csöndet a nagyapa.

- Nem szoktam a kötelet elrágni, - felelte a lakatos gőgösen.

- Úgy állapotunk meg, hogy a fiút kitanítja a mesterségre.

- No, no, - bólintott fejével a mester.”

Később azután ismételt:

„- Szóval, hogy egy Esterházy herceget tartok itt a műhelyben, - egészíté ki a mester keserűen.

- Ebben maradunk.

- No, no, - bólintott ismét a lakatos.”

Ebben a „No, no”-ban tökéletesen ki van fejezve a mester megbízhatósága, becsületessége, jószívúsége és egyben a mesterséggel járó nehézkessége is.

De nemcsak a hangsúlyozásban jut kifejezésre az író mondanivalója, tartalmi szempontból is erősen jellemzőek, jellegzetesek ezek a párbeszédok. Mikor Krúdy Kálmán pisztollyal a kezében megállítja Balassát, az még a pisztolycsöve előtt is hú marad önmagához.

„- Hát mit akar? - kérde a báró megvetőleg. Az arca hideg volt és unatkozott, mintha nem is igen érdekelné a dolog.

- Éppen erről akarok szólni, - mondta Krúdy.

- Nem adhatná be hozzám írásban? - vágott a szavába dölyfösen.”

Vagy, hogy felel az akarnok képviselő, amikor megkérdezik tőle, hogy a menyasszonya szereti-e:

„- Szeret-e? - pattant föl a kérdezett. - Hát honnan tudjam én azt? - Azt hiszem, szeret, mint ahogy hiszem, hogy választóim szeretnek, mert hiszen megválasztottak.”

Éreztetni tudja azt is a szereplőivel, amit nem szabad elmondania. A férj faggatja az öreg szakácsnét, akit azzal gyanúsít, hogy felesége leveleit hordja az udvarlóhoz:

„- Jónapot, tekintetes uram! Vártuk ám ebédre sokáig a kipangott kotyvalékkal.

- Nem jöhettek neneő. (Rimaszombatban így szólítják az alsóbb osztálybeli „néni” helyett.) Hol jár erre kegyelmed?

- Szabóni voltam. (Így mondják Batyiban „Szabóéknál” helyett.)

(Bolondul jön az ki, ha például Lop Ferencéknél jár valaki, akik az Alsó-Rimasoron laknak.)

- Mit kerestél kegyelmed Szabóni? (Szabó volt a „Három rózsza” bérlője.)

- Levelet vittem oda Tóth úrnak.

- Kitől?

Pogácsné szégyenlősen törülte meg a fején lévő piros kendő lecsüngő végével a szája szegleteit, aztán fontoskodva, szemöldök-hunyorítás mellett rátette két ujját a pirosra festett ajkaira, mondván.

- Bizony, lakat vagyok a szájamon.

- No, hát úgy is jól van, Pogácsné. Csak menjen előre, mindjárt jövök én is.”

Néha a beszélők egyike által használt szóképet a másik átveszi és humoros értelemben tovább építi, ellene fordítja. A „vén gazember”, Borly uram, így szól Inokay báróhoz:

„- Majd megmutatkozik az én igaz lelke egy napon, higgye meg, méltóságos uram. Majd lát engem még a méltóságos úr az én igazi ruhámban.

- Hiszen látnám én most is, ha nem tartanám a szemem behunyva, - felelte Inokay csípősen. - De nem akarom tovább feltartóztatni, - tette hozzá fáradtan, hidegen. - Tudom, hogy sok dolga van.”

Vagy Balassa báró és Mimi párbeszéde a Krúdy Kálmán csínytevéseiben:

„- És ezt ön olyan sajtáságosan hangsúlyozza?

- Mert sajtáságos a dolog, - felelte a báró gúnyosan.”

Az élőbeszéd eleveenségével követi nyomon, fejezi ki a lélek belső mozgalmait:

„- Leány! - kiáltott föl torkaszakadtából. - Hollá, leány! Mit csinálsz ott fönt, az Isten szerelméért!? Hogy jutottál oda? Jössz le mindjárt, te szerencsétlen! Ha ugyan le tudsz jönni!”

A dialóg minden szava elbeszélés, az elbeszélő részek viszont rendelkeznek az élő beszéd élénkségével, melegségével, hangsúlyával. Az elbeszélő művészet a szó szoros értelmében a nyelv művésze, ezt az anyagot, ezt az eszközt olyan fokig, mint Mikszáth, még nem aknázza ki senki a magyar széppróza történetében.

Mikszáth elbeszélő stílusának alaphangneme Jókai és a magyar táblabíró nyelv világos, kedélytől csillogó körmondatos stílje. G á r d o n y i G é z a a falusi ember, a kispolgár, a „tekintetes urak” szót szóba öltő nyelvét emeli művészi stíllé. Gárdonyi nyelvének valami sajátos kemény tárgyi íze van: minden ízében helyezethoz illően egyénített. Épp annyira élő nyelv, mint Mikszáthé, csak más társadalmi osztályoké éspedig a magyarság szélesebb rétegeié. Egyszerű, igénytelen, de érzékeny, élő és mindenekfelett költői. Benne a költőiség mélyen a szavak mögött kimondatlanul ég. A magyar faji és népi lélek megtestesülése. Rövid tőmondatok sejtetik a keveset beszélő, mélyen gondolkodó fajtát. Magányos pásztorok, tanyai, falusi emberek, katonanemzet nyelve ez.

Világa különös világ, a kisemberek és a nagyemberek világa. Úgy mondhatnánk, hogy az igaz emberek világa. Realizmusa a kisember, gyermek, a balga szív rejtelmes érzésvilága számára biztosít megértést. Az evangélium szegényei, a gyermekek őrzik a lélek kincseit; a mély szerelem, a csendes önfeláldozás hamarabb megterem a napi gondok, a munka egészséges világában, mint az elpuhultság, a kényelem tétlenségében. Nem szólva arról, hogy ez a világ a kisemberek világa, gazdagabb, elevenebb, az élet nagy tengeréről kapja tüdeje a levegőt. A főúri világ regényeinél ott kísért az egyhangúság; épp ezt az

egyhangúságot választotta költői kifejezés tárgyául Jókai a Szegény gazdagok-ban és Thomas Mann a Királyi fenség című művében. Chesterton, az élesszemű angol publicista találóan jegyzi meg, hogy mennyivel több humor és kedély nyilvánul meg két kocsis veszekedésében, mint két lordéban.

Kevés olyan etikai jellegű művészet van irodalmunkban, mint Gárdonyi Gézáé. Művészete áhítatosan komoly, de egyben megtisztító, vigasztaló és derűs is. Híressé vált az a mondása, hogy nem tekinti igazi költőnek azt, aki nem képes humorra. Ő maga egyetlen sort sem írt le, amely ne lett volna összeegyeztethető a humorral. A humor mosoly könnyek között. Annak sajátja, aki élet és halál határmezsgyéjén jár, ugyanazon pillanatban át is érez mindent és fel is oldja magát az érzéstől. A tragikum egyoldalú világszemlélet, egyoldalú a komikum is, a humor az, amelyben szembenézünk az egész élettel és egyben fölébe is kerekedünk. Hogy milyen forrásból táplálkozott humora, arra álljanak itt Szabolcskához írott sorai: „Az én kedélyemen örökre ott a kegyetlen forradás és víg ember nem leszek soha, kivéve ha írok.” Gárdonyi humora átragyog minden egyes betűn, amit leír, nincs egyetlen sora, talán legkomolyabb művében, az Isten rabjai-ban sem, amin ne ragyogna át e csodálatos földi verőfény. A humorral együtt jár az apró dolgok szeretete. A gondos beszéltetés, az aprólékos leírás. Gárdonyi, bár inkább mondhatni szűkszavúnak, mint bőbeszédűnek, gazdagon, színesen, jellemzetesen ír le, mert az a szűkszavúság egyben tömörség is. Ez a józanság nem zárja ki a mélyet, a lelkit, a hangulatit sem. Finom, éles szeme van ahhoz, hogy ott is lásson, ahol a vaksi ember, a naturalista és a materialista számára már a semmi kezdődik.

Kevés olyan műve van Gárdonyinak, amelyben valamennyi tulajdonsága, a nyelv jellegzetessége, egyénítő ereje, kifejező készsége, humor, realizmus, érzelem olyan bensőleg egyesülne, mint a K i - k i a p á r j á v a l látszólag igénytelen regényében. Tüdőbeteg leány és fiatalember ismerkedik meg egy erdélyi falucskában, ahol gyógyulást keresnek. Az egyik férfigyűlölő, a másiknak menyasszonya van - mégis a halál pitvarában egymásra talál: ki-ki a párjával. Tragikus, érzelmes történet, de mivé teszi ezt a költő mosolyának fénye. Könnyes mosollyal nézi a két szegény őszi légy vergődését, elhullását. A középkori haláltánc énekeknek egy ritka szépségű darabja, azoknak minden zordonsága nélkül. A költő finom stílérzékkel éppen mielőtt tragikus fordulatot venne a történet, valóban egy sétáról visszajövet, faluvégi malacbanda hangjaira táncra is perdíti alakjait - temetőben sírok között. A kép nem válik sem érzelmessé, sem erőltetetté, szimbolikussá. Humor, sőt a komikum realizmusa mérsékli. Az olvasó csak akkor veszi észre, amikor becsukta a könyvet, hogy itt, ennél a jelenetnél a költő lirája szólalt meg.

Ahogy a temetőhöz érkeznek, négy rongyos cigánygyerek ötlik eléjük. Háromnál hegedű van, a negyediknél egy rossz kisbőgő. Keresztbe viszi a hátán madzagon, mert hosszában nagyobb az instrumentum a termeténél. Afféle malacbanda. Bizonyosan a falu kocsmájában próbáltak szerencsét.

Síposnak jókedve kerekedik:

- Munkára gyerekek! V é k o n y d e s z k a k e r í t é s !

A három gyerekeknek egyszerre az álla alatt a hegedű. A kisbőgős is értőn veti maga elé a szerszámot, és a második taktustól már művészi brummog a társai zenéjéhez.

Sípos félfültre billenti a kalapját. A bokáját összeüti és Olgát táncra karolja.

- Tyuhaj!

S rázza a kezefejét a füle mellett.

Olga soha életében nem táncolt szegény, dehát a tánctudomány úgy vele születik a nővel, mint hallal az úszás tudománya, vagy macskával a gyors-mászásé.

Az első tánc micsoda nagy boldog óra minden nő életében!

Ám ahogy javában és mosolyogva lejtik ott a kettőst - Esztike is mögöttük illegeti a lábát és derekát -, a temető gyepűjének bokrai szétválnak, és Miklós bácsi fürgeteges arca jelenik meg a lombok között.

- Szentségtelen gonoszság! - dörgi karikás szemmel, vörösén - sírokat háborgató pogányok! Akasztófáraló cigánykölykek... Húzó é nektek mingyár olyan nótát!...

S a botját emelve ront ki a temetőből.

- Rongy piszok purdék!...

A négy cigánygyerek persze nótát szakítva iszkol a rettenetes öregúr elől, leghátul a kisbögös, a szerszámát kéziszekérként ragadva rögtön-tüskén-árkon keresztül-által be az erdőbe.

Az öreg vérben forgó szemmel szitkozódott utánok, jobbkezében a botja, balban a pipája.

Aztán Olgának fordult és fenyegetően rezgette a botját őrá is.

- Köszönd, hogy rajtad is végig nem ütök!

- Még csak az kellene! - hörken fel Sípos. S védőn állott Olga elé.

- Kitagadlak! kitiltalak! Nénéd emlékét így meggyalázn!... Kitagadlak! Kitiltalak!

- De bácsi...

- Az én házamba többé be nem lépsz! Az én asztalomhoz többé le nem ülsz! Mehetsz, ahonnan jöttél! Anyáddal együtt! aki így nevelt! Szemem élé többé ne kerülj!

- De bácsi...

Bácsi sustorgott, mint a vízbe esett bomba, aztán megfordult és elvonult ismét a bokrok között. Visszatért a sírhoz bizonyára, hogy ellihegje a guta veszedelmét. S tán hogy még egy pipa dohány elszívásával szentelje tovább az ünnepet a nyugvásában megháborított főzőkanálnak.

Olga az arcát a két kezébe takarva állt az úton.

- Oh Istenem...

Sípos elővette a zsebkendőjét és azzal itatta fel az Olga ujjá alól lepergő könnyeket.

- Ne sírjon, Habocska: ez a megvadult vén bivaly nem tudja, mit beszél. Jöjjön: haza.

- Hol van már nekem a h a z a ? - zokogta Olga - nem szabad hozzá belépnem többé.

- Az csak frázis. Sok bort ivott délben. Mikorra hazatér, elfelejti.

- Ilyen megalázás!... Nem, nem megyek többé hozzá. Engem nem lát többé! Anyámat se!

- Dehát...

- Akárhová, csak hozzá nem. Ki a világba. Megélek a munkámból.

- Hm. Az nem úgy van, Habocska. Maga unokahúga neki. Ilyen semmiségért nem taszíthatja ki magát az ajtón.

- Így még sohse beszélt velem.

- A hibás elvégre én vagyok. Majd lecsillapodik, mikor hazatér: beszélök vele.

- Isten őrizz. Olyan, mint a tüzeztorkú ördög, mikor haragszik.

- Hát akkor holnap. És ha magának éppen tűrhetetlen a helyzete, foglalja el az én szobámat, míg a vihar el nem csendesedik. Ott vannak az orvosságok is. Vagy Imecséknél foglaljuk le azt a szobát... Nem, az nem betegnek való szoba: nem süt bele a nap. Inkább én költözök oda estére: szálljon csak maga Hólyagékhoz.

Kvabkáné ijedt képedezésekkel hallgatta persze a történetet, először Esztertől, aki előrefutott, azután magától Olgától, aki zokogva borult a nyakába.

Sípos ott vonogatta a vállát nagykedvetlenül mögöttük.

- Bolond az öreg: be kell csukatni valami intézetbe.

- Bolond ám, maga bolond! - fakadt ki Kvabkáné, - hogy ott muzsikáltat, ahol gyászolnak.

Sípos nem szólt egy szót se, csak billentett a kalapján, s megfordult.

A kapuból azonban visszatért.

- Habocska - mondta nyugodtan -, ha valami baj lenne, a szobám...

- Semmi Habocska! - rikácsolt rá Kvabkáné - Olga a neve, Olga!

- De anyám - csillapította Olga -, már te is...

- Már én is! Nem tűrhetem, hogy a lányomra neveteket tegyenek, mint valami kutyára.

- De anyám...

Sípos megint billentett a kalapján és ellépett.

Mikszáth és Gárdonyi stílokonai Eötvös Károly, Csathó Kálmán és Móra Ferenc.

E ö t v ö s K á r o l y a legkiegyensúlyozottabb stílusú prózáiróink közé tartozik. A táblabíró világ stílje az övé, de hogy ez a stílus milyen változáson ment át Vas Gereben óta, idézzünk mindkettőből egymás mellett. Vas Gereben a körmondat ritka kacskaringós barokk válfajával él, ahol a körmondatot néha a legkülönbözőbb írásjelek, kettőspont, kérdőjel is megszakítja:

„Zajlott a nemes szív, s a büszke nemes két kezével is megkapaszkodott a zöld asztalban, hogy saját zaklatottságával megbirkózzék, aztán körülnézett egy arc után, melynek magas és értelmet tanúsító homlokán régóta már egy kötelezvényt lát, - mielőtt az időnek ujja megintené az elmaradt tartozásért, fölegyenesedett Kállay Miklós, a tömegben kikeresvén Köntös Mihály uram alakját, s mintha megintené neki, hogy: ember, neked és a jobbágyságnak az összes magyar nemesség adósoddá lön; - nézd..., bejelentem e tartozást, s ami eddig szívemen volt betáblázva..., a közönség előtt és annak vállaira vallom be e nevezetes percben.”

Eötvös Károly, bár írásának szakaszai tagadhatatlanul körmondat egységűek, ezt a körmondatot magyar lélekzetűvé tördeli. Egyenletes menet, világosság, áttekinthetőség lesz így a sajátja:

„Minden külföldi ember mellén rendjelek sokasága csillogott.

A magyar díszruhához természetesen nem kell semmiféle ordó. E díszruha fénye mellett minden rendjel csillogása elenyészik. De a magyar törvényhozók csak egyszerű frakkban jelentek meg. Akkor még élt Deák Ferenc, akkor még a magyar képviselők nem akartak, nem is mertek rendjel s kitüntetés után futkosni, az lett tehát a furcsa tünemény, hogy az ünnepélyen megjelent hat-hétszáz férfi közt az volt az idegen, akinek rendjele volt. A nemzetközi jury asszonyai, mert ők is jelen voltak, vették ezt legelőbb észre.”

A magyar anekdota-stílus egyik legkiválóbb képviselője Tóth Béla, (egybe is gyűjti a magyar Anekdota-kincs-et.) Az „élő” nyelv művésze ő is, egymásután szólaltatja meg a legkülönbözőbb korokét. A XVIII. század végének stílusát:

„Ne siránkozzál, édes Húgotskám, ne hullassad szép kék szemednek könnyeit, a’ miért nem jöhetél te is fel ide Pestre, Lotti Nénénk farsangi multságára; de inkább tégy hálákat a’ mi kedves Apánk Urunknak, a’ ki bölts felgondolásával és szerelmes szorgoskodásával nem engedé, hogy jó Asszony-Anyánkkal egybe magadat ennek az igen viszontagságos és veszedelmes útnak kitegyed. (A Leveles Ládából. 1794.)”

Mikes Kelemenét:

„Pola téti, édes néném, mostan utollyára! A’ sóltáros mongya: A’ mi esztendeinknek napjai hetven esztendő, vagy mennél fellyebb nyóltzvan esztendő; és azoknak szinte a’ java is nyomorúság és fárattság, melly mikor hirtelen elmulik, elröpülünk. Az én esztendeimnek napjai immár hetvenegy esztendő, de bizony nem kevés, ha aztat mondom: száznegyvenkét esztendő, mert azoknak nem igen vala java; hiszen vagyon-e sok egyéb a’ szegény bujdosó’ életében ha nem nyomorúság és fárattság? (Mikes Kelemen CCVIII. Levele.)”

A régi római levélstílust:

„Cajus Valerius Aelianusnak Titus Attilius Flavus barátságát és üdvözetét!

Nem irigység és bánat nélkül kérdezem, Valerius, vajjon hol talál e levelem, melyet Itáliába visszatérő Valensre Lepidus szabadosára bízam. Immáron a város falai között olvasandod-e figyelemmel vagy még Bajae örömei közepette juttatsz neki egy futó pillantást? Így vagy úgy legyen is, boldog és kívánatos az írás sorsa, mert a ti közeletekben leszen, lelkenek barátai; és bárcsak nem egyedül elmém, de egész személyem is veletek mehetne, akár a városba, akár a Vesuvius alá, a mirtuszligetekbe, a nyájas Thyrrheni-tenger mellé. (Aquincumi levél.)”

Vagy az anekdotastíliú elbeszélések egyik klasszikus darabjában, A Boldogasszony dervisében a hódoltsági török levelezésének hangját:

„A mi alul van írva, megerősitem.

A legszegényebb ember (Allah irtalmazzon nékie!) Ahmed ben Musztafa, hatvani kádi.

Ez igazmondó levélnek az az oka, hogy a Jász-Berényben lakó gaz keresztyének és alávaló istentelenek (verje meg őket Allah az ő haragjával), hitvány papjuk révén engedelmet kértek az igazságos törvényszéktől (áldja meg szerzőjét Allah!) hogy balgatag babonájok helyéne, a Nagy-Boldogasszony nevű szerencsétlen templomnak, haszontalan fedelét és alávaló falát kijavíthassák, hogy csalással és kárhózzattal teljes szertartásuk idején legyen hol gyülekezniök.

A próféta törvényszéke hites embert küldött ki, hogy meggyőződjék a dolog mibenlétéről. Ama hites ember azt a silány templomot jól megvizsgálta és az átkozott keresztyének gaz vallomását igaznak találta. Ennélfogva az igaz törvényszék megengedi, hogy a gyalázatos keresztyének ama kárhuzatos templomot újra építsék vagy kijavítsák, az ő hitvány akaratjuk szerint. Iratott az 1033-ik esztendőben, moharrem havának 12-ik napján. Tanuk Mehemed Spáhi, Szinán aga és Halil dervis.” (A Boldogasszony dervise.)

Talán mindenkinél közelebbi rokonságban van C s a t h ó K á l m á n művészi stílje Mikszáthéval; nyelvének lágysága, színessége, melegsége, témái a középnemesség világából valók, Mikszáth színei csak egy árnyalattal kisebb fényerősséggel. (Gárdonyi inkább csak humorában volt rokon Mikszáthtal, mintsem nyelvében.)

Részlet a Te csak pipálj Ladányi-ból:

Linka néni elhatározta, hogy utána néz a Miska bácsi gazdálkodásának, kezébe veszi a birtok kezelését és - ha még nem késő - megmenti a végítélettől.

- Mondd csak, Ladányi, - kezdte óvatosan, - hogy áll ez a dolog tulajdonképpen? Mikor és mennyit kell neked legközelebb fizetni?

Miska bácsi meghökkent.

- Azt hiszem... azt hiszem... - mondta, de tovább nem jutott.

- Fel van ez valahol írva?

- Fel, hogyne! Ott vannak a levelek, meg a számadások a fiókomban. Majd kikeresem...

- Gyere, - mondta Linka néni, - talán keressük ki együtt.

Az öreg sietve engedelmeskedett és kinyitotta az íróasztal fiókját. Rendetlen halomban egész csomó írás és levél hevert benne egymás hegyén-hátán, úgy, amint az öreg a fiókhasadákon bedugdosta őket, a nélkül, hogy sokat törte volna a fejét rajta, hogy melyikben mit akarnak tőle.

- Hm! - mondta magában Linka néni. - Persze, hogy persze! - De nem szólt semmit, csak nézte egy darabig, amint Miska bácsi izgatottan kotor a papírboglyában. Amit keresett, arra sehogy sem bírt ráakadni.

- Miből vársz most pénzt? - kérdezte Linka néni kisvártatva. - Van valami eladni való gabonád?

- Azt Pókai tudja, a gazda, majd megkérdezem...

- Hm! - mondta magában Linka néni másodszor. - Persze, hogy persze!

Majd fennhangon azt mondta:

- Talán felhivatom Pókait? Kérdezzük meg tőle.

Miska bácsit egy kicsit meglepte ez a szokatlan beavatkozás, de aztán vállat vont és azt felelte:

- Meg lehet kérdezni, ha akarod... Ejnye, hát hol is van az a levél?

Izzadságcsöppek gyöngyöztek a homlokán a szokatlan munkától és a pillanatnyi pihenőt felhasználva, szítt egyet a pipáján, amely azonban már kialudt akkorára és nem adott füstöt. Tétova keze a gyufa után nyúlt, de meggondolta a dolgot még feleúton, letette a pipát és megint nekilátott a fiók kotrásának. Linka néni jószágonosan mondta:

- Pipálj csak, Ladányi, majd én megkeresem azt a levelet...

Szeliden eltolta az öreget a fiók mellől és ő maga ült neki, hogy rendbeszedje. Miska bácsi nem mert ellenkezni, gépiesen rátömött a bagóra és rágyújtott. Aztán, hogy a füst éppen a Linka néni arcába verődött, elkezdte a kezével legyezgetni, hogy elhajtsa.

- Sose bánts, Ladányi! - mondta az öregasszony. - Te csak pipálj, Ladányi! Ne is törődj velem!

Mikszáth és Gárdonyi írói fejlődésére nagy hatással volt szegedi ujságíráskodásuk. Mintha mind a ketten itt lennének azzá, amiknek később ismerjük őket, a magyar humor mestereivé. Az ország kevés táján él az a szelid humor, amely a szegedi tanyai magyart jellemzi, a humorhoz ugyanis szükséges a léleknek bizonyos lágysága, szelidsége s itt ezen a földön, ahol a nazarenizmus Gárdonyi vallásosságával oly rokon kereszténysége virágozik, meg van ez a szelidség a lelkekben. M ó r a F e r e n c e t a Szegedi Naplónak ugyanahhoz az íróasztalához vezette a sors, amelynél egykor Mikszáth dolgozott (igaz, hogy hamarosan rá kellett jönnie, hogy a szerkesztőségben több ilyen „Mikszáth íróasztal” is van). Móra Ferenc bizonyos tekintetben egyesíteni látszik Mikszáth és Gárdonyi stíljét. Mikszáth folyamatos, élő, meleg, bizonyos tekintetben ujságíró közvetlenségű stílusát, évődő humorát, amelynek azonban nála alföldi mókásabb színe van és Gárdonyi mély megindultságát s tárgyiasabb, egyszerűbb dialógnyelvét.

Szemelvény a Daru-utcától a Móra Ferenc-utcaig c. műből.

Minden program szerint ment, még az idő is előírásosan viselte magát. Karácsony böjtje reggelén akkora jégcsapok lógtak a tetőnkön, hogy a feldobott sapkával le bírtam törni a hegyüket. Azóta se szopogattam jégcsapban olyan jóízűt. Olyan rothadt zsindele zamatú volt, amilyent semmiféle cukrász nem tud produkálni. Amellett a torkot is edzette és nagy önbizalmat csepegtetett belém. Kezdő szónokoknak nagyon ajánlhatom, a jégcsapszopogatástól elmúlik minden lámpaláz.

A zsúfolt templomot se felejtsem el soha, ahová alig tudtunk utat törni: elül az úri rendek, aztán a subás, ködmönös, kiskunok, a berliner-kendős öregasszonyok, a sötét oltárokon csillogó viaszgyertyák szaga összekeveredve a karácsonyi früstökével, a mézes fokhagymáéval, - olyan nagy volt minden és én olyan kicsike! Igen, ez Sente tanító úrnak is szöveget ütött a fejébe, mikorra beviaskodtuk magunkat a szentélybe és közölte aggodalmát Agócs főtisztelendő úrral.

- Székre kellene állítani ezt a hüvelykmatyit, hiszen így egészen elvész!

Szólították is a harangozót, de az vállvonogatással felelt a sekrestye-ajtóból. Emberhalál lesz abból, ha ő megpróbálja székkal törni át ezt a tömeget!

- Föl kell tenni a kőpadkára a gyereket! - mondta valaki s már akkor föl is nyalábolt valaki és ráállított a márványkorlátra, ami a szentélyt elválasztja a hajótól. Egyszerre mindenkinél magasabb lettem egy fejjel, - ó, nem leszek soha többet olyan nagy, mint akkor voltam a félegyházi öregtemplomban! Egy magasságban volt a fejem a pirosruhás Máriácskáéval, aki a legsötétebb oltáron lakott üvegházában és mégis oda sütött rám a mosolygása és mégis rásímította a kezét a

szívemre, amely nyugtalanul vert ebben a szédülős magasban és azóta is ott tartja nehéz órákban és tudom, hogy el se veszi onnan a halálos órák párnájáig.

Végre minden gyertyán kinyílt a lángvirág és Sente tanító úr megrántotta rajtam az úri kabátot:

- Csak bátran, Fercsikém!

Hát mért ne lettem volna bátor. Csengetyűzött a szavam az emberfejek felett, mint az angyaloké a bethlehemi mezőkön:

Sz é p k a r á c s o n y s z é p z ö l d f á j a ,
M o n d s z a c s a k , h o n n a n j ö v e l ?

Itt az instrukció szerint szétvettem a két karomat és a hosszú, lelógó kabátujjak akkorát lebbentek, mintha valóságos szárnyaim nőttek volna. Ez olyan öröm volt nekem, hogy ha kellett, ha nem, minden strófa után röppentem egyet. Ki is gesztikuláltam magam az egész életre, de szereztem is olyan sikert a Fehér tanító úr költészetének, hogy még Mihály arkangyal is abbahagyta a szószék oldalán a sátántaposást és szalutált a lángkardjával.

- Ember vagy, Fercsike, - jelezte Sente tanító úr annak a pillanatnak az érkezését, amikor a szónokot minden elfogadható oldalról üdvözlük. - Most már lejöhetsz, add ide a kezed!

Persze csak a kabátujjat adhattam oda, amelynek felsőbb régióiban a kéz tartózkodott, de azért nem a kézzel volt baj, hanem a lábbal. A lábak nem akartak mozdulni, mintha gyökeret vertek volna a kőben.

- Gyere hát, nem hallod? - rántotta meg a tanító úr mosolyogva a kabátujjat. - A nagyságos úr akar megsíogatni.

Egy nagyságos úr volt akkor az egész városban, a követ, az pedig akkor Holló Lajos volt. Felejthetetlen szép férfiarca már akkor ott mosolygott alattam. Átölelte a térdemet és a hangja már símogatót:

- Gyere, kis pajtás, majd leveszlek.

- Nem... nem ereszt a lábam - motyogtam pityergőre görbült szájjal. Megijedtem, mert csakugyan úgy éreztem, mintha a lábam hozzánőtt volna a kőhöz.

- Mi a macska? Nem ereszt a lábad? - nevetett Holló s erősen magához rántott.

Az egyik lábam elszabadult, de abban a percben el is jajdítottam magamat, és pedig jó kiadósan.

- Jaj, jaj, jaj, ne bántson!

A mosolygó arc lehajolt a lábam fejéhez és - Berta kisasszonytól hallottam később - vérehagyottan emelkedett föl.

- Szent Isten, ennek a kis gyerekeknek odafagyott a lába a kőhöz!

A másikat már óvatosan engesztelték föl, mert az még jobban összebarátkozott a márvánnyal. A vakarás kiderítette, hogy a talpatlan csizmácskákban léptem a közszereplés terére s azért nem tudtam róla többet elmozdulni. Ami jeget, havat fölszedtem útközben, az álltomban először elolvadt a meleg talpam alatt, azután megfagyott és hozzátapasztott a kőhöz.

8. A LÉLEKTANI REALIZMUS; FRANCIÁS IRÁNY; ÚJROMANTICIZMUS

Ha Mikszáth színesebbé, frissebbé tette Jókai stíljét és a nyelvi kifejezés, a kedély, a költői igazság irányába mélyítette el az eredményeit, *Herczeg Ferenc* a lélektani realizmus törvényszerűségét hozta. Jókai és Mikszáth mindent el tudnak hitetni. Herczegnél nem kell elhinnünk semmit. Minden felől megbizonyosodhatunk. Regényei nemcsak a lélektani realizmus síkján mozognak, hanem már egyenesen lélektani kísérleti jellegűek. Ilyen a *Lélekrablás*, a *Simon Zsuzsa*, az *Aranyhegedű*, a *Magdaléna két élete* és az *Álomország*. Kísérletének tárgya a női lélek a maga ezerszínű változatával, ez az aranyhegedű, amely mindig úgy szól, ahogyan játszanak rajta. Még történelmi regényei is lélektani kísérleti jellegűek: a *Pogányok* és *A hét sváb* a lélektani átalakulás regénye, az *Élet kapuja* lélektani kísérleti regény, de nemcsak egyének, hanem népek és kultúrák lelkét is bevonja kísérletezésébe. A megoldások művésze. Akadnak, akik a művészi erőlködést méltánylandóbbnak vélik, mint a megoldásokat s ezeket mesterkéltnek szeretnék feltüntetni. Mintha nem volna végeredményben minden művészet legjobb értelemben vett mesterség s mintha nem ott rejlenék legkeményebb iskola és tanulmány, ahol legerőteljesebben jut kifejezésre az egyéniség. Kétségtelen, hogy a latin népeket racionalizmusuk avatja kezdettől fogva az elbeszélés mestereivé. Az elbeszélő igazi talaja, igazi síkja mindenkor a lélektani realitás, ha mint a francia naturalisták (pl. Zola), megpróbál természettudományi módszerrel dolgozni, csak oda jut el, hogy eltávolodik még jobban az ember valóságától és azt romantikus szimbólumokkal kénytelen pótolni. (A párizsi vásárcsarnok Párizs gyomrává lesz, az átöröklés tana valóságos mitológiává, ahol az antik végzethez hasonló sorsszerűség irányítja a bábegyének életét.) Már Kemény Zsigmond is annak köszönhetette művészi erejét, hogy stílszerűen a lélektani realitás síkján mozgott (Balzac volt a mestere). Herczeg stílje is franciás-latin és nem mozdul ki a lélektani realitás síkjából. Egyben a magyar ízlés és a magyar szemérem stílje ez. A szerkesztésben az államalkotó magyarság finom jogi érzékével azonos képesség nyilvánul meg. Különösen mestermunka ilyen szempontból az *Élet kapuja*, amelyből a regény szervezetének áttekintésénél legtöbb példánkat vesszük. Egy magyar ifjú, Bakócz Tamás öccse, romlatlanságával, idealizmusával, tehát épp legértékesebb magyar jellemvonásaival hiúsítja meg, hogy nemzete a pápaság segítségével beljebb kerüljön az élet kapuján. A renaissance fényes Olaszországa s a középkori magyarság, az esztétikai és az etikai világ a maguk ellentéteivel egy száz oldalnál alig hosszabb történetben, amely nem zsúfolt, nem oktató célú, hanem épp meséje érdekessége és könnyedsége a legfőbb sajátja.

A lélektan természetszerűleg, mint előbb már a szinte kísérleti jellegű regénytémák kapcsán jeleztük, igazában a cselekmény bonyolításában, az egész műben jelentkezik és mutatható be. Általában Herczeg stílje, szemben Gárdonyi inkább pontozott felépítésével és Mikszáth adomázó stílusával, teljesen vonalas szerkezetű. Mégis megfigyelhető lélekismerete egyes mozzanatokban. Ilyen helyes megfigyelések sorozata adja tulajdonképpen az egész cselekmény áramát is.

Szemelvényeink mellett, hogy az író lélektani megfigyeléseinek finomságát kívánják bemutatni, tartalmilag is jellemzők, feltárják művészi és világfelfogását. A logika számára hozzáférhetetlen lelki realitásokat is szavakba foglalja, belevilágít a szív titkos redőibe. Szívesen vállalja, keresi a legnehezebb feladatot. A női lélek, ez az álomország a maga különös törvényeivel, ösztöneivel, szörnyeivel az, ami vonzza. Mint regényíró, vallhatja a pszichologizmus, a logika helyett a lélektan jogosultságát.

A természet a fantázia síkjában igaz számára; nem a valóság, hanem a lélektani valóság az, amit keres. Mint Sokrates, aki szerint a fáktól nincs mit tanulni, többre becsüli a természetnél az embert. Számára a természet az ember drámájának a színpada. Az ember élete nem képzelhető el szerinte társadalmi erőhálózat nélkül. Szerinte az ember létezését csak a társadalmi hatás és kölcsönhatás folyamatának tényezőjeként érezheti. Fölényes emberismeret könnyen cinizmushoz vezethetne, azonban a mélységes emberismeret megértéshez és szeretethez vezet. Még az istenek is csak akkor érnek valamit szerinte, ha alkotnak, és szenvednek.

„- Mondja, Edit, nem komédia ez? Maga elhagy engem, de azt akarja, hogy kövessem. Ha igazán azt akarja, akkor miért hagy el?

- Kedves barátom, én sohasem mondtam, hogy logikusan gondolkodom. De, ha logikusan gondolkoznám is, akkor sem tudnék mindig számot adni a gondolataimról.”

*

„- Mondja, kérem, tulajdonképpen ellenségek vagyunk mi vagy jóbarátok?

- Egyik sem, vagy mind a kettő, szóval mi tulajdonképpen szerelmesek vagyunk, - válaszolt Edit.”

*

„- Az igazság tolakodó udvari bolond, aki azzal keresi a kenyerét, hogy kellemtelenséget mond az embereknek. Az éveinket és az adósságainkat hánytorgatja. Pedig az igazságnak nincs igaza, mert néha az évek az ifjúságot hozzák, az adósságok pedig a gazdagságot. Csak igen nagy urak engedhetik meg maguknak azt a fényűzést, hogy ezt a veszedelmes bolondot asztalukhoz engedjék.”

*

„- Az igazság az asszony ősi ellensége. Ha együtt hívja meg őket, akkor az a lapithák és kentaurók lakomája lesz: a vége gyilkolás. Vagy az asszony öli meg az igazságot, vagy az igazság az asszonyt.

- Van egy másik igazság is, Edit, az nem emberi, hanem isteni természetű.”

*

„Ez a kihívó megjegyzés ugyan sehogy sem illett bele a meleg és kissé ködös búcsúhangulatba. Edit azonban, mint a lovagregények fehérasszonya, sohasem állott ott, ahol kereste támadója.”

*

„- Ha a fehérasszony ismerné önmagát, akkor sohasem mutatná magát nappal.

- Kicsoda? Edit? És miért ne mutassa magát?

- Az ő birodalma az éjszaka. Nappal jelentéktelen, kopár, szomorú. Olyan, mint a nyárilak télen. A redőnyök le vannak eresztve, odebenn hideg és sötét van. Este azonban csodálatos. Nézze, hogy lépked! Olyan puhán és biztosan, mint a macska, mikor holdas éjszakán végigsétál a háztetőn. Nem találja, báróné?

- Nem vagyok szakértő az ilyenekben. Én holdas éjszakán még sohasem sétáltam a háztetőn.”

*

„- Az embernek mindig igaza van, ha azt mondja, amit gondol.”

*

„- Akinek fantáziája van, az egyáltalában ne is utazzék, mert minden utazás fölér egy szerencsétlen háborúval, amelyben elvesztünk egy-egy országot. Én már elvesztettem a renaissance Itáliáját és a fáraók Egyiptomát, most el fogom veszteni Aszpázia Görögországát is. Marad még az egy Hindosztán, de oda sohasem fogok

utazni, különben a fantáziám úgy járhat, mint Lear király, nem lesz hová lehajtania a fejét.”

*

„- Ön tropikus őserdőket, fenséges némaságú öblöket, bíboros hajnalokat és gyöngyszínű estéket ajánl föl nekem. Köszönöm, azokból nem kérek. Bevallom, én egyáltalában nem szeretem, sőt meg sem értem a természetimádást. Én a természetben az élet keretét és hátterét látom, semmi egyebet. Emberekben és országokban is csak azokat kedvelem, amelyeknek nagy multjuk vagy nagy jövőjük van. Az ön névtelen szigetén alkalmasint úgy érezném magamat, mint az üres színpadon. Örökké gyötörne a kérdés, hol vannak a színészek, hol a közönség, mikor kezdik már az előadást.”

*

„- Szereti az embereket?

- Olykor szeretem, olykor gyűlölöm őket, de mindig érzem, hogy függök tőlük és hogy nem tudok ellenni nélkülük. A monológ az eszelősök műfaja. Nekem partnerekre van szükségem, hogy érvényesüljek.

- Mit ért érvényesülés alatt?

- A magam szemében akkor érvényesülök, ha érzem, hogy élek. Ha a magam és mások sorsát befolyásolom. Azért többre becslöm az ostobaságot, a bűnt, a gyalázatot is a nyugalomnál. Mert a nyugalom a halál.”

*

„- Minden emberi szív értékes.”

*

„(A görög isteneket) valami eredendő bűnük vitte a züllésbe, az, hogy nem ismerték sem a szenvedélyt, sem a szenvedést. Túltáplált tenyészállatok módjára éltek az ambróziás vályuk mellett, fájdalom és remény nélkül. Pedig az isten sem lehet elrendes foglalkozás nélkül. Én az egész mitológiában csak Cerest becslöm és Prometeuszt. A pogány mater dolorosát és az őskori megváltót. Ceres az igazi asszony. Prometeusz az igazi férfi. Nekik vannak a legszebb legendáik, az ő alakjukat megszépítette és emberiessé tette a fájdalom.

- Szóval, az istenekben is az a nagy, ami emberi.

- Ha valamelyik halhatatlan igazi istenné akar lenni, akkor le kell szállania a földre, vérét és könnyeit kell ontania.”

*

Ennek a szellemes, hűvös, latinus stílusnak, amelyet a magyar lélek leginkább a maga sajátos stíljének érez addig, amíg a nyelvi expresszió stílusa a kulturális felszín alól a faj és vérmérséklet kifejezésformáját napfényre nem hozza, egyik első-képviselője, *J u s t h Z s i g m o n d*, a multszázadvég Európát járt gentryje. (Franciás kultúrája mellett ritka érdeklődéssel fordul a nép felé és kísérletet tesz többek között, hogy parasztszínpadot létesítsen.) *Fuimus* című munkájában a magyar birtokos arisztokrácia válságát írja meg. Stílje egyike azoknak, melyek legtisztábban franciás jellegűek:

„- Én szeretni? Ugyan kit? - kérte büszkén kihúzva a derekát. - Én... én? Azt hiszi, én szeretni tudnék? Hideg vagyok, mint a jég... nézzen a szemembe, úgy nézek én ki, mintha szeretni tudnék? - És szembe nézett Gáborral. És Gábor úgy látta, mélységes szerelem beszél a szemeiből s amellett mégis úgy érezte, hogy az a lány, midőn hazugnak akarta volna föltüntetni magát, igazat mondott. Hidegnek hazudta magát s valóban az volt.”

Ezzel a franciás stíllel benső kapcsolatban van a századforduló uralkodó stílusa, az újromanticizmus. A realizmus iskoláján átment romantika az, amely már nem naiv szenvedéllyel fut a múltba, vagy egzotikus tájakra, hogy szertelen vágyait kiélhesse, hanem egyszerűen azért, hogy utazzon. Részben tanulmány, részben színpad és kelléktár számára a mult. Ennek a stílusnak a képviselője P e k á r G y u l a - Justh Zsigmond franciaországi útítársa - a Rokokó idillek és a Századok legendái írója. Az Ezüsthomlokú vándor, az örökké utazó császár, Hadrianus regénye, aki a szépség fővárosával, Athén-nel akarja helyettesíteni az erőszak Rómáját, a romantikus vándorvágó, a proteusi átváltozás és az önmagától való megszabadulás vágyának a megtestesítője.

Az imperatori kéz lehanyatlik. Csend lesz ismét. A tömeg még feljebb, egész az oromtetőre kúszik fel s visszatartott lélekzettel, térdenállva seregli körül a trónt. Hadrian arca sajtáságosan komolyodni kezd. Már messzire, Rómán is túl nagyon messzire néz. Verissimus előbbre hajlik, - az Imperator ajka egy utolsó halk búcsúversre nyílik.

Csak a kezét fogó Marcus Aurelius hallja, meghatottan ő mondja utána, ő ismétli magának: „testemnek vendége, társa, te szegény kicsi kóbor lelkem, hová, mely puszta, rideg, kietlen tájakra indulsz te mostan? Ott vége a játszi tréfának...

A tömeg némán áll talpra. Köröskörül tombolva örül és ünnepel az élet: virág nyílik, illat mámorosodik, napfény kacag a tiburi pompa káprázatában. Csak Hadriant nem érdekli már. Az ő arca nagyon komoly. Döbbenő szeme tágra nyílik.

Tekintete indul már... S véle ösmeretlen új tájakra, messzeséges új útra kel a nagy utazó: az ezüsthomlokú vándor.

B e ö t h y Z s o l t fantáziájának képteremtő erejével, stílusának lendületével az újromanticizmus legjellegzetesebb képviselője. „A magyar irodalom kis-tükre” (1896) ennek a stílusnak a remeke. A volgai lovas képébe tömöríti mindazt, amiről irodalmunk fejlődése során szólni fog s e kép megadja előadásának hangnemét s író és olvasó képzeletét is meghatározza, beállítja.

Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kalpagjában, párdúc kacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sas-szemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden részletét élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzelődik; csak az tartozik rá, amit lát, s a pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán: lesi az ellenséget. Ha csak egypáran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért, a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre. A beláthatatlannak mondott messzeségbe is belát: egy távoli fekete pontban felismeri a hullámzó sást, az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel; megsímogatja Ráró-lova nyakát és bizton nyugtatja kezét kardja markolatán. Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz.

A Rákosi Viktor Elné mult harangok-jából közölt rész is az újromanticizmus stíljét képviseli. Ugyanazt a hangulatot árasztja, mint Ábrányi Emil és Endrődi Sándor költészete, Szaboleska Mihály Notre Dame-i toronyórája. De rokona e hangulatnak Ady Egyedül a tengerrel és a Breton parton sujt majd az álom kezdetű költeménye is.

Derry kinyitotta az ablakot és figyelt. Az elemek harcának zaján keresztül éles kiáltásokat hallott. Talán a tenger fölött csapongó viharmadarak kiáltásait? Talán az erdő záporvert szárnyasainak jajgatásait? Ki tudja, hogy a vihar szavából, a háborgó tenger mélyéből, a fölkorbácsolt erdő sötétségéből miféle szellemek szólnak az emberhez?

A lány remegő kézzel öltözködni kezdett. A hajó, a hajó, ott áll üresen a parton és utasára vár. Talán a sötét hajós kiált hozzá az éjszakából, hogy siessen. Fehér ruhába öltözködik, mintha esküvőre menne. Hajába virágot fon, keblére bokrétát tűz. Aztán lassan felkúszik az alacsony ablakra s ott habozva megáll. Az éjjeli lámpás bús világánál még egy pillantást vet a szobára, majd visszajön. Levelet vesz elő a zsebéből, megcsókolja, s beleteszi az asztalon levő imádságos könyvbe. Azután, mintha hirtelen világos pillanata támadna, leborul apja szobájának küszöbére és csókolgatja. A következő percben kimászik az ablakon, s a kert hátsó kapuján át a kikötő felé fut. Az eső elállt, a felhők szakadoznak. Megbotlik a kövekben, elesik a fagyökerekben, fölugrik, szalad tovább.

Ott áll a hajónál. A fekete zászló lebben az árbocon, mintha üdvözetet intene. A Baljon-ház féltve őrzött drága virága belegázol a vízbe, s a csónakba kúszik. A hullámok nagyot rándítanak a bárkán, de a kötél mindig visszarántja. Mintha a föld nem akarná eresztetni. El veled, fájdalmak, szenvedések hitvány tanyája... Derry előveszi kis kését s kétségbeesetten vagdalja a kötelet. Aztán fölragad egy szekercét s azzal vagdalja... Végre! A tenger fölkapja a bárkát, a kötél szakad... s a hajó egy nagy lökéssel bent van a tengerben, a homályban, a ködben... Kis Derryt viszi a halál hajója. A tenger dörgése s az éji madarak sikoltásai kísérik.

A m b r u s Z o l t á n a franciás stílnak talán legjellegzetesebb képviselője irodalmunkban. M i d a s k i r á l y a romantikus, tragikus történet: Egy festőt üldöz a szerencse, kezében minden aranyra válik - de étlen-szomjan hal a lelke, mert felesége, aki a nélkülözéseket egykor megosztotta vele és azokba belehalt, nem lehet a jólétben is osztályostársa. A regény hangneme könnyed, franciás, mint szemelvényünk is mutatja. (Bíró a regény hőse; felesége már meghalt; a levélben az a lány számol be a viselkedéséről, aki elvéteti magát vele, de nem tudja felejtetni az első asszonyt.)

Biarritzban, mely, zárójelek között mondva, az idén majdnem olyan unalmas, mint Trouville, van egy sereg csinos spanyol asszonyka, de a többiek között, bizvást állíthatom, csak egy hölgy van, aki imádnivaló.

Ennek a hölgynek a nevét a szerénység tiltja megmondanom.

Maradjon a név örök titok. Elég az hozzá, hogy jó ízlésű gavallértól, aki azonkívül művész is, elvárná az ember, hogy ennek a kivételes hölgynek a láttára (különösen, ha elég szerencsés egy óráig beszélgetni vele) örüljön meg teljesen és tökéletesen.

Szó sincs róla.

Ez az úr az én csinosságomat nem is vette észre.

Semmi félreértés. Ha egy úr színészkedik s úgy tesz, mintha nem venné észre az efféle aprólékos körülményeket, valósággal pedig nagyokat hunyorgat a szemével: ennél hízelgőbb és kedvesebb dolog nincsen a világon. Sajnáljátok őt, felebarátaim; nyakig van ő a pácban, nyakig.

De ha az illető nemcsak mímeli a hideg normannt, hanem vak, igazán, valósággal, tökéletesen: ez már fölháborító.

Maga, kedves kis angyali ártatlanságom, maga ehhez nem ért. De én, aki félelmetes tudós vagyok a kacérkodás művészetének összes szak- és segédtudományában, mondhatom kegyednek, hogy ez rengeteg különbség.

És megjegyezhetem azt is, hogy engem pedig a tekintetem sohasem csal meg. A kacérkodás ügyeiben az én tekintetem a haruspex tekintete; a haruspexről ugyanis fölteszem, hogy oda se nézett és jósolt.

Igen, akármilyen hihetetlenek, akármilyen megbotránkoztatónak tessék is: ez az úr nem vette észre, hogy van Biarritzban egy elragadó arcocska, amelyhez képest, a világ összes andalúziai hölgyei stb. (Lásd a Magamhoz írt költeményt.)

Tanulság: Bíró úr lehet jó útmutató, lehet egy második Bastien Lepage, lehet még egy csomó kitűnő tulajdonság boldog birtokosa, de ízlése nincsen.

Ámbár tagadhatatlan, hogy tett az alulírottnak egy jó szolgálatot. Ezt az érdemét nem vitathatom el. Alig érkeztünk a Casinóhoz, az eső vastag cseppekben kezdett hullani.

Íme, ez volt a regényem ezzel a második Jaufre Rudellel, aki előbb meghal, s csak azután nyájaskodik:

M e l i s a n d e d a l .

Az újságírásnak nagy nevelő hatása volt szépprózánkra, Tóth Béla, az Esti levelek híres írója, mint újságíró is a magyar próza mestere. A magyar újságíró stílnak művészivé fokozója M o l n á r F e r e n c , megvet minden stílusmodorosságot, biztos nyelvérzéke megengedhetővé teszi, hogy riportszerűen hű közlésben használja fel a pesti nyelvet, a külvárosok csibésznyelvét is. Lényegében mint színdarabjai (a Liliom, a Hattyú) is mutatják, romantikus lélek. A Muzsika című novellájában a tanító elpróbálja a templomban Lohengrin nászindulóját, amelyet annak a leánynak esküvőjén kell játszania, akit titokban szeret; a leány a vőlegényével hallgatja.

„ - Mi ez? - kérdi magában a kövér leány. - Kis, rongyos, sovány ember... szegény és így teleénekli a templomot. Honnan veszi ezt?

És érzik, hogy most a tanító az úr a templomban. Valami olyan nyelven beszél, amin a leány nem ért. A hegyek közt valahol, egy kis templomban egy beteg, szerelmes ember Wagnert muzsikál.

Mintha valami aranyos selyemfüggöny húzódnék ki az ablakon: eltűnik a napos sáv. Huh, egy kis hűvösség jár a padok közt. A mennyezetről dörög most az induló. A buta, szép leányok ellen szól, panaszkodva éneklük együtt mind: a világ minden érző okosai, a szegények, a betegek, a soványak, a melegszeműek, - énekelnek a kövér, fehér hús ellen, piros szájak, fehér fogak, csillogó szemek ellen, amiktől oly jó volna szabadulni, amit oly jó lenézni és megvetni, otthagyni, elfelejteni, kinevetni - csak férfiak ne volnánk, csak fiatalok ne volnánk.”

Részben az újromantikus regénystíllel, de részben a riportregénnyel tart rokonságot az életrajzregény újabbán külföldön annyira elterjedt műfaja (Emil Ludwig, Maurois, Stefan Zweig), nálunk Harsányi Zsolt regényei képviselik ezt a műfajt (lásd: a Párbeszéd résznel). S u r á n y i M i k l ó s már a művészi alakítás szándékával mélyed a multba. A művész szenvedélye, alakító ereje fűti át kompozícióit; nem újromantikus, inkább realista, sőt mint az Egyedül vagyunk-ban is, hajlik a verizmus felé.

Rövid szemelvény a Nápolyi asszony-ból. Az a rész, amikor Mátyás Galeotti tanácsa ellenére megissza az italt, nehogy azt higgyék, hogy fél Beatrix mérgétől.

Galeotti fiam, én nem félek a haruspexektől.

- Isteni Augustus. Engedje meg alázatos rabszolgájának, hogy ezt a kotyvalékot kihajítsam az ablakon.

- Nem bízol az orvosságban?

- A doktorban nem bízom, Felség... Nekem gyanús ez a fickó. Kikent, kifent és kopasz és pápaszemes: ez a méregkeverők és magzatelhajtók fajtájából való. Őrizkedjék, Felség, a nápolyi magisztertől...

Galeotti fiam, én nem félek, a haruspexektől. Lásd, be merem venni az orvosságot.

Mátyás szájához emelte a poharat és félig kiitta a keserű folyadékot.

- Látod? - nevetett gúnyosan, - én bízom a nápolyiakban... Nem gonosztevők azok, csak ostobák.

Galeottit elbocsájtotta s aztán felsóhajtott:

- Nem tűrhetem, hogy udvaroncaim méregkeveréssel gyanúsítsák Beatrixet, - gondolta magában hiú, gögös királyi gyengeséggel.”

9. AZ IMPRESSZIONIZMUS

Impresszionizmus, nyers benyomások visszaadása és expresszionizmus, érzéki elemekkel való kifejezés; közös gyökerük a verizmus, a valóság, az érzéki valóság leplezetlen feltárása. Mindkét stíl kapcsolatban van régebbi rokon stíluskorszakokkal. Az impresszionizmus a romantika hangulati jellegével rokon. Érzéki benyomások, elmosódott körvonalak, színek, hangok, illatok igen alkalmasak erős hangulati hatás felidézésére. Az impresszionisták, Tormay Cecil, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Tömörkény István a hangulatkeltés mesterei. Mielőtt az impresszionista stílus példáit bemutatnánk, lássunk példát a verizmusra és pedig annak úttörőjétől, **B r ó d y S á n d o r t ó l**.

(Egy párbaj rideg, hú leírása; nincs kíméletlenebb, mint a „tárgyilagos” közlés.)

„Az újságíró kissé fázott, de azért mosolygott, fejét fölemelte... Dördülés, füst, aztán egy lélekzetvételnyi csend. Asztalos Aurél megingott.

- Megvan! - hangzott fel a tábornok minden izgalom nélkül való hangja.

- Találva van? - kiáltott János és feléje futott.

- Nem, valami kavics föl pattant, megü...

Asztalos Aurél karcsú alakja most felszökkent, megfordult maga körül és fehérre változott arcát megmutatta az összes résztvevőknek. Aztán arccal előre bukott. Amikor felemelték, leszaggatták róla a ruhát, hogy sebét megkeressék: az életnek már csak annyi jelensége volt meg benne, amit e földön többé föl nem ismernek és halálnak mondanak. Az orvosok kivették órájukat és úgy hallgatták a szívét. Az óra ketyegése hallatszott, a szívé nem. Az egyik orvos mondta a technicus terminust, a másik, ama rendes szokimondó pedig szólt:

- Biz' ez meghalt.”

Az, ami az impresszionizmusban és a verizmusban közös, a pillanatnyi benyomás rajza, de ha az impresszionizmusban is, az idegek játékáról van szó épp úgy, mint a verizmusban, benne az érzéki képek kiválogatása bizonyos érzékeny esztéta kritikával történik. Az impresszionizmus kultúrája lényegében esztétikai kultúra, míg a verizmus a természettudományi világnézetnek, a pozitívizmusnak szélsőséges művészi iránya. Az impresszionizmus tagadhatatlanul sajátos művészi stíl, hiszen szemléletben gyökerezik és hangulat a célja, márpedig ez a két fő mozzanata a művészi élménynek. Kitűnő kifejezési eszközökkel gazdagította a művészet majd minden ágát. Először a festészet területén ismerték fel s erősen festői jellegű stíl, Manet festői irányát illették először ezzel a gúnynévvel. De valamennyi művészetágban fellépett és meghonosodott. Lényege a szerkezet feloldása az érzéki benyomások keltette erős hangulati hatás kedvéért. A zenében Wagner, Puccini, a szobrászatban Rodin a képviselői. A modern kultúra emberének az életérzése jut benne kifejezésre, s mint minden stílusnak, ennek is megvan a maga rendeltetése. Hogy mennyire általánosan uralkodó volt, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy még a tudomány, az irodalomtörténetírás és a kritika területén is megnyilvánult és gazdagította azt a fokozottabb beleélés képességével. Jól megfigyelhető **R i e d l F r i g y e s** stílusában, akinek ez a képesség olyan nagymértékben sajátja volt. Híres Arany-könyvét így kezdi:

„Költészetének fátyolán át látom a sápadt kis földműves fiút Szalonta határában, a Sziget tó nádasában vadréce tojást szedni; látom később, mint a debreceni kollégium diákját, kinek sovány alakját hosszú fekete tóga „mint gyászlobogó a nyelét” takarja”

Petőfi-könyvét pedig hasonló hangon a következőképen:

„A magyar szabadságháborúnak alkonyán egyik kétségbeesett elszánt csatában, amely honvédeink iszonyatos lemészárlásával végződött, elesett a magyar hadvezér szárnysegédje is, egy huszonhatéves őrnagy, kinek holttestét azután, úgy mint sok más társát, fel sem ismerték.”

Mennyivel ünnepélyesebb Beöthy Zsolt híres szép bevezető képe, a volgai lovas alakja. Riedlé nem összefoglaló jellegű eszményítő rajz, hanem friss benyomásokat sorakoztat fel s ezek segítségével akarja tárgyát közel vinni az olvasóhoz.

Az impresszionista stílnak a kritika terén is meglehettek a maga feladatai, még inkább megvoltak a művészet területén: a kifejezőképesség gazdagítása, a nyelv életszerűvé tétele, a képszerűség fokozása és egyben érzékibb jellegűvé alakítása. Voltak különleges részletfeladatok is, amelyeket csak az impresszionizmus eszközeivel lehet megoldani. Már a festészetben is felismerték, hogy amennyit árthat például egy történelmi kompozícióban, annyira használható ott, ahol élénk, friss benyomásokat kell visszaadni, mint amilyenek emberektől nyüzsgő táncterem, napsütötte tájék, vagy pedig, ahol elmosódnak a körvonalak, párás folyópart, ködös utcakép. Az irodalomban is hasonló a helyzet. Különösen K o s z t o l á n y i D e z s ő -ben volt érzék aziránt, hogy az impresszionizmust a maga helyén alkalmazza. Híres versciklusa, a Szegény kisgyermek panaszai stílszerűen használja fel az impresszionizmust. Egy gyermek szemén át nézett világ rendezetlen benyomások tömege és az érzékeny gyermeki lélekben csupa hangulat. Egyik novellájában egy négyéves kislány szemén keresztül adja egy családi uzsonna impresszionista képét:

„A délután ideges zavarban mult el. Alig ebédelt meg, a bonne a kisszobába cipelte és fejét sokszor egymásután belemártotta a gőzölgő vízbe. A víz sütötte és a szappanhab huncutul csípte a szemét, úgyhogy sokszor kellett hunyorgatnia, míg újra látott. Arra is emlékezett, hogy a padlón széles aranytócsákban folyt össze a napfény. Aztán a tükör elé állították... Végül elkészültek, beültek egy kocsiba és a nagyanya lakomájára mentek. Félnégy lehetett.

Ekkor már az utcákra csokoládészínű félhomály ereszkedett. Piroska fejecskejét a kocsi ablakához nyomta s nyugtalanul nézte az elsuhanó házakat...

Piroska gyorsan felsuhant a lépcsőn és kinyitotta az óriási üvegajtót. A nagyanyánál egyáltalán minden üvegből van. Egy pillanat alatt végignézte a folyosót, amely a szobából kirakott bútorokkal ünnepi izgalmat keltett s sokáig bámulta az asztalon a mayonnaise-halat, a rákpástétomot, a tortákat és a sajtot, a különös üvegorozóval, valamint a köpcös vörös rumos üveget, mellette a két cukortartót, amely máskor mindig a kredencen állott a gyertyatartók mellett. Ez egy kissé nyugtalanította. De így van ez mindig december másodikán, Aurélia napján, mert ekkor a nagyanya nevenapja van. Ezen a napon a porcellántálakon sárga piskóták állottak, amelyekbe apró mandula- és mogyorószemecskék voltak belesütve, üvegszerűen csillogó birsalmaszeletkék, rubinpirosak, vagy halvány rózsaszínűek, marcipánok és gyümölcskenyerek. Benn a túlfűtött és lankadt levegőt rózsafüstölő cukrozta, amit az izzó vaslapátra vetett a cseléd, végigjárva vele a szobákat...

Piroska elkáprázva állott a fénytengerben.

Egyenesen a szalonba ment, ahol sok asszony, leány és fiú lármázott. Megállt a piros szőnyeg közepén. A fiatal emberek felugráltak, kezecskéztak az anyának, de őt nem vette észre senki. Percekig állt így duzzogva, várakozva és kémlelődvé. Végre Tusi, az unokanővére észrevette.

- Hogy vagy Piri? - kérdezte, és tovább ment.”

Másutt ugyancsak Kosztolányi, az őszi Dunát írja le impresszionista eszközökkel.

„Ősszel a Duna ködös és hideg. A színek szürkék, fázósak s néha októberi estéken különösen fáradtak és opálosak. A hajó élete megelevenül. A kazánban barátságosan dalol a tűz, siető emberek iparkodnak a másik parton és a víz mintha végtelenbe tágulna. A gőzhajó is megnő. A tengerről álmodik. Sziszegő kötelekkel köt ki, viaskodik a hullámokkal, a szelekkel, a köddel és harsogva kavarja a mélységeket. Az ember a rozoga alkotmányon a veszély édes bizsergését érzi...

A hídlámpások csillámlottak. A hajó élesen, fülsértően rikkantott, mintha berugott volna a ködtől és a víztől...

A szürke, őszi eső lassan szitálni kezdett. A partot, a vizet egészen egybemosta s a színek mind ebbe a piszkos, lucskos párába fakultak. A hajó orrán bóbiskoló lámpa is kialudt. Hideg volt. Köd esett. Egy rekedt borízű hang durván kiáltotta:

- Tabán!”

Ez a novellának, amely egy tengerre vágyódó propellerkapitány hangulatát festi, a végszava.

Az impresszionizmus az érzéki benyomások művészete. Szomory Dezső jellegzetesen impresszionista prózája tele szokatlan, színes, erősen ható képekkel s ezek a képek különös zeneiségű nyelvritmika hullámain, árján úsznak tova. Az értelmi hangsúlyt inverziók, szórendi változtatások segítségével töri meg, szorítja háttérbe. A zeneiséget szóismétléssel, rokonértelmű szavak halmozásával fokozza. A már befejezett mondathoz - ha ugyan az ilyen stílusban vannak zárt mondatok - egy-egy szót fűz még, s ebben csendül ki a hangulat. A szórend a nyelv legérzékenyebb szerve. S a magyar szórend különösen érzékeny. Hogy annyi a változata, ez is csupán azt mutatja. Korántsem szabadít fel önkényeskedésre. Ellenkezőleg, köt és kötelez. A művésznek minden szabad, ami nem ellenkezik a nyelv szellemével. De több nem. Mint művészetének közegéhez alkalmazkodnia kell hozzá. A hegedűn hegedülnie kell s a cimbalmon nem hegedülhet. Szomory néha súrolja ezt a határt, a stílusmodorosság határát. S ha nem is megy ennyire, stílusa, nyelve megereszkedett húrok zenéje, ernyedttelenség kifejeződése. Éppen ezért könnyű reá az áthangolódás. Mi sincs könnyebb, mint meglazítani a lélek húrjait. Ezért küzd ellene a nemzeti irodalmi kritika. De lehetnek hangulatok, a lélek alkonyának hangulatai, amelyeket ez a stílus fejez ki. Ha az impresszionizmus általában a ködös, homályos hangulatok művészete, fokozottan áll ez Szomory-éra.

„...micsoda mély férfiaság rengett itt, micsoda keserű dallamosság a szavából! Oly erősnek tünt az egész ember és mégis, ki tudja, mi titka élt itt, mint a seb, a lelke mélyén, finom redőkbe rejtve! Mert amint beszélt, elmosolyodva, s átszűrte iróniákon nagy életét a szenvedésben, hirtelen úgy látszott összetörtnek egy-egy pillanatra, így daliásan összetörtnek, mint egy úszóbajnok, aki jön, még délcegen a szerencsétlen, miután átúszott egy tengert!”

Ha talán nem is előde, de legközelebbi rokona Szomoryénak Ignotus nyelvritmikája. Természetesen az előző nemzedék stíljének (a realizmus- és újromanticizmusnak) inkább értelmi, mint hangulati színezetével.

„Most pedig, íme, itt volt, tőlem két-három ugrásra, és, mintha csak megrendeltem volna, ágálása közben, ahogy a fűvet szétverte maga előtt, elejtette a napernyőjét.”
(A tisztás.)

Ignotusé az az átmeneti stílus, amely a Hét-től a Nyugat impresszionizmusához vezet. Bár az impresszionizmus, mint szemelvényeink is mutatják, korántsem szorítkozik a Nyugatra, nem azonosítható annak irányával. A művészi fejlődés egy szükségképi s így egyidőre szinte kötelező fokozata.

Tagadhatatlanul elfinomodott, nőies stílus.

Az érzékenységgel párosuló passzivitás, a fokozott érzék a színek és formák, a külső iránt, a női lélek tulajdonságai. Nem véletlen, hogy épp ebben a stílusban bontakozik két nőíró, Kaffka Margit és Tormay Cecil, akiknek prózája teljes művészi értékű. Már regény címeik is: Viaszfigurák, Emberek a kövek között (Tormay), Színek és évek (Kaffka) jellegzetesen impresszionisták. Kaffka az utóbbiban az idővel foglalkozik, azzal, ami a pillanat művészetét örök csodálkozásra ébreszti: „Évek, évszakok, egymásba göngyölődő napok számlálatlan serege! Milyen keveset jelent így a távolság szitaszövetén át az idő szorgos mértéke, a kalendáriumi változások és hányszor reggeledett és alkonyodott a nap felettünk, hányszor váltott a természet és tért vissza holdújulás, vízár, hó, eső, s az évszak virágai és gyümölcsei!” A mi emberéltünk más osztódással igazodik és a sorsunk, - mint valami mappán, - kényére kirajzolja a gránicokat. Néha olyan egyszövésűnek tetszik a nagy halom esztendő, csak egy-egy színfolt világít belőle messze:

„Ennek a nyárnak az emléke olyan elevenen megmaradt bennem mindig, és különös módon kapcsolódik az érett málna szagával, mely igen sok volt akkor a kertünkben és felérezett a verandára, ahol szép, késő délutánok bronzos napfényében üldögéltem... Jenő lenn a nagy virágágy rózsatöi között hajlong egy hosszú zöld kertiköpenyben, testesedő alakjával, a cselédek öntözőkannákat cipelnek végig az utakon, nyikorog a kútkerék távolabb, Pistike fehér ruhában futkos, labdázik a fehérruhás németlánnyal; lejjebb száll a nap és a kannák szűrőcsövéből aranyos, szivárványosan száll a vízpermeteg ferdén, a ferde fényben a százszínű virágszőnyeg felett. És az érett málna édes, nagy illata felszáll.”

T o r m a y C e c i l e egy egész korszak, a biedermeier, hangulatának visszaadására használja fel az impresszionizmust a Régi házban. (L. a korrajz fejezetben is.)

„A ház üresen állt és a csend a falak közé fészkelte magát. A folyosó sokáig emlékezett rá, ha lépések mentek végig rajta. Az oszlopos óra ketyegése bejárta valamennyi szobát, semmi nesz sem állta el az útját.

Így találta Anna a házat, mikor férjével hazajött abból a megszakított útból, melyre úgy emlékezett, mint egy félben maradt álomra.

Gondolkozás nélküli napok. Halk szavak. Az atyja halálhíre verte föl onnan és az álmot nem lehetett tovább álmodni. Soha többé nem folytatódhatott. Más jött.

Eljött az élet és elmúlt az első év.

A régi házban lassan megint derüssé lett a csend. A szobák olykor már félénken nevetni kezdtek. Hirtelen, szinte szégyenkezve hagyták abba, mintha azok jutottak volna az eszükbe, akik kimentek a kapun és nem jöttek többé vissza.

Megint elmúlt egy év.

A régi ház sárga falai melegek voltak a naptól. Az udvarkertben bokrétás rózsafákat, nyíló koszorúkat emeltek a virágágyak maguk fölé. A szobák most már szabadon nevettek, csengő, gyereknevetéssel. És a ház mosolygott a bensejében, mint egy jó öreg, aki megfiatalodik.”

A Régi ház-ban kitűnően megfigyelhető az impresszionista stíl áthajlása a szimbolikusba és az expresszionistába. Az impresszionizmus kétarcú, nemcsak kifelé figyel, hanem befelé is és így a külső benyomások rajzából igen könnyen lesz benne a belső hangulatok szimbolikus kifejezése; és a hangulatszimbolizmus megszemélyesítésre, perszonalifikációra vezet: a folyosó emlékezik, ha lépések mennek végig rajta, hangulatteljes kifejezése annak, hogy visszhangzanak a lépések az üres folyosókon, az óra ketyegése messzire hallatszik a nagy csendben, az impresszionista szimbolizmus nyelvén a ketyegés bejárja valamennyi szobát és semmi nesz nem állja el az útját. Nem az emberek nevetnek a szobában, hanem a szobák kezdenek nevetni, előbb félénken, de azután eszükbe jut, akik kimentek a kapun és

erre hirtelen elhallgatnak. A Régi ház kapujánál áll két kőember, azok benéznek a kocsiba, hogyha valakit kivisznek a kapun.

Az impresszionizmus megkísérli rég letűnt korok nyelvének és hangulatának érzéki elevenességű festését. Ilyen tekintetben úttörő L a c z k ó G é z á n a k még a realizmussal erős kapcsolatot tartó archaizáló nyelvű Zrinyi regénye, a Német maszlag, török áfium.

„- Miklós öcsém, de megnövekedtél, miulta nem láttalak. Rád irattam, ugy-é, hogy ne berzenkedjél az török ellen, szegény fiam? Haragszol-é te is? - kérdezte keserű gyöngédséggel a nádor.

- Azért jöttél talám, hogy számot vessünk egymással?

- Uram apám, ha tött is ellenem nagyságod, nemesb principiumi vezérlék.

- Nemes? Hm! Igazán mondod, fiú? Principium? Hm! Temessük el őket! Már én csak temetek. Elhantoltam édes feleségemet, öregbik fiamat, menyemet.

Zrinyi felkavart szívvel nézte Magyarország palatinusának csöndes gyötrődését.

- Miért jöttél? - kérdezte komoran Esterházy, akiben Miklós látása feltépte a mult sebeit...

Zrinyi tudta, hogy ez az ember nem fogja kinevetni az ő magános tépelődéseit, elébe adhatja őket bátran. Aggódó ideges bizalommal nézett a rá révedező szemekbe.

- Légrádi kapitány jün palatinushoz, Zrini Esterházyhoz, szerető fia apja urához tanácsért, erősségért, mert, miként fölyhő szél előtt forog futásában, értelmem állhatatlan. Hogy az török ellen hadakozásom szűnését parancsolák, elmém impériumbeli hadra fordult vala. Királnak fölkénáltam vala horvát zászlaimat, kértem ötszáz nimötöt hozzá...”

Egyik legnagyobb eredmény, amellyel az impresszionizmus irodalmunkat gazdagította, hogy hangulatfestő eszközeivel frissebben tolmácsolhatók a táji színek. Így hozza Krúdy, Komáromi a Felvidék, Ady Bihar sötét táji színeit, később Kodolányi az Ormánságét, de az impresszionizmus igazi talaja a szegedi táj, a maga fény- és színhatásaival, egével, szelíd folyójával, láthatár szélére rajzolódó nyárfásaival s a tanyavilág magyarjának nazarénus szelíd lelkületével, amelyet a magány csendje tesz fogékonyá. Ennek az impresszionizmusnak főképviselei: Nyilassy a festészetben, Juhász Gyula a lírában és Tömörkény az elbeszélésben. T ö m ö r k é n y I s t v á n nemcsak stílusban, de tartalomban is hű képét adja az impresszionista magyar kedélynek, egész művészete nem más, mint egyetlen hangulati benyomás, a szegedi ember lélekvilágának festése, friss benyomások, hangfelvételszerű párbeszédformájában.

„Valami különösen alkalmas íze van ennek a mostani bornak: nem hiába, hogy kevés termett, de ami van, az jó. Ízét, zamatját élvezik, mindenik a maga módja szerint. A szúkszavú Jóska bácsi csak néha mondja, hogy no! s poharával meglöki a társa poharát. Komoly ember ez a Jóska bácsi. Azok közül való, akikről azt mondják, hogy ha nevetni akarnak, fölmennek a padlásra, hogy nevetésüket ne lássa senki. Mi más azonban a János bácsi! Mily csodálatosan másformára teremtette az Isten. Ez a János bácsi örökké locsog-fecseg, elmondja az öregapja halálát is, pedig senki sem kérdezi s vidámkodik, furfangos dolgokat mond a kocsmárosnénak és akkorákat nevet rajta, hogy a kutya is odabámul.

Így például most, öntvén a poharakba, azt mondja:

- Ezt hallgassa kend, Jóska bácsi.

- Hát hiszen, - mondja Jóska bácsi és nekikönyököl. Ez kell a foglalkozáshoz.

János bácsi fölemeli a balkezét. A mutatóujját kinyújtja. A jobbkarjával az asztalra dől. Kezdi mondani a nótát:

- Cifra csárda, két ol-dala...

- Jóska bácsi - szól most -, hallja kend, ezt ne úgy értelmözzé kend, hogy másképp. Hanem csak úgy, ahogy van. Azt nem úgy köll értelmözni, hogy a csárda cifra volna, mint a kávéházak odabent a városban, ahol az urak a dominócsontokat hajigálják az asztalra. A cifra csárda nem az, hogy a csárda cifra volna. Hanem, tudja kend...

- Hát persze, hogy tudom, - szól Jóska bácsi.

János bácsi legyint a levegőbe:

- Dehogya tudja kend. Majd úgy lösz ez igaz, ahogy én mondom. Hát tudja kend, az a cifra csárda, amelyikben a mönyecske cifra. Tudja kend: cifra. No. Aféle szögényemberszánó..."

K r ú d y G y u l a , a Nyírség és a történelmibb levegőjű Felvidék hangulatfestője. Nála a táji színekhez a biedermeier hangulati elemei járulnak: postakocsin utazás tájakon keresztül, amelyek álom-szerűen vonulnak el előttünk, utcák, házak, szobák, amelyekben multtá, hangulattá lett az élet.

„Télen sötétben fölkelni, amikor még a kályhából virrasztva és meghittén nézegetnek ki a tűzszemek s a szoba levegője álomporral van teli, a hajnali álmok csalódottan menekülnek el a szoba sarkaiba a gyertya lángja elől... A hajnalban való fölkelés olyan különös megmagyarázhatatlan érzést ébresztett bennem, mint-ha hosszú útra indulnék, messze, messzire, célját s végét nem látva az útnak, csak megyek, mintha többé sohasem szándékoznám visszatérni álmos ágyamhoz.

Talán azért jutott eszembe a hajnali utazás, mert gyermekkoromban egyszer valóban utaztam hajnalban. Miskolcra egy bágyadtzagú fogadóból, félálomban az omnibusz piros bársonyülésén. Tél volt, a házak kék és fehér bundák alatt aludtak, a vasúti állomás piros és zöld lámpásai fáradhatatlanul égtek, valamerről a reszkető sötétségből kell megérkezni annak a vonatnak, amely engem elvisz. Atyám komolyan, hódprémes sapkában és bundában ült mellettem az omnibuszban. A kerekek csattogtak a miskolci kövezeten, egy kávéházból, mint varjúcsapat, akkor mendegélt hazafelé a cigánybanda, cigarettájuk tüze fénylett, hangjuk mormogott. A kocsisarkában aranyos sapkában üldögélt a vörösbajuszú portás, aki hajnalban fokhagymás füstölt húst evett, - mert ilyen szaga volt s a házak bezárt fehér ablakai, amelyek mögött emberek aludtak, elmaradoztak.”

Sokban rokon Krúdy stílusával K o m á r o m i J á n o s é : egy-egy dallam, - fenyves zúgása, - vagy egy groteszk impresszionista alak fogja jóformán össze közvetlen, rendesen első személyben elbeszélte meséit. Így az „ősdiák” alakja a hasonló című regényt, amelyben tulajdonképpen nincs is semmi szerepe, az egyetemi évek szimbólumaként refraineszerűen bukkan fel újból és újból a regény tulajdonképeni főhősének, a költőnek az életében, s így adja meg a regénynek az alaphangulatát.

Az író akkor találkozik vele először, amikor Sárospatakról a kollégiumból Pestre indul:

„...Most zörgött, zörgött vele a vonat s vitte az ismeretlennek. Jobbról észrevétlenül maradoztak el a Hegyalja képszerű csúcsai, balról a Bodrogköz szendergett a nyárvégi éjszakában, egyszer mintha a Bodrog vize is megcsillant volna holt színben. Fönt, fönt másvilági fényben lobogtak a csillagok.

És senki, senki nem szállt föl ezen az éjszakán a harmadosztályú kocsiba. Mindössze valahol Mezőzombor táján kapaszkodott fel egy férfi utas, aki az első pillanatban szemet szűrt különös öltözékével s nem hétköznapi ábrázatával.

Tudniillik ferencjózsef-kabátban nyitott be, keskeny csíkos nadrágban, bronzes cipőkben, melyek bagaria bőrből varródtak szemlátomást s a fején olyan karimájú kalap szélesedett, hogy félig maga alá borította az egész embert. Kihívó sasorrával, csontos képével és sáfrány színű bajuszával ahogy körülnézett révetegen a kocsiban, valami megkapó mélabút terjesztett maga körül ez a félig-peregrinus alak. Kis cókómók fityegett a vállán, egy görbe bot végében.

A cókómókot feltette a padkára, mellé helyezte a görbe botot s helyet foglalt a sarokban. Éppen szemben Mudrony Sándorral.

Mudrony Sándor szemügyre vette a szertelen külsejű, fehér szempillás alakot s dehogy is gondolt volna reá, hogy ezzel az emberrel sokat fog még találkozni az életben, egyetlenegyszer szólalt meg csak, amikor rég túl voltak már Miskolcon. De akkor is annyit kért mindössze:

- Hová-merre szándékszik nagyságod ily magánosszerrel?

- A pesti egyetemre megyek föl jogásznak - szólt szerényen Mudrony Sándor.

Az ismeretlen alak, aki valami irnok lehetett, nagy megértéssel bólintott:

- Nemes dolog az önképzés.

S hallgatott azon túl.”

Pestre érkezve, a Múzeum-kertben újra látja:

„Már indulni akart, de hirtelen visszatorpant. Mert úgy rémlett föl neki, mintha ismerős közeledett volna feléje a kertnek ama sarokrésze irányából, mely a Kálvin-térnek esett.

S nem csalódott.

Csakugyan ismerős tartott a szobor irányának, volt pedig ez az ismerős senki más, mint az a peregrinus külsejű hóka egyéniség, aki az éjjel szemben ült vele a harmadosztályú vasúti kocsiban. Némi kis bánat tükröződött a járásában s kalapjának gomba karimája minden lépésre lengett. Ő volt! Ő volt!”

Az egyetemi kör helyiségében látja újra:

„Mielőtt azonban belépett volna az elnök, a háziasszonyéval szomszédos szobából ugyanaz a ferencjózsef-kabátos alak fordult ki csaknem nesztelenül, aki a vonaton ült szemben Mudrony Sándorral és akit jó félórával előbb a Múzeum kertén át látott elhaladni. Ezúttal kalap nélkül lépett az odu-szobácskából s itt-ott gyérülő haja, fel volt túrva.

Mudrony Sándor felállt s meghajtotta magát. Az ős diák (mert ő volt!) öreguras előzékenységgel bólintott vissza:

- Alázatos szolgálja vagyok nagyságtoknak.

Komáromi Jánosnak megvan az a ritka képessége, hogy sorok között érezteti a hangulatot. Ugyanez fokozott mértékben sajátja K a r á c s o n y i B e n ő stíljének:

„A város bóbiskolva emésztett a langyos őszi napsütésben. A dóm tornyában a kontrabasszus harang történelmi méltósággal hármat kongatott. A puha döbbenetek lobogva úsztak át a tetők felett, ki a szabad rétekre, ahol a szeptembervégi délután bágyadt derűjében bogáncsok között elkésett lepkék csintalankodtak. A Mészáros sor felől egy elzavart komondor lassú ügetéssel kanyarodott ki a Fő-térre, beszagult az egyik gesztenyefa törzsébe, aztán a Fűszer-udvar című szatócsbolt grizes zsákjába és lomha unalommal talpalt el a patak irányába. A városi park drótkerítése mellett néhány élemedett kofa fényesre sikált eperalmáit rakta halomba az alacsony asztalokon és lassú kéjjel szopta sötét cseréppipáját. A harangkongatásra a rendőr is elővette sárga zsebóráját, a rend kedvéért rázott egyet rajta, a füléhez emelte, aztán békésen köpködve sétált végig a kofák asztalsora előtt, megnézegette az almákat, elpotyogtatott egy-egy lassú szót, füle mögül leszedte félbemaradt cigarettáját és nagyot ásítva pillantott fel a zárdatemplom apró tornyára, amelynek ablakából néhány ifjú suhanc a tér füves kövezetén szemzgető galambokat parittyázta. A takarékpénztár vasredőnyeit felgörgették, nyikorogva tárul ki még néhány boltajtó.”

S z é p E r n ő egyforma biztonsággal érzékelteti hangulatfoszlányokban a mulatóhely s a természet színe, képe, fénye változását. Az impresszionizmus a maga passzivitásával szinte felold a létezésből (lásd Pierre Loti stíljét), a legkisebb részletek kötik le a figyelmünket és terelik el a sorsproblémákról. Lényegében épp olyan világfájdalmas stílus ez, vagy talán még érzelmesebb, minden látszólagos hűvös-ségével, mint amilyen a romantika volt.

„Áldogál ott közel a pesti parthoz egy pár juharfa, azoknak a lombja fehér lesz, mikor megsárgul. Mikor még fénye van a napnak, négy órakor, úgy lánognak a juharfák, minden levele tiszta fény, nincs teste, csak tiszta láng az, tiszta lélek. És meg nem mozdul a levegő és némely percben a juharfákról, meg a nyírfáról, a kőrisről, a szilről, meg mind a fáról, amelyet ott közel látni, egyszerre kezd a levél esni, úgy mint mikor a gyerekek eső után megrázzák a fákat és esnek az eső-cseppek.

Akad olyan perc is, hogy ameddig csak ellátok, köröskörül így rognak a levelek, hang nélkül és légáram nélkül a nyugodt lombokból. Valami összebeszélés ez a fák közt, meg a napfény közt, amely mind az ezer meg ezer levelet megfűrészi szálltában; balett ez, amit ég és föld az egymás tiszteletére adnak. Talán az egész világteremtésnek ez volt az egyetlen célja, ez az üdvezült őszi óra.

Nem marad belőlem, csak szem és lélegzet. Mintha lélekké váltam volna, elmulasztok moccanni öt percig, tíz percig. Beleveszek abba a csendbe, ami körülvesz, abba a levegőbe, amit szűrök. Van tavaszi csend is, téli csend is, éjszakai csend is van. Ez az őszi délutáni napsütött csend, mikor esik a levél, ez a csend az álom csendje, a boldogság csendje...

Ebben a fényes őszi csendben a levélesés közt, ebben a csendben tanultam boldogság nélkül boldognak lenni.”

Szép Ernő, Kosztolányi és Szomory mellett időrendben is úttörője az iránynak; szemelvényünk későbbi érett, kiegyensúlyozott alakjában mutatta be művészetét.

Z i l a h y L a j o s stílje is későbbi fejlődési szakaszhoz tartozik, az impresszionizmus iskoláján áthaladt rajz, amelyet a színes rézkarchoz lehetne legjobban hasonlítani.

Péter, úgy kardosan, belépett az apa szobájába, aki a pápaszeme fölött csodálkozva nézett rá. Péter kezében tartotta a sapkáját. Sötét, napégette arca fölött fehéren világított a feje, mert nullásgéppel volt megnyiratkozva. Ez a nyiratkozás teljesen elváltoztatta a feje formáját. Nagy örvendéssel üdvözölték egymást. Péter egy szuszra mondta el, hogy nem szabadságra jött, csak egy rövid félórája van és hogy Kelenföldön áll a vonat. Közben egy kicsit még mindig lihegett a lépcsőn való felszaladástól.

Az apa arca elkomolyodott. Óvatosan levette a szemüvegét az orráról és nagyon nyugodtan beletette a tokba. Közben egy kicsit megköszörülte a torkát s ebben a kis kurta hangban össze volt zsúfolva minden, amit ebben a pillanatban gondolt. De nem szólt semmit, nem is nézett Péterre, csak felállt és a dohányosztát minden indok nélkül az asztal egyik végéről a másikra tette.

Péter mindebből azt állapította meg, hogy ez a váratlan bejelentés sokkal megrendítőbb hatással volt Apára, semmint gondolta volna.

Az impresszionizmus észrevétlenül áthajlik az expresszionizmusba. Ez figyelhető meg K a r i n t h y F r i g y e s híres stíluskarrikatúráiban és novelláit is ez jellemzi. Cirkusz novellájában a modern író sorsát rajzolja hangulatszimbolikusan. Gyermekkorában egyszer aközött kellett választania, hegedűt kapjon-e, vagy cirkuszba vigyék. Mind a kettőt szerette volna. S álmában hegedűvel a kezében belopódzik a cirkuszba s ott fel akar lépni, el akarja játszani a szívében élő titkos kis melódiát. Kérésére feleletként az igazgató megmutatja a cirkusz nagyüzemét, ahol hatalmas „rotációsgépekhez hasonló” géphangszerek szolgáltatják a zenét s felajánlja neki, hogy kiképzzi akrobatának. Fáradságos munka után jut el ahhoz, hogy felléphessen. Végre mégis megjelenik a közönség előtt.

„Aztán sokára végre - végre ott álltam a színpadon, - de már ekkor az arcom keskeny és ráncos volt és be volt festve, mint azoké, akiket először láttam. Most már úgy volt, hogy sok-sok év óta vagyok itt és a cirkusz minden zegét-zugát ismertem. Rózsaszínű trikó volt rajtam és fáradtan ödöngtem a félhomályos oldalfüggönyök között, ahol izzadó szolgálak futkostak, hordták a szőnyeget, nehéz, állandó zúgás zizegett és én fáradt voltam tudni, hogy mi az. Egyszerre éles, beteg világosság támadt, - szemeim előtt szétcsapódtak a bársonyfüggönyök. Zsúfolt emberfejek szorongtak a függönyön túl, - rövid taps zendült fel, aztán várakozó, suttogó csönd.

Ott álltam egyedül a tágas és fehér fényben úszó színpad szőnyegén. Most nesztelen léptekkel középre futottam, a reflektor kúpja követett mindenütt. Kígyómozdulattal hajlongtam kétoldalt a páholyok felé. Aztán megkaptam a létrát és sebesen, nesztelenül - oly könnyen, hogy nem éreztem a testemet, felkúsztam a négy emelet magasságba. Ott egyetlen vékony pálcán óvatosan felemelkedtem s egyensúlyozva inogtam néhány pillanatig, ekkor vaslábú asztalkát nyújtottak felém egy pózna végére állítva. Elkaptam az asztalt és két lábbal könnyedén megtámasztottam a létra felső fokán. Aztán rákúsztam az asztalra és felállottam rá, folyton egyensúlyozva közben. Most három szék következett egymás tetején, - elégedett zúgást hallottam és felkúsztam az építményre. Az utolsó szék lábbal égnek állott; az egyik lábára, mely inogva csendben körbeforgott, visszafojtott lélegzettel helyeztem el egy óriási kocka alsó sarkát. Az egész épület oly könnyen remegett alattam, hogy éreztem, a pulzusom lüktetése lüktetve végigfutott a létra legalsó fokáig. Végre a pózna következett: percekig tartott, míg egyenesen rá tudtam illeszteni a kocka felső sarkára. Aztán lassan kúsztam fel a póznán, - a tetején voltam, megálltam és pihentem. A veríték forrón, lassan folyt le arcomon. Minden izmom megfeszült, mint az íjj és remegett. Vártam, míg az épület ingása eléri a

holtpontot, - ekkor halálos csöndben kiegyenesedtem, kibontottam trikómat és kihúztam a hegedűt..., remegő kézzel illesztettem rá a vonót... Most egyik lábammal tapogatózva lassan, elengedtem a póznát, előredöltem... egyensúlyoztam néhány percig... s felhasználva a rémület csöndjét, amely odalent kitátatta a szájakat s marokra fogta a szíveket... lassan és remegve játszani kezdtem a melódiát, amit régen, régen, régen hallottam egyszer zengeni és zokogni a szívemben.”

Karinthy Frigyesnek ez az impresszionista álomszimbolikája a nagy közönségsikert aratott humorista és újságíró mély vallomása a szívében rejtetten élő költőről.

B a b i t s M i h á l y regényeiben éppúgy, mint a lírában a benyomásokat egyre inkább jelképpé fogja össze. A Halálfiat saját belső fejlődésének regénye. A regény Imrus-a az álromantikus ernyesztő pesti irodalmi légkörben belebonyolódik egy („Viharágyú” című) lap alapításába, sikkasztásba keveredik. Riadtan menekül haza, vidékre, néjéhez; a közölt hangulatszimbolikus részlet egyben a regény megoldása és egy korszak, az impresszionista esztéta irodalom korának a felszámolása:

„Így folytak a napok... Egyszer jég is esett. Nelli még az ablakig sem ért, hogy becsukja s már fehér golyók kopogtak, ugráltak, pattogva a csurgó deszkákon, mogyorónyi szemek, sűrű tam-tam, végtelen dobolás a tetőkön, téglán, tócsán és a szőlőhegyek elnyúló gömbölyű háta fölött. Messze, messze, falukon, tanyákon, présházakon ugyanaz a kemény, viharos dobolás! A gömbölyű hegyek mint ázott-szőrű, komisz macskák, nyujtóztak kéjes kárörömmel. A fák ijedten rángatództak a rettenetes hideg verések alatt, a szőlőtők jajgattak, dideregtek.

Óriás csattanás, csörömpölés hallott.

- Jesszusom, a szél becsapta a spejzablakot! - Jolán rohant, mintha a fejét vesztette volna. Mindenki tanácstalanul futott ide-oda, mi lesz a terméssel? Cenci azonban gyertyákat gyújtott, régi szokás szerint. Nelli már ott térdelt a gyertyák előtt, Emma mellett, kezében a Cenci öregszemű, fababos olvasója, amit még Berta bácsi hozott Rómából. Berta bácsi meghalt, még a télen. De megrögzött hagyomány volt jégverésnél az ő olvasóján imádkozni.

Imrus merőn nézte a középkori képet, s a Rosenbergek péntek esti gyertyáira gondolt. Imrus valamikor csúfolódni szokott a különös „jégelhárító akción”, amely „annyit se használ, mint a viharágyú”. De a viharágyúk némán rozsdásodnak, és a gyertyák égnek...”

A impresszionizmus a külső és a belső világ új területeit hódította meg a művészi kifejezés számára. **P r o h á s z k a O t t o k á r** maga is az impresszionizmus fegyvereivel küzdött az impresszionista esztéta életforma enyészítő hatása ellen. Prohászka számára állandó probléma volt az impresszionista stíl, az impresszionista kultúra. Kevés olyan tanulságos fejezete lehet a magyar irodalmi ízlés történetének, mint annak a módnak, annak a küzdelemnek nyomon követése, amellyel Prohászka e problémákat tisztázta. Ragyogó impresszionista színeket idézhetünk beszédeiből. Ezek a beszédek szerkezeti felépítésükben is impresszionista stílusúak. Nem vonalas szerkezetűek, mint Pázmányé, hanem világító képek sorozatából állnak. Tűzszikráik zápora minden pillanatban egyforma intenzitású, Prohászka a hangulatszimbolika egyik legnagyobb mestere. Friss színességű képből indul ki, erős hangulati hatást érve el s mint szónok, külsőségekben, mozdulatban, hangban a ritmus és a zeneiség eszközeivel egészíti ki és fokozza ezt. A hangulatszimbolikája művészi kifejezési eszközökben áthajlik az expresszió személyi stíljébe. Tartalmilag az érzéki képből kiindulva egyre tisztábban fejt ki annak spirituális, szimbolikus jelentését:

„Este volt, a nap már lealkonyodott, de palástjának izzó fodrai még belevilágítottak a lilásan homályosodó tájba és karminvörös és bíborvörös színekkel borították el a látóhatárt. Ami tükrözni tudott, az mind fénylett, pirosan, bíborosan: a jég tükre jobbra, balra a töltéstől, a símára mángolt vasúti sínek, s az ember szeme, meg a lelke, meg, amik még nem voltak befagyva, a sárréti tócsák, azok is fénylettek, kérkedtek bíborszíneikkel s legalább is nagy karmin tintatartóknak, vagy bíborfestékes dögönyöknek látszottak, s a tócsák partján sötétlő nyárfák ott hajlongtak a dögönyök fölött s égre terjesztett karjaikkal, torzonborz fejükkel, fésületlen művészeknek tetszetek, akik ezt a nyugati eget pirosra festik, még pedig sietve festik, mert este van, sietni kell. Ki is fogyott e sietős munkában nagyhamar, szín, festék, fény, a karminfestékes dögönyök is kiürültek s elsötétültek, a bíborfények lassankint kialudtak, az elhaló pírnak hamuja mint fájdalom s melankólia szóródott lelkemre, s úgy találtam, hogy karminszínek s moll-akkordok vérrokonok.”

Impresszionista kép, azonban jelentkezik vele szemben az egyéniség ellenállása:

„Igen, a karminszín s a bíborfény ott a nyugati égen nem az erő s öröm s nem az élet palástja, hanem szemfödő, melyet a nap szó ki magának, mikor temetkezik... Nem csoda hát, hogy ez a karmin pirosság melankóliát lopott a lelkembe s végtelenbe elnyúló vággyá hamvadt el bennem, vággyá a nap után, vággyá az erő, az élet s szépség forrása után. A nap húzta lelkemet, húzta maga után; vágyaim kifeszültek s az esthomályba elnyúló sínpárrá vékonyultak s azon siklott el lelkem utána, a nap után, nem hogy elérjem, de legalább, hogy látóhatáromat mindig az a búcsúzó édes pír szegélyezze. Szerettem volna lépést tartani az alkonnyal, szerettem volna végigmenni országokon, tengereken, úgy, hogy legalább elvonuló királyom palástja szegélyén pihentetem volna a szemem.

De azután megijedtem magamtól s beteges, szenvedélyes vágyamtól. Észrevettem, hogy ez a gondolat nem napsugár, - hogy ez a vágy nem erő s öröm, hanem képtelenség, kín és örület. Mert hát minek futni, s hová futni, ha el nem érhetem?! Minek futni s rohanni örökös búcsúzásban?! Nem bírnám ki, ha az alkonyattal lépést tartva, örökösen nyugalomra készülő, nyugalomra törő s bágyadt s fáradt világ fölött járnék; ha fáradt emberek közt, fáradt levegőben, fáradt városok s faluk utcáin, zárt műhelyek előtt s munkazárást füttyülő gépek gőzében vándorolnék.”

Majd e még mindig földinek látszó hangulatból egész könnyedén emelkedik spirituális magasságok felé:

„Nekem nem a leáldozó, hanem a fölkelő nap kell; erő kell, mely felém jön, s nem mely szalad tőlem; nekem hullám kell, mely fölkap, emel s visz. Világosság kell, mely kigyúl s mely nem álmosít, hanem ébreszt. Nekem nem kellene gondolatok, melyeknek napja letűnt, hanem amelyek fakadó, pattogó, szökő erőkké válnak bennem. Nekem nem az est kell, hanem a reggel kell, mely az élet ösztönösségével lüktessen bennem s tette, cselekvésre serkentsen... A bágyadtságot s kimerültséget, a lemondást s melankóliát pedig esti pírnak s lélekalkonyodásnak nézem s kerülöm. Sok modern ember lelke van az alkonypírral átítatva, s úgy fest nekem, mint egy szoba, melynek falai piros, járványt jelző cédulákkal vannak tele-ragasztva.”

Átcsap egész elvont bölcselkedésbe, de megmarad mégis a lelki valóság világában és ez az impresszionizmus legértékesebb vívmánya, hogy amint a világ benyomásait hangulatszimbólumokká mélyíti, akként képes a lelki hangulatot elvont szavak helyett művészi eszközökkel tolmácsolni:

„Ha a nap után mennék s fényt, világosságot szomjazva futnék és szaladnék, végre is kiszaladnék a világból, az én világomból, mely miatt ugyanaz a nap fenn jár az égen, s azért jár fenn, hogy én lenn maradjak... Hogy a világ micsoda s mi a sorsa s hogy az emberiségnek is mi az ideális fejlődési polca, azt nem tudom; de azt tudom, hogy nekem ideáljaim vannak s azok miattam vannak s azoknak a sugárzásában fürdöm s azok energiájából szövöm ki lelkem világát. Tudom, hogy lelkemben is le-letűnnek az eszmények csillagai s akkor sötét van; de azért nem marcangolom szét magamat s nem tépem ronggyá világomat, hanem várok, bízom s tudom, hogy megint kigyúladnak.”

Az impresszionizmus visszahatást jelent a XIX. század elbizakodott, pozitivista, racionalista tudós világgépével szemben. Az impresszionizmus az érzéssel tájékozódik a bennünket körülvevő homályban. Denevérszárnyakkal, amint Prohászka mondja: „én... denevérszárnyakon járatom a lelket”. Nem szabad lefokozni a denevérszárnyat s az éjt és a napot fölcserélni nem lehet. A denevérszárny csupa ideg és érzés, szem is és szárny is, - mondja - a levegőt tapogatva megérzi annak minden fodrát és hullámát, biztosabban igazít is, mint ahogyan azt a legélesebb szem tehetné „s eligazít oly szárny-csapással, mely lágy és nesztelen, akárcsak az éj”. Ha mechanikánkon, technikánkon kívülre tekintünk, éjben, sötétben, homályban állunk, szemünk a metafizikai lét szemléletére képtelen. „De ez az éj s ez a homály nem baj; nem baj, mint ahogy az éj s a sötétség nem baj a denevérek, sőt ellenkezőleg baj volna neki a napvilág.” Ez a homály nem jelent bajt, mert érző szervünk van hozzá, lelkünk ehhez a homályhoz, mint milióhoz van alkalmazva, az éjhez van hozzászerveve, az a hivatása, célja, hogy itt a lét s a világosság e fokán fejtse ki a neki megfelelő életet. Vele megérezzük és megértjük valahogy az előttünk homályos végtelennek nagyságát, „megértjük, mert végigsuhogunk magaslatai mellett, s ez a nagyság sugalmaz hódolatot, imádást, ébreszt szeretetet s vágyat; elmerengünk ezen a homályba és csendbe merült fölségen, elmerengünk szépségén, mi fényszegény valóságok”, kik ha szegények vagyunk is erőben és életben, de a lét folytatásait, végtelen perspektíváit biztosra vesszük, állandóan „küszöbükön állunk”.

Az impresszionista kultúra által sugallt problémákat művészetbölcseleti szempontból V i z e k , s z e m e k é s l e l k e k (1913) tanulmányában tisztázza talán még világosabban. A teremtés során megjelent első tükör a víz tükre volt, de ezek a tükrök bármennyire s bármily finoman tükrözzenek is, nem látnak, vak szemek, „tükröznek ugyan eget s kéklő hegyet, bokrot és fát, de az a tükrözés voltaképen semmi egyéb, mint mozgás, rezgés, ütődés, ütközés; még nem látás”. A világnak méltóbb tükörré volt szüksége, ez az új tükröző felület, amely eget és földet összefoglal, mindent aprít és semmit sem tör össze, össze tud nyomni, anélkül, hogy egy vonást is eltolna, amelyen több fér el, mint az óceán tükrén, a psziché tükre, melyet szemnek hívunk. „S a psziché bevonult a világba s szeme volt. Új ragyogó tükröző felület, mely egy felsőbb világban keletkezett s ott ragyogott az ősi vizek fölött húzó vadlúdnak, a lápokban evező vadkacsának, a rikácsoló nádi verébnek s a sütkérező katicabogárnak szemében.” Ez már nemcsak visszaveri a sugarakat, hanem a maga erejéből felel is rájuk, az ütésekre fényekkel s a rezgésekre színekkel válaszol, más alakban változnak ezek általa, itt tehát a tükrözés már cselekvés és alakítás is. A psziché tükröző tengereiből, a szemekből emelkedik ki az új, a színes, fényes, ragyogó világ, e mélységekből való a világ szépsége, e lélek nélkül ugyanis a világ csupa rezgés, mozgás, iramlás, sugárzás volna, de nem lennének meg benne az alakító, központosító, formáló s szépséget teremtő elvek. „Ezek nélkül pedig nincs szín, sem hang; nincs ének, sem illat, sem szépség. A világ a lelken lesz szép igazában.”

De még e pszichének is van egy nagy baja, hogy felborzaszthatja a vad eszmék szélvészre, felkorbácsolhatja az ösztön, tükre fölött ólmos fekete felhők függhetnek s az ember nem világosságot, hanem sötétséget néz ki a maga számára a világból. A léleknek van tükre, amely magasabban, legmagasabban fekszik, ez a legátlátszóbb, a legnyugalmasabb s ezen már nem az éterrezgések változnak el színekké s nem is a valóság belső mélységeit tükrözi, hanem benne a lélek öntudata tükrözik. „Ez az a tükör,

melyben az ember meglátja a maga tulajdonképeni képét.” Ha tiszta a lelkiismeret, akkor képe szép, eszményi - ha azonban a lelkiismerete rossz, akkor a kép torzkép és útalatos. Lent harc és ütközet van és lesz mindig, „csak egy tükör ragyogtathatja fel magán a világ, a lét, az élet szépségét s harmóniáját: ez a tiszta lelkiismeret s a nemes öntudat tükre”. Kellett a világba víztükör, kellett a teremtésbe tükröző psziché, hogy először színbe, fénybe, azután értelmi világosságba állíthatassék az anyagi világ, „de mindenképp kellett a mindenségbe a lélek öntudatának tiszta tükre, melyben harmóniává olvad a lét minden küzdelme és szenvedése.”

10. AZ EXPRESSZIONIZMUS

Az impresszionizmus fokozott szemléletességgel gazdagítja a művészi nyelvet, elevenebbé, hajlékonyabbá teszi. Az expresszionizmus az impresszionizmusból halad tovább, megtartja mindezeket a vívmányokat és megszerzi őket eggyel, a dinamizmus mozgalmasságával: beleviszi a természet mechanikus, organikus nyugalmaiba az emberi lélek alakító szándékát, akaratát.

Az impresszionizmus fokozott érzékenységgel szemben a külső és belső világ jelenségeivel szemben.

Az expresszionizmus az alakító ember, az alakító lélek. Prohászka Ottokár és Szabó Dezső messze távolodott nevek. De mindketten az impresszionizmusból továbbvezető utat jelentik. S Prohászka így ír: „nem temető ez a bizarr hegylánc, még kevésbé az enyészet trónja, hanem küzdőtér, ahol az élet küzd a halállal... Minden fenyőszál egy-egy zászló, melyet az élő, virágos, illatos természet lenget; föl-kúszi vele az ormokra s hirdeti, hogy legyőzi a halált az erőteljes s hódító élet.” Igaz, ez az 1903 stílusa s még nem expresszió a kifejezésformája. Szabó Dezső expresszionista stíljében (1919. *Elsodort falu*) ugyanez így hangzik:

„Mögötte hegyek hegyekre torlódtak egészen a határszélig, melyeknek ez a templomdomb utolsó elgyengült kiáltása. Rajtuk a tölgy és fenyves haragos epikája, végtelent érzékeltető, végtelen erdő. Erdő, mely nem mozdulatlan álló valami, hanem nyüzög, rohan, megostromolja a felhasadó sziklát s egy-egy felrohanó fenyőszála mint kiszaladt győzedelmi hajrá szökik az égnek.”

Az impresszionizmus passzív odaadás külső és belső benyomásoknak. A háború előtti boldog békekultúra üvegházi légköre kellett hozzá. A háborúval kirobbant világválság végetvetett ennek az üvegházi kultúrának s az embert léte, földje problémáinak tudatára ébresztette, tudatára ébresztette annak, hogy meg kell állnia a maga lábán: bíznia kell erőiben, alakítania kell a világot: az egyéniség, az ember és a lélek kérdéseiről szóló egészen elvont, mélyen az öntudat alatt és magasan fölötte járó regények tömegsíkerekévé lesznek (Földi Mihály). A föld és a gyökérzet problémája pedig a nyelv, a faj művészetét teremti meg és elmélyíti a történelemszemléletet. Hol találhatott volna jobb talajt ez a stílus, mint Erdélyben, ahol a magyarság egyeteme és egyénei egyaránt riadtan torpantak meg a nemlét szakadékának szélén. Az impresszionizmust Szeged táji stíljének érezzük, amelynek alacsony házai felett tovarohantak a történelmi zivatarok, záporral, napsütéssel elegyen. Vagy a Felvidékének, amely mindaddig többé-kevésbé páholyból nézhette a magyar aréna véres színjátékát. Az adomázó stílus kedélyessége s az impresszionizmus szelíd hangulatai mindkét táji lélekből könnyen folynak, talán csak az expresszionizmus az, ami idegen szelíd humorra hajló lelkiségüktől. Ez a Tiszántúl és Erdély, e történelem kohójában, annak pörölycsapásai alatt keményre edzett vidékek lelkiségéé: Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Tamási Áron és Makkai Sándor stílje. Érdekes bizonyítéka a stílféjlődésnek ez a szakasza is Beöthy tételének, hogy az európai hatásokat a magyar lélek sajátosan dolgozza, használja fel. Nyelvünket az impresszionista stílus színessé, árnyalttá, érzékennyé tette, gyarapodott ugyan általa, de Kazinczy szellemében, úgy, hogy újból vesztett erőben. Az expresszionizmus ezt az erőt volt hivatva visszaadni. Ady a Visoli bibliát olvassa, Ilosvaira, Tinódira hivatkozik, Szabó Dezső Pázmányt, Katonát emlegeti.

Az expresszionizmus később általában úgynevezett kemény, tárgyias stílussá higgad s így válik sajátosan magyar zamatúvá. Ilyen Móricz Zsigmondé, ilyenné tisztul Kosztolányi Dezső impresszionista stílje féjlődése utolsó szakában, tiszta tükörré, azzá a „tengerszemmé”, amelyet Prohászka emleget. Ennek a nyelvnek egyik első jelentkezése - Laczkó Géza archaizáló stílus-kísérlete mellett - **P i n t é r J e n ő** irodalomtörténetírói stílusa. „Pozitivizmusa” nem más, mint ez az erőteljes, kemény tárgyi stíl. Nem azonos ez semmiképpen a korábbi pozitivisták irodalomtörténetírással. Tényközlő egyszerűsége visszahatás a klasszicisztikus és impresszionista esztétizáló irodalomtörténetírói közlés-módra. Míg a pozitivizmus nyelvi kifejezésformája a klasszicisztikus körmondat volt, Pintér tudatosan visszatér, mint később Makkai, Kós Károly, minden alárendelést mellőzve a latin hatás előtti, tömönlatos, vág mellérendeléses magyar szerkezethez.

Lássunk egy tartalmilag is jellemző példát, Temesvári Pelbárt lelki világának rajzát:

„Az új idők szelleme nem érintette. Lelki világa a legendás középkor rajongóbb századaiban élt. S midőn most ez a multban gyönyörködő jámbor barát szemben találta magát a renaissance vidám világfelfogásával, megborzadt egész valójában. Úgy látta, hogy vallása, hazája veszendőbe indult. A fenyegető veszedelem munkára ösztönözte. Kötelességének látta, hogy a Magyarországon terjedő humanizmusnak teljes erejével gátat vessen. Keserült szívvel nekitámadt az új életre kelt pogányságnak, kikiáltotta balgaságait, pellengérezte zászlóvivőit.”

E stíl úttörője az elbeszélő művészet terén M ó r i c z Z s i g m o n d . A naturalizmus talajáról indul, s ha kezdetben nem is ment mindenben az impresszionizmus hatásaitól, vérmérséklete nem engedi, hogy nyelvi ereje impresszionista finomságok áldozatául essék. Művészi fejlődése azután e nyelvi erő egyre tökéletesebb kibontakoztatása. Lássunk részletet első nagyobb regényéből, a Harmatos rózsából (1912).

„Alkonyodott. A nap a különös fedélzet zegzugai között szabadon nézett be a kastély terrasztetejére. A hatalmas épület szép dombtetőn épült s a nagy síkságon messzire ellátszott parancsoló homlokzata. Mögötte erdős hegység emelkedett; mint a csillogó ruhában előrelovagló fővezér mögött a tábor sötétlő tömege.

Sík lap volt a kastély fedőlapja, amely rendkívül szilárdan volt építve, úgyhogy a síma kőlapok eresztékein a víz egy század alatt sem hatolt át. Erre a síma lapra szeszélyes alakú tornyok voltak építve, mintha valamelyik különös ízlésű várúr szeszélyéből falusi templomok fatornyait gyűjtötte volna össze.

A Dávid-családot jellemzi ez az épület, mindnyájukban volt valami különösködő hajlam.

A terrasz valóságos kert. Négy sarkát a négy tornyocska őrzi, borostyánnal befutva s a megvásott zsindelet sűrű moha borítja. Az erkélyen sötétvörös vesszőfonású székek vannak s erős kiáltással néznek ki a fekete deszkázatok közül. Az eleven, könnyű, kényelemadó élet lármázik általuk.”

Ez a stílus - a regény kezdősorait adtuk - éppúgy rokonságot tart Mikszáth folyamatosságával, mint Justh Zsigmond könnyed, franciás elbeszélő modorával; a regény tárgya, alaphangulata is sokban emlékeztet a Justh regényekre. Lássuk most legutóbbi nagy regény-trilógiájának az „Erdélynek” kezdő sorait:

„Ragyogó téli nap volt odakinn, február tizedike, vasárnap.

Az ajtónálló úgy elbáméskodott a kint ácsorgó népen, hogy maga is a fejét csóválta rá.

- De mi az ördögöt tudnak úgy csudálni ezeken az ablakokon, - mondta magában.

A Szent Mihály-templom körül vastagon állt a nép, bundások meg darócosok vegyesen. Hidegnek kellett odakinn lenni, mert nagyon dugták zsebre az öklüket s asszonyok nagyon húzták nyakba a kerek subácskákat, meg a posztóujjasokat.

- Ma pég csak déllére gyün meg a fiatal fejedelemasszony, - perelt velük magában a hajdúlegény, - azt igen, annak lesz láttattya, ha az meggyün, mer arra mindenki kíváncsi, mien lehet, hogy a fejedelem mán egy esztendeje nem ereszti be Erdélyországába...

De azér ezek a bámész városiak, a mégis csuda, hogy tudnak odale fagyoskodni...

A nagy méházásba észre se vette, hogy a háta megett elsillant s már a kilincset fogja a szépséges kancellárné asszony...

- Nem szabad, - kiáltott rá olyan ijedten, hogy ő maga is megijedt. - Nem szabad bemenni!

- Nekem se? - nevetett rá nagy szemmel a szép asszony, aki olyan szép volt az aranyruhájában, bő arany szoknyájában, mint egy aranykemence.

A hajdúlegény nagyot is nyelt, mert ennyi aranyat még sose látott egész életibe s azt mondta:

- Még magának a magasságos jaó istennek, neki magának se!

A szép asszonyság felemelte a karját, azt a drágalátos, gyönyörűséges fejér kezét:

- Hagyd csak Lukcsi fiam, csak egy félpillantatra nézek be.

Avval bebillent a nehéz zöld ajtón.

A hajdúlegény az üstökét vakarta: hű, atyaisten, hogy micsoda ménkű pofonok lesznek ebből.

Az asszony azonban átsuhogott a fegyverszobán s az ablakon besütő nap, amint aranyruhájára villant, kigyúltak a falak s hetykén csillogtak fel a füstös boltívek alatt felaggatott fegyverek.”

Szembetűnő a stílusfejlődés az expresszió felé; ennek jegyei a cselekményszerű előadás, egyénítő nyelvi erő, a színek sötétebb tónusa, amely azonban mégis sokkal gazdagabb az árnyalatokban, mint Móricz kezdeti stílusának világosabb szöveve.

A tulajdonképeni expresszionizmus háború előtt a magyar munkásosztály stíljeként jelentkezett. Kassák Lajos, lakatosinasból lett író, a képviselője. Érdekes, hogy - amint arról az Egy ember élete című önéletrajzában beszámol, - nagy hatással volt művészi fejlődésére Berzsenyi Dániel, a magyar expresszió és szimbolika e csodálatos művésze. Kassák prózája épp ebben az említett önéletrajzi munkájában nagy változáson ment át, benne régi expresszionista stíljéből tárgyias, közlő próza lett.

Kassák 1919-es expresszionista stílusa:

„Néha felsóhajtott valami bútoradarab, néha vad sikítás szűrődött át az ablakon s bent kérdőjelesen összeakasztódtak a szemek.

- Nos?

A lány szélesen felbarázdálta az arcát:

- Ne izgasd magad, anyácska!

Az öregasszony szepegett. Ötvenéves, ezüst fejjel s fehér, megduzzadt kezekkel, mint valami porcellánbábú. Sóhajtások buktak ki a szájából. A hangos értelem elkallódott a nyelvén s mégis mindent kimondott a jelenvalósága.

A lámpás csönd tragédiákat hízlalt a falak között.

A lány a hitelenség skáláján, de a másíknak, hogy megnyugodjon:

- Lehetetlen! Lehetetlen!

Az anya átnyúlt hozzá az asztalon:

- A sors, Annácska!... Topogni, Annácska, topogni, topogni... ez a mi sorsunk.

Annácska ingatta a fejét. Hízelt. S a két szemében még magasabbra égtek a lámpák.

A cseléd betrombitált az ajtón:

- Lehet a vacsorát?

Az anya köhögösen, hogy fel ne sírjon a kedve:

- Jól süsse át a tésztát, ő úgy szereti, ha ropogós!

Szeles ajtócsapódás.”

Részlet az Egy ember életé-ből:

„- Sohase lesz vége ennek az éjszakának, - mondtam.

- Ha legalább revolver volna nálunk.

- Igen, de egy szafaládé még annál is jobb lenne.

Nehezen emeltük a lábainkat és ha figyelni tudtunk volna, bizonyára hallhattuk volna, hogy agyvelőnkben hogy csikorognak az egymáshoz súrlódó gondolatok. Lehet, hogy már hajnal felé járhatott az idő, de a beborult égen át még sokáig nem jött hozzánk a világosság. S egyre sűrűbben kellett megpihennünk s egyre kevesebb erőt merítettünk a pihenésekből. Valóban, már csak az Isten kegyelméből éltünk. Ha nem esett volna az eső, végtére is fiatal emberek voltunk, könnyen át kellett volna lábolnunk ezt az éjszakát, így azonban azt hittük, reggelre bizonyosan elvisz bennünket az ördög. És mégsem.”

Az első nagy magyar expresszionista regény, Szabó Dezső Elsodort falu-ja. A létkérdés a maga közvetlen erejével vele kerül a magyar tudat középpontjába. Szabó Dezsőnél nemcsak művészi gyakorlatként jelentkezik az egzisztenciális jelleg, tanulmányaiban kifejti az új stílus elméleti igazolását is. Rámutat, hogy a klasszicisztikus művészetszemlélet tartalmát és formát külön választ s ezzel szórakozássá, játékká, foglalkozássá teszi a művészetet. A művész stílusa életmegnyilvánulás, a faj megnyilatkozása a zseniális egyéneken keresztül. Mindjárt fellépésekor első kis regényében (1917-ben) a Nincs menekvés-ben ha még erőtlenebbül is, de jelentkeznek expresszionista művészetének jellemvonásai, művészi fejlődésének kiinduló pontjaként azonban a Napló és elbeszélések később, 1918-ban megjelent, de részben már 1913-15-ben készült, darabjait kell megfigyelnünk. Itt az impresszionista formák között nyugtalankodik az expresszionista stílt teremtő tartalom, de a stílus és részben a hangulat is még impresszionista.

„Ott, ott kell meghalnom, ahol tiszta lesz szemeim utolsó itala. Egyszer azután megállottam, kinyitottam szemeimet. A Szentháromság-téren voltam.

A Szentháromság-téren voltam s jaj, miért nyitottam ki a szemeim! A Mátyás-templom tornyáról kilenc komor, széles kongás hullott alá, mint kilenc sötét, hűvös levél egy óriási platánfáról. Az öreg kövek csendesen énekelték vissza a sötétben a nap eltanult dalait s mély volt a tér. A Balta-korcsma terraszán egy fáradt ember ült, maga elé hajolt és vörös bor volt előtte. A szobor tövével, a rács mellett egy öreg kutya ült és felém nézett. A szobor angyalai már félig aludtak, de csücsörödött ajkukon s kis, felduzzadt tokájukon még ébren volt a mosolygás. Minden nyugodt és elégedett volt. A megnyílt dolgok küszöbén kis örömek ültek és szelíden maguk elé nevettek...

Künn a terrazon leültem egy asztalhoz, legtávolabb az egyetlen embertől. Sülthús, búzakenyér és vörösbor került az asztalra. S a hús, a kenyér, a bor lelke új bízó életet énekeltek bennem.

Énekeltek, hogy jó dolgokból evődik elé az ember. Szánt, vet, izzad, aggódik az erős ember, egyszerű hősök hosszú napjai vannak beletömörítve a kenyérbe. A meghajlott állat húsa, a derült szőlő nedve szavakhoz hozza benned a dolgok néma lelkét. Hogy családba lépsz, mikor megtöröd a falatot és lenyeled a tiszta kortyot, minden munkás kar, minden jó dolog testvérévé. Hogy egészség, jó étvágy, csendes család az élet akarata.

Közben-közben az egyetlen vendég arcára néztem. Sötét volt az s valami messi szomorúságra meredt. Minden szomorú ember körül egy pusztasziget van. Én a túlpartról szánakozva néztem rá s ez a sajnálat már kinyújtott kéz volt az élet felé.”

Az elsodort falu (1919) expresszionista stílusa.

„Nagyon rég nem tett ekkora gyalogutat, nagyon rég nem járt a szabad mezők között. Minden lépésre egész életén átretzdült a friss horizont, mintha sorba állított végtelen sok ezüstcsengő lökte volna meg benne egymást. Lassan lépegetett, meg-megállott.

Hányszor futottak el ezek a mezők gyors kocsija mellett. Futottak vidáman s odakacagták neki az emberré siető dolgok barátságát. Most májusi nap esőzött rájuk, zöldek voltak a reggel frissességében. És mégis egy nagy szomorúság volt felettük.

A nap ugyanaz, a föld ugyanaz. Mit zokognak hát a vonagló mezők? Milyen nagy keresés tántorog a megüresedett természetben? Miért nem vidám lobogó a kiserkedő élet, miért hegedül sírás kifestült életén a tavaszi sugár? Mintha megbomlana a rögök példás rendje, mintha habba tolulna a merev föld s fiatal szép hullák dagálya csapna ki a gyökerek alul. Ők ezekért a gyökerekért mentek messzire halni, ez a nagy szerelem, ez az egyetlen ígélet s a húsba született parancs. És mintha az új széna friss szaga egy elbiggyedt ajak lágy sirása lett volna.

A távoli nagy hegyek, ahol lobogó hajú erdők daloltak, a növekvő kalászosok fejei, az elterült zöld vetemények, a mézszagú fák: az embert építő anyagok behajoltak életébe s elsírták vágyukat az erős, a munkás szép férfi után. Olyanok voltak a nagy üres mezők, mint egy egyetlen tetemrehívás, mint egy kiürült ház, ahol meggyilkoltak mindenkit. Nehéz vád és meggyűlt panasz csordult fel a dolgok ajkán.”

Kétségtelen, hogy az erdélyi irodalom expresszionista stílusa többet köszönhet Móricz Zsigmondnak és Szabó Dezsőnek, mint a közvetlen erdélyi irodalmi elődöknek, Benedek Eleknek és Gyallay Domokosnak. E stílus legjellegzetesebb képviselője T a m á s i Á r o n, különösen sokat köszönhet Szabó Dezső művészi eredményeinek. Szabó Dezső szellemében és az ő művészi eredményeinek a jegyében különös erővel fejezi ki a székely néplelket és eddig irodalmunkban páratlan stílszerűséggel, következetességgel fokozza a székely nyelv, képköltészet és balladák, népmesék kifejezéseszközeit művésziévé.

„Tüzet öntöttél Uram a Te népednek vérébe önmaga ellen és halált az ő csontjaiba örök lakónak; és felékesítéd őt a virtusnak piros virágával, amely temetőben termett; és a Te néped alig él és mégis egymást öli meg áldozatul. Néked, mert az ő halála véghetetlen...

Gálfi Zsiga ivék és leborítá poharával a hatodik gyertyát.

És Csorja Péter nem ivék, hanem ráönté borát a hatodik gyertyára, amelyik megholt.

Jaj:

- Sötét van Uram, és nincsen világosság a Te néped országában, és nem látszik az ég, és nem látszik a föld, és nem látszik a Holnap, csak a Halál látszik közeledni fényes koponyával, de hiába kiáltok, és hiába két síró szemem, mint a patak, mert dalol a Te néped a Halálnak, Uram...

Gálfi Zsiga ivék, és leborítá poharával az utolsó gyertyát. És sötét leve.

Csorja Péter elszórá italát, mint a búzát.

És sötét leve.

S akkor felállott Gálfi, és e világon utoljára így szólt:

- Jere, ócsalak el!

És felállott Csorja és e világon utoljára így szólt:

- Jere, öntsem reád a halált!

Az óra kong.
Gálfi bicskát foga.
Csorja bicskát foga.
Angyal nem vala.
Isten nem vala.
Jaj!!
Halál kettő vala.

Délután volt a temetés.

Kacagó fényben és életben úsztak a teremtett állatok és tárgyak, s még ez a kítaszított, szigorú Föld is örvendezte, hogy van.

Végig a hegyek és a vizek, a kibomlott erdők, és a sok drága mező egy szót kiáltott:

- Élet!

De vala egy falú, amely ünneplő ruhában és szomorú szemmel csak a Halált ismerte ezen a napon.

Négy órakor harangoztak.

Jobbról és balról embert termett sűrűn az utca.

Jöttek temetésre.

Mint az égen a felhők egy bizonyos pontra, úgy gyűlének, sietének és omlának az égtájak felől.

Az asszonyok hervadtan, mint a tél felé megindult virágok.

A leányok csukrosan, és a szemeik esője alá kicsi ruhát tartának fehér mezőnek.

Csak a férfiak jöttek kemény derékkal és mozdulatlan arccal, mintha mutatták volna, hogy minő erős lelki munka nekik e temetés.

Sokan odajárultak a halottak lábaihoz, és térdet hajtanak ottan utolsó köszönésül. Aztán elhúzódtak az útból, és lehajták fejüket. S mint röggel a szántás, már tele volt emberekkel a táncterem. S azok valahányan lehajták fejüket és a tizenkét gyertya lengő virága mellett úgy hallgatták lehajtott fejjel a fekete zengésű muzsikát, amit a Halál, mint egy rettenetes emberevő Cigány, rut kacagó arccal húzott remegő lelküknek fülébe.

A tornác is megtelék legényekkel végig.

S a ház előtt, a térségen, még férfiak serege állott.

- Megölek egymást...

- Ilyen két ember!

- Hogy az észből annyira kifogyának. Szelíd érzellemmel ilyeneket szóltak és nem lehet tudni, hogy holnap melyik öli meg a mászt."

Tamási Áron stílje a realizmus és szimbolika misztikus feszültsége, a székely falu, a székely táj, nép kifejezésformája, megvan benne ennek katolikus jellege is. M a k k a i S á n d o r a tiszántúli kálvinizmus nyelvi erejét, expresszionizmusát jelenti:

„- Mi van Lélel? - dörrent rá Bulcsú a nyeregből lehanyatlóra.

- Menekül... tán ötvenedmagával maradt meg... a csehek... üldözik... te átkozott!... ordította el magát végső erejéből a zoltán s lefordult a lováról.

Bulcsú villámgyors pillantást vetett a sikra. Csak most hallotta meg a dühnek, rémületnek, kétségbeesésnek irtózatos ordítását, amely az egész magyar seregen végigharsogott. A tisztek kópjáikat rázták feléje, körülötte üvöltöttek a zoltának.

És immár a német sereg ott dörög előttük. Oly közel, hogy egyenként lehet látni a lovasokat a súlyos, zárt, szörnyű négyszögekben. Előrefeszített dárdáik előtt surrog a levegő. Középen magas zászlók repülnek, csillogó páncélos testőrsége között, aranyláncsáját rázva, ragyogó királyi lovas vágat hőménjén: Ottó!

...És ekkor látja Bulcsú, hogy a magyar had, mely tizennyolc esztendő óta csak az ő parancsára indult, megbomlik. A tisztek nem tudnak már várni. Itt is, ott is kisüvölt a nyíl felhő s ezredek robbannak ki a fedezékből... Rendetlen, kétségbeesett kavargás...

Már nem sok értelme van, mikor a zoltánok felé ordítja, kardját fölillantva: - Hujj!

A roham elkésett. Nem volt már tér a kibontakozásra, a szétterülésre, a nyilazásra, a visszafutásra. A sereg belerohant az előrefeszített dárdákba. Kétségbeesett közelharccá gomolyodott az egész. De a szekerce és a kard nem bírkozhatott meg a rettenetes pallosok csapásaival, sem a bőrpaizs a vasvértékkel. A párdúcokkal

bölcények és medvék nyomultak szembe s legázolták a térhiány miatt összevisszakapkodó lelkétvesztett magyarságot.

A had fele már elveszett, amikor Bulcsú megfuvatta a visszahívó kürtöket. Augsburg felé futott a vert sereg, még mindig akkora tömeg, hogy Udalrik püspök a toronyból látva, azt hitte, visszafordultak a városra. De a magyarok a Lech felé rohantak s mint a szélvihar, zudultak el a város mellett.

A püspök maga húzta meg a harangot. Szemeiből csorogtak a hála és győzelmes öröm könnyei. Az őrség, látva a futást, örjögve rohant a kapunak s Tietpald gróffal az élén a menekülők után vetette magát, hogy a szekértábort elfogja és kiszabadítsa a keresztény foglyokat.

Bulcsú szinte öntudat nélkül, értelmetlenül nézte a menekülést. Az agyán valami véres felleg ült... Mi is történt? Mit is tett ő?... Miért is nem támadott a biztos győzelem pillanatában?... Mire is várt?... Igen!... Hogy Lél, hogy Lél elveszen..., hogy egyedül maradjon és győzzön... ezt akarta!... S Lél állítólag mégis elmentekült!... Csak a szép fiatalságot juttatta vágóhídra... a jövő sereget... azt!... A maga támadásával pedig megkésétt... ő, aki sohase hibázott! Tizennyolc év alatt mindig győztes volt. A legnagyobb hős, a legnagyobb vezér!... Az igazi fejedelem!... Most már nem lesz fejedelem... Bár meghalt volna!... A sebei égtek..., de egy se volt halálos.

Néhány katonájával állott a zombékban. A harc elviharzott körülötte. Az üldözők már hátrahagyták őt. Csak egyes csapatok vágattak még el mellettük. Zörgő, nehéz frank lovasok... Messzibb a síkon már gyülekezett a győztes tábor. Ott, ahol a zászlók lengenek, pihen Ottó. Most már császár, az egész németység ura... Soha többet magyar lovas nem nyargal a halálos félelemben ló alá lapuló idegen földön... Soha többet!

- Fiúk, - szólalt meg rekedten, fáradtan. Nem élhetek tovább... öljetek meg.

A viharvert sarok arcán halálos csüggedés sötétlett. De nem mozdultak.

- Mindegy, horka, - legyintett egy öreg tiszt. Meg vagy te már halva.”

Különösen jól érvényesül ez a nyelv a magyar történelem tragikus színeinek, a magyar történelmi lélek balladás sorsának festésében. S ennek a legnagyobb művésze Makkai. Álljon itt az erdélyi nyelv sötét színárnyalatának szemléltetésére T a b é r y G é z á t ó l más tartalmi jellegű szöveg:

„Sok-sok éve már, hogy a pincénkben utólszor jártam. Pöretéglás boltozatán azóta mégjobban kiütött a salétrom halotti fehér gyapotmezeje s még egy élet ment rá a babonás halálpincére: az édesanyámé. Tegnap ismét leszántam magam a gádon. Immár kriptának tetszett a vén borok ez egykor kedves infernója, dohos sírboltnak a részegderűs hajlat, mely fejem fölé ívelt. A szőlőnkre is csakúgy tekintettem, mint egy temetőre. Előbb nagyapámat, aztán az apámat emésztette meg. Jómagam sem tudtam, nem következem-e?

Három nemzedéket szolgált vincellérünk ujja bütykével ütögette holdas oldalukon a vénséges hordókat.

- Kong-e, vagy kopog? - kérdeztem, hogy lássa; én is értek a pincemesterséghez.

- Kong; fene a hasát. Elapadt - motyogta. - Senki se tötötte, amiuta szegény tekintetes asszony lefeküdt a szárazbetegsiggel. Appég hiba vót.

- Biz a hiba, még pedig öreg. Kendnek is lehetett volna annyi sütnivalója, hogy magától is felérje ésszel, Vass.

Hallgat az öreg. Tempósan munkál. Lihut fektet egy tíz akósnak jelzett bogárhátú relikviára. Kérdi, melyikből pótolja teli? Az ászok felém való végén amolyan kisebbsajta malachordó gömbölyödik; mutatom, hogy az tán alkalmas.

Határozottan mond rá Vass nemet. Bámuljuk egymást, szóval. Látja, hogy nem értem az okot, ami miatt pont abból a hordóból nem lehet tölteni. Minélfogva annyit sercint felém a fogai közül:

- A vörös kilencvenes az.

Vörös kilencvenes?!

Valami meglódul emlékezetemben. Néhányszor, mintha hallottam volna ezt szót... Kétszer-háromszor... Régen... Vörös kilencvenes?!

Vass segít:

- Ifjú úr lakodalmára tartogatta a tekintetes asszony.

Igaza van. Tudom is most már: a vörös kilencvenes születésem évéből való nehéz ürmös: legvadabb borunk, tüzes és fanyar. „A véred bora” - mondta az anyám, mikor sihederen egy nyulánk palackot megkívántam a harcminc-negyven közül, amit mind arra szántak, hogy lassanként feltöltsék a vele egyfajú nedűt, a hordóban alvó vörös kilencvenest. De istenesen vágott le lábamról akkor az az egyetlen egy üveg!

Megrészegettem. Azontúl mindig akartam, mindig azt akartam. Nem fértem hozzá; a lakat erős volt, akaratom pedig gyöngye az anyáméval szemben. Vállat vont, ha kértem s azt felelte:

- Majd ha házasodsz.

- Sohasem házasodom!

Dacosságom jószágos elütésével mosolygott és én fájdalmasan mondtam le egy időre ismét a reményről, hogy érezzem vérem és életem borát, a vörös kilencvenest.

Léptek botorkáltak a pincszáda ódon falépcsőjén. Vass letette a kézben tartott csapót, vette a gyertyát, hogy nézze, ki háborog? Rövidre sötétben maradtam. Kongó csöndességében most valósággal sírbolti volt a hely, nehéz levegőjével. Nem csodáltam volna, ha valahol holt elődök tüdővész arca rémlenek elő a salétrom alól, vagy ha magam ajkáról szivárogni kezdene váratlan a vér. Ágaskodó érzéseim ellenére is ragaszkodtam hozzá, hogy ebből a pincéből s a fölötte virágzó néhány hold szőlőkertből építem fel közepes megélhetésemet. Nem régen estem ki hivatalomból s vettem számat jövőmmel. Eladjam örökségemet? Gondolatnak is fájt a mosolygó földdarab veszte. Gyümölcsfák lombja sóhajtott felém. Hányszor fészkeltem galyain gyermekkoromban s a barázdák ormóján később szeretőmmel üldögéltem, akinek hamvas, csüggeteg kezefeje keményen hanyatlott térdeimre, akár a gerezd, önsúlyától.”

Igen érdekes és stílustörténetileg nagyon jellemző, hogy ennek az iránynak egyik legjelentősebb humoristája, a marosvásárhelyi Molter Károly, a legjellegzetesebben passzív, benyomásszerű érzékelést, - amely éppen ezért esztétikailag felhasználhatatlannak látszott, - a szaglást is a kifejezés eszközévé teszi. (Nagy társadalmi satirájában a Metania R.-T.-ben.)

Gulácsy Irén stílusának nőírónál szokatlan erőt, sötét színezetet ad ez az erdélyi nyelvi expresszió. - Érdekes, hogy az expresszió művészi jelszavát is nőíró az ugyancsak erdélyi Berde Mária fogalmazza meg: „Vallani és vállalni!” - Gulácsy eredetileg Tömörkény nyelvéből indult s a Fekete völgyeken keresztül érkezett el a Hamueső stílusáig.

„Szorongó tépelődéséből nehéz csizmakötés riasztotta föl. A deszkapallón Marci fordult ki, a falu régi csordása. Mióta a jószágtól megvált, kötélverésre adta magát. Nagy nyaláb kész portékával tartott valamerre.

Bass Menyhért gyorsan kiegyenesedett.

Nem, ez ne lássa elesettnek! Mit szólna, hogy nevetné ez a régi csahosa, ha most úgy belelátna!

Ha tudná, amit ő maga se akart tudni. Ha úgy kiolvashatna az arcából mindent!

A rémült gondolat új erőt keményített imbolygó lábszáraiba. Előrevágta dübögő csizmáját és megindult szembe Marcival a pallón. Tarkója megfeszült, mintha a saját gyanúját indulna felöklelni. Hangos csikorgással, elszántan tiporta a havat.

A kis hajdú füttyörészve közeledett. Semmi készség nem látszott rajta, hogy utat engedjen neki. A tekintete se rebtent, mikor Bass Menyhért odanézett rá. Kurtán, fényesen vissza-villant és gázlódott tovább rendületlenül.

Az ember homlokára kipergett a megdöbbenés verítéke.

Talán csak nem fut neki ez a rongy paraszt...? Nem várja, hogy ő lépjen le a sárba?

Egyszerre úgy érezte, hogy ez most mindennél fontosabb kérdés. Hogy ettől függ, ebben dül el minden. Hogy ez a próba, a mérleg, amire ő maga van dobva.

Szeme elmeredt és összerándult az ökle.

Aztán hirtelen megtorpant, mint aki falnak fut a sötétben.

A másik ott állt előtte, mint a cövek.

Olyan közvetlen közel, hogy a teste gőze megcsapta. Annak is zihált a lélekzete, mint az övé.

Keze meg se billent süvegelésre.

A bukott emberben mintha megpattant volna valami túlfeszült belső rugó. A lefoggott, befojtott indulatok susterdő süvítéssel törtek utat a szakadó léken. Minden várakozó félelme, minden keserves dühe-szilajsága egyszerre az egykarjába rohant. Fölkapta, roppanó ököllel vágott vele a kurta nyak fölé.”

Nyirő József előadásmódja még legegyszerűsebben leszármaztatható a régebbi erdélyi elbeszélő modorból, Benedek Elek és Petelei István stíljából. Legkorábban lépett is fel. De ő is nagyobb művészi erőre fokozza ezt a stílt.

„Hajnalra kissé megkönnyebbült és odaszólt az urának, ki a puliszkát főzte a tűzhelyen:

- Én ma meghalok.

Vén Ugrai Lőrinc kicsit hallgatott, de aztán ráhagyta:

- Úgy nézem én es.

A borona-kalyiba körül az erdő ébredezett. Bő harmat fénylett a fák koronáján, a völgyek hajlatán elterülő gyönyörű virágos világon, az elomló első napfényre csil-

logó tisztasággal ragyogott fel az élet. Az öreg erdőpásztor megfurustokolt és rendbeszedte a házat. Az asszony ágyához odakészítette az ételt és a vizet.

- Itt van, ha mégis ennél valamit, amíg én odaleszek.

- Hova megy? - kérdezi félénken az asszony.

- Burukolóba takarni.

Természetesnek találja, hogy a halál órájában magára hagyja az ura. Rosszul sem esik, mikor látja, hogy feltarisnyál és készülődik. Szinte kedvesen szól:

- El sem búcsúzik, Lőrinc?

Az ember előbb oldalára ölti a szőrtarisnyát és csak aztán lép az ágyhoz.

- Hát, Isten áldjon meg, Bori!

A haldoklóból feltör a könny, hiába küzd ellene. Ugrai Lőrinc bá megilletődve, de mosolyogva nézi.

- Osztán nagyon ne siess, hogy érjelek utol!

Az asszony felrémül. Megérti, mi rejlik a tréfaszó mögött és dideregve hebegi:

- Tán csak nem!

- Én osztán igen! - erősködik az ember. - Miért maradjak itt egyedül... nálad nélkül?

Furcsa, kínos öröm fut át az asszonyon. Nagy, hatalmas szó, mit az ura mondott és olyan szép, hogy el se lehet hinni.

- Megtenné? - motyogja könnyektől reszketve. - Utánam jönne?

- Ha mondom! - dörmögi az ember.

Tiszta megfontolással már régen elhatározta, hogyha meghal az asszony, ő se marad tovább. Eleget kínlódott az életben s most már nincs kiért, nincs miért. A hivatalt is megúnta, télben-nyárban az erdőt, mezőt bujni, folytonosan csak a másét őrizni. Csak még ezt a pár villa szénát szedi össze Burukulóban, hogy ne maradjon szerteséjjel; aztán a többit lássa más.

Pillanatig sem jutott eszébe, hogy az asszony mellett kellene maradnia a halál órájában. Megdöböntő természetességgel búcsúztak egymástól.

- Segéljen az Isten, hogy könnyen túl lehess rajta!

- Isten hallgassa meg! - pihegte az asszony és komoran utána nézett. Csak mikor az ura a villát, gereblyét vállára vetette, kiáltott utána:

- Jól zárjon be ajtót, ablakot; nehogy valami a testömnek essék, míg maga odalesz!

Lőrinc bá szót fogad és többé hátra se nézve, nekivág az ösvénynek és csakhamar eltűnik a fák között.”

Igazi erdélyi embertípus K ó s K á r o l y , a Misztótfalusi Kis Miklósok és Gábor Áronok ezermester fajtájából. Grafikus, építész, még a háború előtt a székely építészeti stílus művészi fokra emelője. Az erdélyi néprajz egyik első szakembere. Mint író, azok közé tartozik, akik legkésőbb bonthatóztak ki. De épp legjobbkor: az őrtállóknak egyre jobban megfogyatkozó erdélyi magyarság makacs, szívós őrtállójaként kitart maga építette sztánai várában.

Ritka érzékkel, kemény, csiszolt mondatokból, igazi építészeti stíllel rakja, emeli, tetőzi elbeszélő műveit is. A közölt részlet az újrealista történelemszemlélet és a magyar írásművészet egyik legpéldásabb alkotásából, hatalmas Szent István regényéből, az Országépítőből való.

„Másnap hajnalban Fehérvár piacán vérpadot ácsoltak a vári ácsok. És reggel István úr a piacra parancsolta a tiszteket és minden katonát és összedoboltatta a vár szolgáló népét meg a rabokat. Maga az urakkal a palotás ház tornácáról nézte és hallgatta, ahogy a várbíró hangos szóval kiáltotta a sokaságnak:

- Törvényparancsolja: a lázadó teste négyfelé vágassék!

A hóhér pedig minden népek szemeláttára pallósával négyfelé vágta Tar Szerénd fiának, Koppány horkának halott testét.

És a várbíró akkor megint kiáltotta a sokaságnak:

- István úr parancsa: a gyilkos teste karón száradjon el. Egyik része Veszprém, más része Győr, harmad része Esztergom és negyed része erdőelvi Fehérvárának kaputornyán karóra szurassék. Minden népek okulására.

A hóhér négy bőrszakot vett elé és mindegyik zsákba egy-egy darabját gyömszölte Koppány úr testének. De amikor utolsónak a fejét vette fel, az kiesett kezéből és legurult a vérpadról a piac földjére és tovagurult a palotás ház tornáca elé.

S akkor a tornác könyöklőjén kihajolt Thüningiából való Wolfer comes és reáköpött Koppány fejére.

S látták ezt mind az urak és látták a katonák és a várinépek sokasága mind látta ezt. Nagy, kegyetlen csend támadt és sok embernek megsápadt az orcája. S nem volt egy moccanás sem sehhol és egyetlen hang nem hallatszott, még csak egy sóhajtás sem.

De akkor az urak közül bekötött fejű ember lépett elé és a bekötött fejű ember Dobokafia Csanád úr volt. Wolfer comes elébe lépett és döngött csizmája alatt a tornác deszkapallója. Megállott előtte és nézte egy szempillantásig a thüningiait, aki szembefordult véle. Azután azt mondta:

- Akinek fejére reáköptél, német, az Vérbulesú horkának maradéka, akit a ti uratok féltiben királynak tisztelt, és maradéka Árpádfia Tarhosnak. És nekem atyámfia ez ember, és atyjafia István úrnak. Ezért eb vagy Te, Wolfer.

És csizmájával hasbarugta a thüningiait, hogy az átalesett a tornác könyöklőn és elnyúlt a piac földjén, Koppány úr odagurult feje mellett éppen.

És látta ezt is a sokaság, látták a rabok és vári népek és a katonák is és látták mind az urak és látta István úr maga is. És mindenki meghallotta a szókat, amiket Csanád mondott. Mert csend volt és nem volt egy moccanás sem.

Csanád úr pedig, akinek be volt kötve a feje, megfordult. S az urak mind némán adtak neki utat, hogy közöttük elhaladt és ment megállás nélkül a katonák házába, ahol szállása volt...

S akkor István úr is megfordult és szóköszönés nélkül ment bé a palotába. Az urak zavarodottan néztek utána, de nem mozdult senki...”

Szépprózánk történeti áttekintésében a jelenkorig jutottunk. Hátra lenne a legérdekesebb fejezet, a mai, most alakuló stílus bemutatása. Alig lehet érdekesebb, izgalmasabb feladatot elképzelni, mint egy *Török Sándor, Grandpierre Emil* finom, összetett, minden ízében árnyalt nyelvének, *Márai Sándor* intellektuális stíljének az elemzése; vagy annak bemutatása, amint *Németh*

László az intellektuális stílust a kor erkölcsi problémáinak szolgálatába állítja, s lefojtja oly kemény tárgyi stílussá, amelyhez képest Gárdonyi színes, romantikus. Mint szelidíti Kodolányi János az ormánsági nyelv különös ízeivel a történelmi regény expresszionizmusát valami sajátos, sötét tónusú történelmi realizmussá. Hogyan kíséri meg Sarközi György érzékeny, lírán finomodott prózájával a magyar romantikát napjaink, kiábrándultabb életszemléletéhez áthangolni.

A magyar széppróza történeti fejlődésében az eredményösszefoglalás új nagy feladatai elé érkezett. Az előző három korszak a lélektani realizmus, az impresszionizmus és expresszionizmus néha egyoldalú eredményeit használja fel - talán tompítottan, de fölényesen és kiegyensúlyozottan. Ennek a stílusnak előfutára az előző korosztályhoz tartozó Karácsony Benő stílje, amelyben az alakulás kaotikusságával, de annak rendkívül gazdagságában jelentkeznek az új kifejezésforma összetevői. (Karácsonytól az impresszionizmus fejezetben mutattunk be rövid szemelvényt.) De az új stíl az övén túlhalad. Az új nemzedék stíljének legfőbb jellemvonása valami különös intellektuális kiegyensúlyozottság. A magyar szellem sajátossá és európaivá mélyülését egyaránt jellemzi ez a finom, kiegyensúlyozott stílus, amely sokkal inkább a máé, minthogy stíltörténeti áttekintésben bemutatható lenne. Ezt mindenkinek egyéni élményként kell magáévá tennie. Szépprózánk stílje, mint minden időben, ma is a korszellemben születik. Vagy visszahatásként reá, - megkísérli alakítani...

A REGÉNY SZERVEZETE

LEÍRÁS

A regény legérzékenyebb része, mert a legnehezebben meghódítható rész. Már Lessingnek szemébe ötlött s ez sugallta híres értekezését az ábrázoló (térbeli) és elbeszélő (időbeli) művészetekről. A költőnek időbelivé kell változtatni a térbeli tájat, történevé, lehetőleg belső, lelki történevé. A festett tájnak is hangulattal átítatott lelki tájakká kell lenniök. A leírt tájra még inkább kötelező ez. Már K á r m á n leírásai ilyenek. Különben a romantika legnagyobb ajándéka a természet jelenségeibe való beleélés, a természettel együttérzés. Az angol hatást Rousseau közvetíti legnagyobb sikerrel. De könnyű az érzelmes regény hangnemében a természetről az együttérzés hangján beszélni, már bonyolultabb feladat a történelmi regényíróé, akinek élettelen tárgyakat, városokat, romokat, házakat, utcákat, a történelem színterét kell megelevenítenie. J ó s i k a ismert terjedelmes leírásai meglehetősen szervesen illeszkednek regényeibe. E ö t v ö s történelmi regényében külsőleges a leírás. De a Karthausi-ban a romantikus számára a természet szimbólumok képeskönyve; a természetleírás gondolatolvasás a teremtés könyvében. - K e m é n y érezettni tudja egy szoba leírásában lakója egyéniségét. Szoba leírása különben éppen e lehetőség miatt hálás feladat. Már B e s s e n y e i mesteri rajzát adja Kantakuci filozófus lakásának, a Tariménes utazásaiban. E leírást személyi mozzanatok teszik elevenné. A regény e híres részlete Bessenyei szobájának a rajza. Pucufalván az ifjú Bessenyei, mint Tariménes úrfi találkozik a maga idősebb énjével, Kantakucival s ennek lakása nem más, mint Bessenyei pusztakovácsi otthona. Éppen ezért több mint leírás, Mária Terézia egykori fényes testőre nem minden keserű humor nélkül rajzolja jelenlegi otthonát.

J ó k a i képzeletének gazdagságával leírásaiban kápráztat el talán legjobban. Az új földesúr-ban a Tisza áradása realiztikusabb rajzai közül való. Képzelete egész keleti pompájában megnyilvánul már a Nepeán sziget rajzában s későbbi természeti képei közül például a Gregyina drakuluj, az ördög kertje festésében. Képzelete e tekintetben is legközelebbi rokonságban van Vörösmarty Dél-szigetének és Csongor és Tündé-jének stílusával. A Gregyina drakuluj leírása egyben hangulati kép is, Bánfi Dénes végzetének, Arazaélé-nek a kastélyához vezet ez a völgy. Elbeszélő művészetünk fejlődésében Jókai természeti képei jelentősek, már csak azért is, mert sikerül a leírást a regény meséjének sodrába vonni. Az elbeszélő művészet tulajdonképpen nem tűr állóképeket, a képeknek részt kell venniök az egész mű mozgalmasságában. Ezt a körülményt csak támogatja egy általánosabb esztétikai törvény: a műalkotás képeinek mindig hangulatszimbolikus jelentésűeknek kell lenniök. Mi sincs azután jellemzőbb az író stílusára, mint hogy szimbólumalkotása milyen jellegű, az érzéki képnek és a lelki hangulatnak milyen fokú egysége, feszültsége uralkodik nála. Stílustörténetileg is rendkívül jellemző ez. Amit a barokk meg sem kísérelt s a preromantika megkezdett (Kármán s helyenként Eötvös), azt Jókai megvalósította.

Szemelvényünk bemutatja, hogy a Balaton s a Hold tájai hogyan válnak a főhős (Timár Mihály) lelki világának szerves részeivé.

M i k s z á t h K á l m á n természetleírása a Lapaj, a híres dudás-ban az egész elbeszélésben uralkodó alapérzést fejezi ki: a természet él és érez. Lapaj szinte pusztá léleknélküli természeti jelenségnek látszott, a természetben azonban nincsenek léleknélküli jelenségek.

Már más jellegű a természeti valóság és lelki jelenség viszonya H e r c z e g F e r e n c n é l. A Pogányok-ból közölt részlet szimbolikus költői táj, s a következő fejezetben a főhős lelke tükrében megkettőződve jelenik meg. Kettős leírás: lélektani realizmussal megindokolt mély szimbólum.

G á r d o n y i leírásai Mikszáthéval állnak bensőbb rokonságban. De a tulipán (Az én falum-ban), a liliom (az Isten rabjai-ban) allegóriához közeledő természetszimbólum. (Tudjuk Gárdonyi vonzódott a hindu felfogáshoz, mely a lélekvandorlást és a természettel való egységet tanítja; a művészi beleérzésnek igazi bölcséleti megalapozása.) Itt mégis realizmusát mutatjuk be, a katalaunumi csata híres leírását; a leírás felét közöljük csupán példaként arra, hogy jellemző részletek a leghosszadalmasabb leírást is érdekessé teszik, de azt is hozzá kell tennünk, hogy ez a leírás egy résztvevő egyéni élményén keresztül kapja meg friss életteljességét. Ebben a fejezetben közlünk mutatót B á r s o n y I s t v á n t ó l, a magyar tájleírás klasszikus mesterétől. Sajátos magyar természetérzés legtisztább példája az

övé: hangulati jellegű, de nem passzív odaadás, a körvonalak nem mosódnak el benne: teljesen valószerű és mégis meleg, költői.

Igen hálás feladat lenne az impresszionizmus érzéki mozzanatokból álló és erős, határozatlan hangulatot felidéző leírásmódját megfigyelni. Erre *T o r m a y C e c i l e* Régi házá-ból adunk jellemző példát: a honvédsereg bevonulása Budavarába. Csupa friss benyomás, igazi impresszionista tollra való jelenet s amellet szervesen illik a regény stíljébe. A főhősnő, akit férje alakít majd magyarrá, érzi, ekkor még mint pesti német polgárlányka, ennyinek a magyar történelem nagy jelenetét: festői benyomásnak.

Az impresszionista leírásra bőven találunk példát a stílus fejezetnél. Az is jellemző erre a stílusra, hogy legjobban leírások képviselheték (*Kosztolányi, Szép Ernő*). Itt csupán *K r ú d y t ó l* közlünk egy impresszionista városleírást.

Az expresszionista naturalizmusnak is jellemző stíluspróbája a leírás. *M ó r i c z Z s i g m o n d* élettel telíti meg a holt tájat, tárgyat. Az ilyen leírásnak nagymestere *Szabó Dezső* (Lásd a stílusfejezetnél közölt tájleírást). Kétségtelenül e tekintetben is belőle indul ki *T a m á s i Á r o n*, az ő leírásaiban a valóság és misztérium különös feszültsége él. Ezt a feszültséget kitűnően érezteti a szemelvényként közölt, szimbólumokban feloldott székely táj misztikus rajza. (Stílustörténeti összehasonlításhoz mellé tettük *B e n e d e k E l e k* székely falurajzát, az Édes anyaföldem-ből.)

KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI.

I.

Ó be jó itt!... veteményeskertünk ajtaja megett, melyen a gyümölcsösbe járnak, a sövényt vastagon befutotta a komló, amely átfonódik egy szép kökényfácskára és ezen nyájas boltozat alatt áll az én kis asztalkám, amelynél oly jóízű az olvasás. Ide lopom ki magamat sok vasárnap délutánján és sok korán reggelen, mikor senki sem lát, senki sem bánt. Itt olvasok orozva, itt írok, itt sírok, orozva.

Ó te kedves zöld setétség, titkaim meghittje! mely édes alattad az ábrándozás, szabadabb alattad a pihedés és midőn alád érek, malomkönyi nehéz teher esik le mellemről. A napsugárok csak helyyel-hellyel sütnek papirosomra és barátságos csalfasággal látszatnak hozzám beleselkedni... egy komlószár nyájasan és hízelkedve nyúlik által hozzám vállamon keresztül s látszatik esmért barátnéját átalölelni... Ó be jó itt! Ez a hely engem oly jó szívvel fogad, mások - tölem mind idegenek... Kedves szomorúságú dongása hallik a méhecskéknél, melyeknek kasai túl a sövény mellett vagynak kirakva; barátságos mormolások olyan, mint a forrás álomhozó csergedezése... Néha egy eltévelyedett, lézengő méh rövid látogatást ad hajlékomba... Kedves kis vendégem, örömmel látlak. Állapodj meg itt, nyugodj itt ki nálam. Nem félek én fulánkodtól... ó mérgesebb annál az embereké. Te azzal csak a bántót bünteted, egyező társaságokban közszerelemmel munkáltok... Az ember pedig az embernek teszi napjait keserűkké... Itt távol vagyok tőlök... Azért, ó azért oly igen jó itt!

II.

Amott, titkos rejtekemmel általellenben nyugoszik le a világ királynéja pompás felséggel és veres lángot gerjeszt setét magánosságomba. Az én orcám is, mind tüze visszaverésétől, mind a gyönyörűségtől gyúladt. Jövel édes borzadások órája! estvéli szürkület, mikor az én elmém oly mélyen elandalodik és képzelődésem a végzetetlennek tartományait járja!... A nap tüzes kereke lesüllyedt a hegyen túl. A szellők hívesebben lengenek. Csak egy-két magános szál-longó bogárka repül fülem mellett el és annál jobban neveli az esthajnal dicső csendességét... A képzeletek országlása kezdődik...

Suhog az estszél a falevelek között. A magas tölt hold függ a levegőben. Csípő híveséget harmatoz le... Minden homályos szegletéből a bokroknak csuda árnyékformák ballagnak elé!... Az én szívem megtelik szomorú emlékezetekkel szerelmes halottaimról!... Ott a hold felett, dicső anyám! ott vagy te; egyetlen leányodat itt hagytad az emberek keménységének. Nézz le rám, kísérv mindenütt, légy őrző angyalom. Ha békétlenkedik ez a szív, nyugtasd meg. Ó, ha a szomorúság rágja, jelenj meg egy gyenge estszellőbe, fuvalj orcámra jelenlétedül és vidám leszek. De ha lehet - anyám, én édes anyám, végy fel hamar magadhoz...

BESSENYEI GYÖRGY: TARIMÉNES UTAZÁSA.

Három napot töltvén útjokban, elérkeznek Pucufalvára, hol egy névtelen úrfi, életének hanyatlásán világát megúnva s az emberi bolondságot sem nevetve, sem követve, dolgai között magánosságában motozott. Mind másokkal, mind magával igen keveset gondolt, végére járván életének napjaiban, hogy a legbölcsebb ember se tud semmit és a leggyőzedelmesebb vitéz is testében, lelkében gyengeség s életében árnyék. Mivel az emberekkel való különös barátkozás rabi sorsot szokott maga után húzni s mindenfelé kötelez, másokkal barátkozni nem kívánt. Adományra sem törekedett, jól tudván, hogy akiktől segedelmeket kíván, azoknak rabi szolgálatjokra köteleztetik. Sem kötelezni, sem köteleztetni nem akart; hidegvérrel nézte az emberi dolgokat, kit-kit meghagyván értelmében, mivel látta, hogy ez mindegy. Egyáltalában való igazságot az embernek állapotára nézve nem látott sehol gyakorlásban lenni, hanem csak szerzett törvényeket, szokásokat. A csupa természetben pedig tapasztalta, hogy minden igazság csak erőben határozott meg. Így végre ezeken fennhagyván, csak ült, szédelgett e világban, mivel utolsó órája előtt meg nem halhatott. Az embert egy tekintetben úgy vette, mint valamely csinált eszközt, melynek rúgótollait a természet kisebb-nagyobb erőben belehelyeztette és akármit beszél, a szerint forog. Embertársait nem ítélte, hogy maga is ítélet alá ne essen, vélek egyenlő sorsot viselve; sem a rajtok való szánakozással nem törődött, mivel ezzel magát hervasztván, állapotjokat nem jobbíthatta.

Megütköznek e tudósnak lakhelyébe az utasok, hol az álmos csendesség minden szegletben, mint bagoly a setéten, magára borzadva gunnyasztott és az elevenséget is csak az omladozott épületek tetejében lakó verebeknek csiripolása jelentette. Egy szobába mennek, melynek széles kiterjedése csaknem a látásnak határát is körülölelte... Kitőredezett ablakain a ki s befutósó szelek számtalan papirosszárnyakkal lebegtek. Egy hamvas tüzelő, tört vaslapát s félágú vasfogó, egynéhány háromlábú karszék, falnak dűtögetve, egy fitongó asztal, dohányvágással köröskörül öszvemetélve, egy véghetetlen fogas, földig alányúló rozsdás flintákkal megrakva, két rikoltozó paplanos nyoszolya, felrongyollott pamutjával bodrozva, nyugodott a csendes szegletekben. Valamely kipattant nyakú avas tajtékpipa egy leves szárából félrefitult rőt csutorával támaszkodott az ablakban. Az ajtónyílás előtt hevert egy vén vizsla, melynek reves bőrit száraz bordái kisátorozták. A lármára fejét felemelte s kurta farkát egyszer földhöz ütve, ismét elaludt. Ha fejét rázta, alácsüngő ajakai orrán, szemén lotyogtak keresztül-kosul, melynélfogva fonalszálak módjára elterült nyálai úgy látszottak a szobában széjjel, mint Szent Mihály nyarában a mezőben nyulángozó bikanyálak.

Mester uram ezen házi bútorok közt jobbra-balra kavarogván, úgy tekintgetett széjjel, mint az oly ember, kire mindenfelől hajítanak. Meggyőztetett arról, hogy oly bölcsnél szállott meg, ki világi fényben gyönyörűséget nem keresvén, kívánságait szoros határok közé vette és hogy szorongattatásokba ne essen, nem a kincskeresésben vagy kölcsönözéssel ölte magát, hanem a képzelt szükségeket űzte el magától. Jobbnak állította kívül magát meghagyott szint mutatni s belől megelégedést, nyugodalmat érezni, mint kívül ragyogni s belől szenvedni.

Mester uram végre nagyot fúj s éppen telepedésére való helyét vigyázza, midőn Kantakuci érkezik csöszével, Rühödi Jánossal együtt, ki ezenkívül még belső tanácsosa vala. Vendégeit csendes emberséggel fogadja és mivel emberi kötelességeit mindig meggondolásból tette, haszontalan, értelem nélkül való üres beszédekkel nem hízelkedett nekik; egyébiránt vagyonaikat tőlük nem sajnálva: tudta, hogy az utasok iránt az emberségnek törvénye legszorosabban kötelez.

FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.

(Az aggteleki barlang.)

A csárdás, a barlang egyedüli rendes vezetője, nem vala otthon; borokért jára Eger tájára. Helyébe egy más vezető ajánlkozék, ki őszintén megvallá ugyan, hogy a barlang belsejében még járatlan, de addig, meddig azt ismeri, kész és biztos vezető leend. Többen a helybeliek közül szósak valának a barlang különösségei felől, s miként lenni szokott, hogy becset adjanak a táj nevezetességének, nagyíták annak csodáit és veszedelmeit; több borzasztó eseményeket, s a barlang szétszótt rejtekei közötti eltévedéseket hordogtatván elő a bámuló vendégeknek. A báróné borzadozék a bemeneteltől, s csak alig vala bírható erre; de a férfiak, s magok a többi nők is megnyugtatak őt biztatásaikkal. Jusztinka érdektelen közönyösséggel indula a barlang felé, Angelica pedig hallván a hely veszélyeit, mintegy örvendő óhajtozással. Az ő roncsolt szívével most minden bús tárgy, minden borzasztó vidék különösen egyezni látszék. Neki, ki gyermekége óta csak holt világot bírt, kinek csak Kálmán, s irántai szerelem volt élő világa, s ez oly kietlenül halt el szívének - végetlen, elbírhatlan súly vala az élet, s vágyakodva csüggének, amerre utazék, temetőkerteken bús tekintetei.

A vezető elkészíté hárs-fáklyáit, tűz-eszközét, s beindulván a barlangba, maga után kéré vendégeit. Titkos borzalmakkal lépdelenek azok be a szoros nyíláson utána, de tágula keblök, amint bent az üregek is tágultak. Csodálat és a természet ura iránti tisztelet lépék meg az egész társaságot, a barlang ritka tüneményei szemléltére. A földalatti magas mennyezetek csillogó fényeikkel, hús enyhítéseikkel, csergedező vizeikkel, a különféle csodás alakú kőcsepegések, mik között zúgó denevérek szállongtak, különös alakokat öltött osztályai ezen kis alvilágnak, mikből kis erővel szabad kénye szerint teremthette míveit a képzelet, - mind bájos tündérlettel hatának a sejtő lélekre.

Az én jártasságom csak eddig hat, nagysás uraim, asszonyaim! mondá a vezető, amint egy üregbe jutának, hol két nyílás még további nyúlására mutatott a barlangnak; de amelynek szövényeit rettegé a vezető.

De a barlang tart tovább is? kérdé Edvárd.

Annak még egy halandó sem ért végére, felelé a vezető. A csárdás ugyan még ezentúl is jó mélyen tudja a járást benne; de ő sem meri állítani, hogy egészen kitanulta volna a barlangot. Ezentúl már veszélyesebb a járás a sok elágazó nyílások miatt, mik közt hamar eltéved a jártas is, vélvén, hogy kifelé halad, beljebb bolyong, s éhségnek halála lesz gyász sorsa.

A vezető, hogy még inkább megérdemelje áldomását, kifogyhatatlan vala történetecskékben, mikbe oly mélyen merüle, hogy feledvén tisztítani fáklyáját, ez elaludt, s tüzet ütnie kelle. Újra lobogott a fáklya, s vissza-indulóban volt immár a társaság, amint Jusztinka borzadással veszi észre, hogy Angelica hiányzik. Halvány rémület lepe el mindenkit; a vezető semmi ígérettel nem vala bírható arra, hogy járatlan s neki ismeretlen úton keresésének eredjen. Kialtozzák nevét Angelicának, de csak saját szavok hangzik vissza. Borzasztó a jelenet, iszonyú szív-szorongása a társaságnak! Ekkor Porubay eltökélve kap néhány fáklyát kezébe, s meggyújtván azokból egyet, azon a nyíláson, mely felől állottnak tudá Angelicát, elindul keresni azt, erősen elhatározva magában vagy vele térni vissza, vagy vele osztani meg a halált.

Angelicában már az úton szokatlanul borongott az élet-unalom, a vezető elbeszéléseire pedig egyszerre átvillant lelkén azon határozat, hogy itt tévessze el magát a társaságtól; így egyszerre szabadúland, gondolá magában, tépő kínaitól, s azoktól is, kik még szívének kedvesek, egyszerre szakadni fog, a halkas megváltás gyötrelme nélkül. A fáklya kialvását használta volt tökéletére, s besuhant a legközelebbi nyíláson.

JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.

(Kolozsvár 1594-ben.)

Egy érdekes tájt, agg omladékot, vagy csak fatömeget is, festőileg leírni, nehéz feladat; mennyivel nehezebb egész várost képzetben előteremteni, összeszedni mint gyúttükörbe az egyes színsugárokat, míg azokból kép olvadt össze, mely igaz is, érdekes is. De ha mindez nehéz, s a szó teljes értelmében szinte kivihetetlen: még sokkal nehezebb egy tájnak vagy városnak arculatját elővarázsolni, azaz: szavakba önteni azon benyomást, melyet egy helynek minősége idéz elő minden oldalú fogalom után.

Bámuljuk méltán a festőt, ki eredetijének nemcsak vonásait, s alakját találja el, de képes lelket lehelni képmásaiba vagy tájfestéseibe; mert ő holt vászonra eleven életet ihlet, szemei szólnak, homloka jelent, ajka mond, s egésze igéz, hat, vonz vagy visszataszít: szóval festvénye néz, lehel, nyilatkozik. De az író is érdemel némi méltánylást, ki holt írlapjára életet önt; kinek sorain haladva képek fejlődnek le, érdekek nyilatkoznak, s élet s indulatok állnak elő.

Ily szempontból véve a feladást, e történet idejében a hidelvét s a sz. péteri külvárost kivéve, melyek gyéren hintett egyszerű falusi épületeikkel vonultak el a kapukon kívül, a többi külváros még nem létezett. A várost környező hegyek sűrű erdővel borzadtak az ég felé. A Kis-Szamos óriási ezüst kígyóként hajlongott réteken, szántóföldeken s berkeken keresztül, s egész csillámló menete fődetlen, látható volt. A körüle virító természet erőteljes ifjú zöldjében, regényes bájt hinte maga körül. A város és Kolos helysége közt tágas hézag terült, a Tordakapun kívül pedig szinte semmi épület sem látszott még.

Kolozsvár, mint minden kerített városaink, sajtáságos tekintetű volt hajdanában. Pusztán s fenyegető homlokkal előrenyújtott paizsként, könyöklötték sötét kockákból emelt falak körül, melyeknek rovátkás gallérja nem állt védtelen s zajtalan, mint jelenben. A falakat széles árok övedzé, s védék izmos négyszögű tornyok, keskeny lövő nyilatokkal ellátva; felvonó hidak vezettek a szeszélyes alakú kapukon keresztül a vár kebelébe, melynek elejét leeresztésre kész, hegyesaljú rostélyok foglalák el. A kapuk jókor zárattak be, s a lakosok bizonyos hadi-rendhez voltak szokva. Azon vidám élet s szorgalom, pezsgés, mely most szinte köznapi, akkor csak különös, nagyobbszerű esetekben mutatkozott, mint kivétel.

Mindezek Kolozvárnak külről durva, védelemre kész, hadi tekintetű adának. Esténként olyan volt, mint zárt méhkas, melyben kétes zúgás morajlott.

Belseje, magas födeleivel, egyenetlen, kiáltó sötét színekre kockásan mázolt épületeivel, némi szeszély szellemét önté el rajta, mely talán széptani szempontból tekintve ízlés elleni volt, de mégis érdekekkel bírt.

Azon része a városnak, melyet most Óvárnak neveznek, volt a legépületesb tekervényes utcáival s egyetlen piacával. Az úgynevezett nagy-térről idevezető utcának egyik szögletében áll még most is azon ház, hol Mátyás királyunk született.

A többi része a városnak ritkábban volt ellátva épületekkel, melyek közt néhol hosszú deszkakerítések vonultak el. A tágas térnek egyik oldalában, a szép, gótízlésű egyház, akkoron még fennálló tornyával, a tágas térnek alacsonyabb házai közt állott nagyszerű méltóságában, ünnepélyes ájtatosság szellemétől elszigetelve, nyugton, magányosan, tiszteletet s imádást előidézve.

A város lakosainak is sajátos tekintetük volt. A mostanitól egészen különböző viselet, kocsik, nagyobbára lovak is, egészen más alakot, s hogy úgy szóljak, más kerítvényt adának nekik. Hosszú, bő menték, tágas zekék, térdigérő dolmányok, kalpag, süveg, csákó, a régiség címjét lehelék alakjaikra. Az egészen más arczellem, durvább nyelv, nyersebb szokások, s a mostanitól különböző módja az öröm, harag s bánat kifejezésének, még nevelék e hajdan-szerúséget. Gyakori nyugtalanságok akkori időben elfúvák a városi lakos arcáról azon polgári egykedvőséget, azon kényelemérzet szellemét, mely őt jelenben címezi.

Az a békés otthonosság, a mindennapi élet csendes, változatlan folyamából eredt nyugodtság, nem létezett hajdan. De több erő, több önérzet mutatkozik az arcvonásokban. Volt valami kihívó, valami feleletre kész és elszánt, a szem, a homlok kifejezésében, amit jelenben békés polgárnál hiába keresnénk.

De induljunk a magas, négyszögű bástyától védett, sötét Magyar-kapun be. A jobbra-balra vonuló házak nagyobbára hamuszínű s fehér kockákra vannak festve, néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltószíneik tűnnek ki, vagy avult egyszínű meszelés látszik. Kövezet nincsen, de az utca jól ki van porondozva; a házak mellett itt-ott magas jegenyék s nyárfák nyúlnak fel, melyek közül feketélik, szürkül vagy fehérlik a magas zsindey- vagy deszkafödél. Csak két magasb ház van az egész utcában, egy-egy emeletes, az első közel a kapuhoz jobbra, s másik balra, az utcának dereka táján, a Közép-utcába vezető sikátor szögletében; egyenetlen, ízlés nélküli faragásokkal terhelt ablakkal, melyekből ezúttal két cselédfő nyúlik ki, le-lehajolva a tér felé tóduló néphez.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.

(Buda vára)

Ne keressük e királyi lakban azon méregyent, mely korunk nagyobb építményeiben a szépség egyik kellékéül tekintetik s eszünkbe juttatja, hogy alkotásukban az arány és cirkalomnak a művészi képzeletnél több része volt. Mint minden, mit a középkor nagyszerűt épített: úgy e palota, lassan épülve, megtartá a különböző korszakok jellemét, melyekben épült. De a várnak legrégebb része, a Zsigmond által épült hattornyú frispalota, Mátyás oszlopokon nyugvó ízléses épülete, s maga a sötét, még bevégezetlen csonkatorony, oly egész képezének, mely fölött a magyar Istvánvár legmagasabb tornyán kitűzött nemzeti lobogóját hazafiúi örömmel s büszkeséggel láthatá.

A felső város, mely déltől észak felé nyult el a hegyen, hol most a vár áll s a királyi laktól csak öt öl széles vízárkok által választatott el, e fényes szomszédságra nem vala méltatlan. - A számos templomok és kápolnák felnyuló magas tornyai s az úri paloták és polgárházak, melyek nagyrészt az akkori olasz ízlésben épültek, hajdani Budánkat, ha nem is kiterjedés, legalább szépség tekintetében a nevezetesebb városok közé emelték s az eleven mozgás, mely utcáit és piacait eltölté, az idegenre szintoly meglepőleg s kedvesen hatott, mint napjainkban a hallgatóság, mely bennünket körülveszen, ha a budai várba fölmegyünk.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: KARTHAUSI.

Ki írhatná le ezt; köröskörül az elhaló sugárokat, melyek az eget eltöltik, s minden fellegtől visszavetve, mintegy a világosság visszhangjaivá lesznek előttünk, mely minden akadályon újra felgyúl, minden fellegetetőről ragyogva visszapattan, míg a messze légben pirosan elhal; s a fényvonalakat, melyek az esti pirt áthatják, s e lassú halaványulást s eltűnést, a világosság fokonzéki múlását, ez elhalás életét, e mozdulatlan változást, a színdagálynak lassú apadását. Oh ki ezt leírhatná, vagy ki, mint akkor én, kedvese meghatott arcain láthatná e fenséges pillanat tükrözését, s lábaihoz borulhatna mint én, midőn elragadva érzetemtől egyszer így szólék: oh miért nem halhatok most elárasztva fölötted lelkemnek egész világát, miért nem temethetem magamat kebledbe, mint e nap, mely a hegyek mögé száll, hogy belőlem nem maradna más, mint egy világos emlékezet lelked tiszta egén felvonva, egy könny szemedben, mint harmat a nap után. Érzem remegni kezét, s midőn feltekinték, egy könny ragyogna szemében. Oh ki gondolta volna akkor, hogy nem öröm, hanem szánakozás könyje vala ez?

*

Ha körültekintek e fényes természet véghetlen csodái között, s látom egy új lény csíráit minden romlás fölött, az enyészet mellett teremtést, ott hol egy lét a pályát bevégezé, másnak kezdetét, s fenn az égen s a föld határain napot s csillagokat, tavaszt s az ős elszenderülését, szüntelen változó egyformaságban véghetlen fejlődést, mely az első naptól, hol e föld pályáját megkezdé, az utolsóig szakadatlan tovább foly, s ahová fordulok, nem egy lényt, melynek enyészete nem volna egyszersmind másnak születése: én a semmisedéstől remegjek? Semmisedéstől! - Hát azon nagy fenséges remény, melyet Isten szíveinkbe teremtett, hogy e föld göröngyös ösvényein új erővel haladhassunk, a rejtélyes vágy, mely néha örömeink között keblünket feszíti, s nem engedi, hogy otthonosnak érezze magát lelkünk e föld legbájlóbb virulása között sem, a benső szózat, mely, ha elveszett kedveseinkre gondolunk, viszontlátással biztatja bánatunkat, nem jelentenének semmit?

*

Ha a világon körültekintesz, a lények véghetlen sorában öröm s meglepetés lép elébe minden felől; ez óriási föld, melynek tengere dagadva s apadva, mint egy nyugodt szív dobogása, ezredek óta változatlanul emelkedik; melynek el nem apadó folyói éltet osztanak ezredek óta; mely, ha virulása megszűnt, téli álmába szenderül, s felébredve tavaszi köntösének egész pompájában áll előtted ismét, ez illatdús virágok s növények serege, az erdők, hol minden ág külön zöldjében díszlik, minden levél az esti fuvalom érintése alatt külön gyönyörében remeg; s a víg zaj fölötted, hová szemed a boldog énekest nem követheti, s körülötted sötét lombnak rejtekében, s lábaid alatt, hol ezer bogár kicsi örömeiről dong, - nem mondja-e minden, hogy egy szerető lény örködik ez egész fölött, kegyesen megadva minden teremtményének azt, mi boldogságára szükséges; csak te volnál elátkozott? te, az egyetlen annyi millió teremtmények közül, kinek örülni nem szabad, kit csak egy hosszú kínra alkotott Istened?!

Oh, mert a természet fenséges szépsége téged ki nem elégíthet, lelkednek más világosság kell, mint melyet e nap ragyog földedre; szíved más örömök után vágyódik, mint miket anyagi léted nyújt; gondolatidnak más kör szükséges, mint melyet a láthatár körülfog. Ha a föld megnyitva aknáit neked adja kincseit, ha az ég rád árasztja legmelegebb sugárzatát, s a föld legédesb illatát önti el körülötted: te boldognak nem fogod érezni magadat; benned még valami van, mi kielégülést nem talál: lelkednek egy része, mely sír.

S miért hát e rejtélyes vágy, mely éldegélni nem enged rövid földi pályádon? miért e kínzó remények, melyeknek e földön teljesülni nem lehet; miért e benső ösztön, mely fel a magasba hívja lelkedet, míg e gyenge kebel már e föld bércein is, hová felkivánczozál, feszülni kezd? Minek e benső szó, mely méltóságodra intve anyagi gyönyöreidet elkeseríti, ha végzeted anyagi élted határain túl nem terjed, ha áthaladva földi pályádon, sorsod enyészet?

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.

A férfi szobája keveset bizonyít jelleméről s bel-élete történetét is ritkán árulja el.

De a nőt megítélheted abból, amit lakása küszöbén belül látsz. Miként arcát a tükör, minden tárgy, melyet maga köré vont, hűn másolja le kedélyét.

A cella, hol Dora alszik, egykor talán oly édesen látta szenderegni a lemondó szerzetest, mint-ha a szigornak, melyet ez háromféle esküvel fogadott, csak kéje volna és semmi terhe. S viszont, hányszor nem voltak a néma falak a kötelesség elleni titkos harc és e végzettől elégtelen szív kitöréseinek tanui! Erény és gyöngeség felváltva kerestek menedéket e keskeny, e mély ablakú, hűvös és homályos szobában.

Amióta Dora lakása lett, derültebbé vált anélkül, hogy szent komolyságából veszített volna. Az ablakba virágedények költöztek, a falon koszorúzva függ a lant, de a térdelő zsámolyán ott van az imakönyv és az ágy felett az ércfeszület. Kis asztal és hímzóráma van helyezve azon fülkébe, amelyet könnyű, átlátszó és hófehér függönnyel el lehet zárni s mely az ablakfal szélességéig terjed. Oly sugáralak, minő a Doráé, kényelmesen foglalhat helyet az asztal előtti széken, s munka, gyermekvágtyak és a serdült leány álmodozása közt úgy töltheti el a gyors órákat, hogy külön szobában vélheti magát, míg Dorka a függönyökön túl rakosgat, tisztogat és zsémbel a komornára.

Dorka szereti a rendet s növendékénél is mindent saját helyére tesz le; de mikor a vénasszony eltávozott, Dora szelesen, könnyelműen egy kevés változtatáshoz fog s míg egyet ide, mást oda mozdít, s széparányosság és nemes ízlés varázsa kerül el mindenüvé, keresetlenül hódít mindenütt s csak a gyakorlott szem veszi észre az eszközöket, melyekkel az összhangzás érkeke öntudatlanul érte el célját. Dora alig volna képes számot adni arról is, hogy a bútorzatban a választékosság micsoda neme s a rendezés mily módjai takarják be sűrű fátyollal a szükkölködés jeleit, még pedig anélkül, hogy a keresettség és fényűzés kétes benyomását keltenék fel barátnőiben, kik néha meglátogatják, mint szokás, az ócsárlási vágyat magokkal hozva. Dora nem részesült az anyai nevelés szerencséjében. A felügyelet hiánya nála egy-egy gyermek ötlet, egy-egy helytelen, de bájos sajátság által észrevehető s Pista bácsi és Dani bácsi többször hallák már, hogy leányuk kiképzésére elég gondot nem fordítottak. De ha a háztűznéző Dora szobájába betalálna lépni, a szüziesség, szemérem s az ártatlan kedély ígézetével találkozónék s eszébe sem jutna, hogy rég a sírban porlik az a vigyázó szem s az égbe szállt az a szerető lélek, kit a leánygyermekéknél sem az apa, sem a legtökéletesebb idegen nő nem tud, még a leghűbb örökórával is, pótolni.

Dora szobáját jól fedezett s alig észrevehető falajtó választá el a Dorkáétól.

Ez nappal többnyire csukva, éjjelenként pedig, hacsak a vénasszony kivételes szeszélye nem jön közbe, mindig nyitva van.

(Kemény természtleírásaira l. a Stílustörténeti fejezet 6. részében)

JÓKAI MÓR: AZ ARANY EMBER.

Timár naphosszant elült e tó partján, hallgatva annak rejtelmes beszédét; néha a legcsöndesebb időben elkezdi az zajlani, színe smaragdzöldre változik egész a végtelen messzeségig olyankor, s a méla zöld hullámszín fölött egyetlen vitorla nem jár; semmi hajó, komp, dereglye: mintha ő volna a holt tenger.

Csodálatos kettős ereje van a tónak: a testet megedzi, s a lelket elkomorítja. A mell felszabadul, az étvágy kegyetlenül követelő lesz; hanem amellett valami méla, bánatos érzés lepi meg a kedélyt, mely a regevilágba andalít vissza.

Sok embert ismerek, aki valósággal szerelmes a Balatonba.

Timár is az volt.

Órahosszant elúszkált a csendesen ringató hullámban, s fél napon járta alá s fel a partjait s este későn alig tudott megválni tőle.

Nem kereste multságát se vadászatban, se halászatban. Egyszer magával vitte a fegyverét, s ott felejtette valami fára felakasztva; másszor meg a horogjára akadt fogas elvitte a horgot pálcástól együtt. Nem volt figyelme a közellevő tárgyak iránt. Lelke és szemei a messzeséget járták.

A hosszú ősz is vége felé járt már; a víz nagyon áthült a hosszú éjszakákon, a fürdést rövidebbre kellett szabni; hanem a hosszú éjszakának is meg voltak a saját méla gyönyöreik: a csillagos ég, a hulló csillagok, a hold.

Timár egy hatalmas refraktort hozatott magának, s éjfélken túl elnézegette az ég csodáit, a bolygókat, mik holdakat, gyűrűket hordanak maguk körül, miken látható fehér foltokat támaszt a tél, miket vörös fénybe borít a nyár; és azután azt a nagy égi talányt, a változatlan holdat, mely a távcsövön át mint egy fénylő lávadarab tűnik elő, szétsugárzó hegygerinceivel, mély körszicláival, fényes mezőivel és sötét árnyaival. Egy egész világ, amelyen semmi sincs!

Csak azoknak a lelkei, akik erőszakkal eldobták maguktól a testet, hogy ne legyen rajtuk semmi.

Azok vannak odaküldve a semmibe.

Ott nem bántja őket semmi, nem éreznek semmit, nem tehetnek semmit, nem fáj nekik, nem gyönyör nekik semmi, nincs nyereség, nincs veszteség semmi; ott nincs hang, nincs lég, nincs víz, nincs szél, nincs vihar, nincs virág, nincs élő állat, nincs harc, nincs csók, nincs szívverés, nincs születés, nincs halál: - csak a semmi az, aki van, és tán az emlékezet?!

Az rettenetesebb volna a pokolnál: ott élni a holdban, mint testtelen lélek a semmi világában, s emlékezni a földre, ahol van zöld fű és piros vér, villámcsattogás és csókcsattanás, van élet, van halál.

Az őszi éjszakák egyre hosszabbak, a napok rövidebbek kezdtek lenni, s a rövidülő napokkal a tó is lassanként áthült. Hanem Timárnak még annál inkább tetszett a fürdés. Aki úszik, az nem fázik. Teste egészen visszanyerte előbbi edzett ruganyosságát, betegségének minden nyoma elmúlt már, idegei, izmai acéllá lettek. - És akkor volt legbetegebb.

Mert a lépkóros, a spleenes embernek a hypochondriája még kigyógyítható: ha a testi baj szűnik, a lélek sem szenved többé. De mikor az ép, edzett férfi lelkét lepi meg a búskomorság, - az már halálos baj.

A hypochondria betege meleg kabátot húz; - fejétől sarkáig betakarja magát; ablakait beraasztja a szél ellen; ételét lat számra veszi, orvosi tanács szerint válogatja; nyugösködik az orvosok nyakán s titokban kuruzsló szereket használ és orvosi könyveket olvas, hévmérő után fűti szobáját, s érverését órája szerint számíthatja, fél a haláltól. - A melancholia betege pedig széttárja keblét a viharoknak s födetlen fővel megy vele szemközt, kitért ablaknál alszik, s nem keresi az élet hosszabbítását.

Az őszi éjszakák folyvást derültek voltak, ilyenkor olyan gazdag az ég csillagokban; Timár egész éjeken át ott ült szobája nyitott ablakánál s távcsővel sorra járta a végtelen űr fénylő pontjait. Mihelyt a hold lement, azonnal távcsőve elé ült. A holdat gyűlölte már, mint ahogy tud az ember gyűlölni egy az unalomig megismert vidéket, aminek lassankint minden lakossá- val haragba jött már; mint ahogy tud gyűlölni egy képviselőjelölt egy választókerületet, amelyben ezerféle ok miatt megbukott s amiről tudja, hogy mégis ott kell neki lakni.

Százféle indoka van az öngyilkosságnak, azok között a legmakacsabb, a leggyözzhetlenebb az, amely hosszas világnézetből ered. Vigyázzatok arra, aki nem tudományos szakértelemből vizsgálja az eget, buvárkodja a természet titkait; az elől tegyétek el éjszakánként az éles kést, meg a pisztolyt, s kutassátok ki öltönye zugait, nem rejteget-e bennük mérget?

MIKSZÁTH KÁLMÁN: LAPAJ, A HÍRES DUDÁS.

Lapaj egykedvűen folytatta tovább is régi életmódját, néha napokig sem beszélve emberi lényel s még sem únva el magát soha. Mert hát olyan jó barátságban volt a természettel! Különösen mulattatták egymást! Vagy ő dudált s az ünnepélyes csend, mely a völgy és bérc fölött ült hallgatagon, rezgésbe jött, mint az ébredező szív; a fűszálak dugdosva integettek egymásnak jobbra-balra hajladozva: fű, virág bűbajos illatot lehelt, melybe rejtélyesen vegyült be a föld párázata, mint egy titkos szerelmi sóhajtozás: hallani nem, de érezni lehetett.

Vagy pedig Lapaj némult el, hogy a természetet hallgassa. Erdők zúgása, folyam locsogása, lombsuttogás, méhdöngicsélés, munkások dala a távolban s elhaló kürtszó még távolabb, összefoly édes, olvadó harmóniában, melynél szebbet, kéjesebbet, altatóbbat, elbájolóbbat szív nem érezhet, fül nem hallhat, hideg, hitvány hangszer nem tolmácsolhat.

A mestert, ki Lapajt a tökély fokára vitte a dudában, nem kellene messze keresnie Petrusnak, mindenütt jelenvaló az. Csak beszélni kell tudni vele és tudni hallgatni rá.

Nem mindenre a természet, az anyaföld tanít-e minket? A földnek szíve van. Aki ráborul s fülét odaszorítja közös tápláló anyánk barna testéhez, rejtélyes dobogást hall alatt, mintha egy óriási kalapács tompa ütései volnának, száz mérföldnyire mélyen belsejében; a szív dobogása az.

A föld gondolkozik is. Gondolatai a virágok. Avagy honnan van az, hogy ez elhagyott rengetegben, hová emberi kéz nem ültette, hová madár sem viszi a magvát, egy nap ezer meg ezer soha nem látott színű és alakú virág támad magától? A föld költészete ez! Az ő új gondolatai!

És ha gondolkozik, ha szíve van, érezni is kell tudnia, bánatának, örömének lennie. Nagy szárazság idején keble fölrepedezik s mint a szenvedő anya emlőin a gyermek, növényzete elsínylik, elsatnyul, míg ellenben harmatos hajnalon egész valója vidám mosoly.

És növényzete: a virágok, fák, füvek is mind éreznek, mind gondolkoznak s mindnyáját összekapcsolva tartja a szeretet nagy eszméje. A földet szereti növényzete, ő pedig a felhőt és napsugárt. - A magyar ember, ha ültetménye kiszárad, nem fogamzik meg, jól mondja: „nem szerette a földet.” A földet, melynek jószívűséget, érző szívet tulajdonít, midőn azon kérelemmel adja át kedves halottját: „Legyen neki könnyű a föld.”... És az bizonyosan könnyű is annak.

Mindent a szeretet tart össze. Hát csak egyedül Lapaj ne érezne, ne gondolkoznék, ne szeretne? Hát lehetne az? Ki tudja megmondani? Azért, mert hó borítja a vén Fátrát s kopáran hirdeti, hogy belsejéből nem fakad éltető meleg erő, mely tápot adjon fűnek, virágnak, ki tudja, mélyen eltemetve nem forr-e gyomrában a tűz, mely bömbölve tör ki, ha nyílása támad?

A szomorú árvalányhaj, mely minden szeretet nélkül nőtt ott s mely mint egy ősz hajszál teng kopasz lapályán, csak a hideg, kietlen világról beszél, de azt ő sem tudja megmondani, mi lehet beljebb?

Komor őszi éj van. A csípős szél hideg esőcseppeket vagdos a Lapaj arcához, de azért nem siet a kunyhója felé, hanem gondosan kémleli a tájat, melynek terményei ilyenkor forognak a legnagyobb veszedelemben, mert minden valamirevaló tolvaj az ilyen kutyaidejt választja műveleteihez köpönyegnek. Koromsötétség festi feketére az egész világot. Az embert inkognitó ütheti arcul akárki. Szemét ilyenkor a halinája zsebébe dughatná a csősz: a füle veszi át az egész hivatalt.

Hallgat, figyel. Semmi nesz. Csak egy-egy káposztafő reped meg imitt-amott a túlságos áldás alatt, mely az égből csurog, vagy átfutó nyúl zörgeti meg alig észrevehetően a harasztot. De mégis valami olyast hall messze, ami hasonlít az emberi léptekhez, melyek besüppednek a locs-pocsban, oly hangot adva nagyban, mint a lúgzó kád potyogó csöppjei.

A léptek elé siet. Nagy gyakorlata van az irány kiismerésében: a kunyhó tájáról jó valaki a folyóvíz felé.

HERCZEG FERENC: POGÁNYOK.

Omodé, aki a sötétségben is látott, mint a macska, most megállította a kanonokot.

- Itt vagyunk a tisztáson, - susogta.

A fehér holdfényben hatalmas rétség terült el, szórványos facsoportokkal. Köröskörül ezüstködbe veszett a távoli erdő. Ilyen bársonyos gyöpon táncolhatnak szívesen a vadleányok és az éjasszonyok, kikről a regösök danolgatnak.

Miután áthaladtak a tisztáson, sűrű bozóthoz értek.

- Az útvesztő! - mondta a hajdani martalóc.

A paripákat a fához kötötték, aztán egy alig észrevehető szük résen át a bokrok közé bújtak. Mesterségesen vágott, szeszélyesen kígyózó, végtelen hosszúnak tetsző lugason kellett áthaladniuk. A bujdosók a saját törpe természetükhöz szabták a lugast, a jól megtermett két papnak tehát meghajolva kellett járnia. A talaj erre halmos volt, az erdő szárazabb.

- Lépkedj halkán, uram, szólj csöndesen, - mondta Omodé. - Senki se tudja, merre vannak az erdei emberek alvóhelyei, de nekik éber az álmuk és éles a fülük.

Kicsi kerek tisztásra értek és akkor kiegyenesedhettek megint. Omodé megragadta a kanonok karját.

- Látod? Ott!

- A faragott kép! - suttogta Márton.

Ott állott az erdei emberek fehér bálványa, magas talpon, a hold fényében fürödve...

Anadyomene, legbájosabb hellászi istennő, hogy kerültél te a barbárok nyirkos erdejébe? Ott állasz, fölséges meztelenségben, diadalmas szépséged tudásával a fehér márványarcodon. Ajkadon ott lebeg a finom, gyöngéd, epedő mosoly, amely egykor a knidoszi nők ajkán fakadt. A holdfény, amely hízelegve végigfolyik nemes tagjaidon, mintha életet öntene márványtestedbe.

Portyázó barbárok ragadtak ide Hellász derült ege alól? Vagy Róma hódító légiói hurcoltak magukkal? Évszázadokig pihentél a Duna aransárga fővényében. Aztán kiástak a bujdosók és oltárt emeltek neked.

Oh, nem, a farkasbőrös barbárok nem értették meg szépséged harmóniáját, nem értették meg knidoszi pillantásodat, klasszikus mosolyodat. De ösztönszerűen érezték, hogy istennő vagy és állati meghunyászkodással borultak fehér lábad elé.

A két pap sokáig mozdulatlanul, a fáradságtól lihegve nézte a márványképet. Mélységes, titokzatos csend honolt az erdőben. Ezer szentjánosbogár röpködött körülöttük, mintha a fák szikrázó aranyesőt hullatnának.

- Ő az! - mondta Márton pap.

- Ki ő? - kérdezte az öreg.

- A Vénusz-ördög; a sátán hadából a legförtelmesebbik.

A kanonok aztán nyersen rászólt Omodéra:

- Add ide a vasbotot!

- Mit akarsz tenni, uram? - kérdezte ijedten az öreg.

A kanonok most fölemelte a hangját:

- Betöltöm rajta az írás szavát: És az ő isteneiknek faragott képét elvagdaltjátok. Vágd darabokra, Omodé!

- Nem, uram, nem én! - kiáltotta rémulten Omodé.

Márton kiragadta kezéből a bolgár bunkót és felszökött a nyers kőoltárra. És rásujtott a bálvány fejére...

A kő hangot adott! Panaszos, mély harangkongás járta át az erdő csendjét. A második, a harmadik, a tizedik ütésre, amely irtóztató erővel csattogott a szobron, a dallamos kongásból rémült, diszharmónikus hörgés lett. A bálvány tagjai szikrázva hullottak szét. De ott feküdt még a fűben a szépség univerzumának egy-egy alkotó része. Az istennő domború keble, szűzies csípője. Azt is szét kellett rombolni, nehogy egy új felekezet új oltárt emeljen neki.

- Uram, siessünk, siessünk! - lihegte Omodé.

A sűrűségben hosszan elnyujtott, gyászos farkasüvöltés hallatszott. Az erdő felriadt mély álmából, a szenvedélyes, dühös fájdalom kiáltása felkeltette visszhangját. - Siessünk, siessünk!

Márton egy márványdarabot a tarisznyájába tett, aztán egymást rángatva és taszítva, megbotolva, eszüket veszítve, megfutottak, mint a tetten ért gyilkosok. Akkor már oly hangos volt az erdő, mintha minden fája fájdalmasan sikoltozott és zokogott volna.

Mikor visszatáltak a paripákhoz, Márton kanonok előkereste a tüzelőszerszámot.

- Mit akarsz, uram? - kérdezte Omodé.

- Az írás azt mondja: Berkeiket tűzzel égessétek meg!

Az öreg megfigyelte a szél járását és miután meggyőződött, hogy keleti szél fúj, buzgón segített társának a gyújtogatás munkájában.

- A füstszag - mormogta - majd elzavarja a nyomunkban röpködő gerelyes darazsakat.

A száraz haraszt szikrát fogott. A kopasz cserje lángra lobbant és a tűz csakhamar fölcsapott a fák koronájáig. Kevés idő múlva rohamosan szélesedő, bömbölő tűzfolyam hullámozott nyugatnak. Arra száraz volt az erdő.

A papok nyeregbe szöktek, elvágtattak és vissza sem néztek oda, ahol vérpiros gőz és tompa morajlás hirdette, hogy valami nagy, valami kimondhatatlan nagy szerencsétlenség sujtott le.

Csak akkor jutottak lélekzethez, mikor már maguk előtt látták Kevevár sötét földsáncait.

- Uram, - mondta ekkor Omodé - attól tartok, hogy az átkozott bálvány bosszút áll rajtunk. Mert nem hinném, hogy végkép elpusztult volna. Nézd meg a kődarabot, amely a tarisznyádban van, - szent Benedekre mondom, mosolyog!

Márton nem válaszolt, hanem nézte a két tenyerét, hogy nem tapad-e hozzá vér?

VI.

Ajtony leányát nem lelték meg Kevén, de a várnagy már értesítést vett Bolgár-Fehérvár felől, hogy Zenóbia leányasszony kíséretével a Dunára ereszkedett.

Első éjszaka, melyet a kevei esperes házában töltött, különös álomlátása volt a kanonoknak.

Ágyán feküdt, - hogy ébren-e vagy alva, azt maga se tudta - és a fénylő négyszöget nézte, amelyet az ablakon besütő hold a szoba falára rajzolt. Kívülről behallatszott a toronyi örök bús túlkölése.

Egyszerre káprázat érte a szemét: a falon fénylő négyszögben egy emberi fej fekete árnyképe jelent meg... Babonás félelem zsibbasztotta meg ekkor a pap tagjait. Az erdei bálványra gondolt, és mikor nagy sokára meg mert fordulni, valóban a fehér márványképre esett a tekintete.

A kísértet benézett az ablakon. Ott állott a fehér holdvilágban, kecsesen a meztelen karjára támasztva állát és köszemével szomorúan és kérdően nézve Mártont, mintha tőle várna választ egy titkos kérdésre.

A kanonok végül lerázta lelkéről a félelem igáját. - Isteneik faragott képét elvagdaltjátok! - kiáltotta, azzal felpattant fekvőhelyéről és üldözőbe vette a kísértetet.

Az meg szállva menekült előle, meg-megállva, mintha ingerkednék vele, könnyedén csapongva, mint a pillangó. Árkon-bokron át folyt az éjjeli hajsza, nádason, zombékon keresztül, ki a fekete erdőbe.

Most megállapodott a bálvány. Márton pedig szent dühvel forgatta a buzogányát, rásujtott a homlokára. A kő azonban nem tört darabokra. Az ütés nyomán eleven seb támadt, melyből nagy vércsöppek peregtek alá, lángoló rubintokként megaludván a bálvány havas keblén.

Különös csend volt az erdőben. Köröskörül óriás, hódító illatú virágok nyiladoztak; a fák alatt ökölnyi fénylő bogarak szállongtak.

A kanonok lihegve eresztette le a buzogányát. Nem bírta el az istennő tekintetét, azt a szelíd, fájdalmas, titokzatosan kérdő tekintetét. Nem bírta el a látványt, a szenvedő szépség rettenetes látványát. A szívét egyszerre forró, szenvedélyes és kéjes szánakozás járta át. Úgy érezte, hogy meg kell halnia a nagy szánakozástól. Térdre vetette magát és kétségbeesetten ölelte át a bálványkép lábát...

Ekkor fölzendült az egész erdő. Véres tűzfény lobogott a fekete fatörzsek mögött, izzó és vakító gőz gomolygott a bálványimádó pap körül...

Mikor Márton fölébredt álmából, verejték borította a testét, a térde pedig fáradt volt, mintha hajnalig csakugyan a rengetegben kalandozott volna. Sietve ment a templomba és délig imádkozott a Boldogasszony oltára előtt. Valamint már olyan régen nem, ezúttal sem talált azonban megnyugvást az imádságban.

Alkonyatkor, mikor a folyó tükre tompa opálszínben fénylett és a parti rengetegre esti köd borult, a víztorony öre hangos túlköléssel jelentette, hogy fegyveres gálya jár a vizen. A várva-várt görög hajó megérkezett.

Az esperes, a várnagy és több kevei főember odagyülekeztek Márton mellé a partra.

Nyugaton fekete pont bukkant föl a bíboros ég alján; eleintén oly kicsinek látszott, mint a vizen futó bogár; csakhamar azonban hatalmas, fejedelmi gálya képében szántotta a folyó hátát.

A hajó orrára aranyozott szárnyas ló volt faragva, a farán bíborsátor állott, amely maga után úsztatta szőnyeget a vízben. Negyven meztelen, barnatestű, leláncolt óriás forgatta a hosszú evezőket, ütemes lendítéssel.

A hajó párkányán több férfi sorakozott, oly fényes fegyverzetben, hogy az ember vezérnek nézhette mindegyiket. A császári pompa képe ugyan bámulatba ejtette a magyar urakat, akik ott váraoztak a békanyálas mocsarak közé tapasztott agyagvárak tövében, a napsütötte arca azonban valamennyinek egykedvű és büszke maradt.

Mikor a gálya kikötött a vár tövében, a magyar és a görög vitézek, békés szándékuk jeléül, bal kezüket a szívükre tették, jobbjukat pedig ég felé emelték.

Elsőnek egy vékony, finom ember lépett partra, aki inkább alakoskodó asszony, mint katonember benyomását tette. Pedig ő, aki most rózsáskörmű aranygyűrűs kezét beletette a kevei várnagy kérges medvetenyérébe, Spiridion úr volt, a szerémi új centurion. Gazdagon aranyozott sisakot és ezüstvértet viselt, amely inkább díszül, mint védelmül szolgálhatott neki. A selyemköpenyege ízléses redőkben simul vállához, a haja pedig fényes fürtökben volt göndörítve és erős rózsaillatot terjesztett. Spiridion nemrégiben még kegyence volt a szent császárnak, a mindenható Zoe császárné azonban nem kedvelte és a határszéli várba száműzette. Úgy festett most a magyar urak között, mint a farkastanyára tévedt agár.

A centurion nagyúri fesztelenséggel szólította meg a kevei várnagyot, próbáját adván ékeszólásának, amely őt a császárváros egyik legkellemesebb csevegőjévé avatta.

- Vitéz és nemes turk vezér, - szólt kellemes mosollyal - szentnevű és győzhetlen császárom, a népeket boldogító Konstantinosz felséges parancsára elhoztam és átadom neked őt, aki az üdvözítő keresztségben a Zenóbia nevet nyerte és aki, ha Léda leányaként Spárta fejedelmi székén ül vala, bizonyára nem adand okot Priamosz büszke várának pusztulására, mert erénye győzedelmesen versenyzik szépségével. És midőn őt a te hősi karod védelmére bízom, nem titkolhatom el, hogy fájdalmas gyönyörűséggel, vagy helyesebben szólva: gyönyörteljes fájdalommal tölt el a gondolat, hogy a római birodalom szent egéről letűnt egy szeretetreméltó csillag, amely ezentúl az íjas turkok viruló hazájának fog világítani.

(A görögök magukat állhatatosan rómaiaknak, a magyarokat pedig turkoknak nevezték.)

A centurion finom ékeszólása egyébként kárba veszett; a kevei várnagy éppen csak egy pár szót értett görögül.

Ajtony leánya partra szállott. Arra a földre, amely, mikor utoljára tiporta gyermekcipellőjével, még a Marosig és a kanizsai révig az ő édesapját uralta.

A leány fejét sűrű fátyol takarta, a természetét pedig testhez álló fehér bársonyköntös, amelyet az állától az aransarujáig arasznyi széles pávaszemhímzés ékített. Meglátszott rajta, hogy erre az alkalomra külön kiöltözött. Vele jött öreg dajkája és szerezsen udvarnok.

- Ki az, aki értem jött Marosvárról? - kérdezte Zenóbia.

Márton előlépett.

- Én vagyok, - mondta. - Te vagy az a leány, aki az Ángyika névre hallgat?

- Én vagyok, - válaszolt a leány.

Ekkor kezének egy kecses legyintésével hátravetette a fátyolát és megmutatta mosolygó arcát.

A Vénusz-ördög!

Ő az! Az övé a márványfehér arc, a tömör áll, az idegen metszésű nagy szem, az övé a titokzatosan és szomorúan mosolygó száj...

E pillanatban már beteljesült a Márton végzete. Nem értett a tettetéshez és melléhez szorította a kezét... Odabenn félelmes erejű kalapálást érzett. Keblében már akkor javában dolgoztak ifjúságának fölszabadult démonjai, hogy összezúzzanak mindent, aminek eddig élt.

Ángyika különös mosollyal nézett az ifjú szemébe és így szólt magában:

- Tetszem a szép barbárnak!

Időközben kirakták a hajóból a leány úti sátrát és öt óriás bőrzsákját.

A görög urak udvariasan kitértek a várnagy meghívása elől. Tudták ugyan, hogy szomszédjaik, valamint az összes keleti barbárok, föltétlenül tisztelik a vendégjogot, és hogy nyugodtabban lakmározhatnak a kevei vityillóban, mint a császár ő szentsége márványpalotájában, ahol már nem egyszer keverték mérget a vendég poharába; de azt is tudták a görögök, hogy a magyar urak, ha lerészegednek, vad legénykedésben lelik a kedvüket.

Mialatt a keveiek a várba kalauzolták az utasokat, Ángyika dajkájához símult és félénk nagy madárszemével kíváncsian és szomorúan nézett körül.

A vár palánkos agyagbástyája olyan volt a szürkületben, mint egy óriás ragadozó állat korhadó állkapcája. A kapu fölé egy pár emberfej volt kitűzve, intő példájára minden szárazföldi és vízi betyárnak. Odabenn kicsi nádkunyhókat és viskókat látott csak. Az alacsony házajtók előtt abaszűrös, zord tekintetű emberek kuporodtak.

Ángyika epedő lelke előtt ekkor megjelent a császári Bizánc mosolygó, enyhe alkonyának képe, hol bíborszínű pára borul a platánokra és a lehúnyó nap megcsókolja az Aranyszarv márványpalotáinak kupoláit... És Ángyika elkezdett keservesen sírni.

GÁRDONYI GÉZA: LÁTHATATLAN EMBER.

(A katalaunumi csata.)

Azonban nálunk is megdördülnek a dobok, rikoltanak a kürtök, és megszólal a síposok zenéje. Az indulás bős üvöltése nyom el kürtöket és sípokot.

Csáth hátratekint reám, hogy ottvagyok-e? A szeme máris véres. Az arca úgy fénylik az izzadságtól, mintha belakkozták volna.

Rajtam a halál hideg borzongása fut át. Izmain, mint a fölvent íjj, várják a feszültség fölszabadulását.

Atila fölemelkedik a lován, s visszatekint. Indulót villant a kardjával.

Háromszázezer torok üvölti a haj rá! kiáltást. A paripák robogva indulnak a római sereg derekának.

- Isten segíts!

A föld reng. A levegő hangok vihara. Mindenki előrehajolt testtel száguld a csapatvezérek után.

S egymás nyomában szakadoznak elő a csapatok, s mint a sakktábla kockái, egy-egy üres tér marad mögöttük. Az üres teret csakhamar kitölti Berki, Orgovány, Dorog és Mácsa serege.

A mezőn kiszélesedett csoportokban vágatnak tovább. Elöl a jobb erejű lovak, mint a keztyűből ahogy kinyúlnak az ujjak, - alig győzik fékezni az ilyen lovakat. Utánok, amint futamatnyi tér marad, megindul Upor, Bálán, Madarász és Kamocsa serege; azok után Urkon, Betegh, Aladár és Zsögöd.

Mink következünk.

Mint az elpattanásig feszített íjj, úgy álltunk eddig, várva a tér-szakadást. Mikor már oly messzire voltak az előttünk elmentek, hogy megindulhattunk, Csáth is rikolt egyet és megrázza az íjját:

- Haj rá, Isten uram!

S burr! megindulunk.

Mink indulunk-e csakugyan? vagy hogy a föld alattunk, az fut visszafelé? A lólábak szinte hasig felkapódnak, meg szétrúgódnak. Ugyancsak kell a két térdemet szorítanom, hogy a rohanó lónak a hátán megmaradjak.

- Huj! Huj!

Nem szabad elmaradnom Csáthtól. Balról mellette Ladó roptat egy nagy öblös bőr-pajzssal. Neki a harcban csak az urára kell vigyáznia. A nagy pajzssal minden balsó dárdát és ütést neki kell fölfognia. A nyomában mink ketten Karaccsal, aki fölnyergelt lovat futtat a magáé mellett, hogy ha netán az úrét ellőnék, ledőfnék, azonnal más lóra kaphasson.

- Huj! Huj!

Vágtatunk. Azahogy visz a ló. Mert bizony az első percekben megint megsibbadtam. Az a pokoli hujjogás, a lovaknak ijedt prüszögése, dobogása, az a felkavargó por... apokaliptikus világzavarodás.

- Huj! Huj! Hujrá!

Mintha a szó láng volna a mellekből.

De csak az első percek nyomása volt ez. Aztán egyszercsak valami soha nem érzett erő van bennem. Az az ordítás körülöttem, a harag erejének ordítása, az erősít meg.

A lovasok elszéledve rohannak tovább, mint ahogy az öntöző kannából hulló víz szokott elszéledni. Csakhamar porfelhős tágasság nyílt körülöttem, úgyhogy előreragadhattam az íjjamat.

Lovam kantárát a nyereggombra csapom. Rántom-feszítem én is az íjjam húrját. De még nem lövünk.

A mező gyepe fölszakadozott a lovak patkójától. A porfellegben alig látom Csáthot is.

- Huj rá!

Kürt jel:

- Nyilazz!

A világ elhomályosodik előttem: nyilak felhője az, a mi nyilaink felhője. Én is megszorítom a térdemmel a fakót, hátrahajlok, s fellövöm a nyilamat a magasba.

Micsoda süvöltés, suhogás! Rémült lovak fujása. Bősz emberek hujjogása!

De amonnan is száll már a nyilak felhője. Pajzsomat fölkapom. Egy nyíl belecsattan a nyereg-fába, a másik egy perc múlván a pajzsomon koppan el. Uram, Istenem, csak a lovamat ne érje nyíl!

De vágtatunk tovább.

A rohanásban látom már a réseken a pajzsok alá sűrűdött ellenséget. A lovak szügye dörgő ropogással nyomakodik rájuk. Csattog, zuhog a szöges buzogány. A huj rá ordítás valami különös vonyításokra, rikoltásokra változik. Én még csak a mieink lovát látom magam előtt, amint tajtékozó szájjal hánykódnak, de a lovam már halottakon ugat. Lándzsát elő! Hiszen ezek az alánok! Tipord lovam, tipord! tipord a fetrengő férget!

Íme, velem szemben is kihuzakodik egy életben maradt! Nem: leütötte Csáth. Van helyette másik: egy borzas szakálú, páncélos alán. Lándzsája eltörött. Fabuzogányt sujt, jobbra valakire. Ütök jobbra-balra én is, ahol fejet látok. Irtóztató erő van bennem, házat tudnék vele dönteni. Puff kutya, ne! Az én combomra is zuhan valami. Oda se neki! Csáth! Ahol rántja vissza a lovát, s az arcához kap. Mellettünk üvöltve száguldnak előbbre, akik mögöttünk voltak.

Lihegünk. Legalább is egy órát küzdöttünk. A lovak is zihálnak. Hátsó lábaik közt csorog az izzadság fehér tajtékjá. A kengyeletem rövidebbre kellene csatolnom, hogy feljebb ágaskodhassak, mikor ütök. Csak időm lenne rá! A tudóm szinte szakadoz a lihegésben. Szomjas vagyok.

Nézem Csáthot, hogy mi baja? Vérrel pöki oldalt két-három fogát. Irtóztatosan káromkodik. Kirázza a könnyet a szeméből, s odaordít Ladónak:

- Fokost!

S fokost ragad. Az alán oly sűrűn áll, mint az aratatlan búza. Csak a lovat döfik. Kapálódzó lovak és földön fetregő emberek halmaza bástyázza el őket. Kanyarodnunk kell, hogy ismét hozzájuk férhessünk. De a portengerben a pirostollas frank lovasság hullámszerűen elő. S reánk!

A két lovassereg összerobban. Pajzsok duhogása, sisakok csattogása, rikoltozás, kiáltozás, lovak prüszögése. No, pokoli gabajodás! Egy vérbeborult frank lovas lükken reám. A buzogányomat a mellémek sújtom. Lefordul. A lova nekitorlódott az enyémnek. Azt is főbeütöm. A portól nem látok már. De hallom a visszahívó kürtölést. Eldöbbenek. Rántom a lovam zabláját. A sűrűség nagy. Megfordulni nem lehet. Az idegen lovasság nyom bennünket visszafelé.

De mögöttem tágul a tér. A lovam ágaskodva fordul meg és eliramodik a többi után.

- Áldjon meg az Isten, okos állat!

Egy mellettünk visszaroohanó csapat ragadja át tőlünk a harcot, s mi lihegve állunk új hadirendbe.

- Hálistennek: élek.

A sereg véres. Csáth kürtje rendbeigazodást fúj. Pihenünk. A frank lovasok sodra olyan erős volt, hogy ezer lépésnyire tolt bennünket, mígnem Orgovány hada segítségünkre érkezett, s oldalba fogta a frankokat.

- Kerítsd!

Meddig tartott ez az ember-irtás, nem tudom: talán negyedóráig, talán egy óráig. Csak azt láttam, hogy a burgundok fogyton-fogynak, mígnem az utolsó is lehull, s a hunok összeszorult gyűrűje a halommá nőtt holttestekre fut föl.

A kürtök akkor fordulót rikoltanak.

Új csoportok képződnek. Döglovakon ugrálva vágatunk, arrafelé, amerre a csapatfők és a zoltánok vezetnek.

Atila fehér zászlója lobog a távolban, talán az ellenséges tábor közepén. Arrafelé visznek.

De nekem már fogyton az erőm. Vérzek is. A jobb oldalomon nincs egy tenyérszál tiszta hely. A kantár is oly véres, hogy csúszik a markomban. Szeretnék visszatérni a táborba, vagy legalább pihenni egy negyedórát. És inni sokat, egy vödör vizet. Nem lehet.

Az ellenség szekereihez értünk. Észak felől dühös víjjogással nagy seregekben futnak elénk a mi festett pofájú gelonjaink.

A következő pillanatban elborítják a szekereket: láncokat szaggatnak, a szekerek közt nyílást törnek, bontanak.

A levegőt liszt felhőzi be, s a liszt-felhőben a szekerek védelmére szálló gyalog frankok kardjával a gelonok töre villog össze.

Mi csak elrohanunk mellettük, s ismét egy gabajodásban akadnak meg és vergődnek prüszögve lovaink.

Ma már nem bírok irtózás nélkül gondolni arra a sokadalmas embergyilkolásra, a vérre, amelyben meg-megsiklott már a lovunk lába, s a holttestekre, amelyek halommal heverték mindenfelé, ló és ember egymáson, összeviessza. De akkor, mondom: nem voltam ember. A lélek mintha helyet cserélt volna bennem, egy vadállatnak a lelkével, - öltem és öltem tigriserővel és gyűlölettel minden ellenfelet. A magam halálára se gondoltam már. Pedig ott, hogy egy erős haddal viaskodtunk, csapás csapásra hullt reám is, mígnem valami csép vagy bárd úgy fejen sújtott, hogy elsötétült előttem a világ, s leszédültem a lóról. A halottak közé.

BÁRSONY ISTVÁN: EGY ÓRA ODAKINT.

Az ég csupa fény, a föld csupa árnyék. Legalább itt, ahol én ácsorgok és várom az estét, amely kezd már lassankint jelentkezni.

Erdő van körülöttem. Lombját hullató októberi erdő, azzal a csudás tarkasággal, amibe a falevél haldoklása szokott öltözködni.

Azt hinnéd, csak a tavasznak, meg a nyárnak van díszruhája: amazé csupa koszorú, csupa bokréta, emezé a felséges zöld ezernyi árnyalatának a változata... Pedig az ősz tarkább az erdön mindegyiknél. A tavasz fehér virággal borít be nem egy erdei fát és színes foltokat fest a mezőkre, de az őserdőnek alig juttat másból, mint a terjedő zöldből. Ami a tavaszi erdőt megtarkítja, az nem a faóriások színpompája, hanem a virágzó bokor, a cserje, az apró erdei rétek szőnyege. A nagy fák egyetlen, igaz, tökéletes díszköntöse a zöld; azt a nyár fejleszti ki pazarló gazdagsággal. De ez a nyári hatalmas zöld mégis csak egy szín, egyetlen színnek a szeszélyes játéka, ami szinte hamvassá válik a rezgő nyárfán, kékesbe csap át a fűzek lombjain, a bükk galyából teljes zöldet fakaszt, sötéten hinti a remény színét a tölgy koronájára s a fenyvest majdnem gyászba borítja feketülő sűrűsége által.

Az ősz tarkasága ellenben a szivárványszínek tarkasága. Az októberi erdő minden fáján meglátni már a mulandóság szellemének az érintését; vége a lombok üde zöldjének, a növényi élet e gyönyörű színe elváltozik, megapad erejében; léssen belőle százféle sárga, százféle piros, százféle barna; s ami árnyalata van a sárgának a zöldig, a pirosnak a violaszínig, a barnának a koporsó feketeségéig, azt mindet megielem benne.

És én most benne vagyok a haldoklás e kacérkodó színjátékában.

A nap rézsutosan szorítja át sugarait a szálerdő lombja közt, hosszú árnyéket vetnek a magányos fák. A galyáról szakadatlanul hull a fonnyadt levél, néhol nagyon is észrevenni már, hogyan ritkul az erdő üstöke.

„Kár! kár!”

Egy csapat fekete varjú húz át a fejem fölött, nagyon igyekszenek, sietős útjuk lehet. Nyugaton, a kékes-zöld alkonyati égen, valami különösség rajzik. Apró fekete pontok suhannak el egymás mellett, keresztül-kasul; egyik felfelé száguld, mintha az égbe akarná befújni magát, a másik szárnyaszegetten hull lefelé, míg egy hirtelen lendülettel megint visszakanyarodik a pajtásai közé.

„Kár! kár!”

Az ott egy ezred fekete madár. Csupa vetési varjú, szelet érez, vihart jósol légi táncával s aközben éjjeli szállás után is néz. Oda sietnek a messziről érkezett cimborák.

Elkáprázik a szemem, amint a kóválygó fekete pontokra meresztem; alattok pirosuló sáv kezdődik az égen, éppen most bukott le a nap a fák koronája mögé, én már egy csöppet sem láthatom az arcát.

Egy negyed öt mult.

Majd megsüketülök a kegyetlen károgaástól, amivel tán nekem ad szerenádot ez a csúf banda. Dehogy! Hektort utálják, a kutyámat; azért kavarognak irányunkban, amíg alá nem húzodom az ideges vizslával egy sötét lombbal védő tölgycserjének.

Megint csöndes az erdő, mehetek tovább egy házzal, egy fával. Az utat süppedékké tette az őszi esőzés, meglátni benne minden lépés nyomát. Még a fácánok háromágú lábjeget is mind tisztán ki lehet venni rajta. Levezet a keskeny, gyöpszélű út az aljba, ahol a hűvös völgyben valami ér kanyarog a fák közt. Messziről csak a fű élénk zöldje sejteti, hogy meg szokott ott állni az esővíz, de amint közelebb érek, látom már itt-ott a csillogó vizet az erdei pocsogó területén.

TORMAY CECILE: RÉGI HÁZ.

(Görgei bevonul a visszafoglalt Buda várába.)

Körülötte katonák kezdtek jönni. Puskaporfüstös, izzadt embersorok. Szélről doboltak. Kétoldalt kísérte őket a tömeg. Az egész út énekelt.

A házak ablakában, mint fehér lángok lobogtak a kendők.

Anna és Kristóf is az ablakhoz futott. Szemközt már leszállt a nap a vár fölött. Buda tornyos, tetőcsúcsos körvonala sötét volt a vörös égen. Egy fekete város a hegy tetején. A Duna hídján tüskés, sötét vasfolyam ömlött át Pest felé... szuronyos katonák. Ők is hátba kapták a napot: nem volt arcuk az árnyékban.

Anna kihajolt az ablakon.

Legelől egy ember alakja emelkedett a hullámzó, fegyveres tömeg fölé. A vörösdolmányos. A vezér... Lova nem látszott. Mintha az élő ár vitte volna őt önmaga fölött.

A pesti hídfőn innen a vörösdolmányos visszanézett a vár felé. Arcéle erősen, tisztán világosodott ki a budai háttérről. Pápaszemének az üvegjén megcsillant a nap visszfénye: egy uralkodó láng a sötétben.

- Látod őket?! - kiáltott Anna és mialatt a vezérre nézett, úgy rémlett neki, mintha az ő arcában egyszerre meglátta volna a mögötte árnyékban jövőknek, - az egész győztes seregnek az arcát.

KRÚDY GYULA: A HÍDON.

Szindbád, a hajós, midőn közeledni érezte halálát, elhatározta, hogy még egy utolsó utazásra indul, mielőtt elhagyná a sztambuli bazárt, ahol egy régi szőnyegen üldögélve, pipáját szivogatta. Eszébe jutott fiatal korából egy város - völgyben és piros háztetőkkel, ahol a barna híd ódon ívei alatt színes kavicsok felett vágtat egy tiszta kis folyó és Szindbád a híd kőpárkánya mellől álmodozva nézte a messziségben alvó, kék erdőket... Ide kívánczolt mégegyszer Szindbád, mielőtt utolsó pipáját kiszívta volna a régi szőnyegen: a kék erdőket látni a messziségben és a híd lusta ívei alatt serényen utazgató folyót. Egy kőszent áll valahol a hídon, látni lehet onnan a kis cukrászboltot, dohányszínű függőnyeivel, valamint kopott, aranyos betűivel. A Marchali, mondják a töredezett betűk a boltocska felett, ahol Szindbád egykor sarkantyúját pengette és a háromlábú billiárdasztal felett dákójára támaszkodva, kecsesen, könnyedén és ábrándosan álldogált, mert a cukrásznének barna szeme, barna haja volt. Sárgaborítékos regényt olvasott a kassza mellett és midőn a tekegolyók futkározásukban megcsörrentek a zöld posztón, álmodozva, szórakozottan fölpillantott a cukrászné a regényből. Ezért állott Szindbád dákójára támaszkodva minden délután a billiárd felett és dús, puha haját titkon megigazította a kassza tükörében.

- Vajjon él-e még Amália? - kérdezte Szindbád a sztambuli bazárban és nemsokára útrakelt a piros tetők felé, ahol egy folyó szeli keresztül a várost és a hídról álmodó erdőket látni.

A városka (amelyben Szindbád egykor katonáskodott) mintha mitsem változott volna. Némely vidéki város, a hegyek között, völgyekben, mintha századokig aludna, ha egyszer elalszik. A régi királyok okozták ezt, akik egyszer valamiért megharagudtak a helyre és kegyes, termékeny pillantásukat levették a városkáról. Mit csináljon a városka, ha a király többé nem néz rá? Bánatában elalszik és álomba merülve várja, amíg valamely királynak ismét odatéved a tekintete, hogy a városka megrázkódjon és felébredjen. A királyok még mindig haragudtak arra a városra, ahová Szindbád elutazott, mert a toronyórák is megállottak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs. A kapuk, amelyek többnyire a falba vésettek, az ajtók, amelyek halkán és csendesen nyílnak sötétes folyosókra: bezárva. A sárkányfejű esőcsatornák felmondták a szolgálatot, az esővíz másfelé csurog alá az ereszelekről és a kis boltok előtt ugyanazon fakó ostoronyeleket rázogattja a szél. Egy téren valahol egy boltajtó nyikorgott és egy kis csengő csilingelt és Szindbádnak úgy tűnt fel, hogy huszonöt év előtt sötét esteiken ugyanígy sírdogált az ajtó, csengett a kis csengő gyertyáért, kőolajért járó cselédlányok keze alatt. Majd ablakokra bukkant, amelyeken már akkor is - sarkantyús legény korában - lezárt szemű zsalugáterek foglaltak helyet. Már akkoriban eltűnődött ezeken a halott ablakokon, amelyeket sohasem nyit fel senki és a por vastagon rakódik a zsalukra. Vajjon mi lehet az ilyen ablakok mögött? Talán egy halott fekszik ott ravatalán és sárga viaszgyertyák bágyadt, kékes párák közepette lobognak a koporsó körül. Vagy egy asszony alszik odabenn csendesen és valakiről hosszasan és édesdeden álmodik. Vagy talán egy kép függ a falon, a bezárt ablak mögött, valakinek a képe, akinek kedvéért örökös homályba borult a szoba... Szindbád így bandukolt végig a csendes városon és egy utcasarkon hirtelen megállott, mert a közelben megszólalt egy öreg, pohos toronyka harangja és mély hangon beleszólt a délutáni csendbe. És mindjárt ezután valahol, valamire katonák trombitáltak és Szindbád sétapálcáját, mint egy kardot, hóna alá kapta és bokázó, friss lépésekkel indult most már az A. Marchali-féle cukrászbolt felé, mint egykor hajdanában... Hátranézett, hogy miért nem csörögnek sarkantyúk a sarkán.

MÓRICZ ZSIGMOND: KEREK FERKÓ.

Végre beért a tanyájukra. Az árnyékon forró szellő csapott az arcába, de a kastély előtt már hűvösét érezte s tudta, hogy pár perc múlva a szobák jégverem hűvösében kabátjába fog burkolózni, hogy keresztül ne nyilaljon a tüdején a kripta szele.

A kastély kihalt volt, sehol emberi hang, emberi mozgás. A lovát csak eleresztette s az engedelmesen állott, míg kizabolázta, aztán füvelve ment csendesen az istállók felé.

Ferkót barátságosan üdvözölték a bronzagarak a kapu fölött, egy tucát volt elhelyezve ott, s nagyon előkelően nyújtózkodtak, leffentgettek a napon. Most egyszerre megkapta az érdeklődését a ház, amely a fajtájának az egyéniségét, a karakterét hosszú időkre őrzi. Itt építették meg, távol az ellenséges kún városoktól, erősre és erőszakosra az uradalom közepén. Gőg ült a házon, gőggel volt töltve a duplatetőig, gőg nőtt fel a falakból, amelyek nem tudtak mit csinálni pöffeszkedésükben, hát henyemód kinőttek a kellettén túl s a széles földszintes, négyszögű épületnek mind a négy oldalán még egy emeletre emelkedtek, csak úgy igazi cél nélkül, hogy többet mutassanak. Az emeletnyi magas toldás falba nagy keresztet voltak vágva minden ablaknak megfelelően, azokon át látszott a fekete, korhadt zsindeyű manzard tető. Mindenféle ez a telhetetlenségből dagadt pöffeszkedés ütött ki. A keskeny bejáró kapu elé négy korinthusi oszloppal előtér került, szűk és alkalmatlan és fölösleges. És ez a tornác többször ismétlődött a házon, némelyik oldalon kétszer is; egyik másik ajtót sem kapott, de azért dülleszkedett és gőgösködött. És bent a ház. Az egymásba nyíló apró és kényelmetlen szobák sora a tágas, rideg folyosó hosszán. Sorra rakva, mint a cellák s háromnál, négynél több nem nyílt egymásba. Egyforma külön apró lakosztályok, száz-kétszáz éves, erős, kemény, de különösebb érték nélküli bútorokkal. Múzeum ma és nem emberi élet tanyája, de a középszerűségnek, és tehetetlenségnek múzeuma.

Ferkó átment az udvaron, amelyen egy, rengeteg nagyságú, hármastörzsű, szép tamariskafá állott, alatta zöld fű az árnyékon és sok, sok áloé, az egyetlen dísznövény a kastély körül, melynek mégis különösebb gondozás kell, bement a saját szobáiba. Három kis szoba volt ez a lakás is, mint elől a főbejárat mellett az apjái és csupa régi, régi tárgy, csupán a könyvtárszobában voltak új könyvek szétszórva a tágas íróasztalon s rendetlenül begyömöszölve a magas polcok avult könyvsorainak, meg a gyönyörű empire könyvszekrényeknek rekeszeibe.

- Ajjaj - sóhajtott Ferkó és levetette magát egy kemény pamlagra, amelynek finom fakerete oválisan hajlott alulról, úgy vette öblébe az embert, hogy sehogyan sem lehetett benne kellően elheverni. Tán ezért fészkelődött Ferkó annyira jobbról-balra-keresztbe és sóhajtozott nagyokat.

BENEDEK ELEK: ÉDES ANYAFÖLDEM.

Az én falum szinte félve húzódik meg a Barót-patak jobb- s balpartján, igen szűk völgyecskeben. Nemcsak a falu kicsiny, de a neve is: Kisbacon. Nem csoda, ha szűk völgyecskeben húzódott meg, ugyebár? Olyan szűk e völgy, hogy a falu hasonfelét szép szelíden emelkedő, lankás hegyoldalra tolta-tologatta idők során a szaporodás. Észak, kelet s dél felől szelíden, csendesen emelkedő hegyek karimázzák, s ha nyugoti oldalára is vet még egy kis hegyet a Világteremtő, tökéletes volna a kép rá mája, legteljesebb a nép nyugodalma: nem háborítaná a nyugati szél, mely a civilizációval fagyos szeleket is röpít szárnyain. Ennek a szélnek *német szél* a neve. Nyilván sűrű oka volt őseinknek, hogy ennek nevezék...

Egy hosszúkás tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágos kertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borulnak, Csík-orra tetejéről (a szomszédos „Csíkország” orra ez a hegy) óriás bokrétát lát ájtatosan bámuló szemed. Bokrétát, melynek szépségét a kikandikáló piroscserepes házfödelek nem rontják, de sőt emelik. Az én gyermekkoromban ritka volt még a piros cserépfödél. Széles cserfa-zsindely barnállott az alacsony falú, magas tetejű házakon; naptól, esőtől fakult szalmazsupfödél jutott a pajtáknak meg a csűröknek; de akkor is megvolt minden háznak utcára mosolygó virágos kertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozsalérő, fótos, zsíros, édes, írós (más néven: sólyom) párisalmát, eleinérő, vagyis koránérő, nyakas, bartamisz körtét, moskotár, madárka, perpençe szilvát termő fája: - akkor is egy szépséges szép bokréta volt az én falum, tálán szebb a mainál. Bizonyosan szebb.

TAMÁSI ÁRON: SZŰZMÁRIÁS KIRÁLYFI.

IV.

Violaszínben feküdt Székelyország, mint a holt.

Virradt.

Egy sovány, becstelen ördög szembekacagott a kelő nappal.

A Szejkénél forgószél szökött az országútra, tölcse mohón ivott az út porából, bolondul forogva tovasírult, mintha megőrült malomkeréknek a szelleme lett volna.

A szenttamási útnál még egy figurát játszott, s mintha megvetné ő is ezt az idétlen földet, hirtelen tovatűnt.

Nyomában megszállt a por és a hegyek csúcsáról bátortalanul lebaktatott a fény. S már lát-szott, hogy sokezer gebének egymásvégtében kihúzott teste gyanánt mutatja bordáit az út. S még ezt hívják országútnak! Ezt, ahol a göbök térdig nyelik a lábat, ahol saját szakállára döccen a szekér és magával fizet, ha egy keréknyomot hibáztatni mer! Ezt, amelynek egyetlen ékessége, hogy a lovak patája alatt halottaiból felszikrázik?!

Szégyenteljes.

Hát miféle ország ez?

Remetéké, kiknek kétarasos ösvenkén kívül semmi sem kell?

Álomélőké, akik percenként építenek s rontanak utat, csillaggal összekötőt?

Vagy semminépé, amelynek élete lezajlik, mint a templomi egereké?

Vagy talán kegyetlen emlék itt az időtől elmaradás, s csupán divatjamult nemzetség, aki ittmarada, hogy életével illetlenkedjék a művelődésnek?

Nem lehetetlen.

Mert ki nem ismerhető, különös illatú föld ez!

Torz és konok massa.

Kínba merevedett mult.

Élő csontváz.

És főleg szellemek levegőtlen barlangja!

S a népe?

- Hi-hi!

Bolond, aki lakja. Vagy ismeretesebb néven székelyek ők, s azzal produkálták eleddig magukat, hogy eredetük titkával elvesztének sok tudós elmét.

Szerencsétlen és magát gyászoló nép, amely mindent kitalált, csak a maga sorsát nem találja ki soha.

Kínokban izzad, aki emlékezik rólok.

Az elme behúnyja szemét.

- Jaj!

S mire kinyitja, már szikrázik ez az ország a világban, mint éjjel a csodálatos bogár!

És figurázó, víg és cselekvő a népe.

Lelkek lobognak fel, mint az aranyfüst.

S a falvak megmozdulnak sokan és a lehullott csillagok helyére összekely szavakat vetnek.

A madarak dicsérik az Urat.

Kivirradott végzetesvégig.

S Énlaka felett már elébujt egy mókás dulló a hegyekből. Megmosta harmattal a bajszát, a hegyek fejről békapta a ködöt, a lovára felült, Keletre fordította fejjel és intett:

- Felkelhetsz, Nap!

PÁRBESZÉD

Ki nem lapozott már át regényben leírásokat, jellemezéseket és ki nem kereste szemével a párbeszédet feltüntető helyeket. Miért érdekesebbek ezek, mint a többi rész? Mert bennük szemléletesen, elevenen zajlik az, ami egyébként az értekezés formáját ölti. Művészileg legszemléletesebbek, legközvetlenebbek, az elbeszélésben az élő beszédet képviselik. A párbeszédhez hasonlóan lebilincselő az az elbeszélő, elmesélő szöveg, amelyben megvan az élő beszéd elevensége, közvetlensége párbeszédén kívül is, például Jókai, Mikszáth, az újabbak közül Komáromi János, Krúdy Gyula, Móra Ferenc; ezért érezzük vérbeli elbeszélőknek őket, mert az élő szó frissességét, lendületét nem váltják át papíros ízü irodalmi nyelvre.

Mikszáth rendszeren elmesélte előbb szűkebb társaságban, amit meg szándékozott írni, hogy lássa, leköti-e a figyelmet. Az elbeszélő nyelv az élő nyelv. Természetesen, a történelmi tárgyú elbeszélés kevésbé tűri ezt. Ott nincs elhithető erő tárgyilagos, hűvös epikai hang nélkül. De viszont itt legnagyobb annak a veszedelme, hogy a párbeszéd az „alapeszme” szolgálatában pusztá építőkövé lesz, elveszti minden életszerűségét, művészi varázsát. Ez a veszedelem fenyeget Herczeg Ferencnél s Gárdonyi csupán azzal tudja áthidalni, hogy felbontja a regény alapvázát s realista stílusban mintegy egymás mellé rendeli a részeket s így mozaikszerűen rakja ki az egy főhősű történelmi regény stílusával ellentétben a korrajzot, cselekményt. Így azután élő egyéni dialógokat adhat, amelyek nem kénytelenek a gondolatmenetet, a cselekményt szolgálni. Az újromantikus regény a realizmus esz-közeivel is alig tudott segíteni e hibán s alig tud némi egyéni szint belevinni a történelmi regény dialógiába. Ott, ahol nem történelmi a regény, hanem társadalmi, megszűnik ez a nehézség szinte már kezdettől fogva: ha nem is az egyénítés, de legalábbis bizonyos típus nyelve jelentkezik a dialógan.

A K á r t i g á m dialógja a finomkodó mesterkélt szalonnyelv. K á r m á n é érzékeny, mozgalmas, eleven, művészi. De társadalmi regényben mindig könnyedebb, jellemzetesebb lehet a dialóg, éppen ezért lehetőleg a történelmi regényből választottunk példát. - D u g o n i c s a magyaros dísz leginkább párbeszédeiben alkalmazza. Etelka úgy beszél, mint valami kardos szegedi menyecske; egyáltalán nem valószínű, hogy a fejedelmekisasszonyok ebben a hangnemben beszéltek volna. F á y alakjai „tanregényében”, a Bélteky házban, ünnepélyes stílusban szinte értekeznek. J ó s i k a alakjainak nyelvezete jellegzetesen regényhősi, E ö t v ö s n é l a párbeszéd végül egész szónoklattá lesz. Már K e m é n y , bár párbeszédei monológjellegűek, elég jellegzetesen beszélteti alakjait. Különösen ilyen helyeken, mint közölt szemelvényünkben is, ahol idegen nemzet fiát szólaltatja meg. Az egyénítő párbeszéd első foka az idegen (török, cigány palóc, német) nyelvének, stílusának, gondolkodás-módjának éreztetése. Aztán következik a típus (a betyár, a paraszt, a nő, a szélhámos) éreztetése. J ó k a i általában a típus nyelven beszélteti alakjait s a teljesen egyénített párbeszéd nem áll hatalmában. Alakjai jórészt egy nyelvet, a magyar középosztály nyelvét, kedélyes, körmondatos, esetleg latinos stíljét beszélnek, igaz, hogy jórészt ehhez tartoznak. De az élő párbeszéd, az érdekes, szellemes, figyelmet mindenkor lekötő dialóg vele köszönt be igazán s M i k s z á t h -től kezdve válik kötelezővé. Hogy mennyire különbözőképp illeszkedik az író stílusa szerint a dialóg a mesébe, azt világosan szemlélteti Herczeg és Gárdonyi dialógjainak összehasonlítása. H e r c z e g F e r e n c - n é l egyenes vonalú a párbeszéd, a Pogányok regénykezdő párbeszéde a munka alapgondolatát teljesen kifejti: drámai eszközzel bemutatja Alpár vezér lelki problémáit. Már Gárdonyi Gézánál csak közvetve függ össze a párbeszéd tartalma a regény alapgondolatával. Az Isten rabjai regénykezdő párbeszédében a kertész a liliumról beszél, amely a magánosságot szereti és földi szemétből bontja ki hófehér virágát. János fráter az apai házból magával viszi a kertész költői lelkét s így lesz természetesebbé rajongása, lelki szerelme a föld porából fölfelé törő égi lilium iránt. Herczeg a regényhős lélektani problémáját világítja meg, Gárdonyi megüti a regény alaphangját. A m b r u s Z o l t á n , a franciás iskola legjelesebb képviselője könnyeden, jellemzetesen, mindenkifelett szellemesen beszél-tet. Midas királyának regénynyitó párbeszéde frissességével, fordulatosságával az első perctől kezdve magával ragad, megadja az egész regény ütemét, iramát. A riportregény drámai egyszerűségű párbeszédére H a r s á n y i Z s o l t Madáchából vettünk példát: Madách szakítása feleségével, Fráter Erzsikével, tartalmi szempontból is hasznosítható az irodalomtörténet tanításában, tanulásában. Az

expresszionizmus erőteljes párbeszéde M ó r i c z Z s i g m o n d Erdély regénytrilógiájának első részéből, Nagy András hajdúvezér és Báthory Gábor alkúja. A történelmi, valamint a tiszántúli tájnyelv remek példája; jellemzés és a történelmi levegő éreztetése a legstílszerűbb művészi eszközzel: a nyelvi kifejezés erejével.

DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.

De Zalánfinak szeme el nem fordulhatott Etelkáról. És mivel eme kegyesse előre kijött a kertbe, szüntelen utánna leskelődött, ha vallyon az ő magaviseléséből valami szívilletődésnek jelét kivehetné-e? Kiszorította magát Etelka a többiek seregéből; és gyakorta visszatekingetett Zalánfira. Végtére, hogy hamarébb elérettetne, lassú lépésekkel sétált.

E dolog ugyannyira fellobbantotta Zalánfinak szívét, hogy megtüzesült orcájának jeleiből ki ki elláthatná szerelmes indulatait. Máris, csaknem ujjal mutogatták a többiek, midőn Etelka észrevévén szapora gerjedelmeit, így csillapítgatta forró háborúit:

Kérlek, Zalánfi, vonyítsd meg egy kevésbé elandalodott indulataidnak megereszkedett fékjét: nehogy ezen szárnyas szemek előtt mesébe essünk mind a ketten. Eleven szívednek ezen ugró jelei, nem mondom ugyan, hogy vagy méltatlanok, vagy pedig vétkesek. De megengedj bátorságomnak: mostanság, ily hamarjában, idétlenek. Meg ne ijedj, nevezetes levanta, világos szavaimtól. Kedveld inkább bennem minden gondolataimnak illy kellemetes kinyiltokat. A magyar szokás a rózsákhoz hasonlítja az itt való szüzeket, melyek akkor kedveltetnek leginkább, midőn bimbójokból kinyílni kezdenek.

E szavakra inkább felindula Zalánfi és így felele: Hogy-hogy kívánhatod azt tőlem, kedves Etelkám, hogy téged szívem felfödözésében ne kövessék? Immár az előbbeni ebédkor kivehettem belőled igaz szívedet. Szemed tükörében láttam mind tiszta gondolataid, mind kegyes hajlandóságodat. Csak éppen egy dolog marada még hátra, melyet szemérmes orcádnak homályos jeleiből világosan ki nem vehettem. Tudnillik, ha méltónak vélheted-e arra Zalánfidat, hogy őtet egyedül a magadénak tartsad és a következő szövetségnek boldogságával az egek mennyegzetéig segítsd? Eszedbe juttatom pedig előbbeni magyar szokásodat. Most verje ki gyönyörű levelkéit barátságos rózsád. Add ki, minden színlés nélkül szerető szívednek minden vágyódását.

Ezekre Etelka így felelt: Ugyancsak hamar akarsz banni levanta az ütközettel! Már előbb is azt mondám, hogy eme gondolataid egy kevésbé idétlenek. - Mégis, ha méltónak ítélek-e arra, hogy téged a magaménak tartalak? minden kérdésed nélkül átalláhattad szíves feleletemet. Ki ne vélne méltónak, hogy magájának tartson? kinek nemes eredetét tisztelje, nemesebb erkölceit csudálja? Sőt, ki ki áldomás gyanánt veheti e gyönyörű indulatot, melyet te a magyar kisasszonyoktól ajándék gyanánt remélsz. - De! - ami a sátorosságot illeti - halladsza emberséges Zalánfim! - Számba fontba gondolatodat! - Ne hirtelenkedj heves indulataiddal. - A hamar tanácsnak, hamar bánás vége. - Senki sincs tatárkorbáccsal utánad.

**KÁRMÁN JÓZSEF:
FANNI HAGYOMÁNYAI.**

**XLI.
Fanni B. L-néhez.**

Január 5-én 17-,

Minden rossz éjjelim félelmeit összeolvasztva, minden kínok gyötrelmeit összeragasztva sem találom képét az éjnek, mely azt az estvét követte, melyen leveleimet írtam... Rettenetes álmok, rút ijesztő képek terjesztették ki felettem denevér szárnyaikat... Hidegtelelős volt erem járása, fejem nehéz és forró, minden rettenetes álmainnak foglalatja - ő... Elíjedtem magamtól, midőn a tükör elejébe léptem. Szemem beesett, orcám sárgás halvánnyal beterítve, s lépésem tántorgó és erőtlenségre... Hivattak fölöstökömhöz; én engedelmet kértem, s a szobámban maradtam. Fellármázódott a ház, mindnyájan hozzám tódultak és okát kérdezték változásomnak. A többek között belépett T-ai is... és kezem csókolván, megilletődött tekintettel kiáltá: „Istenem! mi oka ezen hirtelen változásnak?”

„Aprólékság! amely sebesen jó és sebesen elmegy.”

Mozdulás nélkül felettem állott és látszott magának szemrehányásokat csinálni... Én pedig - mit mondjak egyebet? - elevedtem; kiszéledtek a látogatók. Hálóruhámban a kanapéra hevededtem.

Mellén karjait összekapcsolva, lefüggesztett szemmel, mint egy márvány-oszlop, úgy állott előttem.

Nem akartam kérdezni, hol járt? nehogy eláruljam magamat - és tudni mely igen kívántam.

„Az Istenért, kedves kisasszonykám, mi baja?”

„Kicsiny változás, amely mindössze sem sokat tesz.”

„Ez a halvány orca - nekem sokat tesz.”

„Rút ideje volt a lovaglásra tegnap?”

„Igazán megvallván, én jóformán nem is tudom. Az én szívemben nagyobb volt a szélvész és nem is ügyeltem a másra, mely körültem zuhogott...”

„Játszik az úr az egészséggel, pedig azt könnyebb elveszteni, mintsem gondolná.”

„Ahol a nyugalom elveszett, minek ott az egészség is?”

Ezzel az ablak felé fordult és a könyöklőre borulva egy székre vetette magát.

A szánakozás - ellenállhatatlanul vonzott... Az a gondolat, hogy ez a hasonlíthatatlan ifjú én értem szenved... miattam kínlódik, elfelejtetett velem minden apró gondoskodást, úgy érzetem, hogy szoros tartozásom enyhíteni szenvedését, melynek oka én vagyok...

Vállánál gyengén megrántván, elkezdém: „T-ai! mi baja?”

Minden felelet nélkül megfogja kezemet, indulatos ragadással szájához kapta, érzetem reá hullani meleg könnyecseppjeit... Nem bírtam többé magammal, semmit többé nem érzetem... hanem erős, édes és talpamtól fejemig véretem pezsegető ölelését karjának derekam körül, száját, forró csókját ajkamon - amelyet - ő lehetetlen volt másképp! - én is viszonztam.

FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.

S te nem szándékoznál nőszülni? kérde Gyula?

Nem barátom, felele Regéczy; atyáink fél segítséget vettek, mi egész nyugöt veszünk a nőszülésekben. A fényűzés lábrakapott hazánkban, s ez a szépnemnél bujábban tenyészik, mint körülünk. A mátkával, egész sereg szükség tér be házunkhoz, s én csak saját örömeimre győzzek keresni!

De a nős élet varázsörömei sok mást fölöslegessé tesznek, mondá Gyula, s pehely-könnyűvé sok önmegszorításokat.

Meglehet barátom, viszonzá eltérve Regéczy; de egy kis adag érzélgés kell hozzá, s ez, tudod, nem sajátom. Vince felé csak futólag emlékezett a báró.

Felmentek ifjaink. A termet már telve találták. Hemzsegett, zajgott a sokaság, fonta, fejtette magát a bálnép, öröm ült minden arcon, éldelet csiklánya pezsgett minden érben. A két ifjú hamar bevegyült a világba. Regéczy, ki a félvárost ismerni látszott, nevezgette barátjának a vendégeket, s rendszerint mondákat, jegyzeteket raggatott neveikhez. Gyula, kit az éldelet újsága is meglepett, kényént hullámozott a víg sokaság közt, s éppen merülve volt szétbámultába, amint Regéczy megkapva kezét, egy szép lyánykához ragadó őt; testvér húgom! szóla Gyulához, s ez Bélteky barátom, édes Pólim, mondá a lyánykának, ki nyájas udvariassággal üdvözlé az ifjat, kiről bátyjától sok jót halla Pesten, s e vígság helyén. Gyula köszönő hajtással fűzte karjára őt, s lejtett fel s alá vele a sétáló sorokon.

Hogy tetszik a bál? kérde Gyulától Póli.

Jól, felele az ifjú; ez a sok elégedett arc együtt, valóban kedves ámulatba ringatja a lelket.

Éppen ezen egy oldala a bálnak az, mely vele megbékéltet, monda Póli. Az az alkalmatlan felkészülés, jövés, hazamenés, éjrontás, azok a fényűzési erőködések benne, kedvetlen ellentétei falusi nyugalmamnak. De ide mindenki verős oldalát hozza fel mutatóul, sorsának és körülményeinek, otthon hagyja, sőt kissé feledni látszik árnyékosait, ünnepi köntösben tün fel test és lélek, s az ember édesen hajlik hinni, hogy csupa boldogok közé van varázsolva. Éppen úgy képzelem bálban az embereket, miként csomó kulcsaimat otthon; barátságosan csörögnek, zsúrolódnak együtt, s külön mindegyike más zárt nyitogat.

Én, megvallom, sokasítani óhajtnám az ily ámulati órákat az életben, mondá Gyula; hiszen legtöbb része örömeinknek, nem véletlen alapszik-e?

Csak tartósabbak volnának ezen ámulati órák! megjegyzé Póli; de korán felfoszlanak azok, s azon kárt okozzák, hogy édes mámorhoz szoktatván a lelket, elborzasztják ezt a nem oly nyájas való józanságaitól.

Gyula nem örömezt óhajtott válni a varázslatától, s más tárgyra tére. Nagysád, úgymond, miként szavából értem, barátnéja a falusi lakásnak?

Ha sorsom tetszéseméntől függne, felele szerényen Póli, falun lagnám; de látogatnám a várost is. Ebben, azon csodás összeszövődései, egymásba illesztései az emberi munkálatoknak, járásnak kelésnek, tevésnek hatásnak, mikben minden percen, önszeretetet zsúrlódik önszeretethez, simábbá, közlőbbé teszik az embert s fejledezésre ingerlik a tehetségeket; de másfelől, ritka városban az oly biztos kebel, mely a békés és szelíd természetet kipótolja. Emberi erőködések nem nyujthatnak elegendő kárpótlást a természet egyszerű, de tisztább ízletű örömeiért. Városon mintegy színjátszói vagyunk az életnek, s csupán szerepei tulajdonaink; falun magok

vagyunk a személyek, sajátunk az élet úgy bajával, mint örömeivel együtt. Városokon szétszórtunk érzeményeinkkel, s kis köreink biztos érzelmei elfulladnak a zaj tengerében; falun önmagunkba vonulva boldogítnak azok: itt hozzánk simul az élet, mely városon bő köntösként áll el tőlünk.

Úgyvan! kiálta kénytelen Gyula, s mily szabadon emelkedik szív és lélek a mező szabad magányában! Szabad madár repül felettem, szabad féreg mozog alattam, szabad szellő lengi homlokom; míg városban láncok fognak körül! S mily tisztán buzog ki az élet forrása a természet kebléből annak, ki mint anyjának, ártatlan gyermekségben csügg édes emlőin! - A kedvelt tárgy édes érzelmekbe kapta Gyulát, s ömledezett érzégsről érzégsre, melyek mind rokonul hangzottak Pólinál vissza.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.

Cristierna elhallgatott, vizsgáló tekintetét jártatva az ifjún. - Kegyed elnémult! - mond végre; s nem volt e kifejezés egészen célzás nélküli.

- Kegyelmes asszonyom! - Ez volt mindaz, amit Olivér mondani, vagy inkább rebegni tudott.

- S oly nehéz Abafinak - így fogta föl a beszéd folyamát a kis szünet után Bátoriné - oly kívánatot létesíteni, mely az én megnyugtatómra szolgálna! - A hölgy elpirult, mintha többet mondott volna, mint akart.

Abafi nehezen lélekzett; egy helyre voltak szemei függesztve, belső harc emelé keblét, s arcán viharos rángás tünteté elő lelkének hullámzását. Cristiernának utolsó szavai kitüntették, hogy őt áttekintette, hogy vétkes, de nem... nem vétkes, csak helytelen szenvedélye nem titok többé... Oh, finom ily esetben az asszonyi tapintat... Láng borítá el arcát; féltérdre hullt a nő előtt, s azon hirtelen elhatározással, mely Abafinak sajátja s vonása volt, midőn egy nagy tette szánta el magát, de csak olyanra, melynek nemes voltát átlátta, s mely elveivel összhangzásban volt... felelt fölkelve (mert letérdeplésekor feddő tekintetével találkozott Cristiernának):

- Kegyelmes asszonyom! parancsa meglepett inkább, mint mondanom lehet és szabad - tevé alig hallhatólag hozzá -, de mivel az én imádott, az én mélyen tisztelt uralkodónémtól jó: nekem csak egy feleletem lehet.

- Lehet? - mond Cristierna, kérdőleg függesztve szemeit Abafira, s tekintetében valami volt, ami bizonyítá, hogy a kitételrel nincs megelégedve.

- Van! - felelt Abafi elhatározottan.

Kis szünet lőn, melyben mind Cristierna, mind Olivér mély gondolatokba voltak merülve.

- Abafi! - mond Cristierna, nem egészen erőltetés nélkül mosolyogva - s kegyed nem is kérdi, ki az, kit választottam?

- Akárki legyen! - feleli Abafi - Nagyságod választá őt; én nyugodt vagyok! - De arca kifejezése cáfolni látszék állítását.

A fejedelmi nő bájjal teljes hangon folytató:

- Remélem, Abafi! hogy választásom meg fogja tetszését nyerni. Azon hölgy, kit ily jeles levante élete társául választottam, fogadott leányom! s érdemes minden tekintetben ily férjre. Ő - folytatá rövid szünet után, figyelemmel tekintve Abafira - az én kedves, jó Gizellám!

Abafi nem felelt. Arcában legkisebb változás, legkisebb árnyéklata a meglepetésnek sem volt észrevehető. A fejedelmi nő akárkit nevezhetett volna, neki mindegy volt e pillanatban... Azon hölgynek, kit imádott, parancsát teljesíteni: ez állt előtte; minden egyéb semmivé olvadt e gondolattal szemben.

- S hogyan? - szólt Cristierna - kegyed hallgat? helytelen-e választásom?

- Gizella szeretetreméltó gyermek! s Nagyságodnak - mond Abafi magasztalt, de szenvedő hangon - fogadott leánya.

Cristierna lesüté szemeit. Annyi elszántság, annyi bánatos, s annyi jelentő volt az ifjú szavaiban, hogy szívét önkéntelen elérzékenyülve érzé. - Abafi! - rebegette mondhatlan lágysággal hangjában -, én a kegyed boldogságát akarom, s e bájos gyermekét is! Ő kegyedet szereti! ezt tudom... Igen szereti! fiatal szívének egész első zsenge lobogásával; s kegyed... egy szép előérzet jósolja nekem... boldog leend!

Abafi sóhajtott; lelke nem hiheté, nem gyaníthatá e boldogságot.

- Remélem, - folytatá Bátoriné bizodalmas hangon, fölkelve s közelítve az ifjúhoz - remélem, sőt számolok reá, hogy kegyed ezen óhajtásomat egészen magához illőleg fogja teljesíteni, amint azt fejedelmi házunknak leghívebb, legtökéletesb leventéjétől egyébként nem is várhatom.

Kézcsókra nyujtá a szép angyali hölgy kezét Abafinak, ki azt gyöngéden voná ajkaihoz. - Holnap kegyedet, mint Gizellának, az én Gizellámnak - mond észrevehető célzással s hangnyomattal - vőlegényét fogom viszontlátni!

Abafi mélyen meghajtá magát, s szótlan távozott.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.

- Adja isten - monda fohással Gergely, - mert azon út, melyen most járunk, a hazát véghetlen szenvedésekhez, magunkat csak gyalázatos halálhoz vezethet.

- Aki haláltól fél - szólt Lőrinc komolyan, - ne nyuljon vashoz; dicsőség lángként nem ragyog a nélkül, hogy a tárgyat, mit körülfogott, föl ne emészténé.

E szavak igen jól valának arra számítva, hogy a befolyásnak, melyet Gergely bátyjára gyakorolt, ellensúlyul szolgáljanak. - S te félsz, öcsém? - mondá György, szemeit Gergelyre függesztve, míg sötét arcai pirulni látszottak. - Dózsa Gergely, s a haláltól remeg!

- Én nem félek a haláltól - monda Gergely nyugodtan, - nincs s nem lesz soha mit pirulnod öcsédért; adja az ég, hogy ha majdan végzetünket betöltöttük, s ha megtörtént, mit azon úton, melyen haladunk, el nem kerülhetni, - adja az ég, hogy te öcsédet a bakó kezei között ép oly nyugodt szívvel lásd, mint én a bárdot, mely fejem fölött emelkedik.

- Öcsém, te a bakó kezei között? - kiálta György felugorva székéről s öccsének kezét megfogva; - soha! soha!... inkább tépjenek szét darabokra, kínozzanak, hogy szenvedéseimet borzadással mondja el fiának az apa még századok után is, hogysen csak egy hajszáladat bántsák.

- S mi más, mint ocsmány halál várhat reád, rám s mindazokra, kik zászlóidhoz álltak, ha e szörnyű ember tanácsát követed? - mondá Gergely, szemeit Lőrincre függesztve; - mit remélhetünk a lázadás büntetésénél egyebet?

Lőrinc észrevéve e szavak hatását. - Azzal vádoltok - így szakítá félbe Szaleresit, ki éppen hasonló értelemben nyilatkozott, - hogy tanácsaim által vezérünket rossz ösvényre térítem. György vitéznek, kit eddig senki sem tartott mások kényére mozgó bábnak, talán több oka volna ezért neheztelni, mint magamnak; de ha tanácsaim csakugyan oly rosszak: miért nem mond hát Dózsa Gergely más valami lehetőséget, mint melyet én felállítottam?

- Igen, mondd el tanácsodat - szólt György, kinek arca e szavaknál szokott komor kifejezését visszanyeré, midőn ismét székére ült; - csalódom, ha akárki vak eszközének tartasz, vagy, ha testvéri szeretetemben bízva, nekem mások előtt ily szemrehányásokat mersz tenni. Mondd el tanácsodat! én azt teszem, mit legjobbnak tartok; s ne feledje senki, hogy az egész hadnak vezére én vagyok és senki más.

Gergely szomorú, majdnem könnyöretes tekintetet vetett bátyjára, s ámbár gyanítá, hogy most, miután keblének legérzékenyebb húrja, mely hatalmának féltése vala, megpendített, hasztalan szól, lelkesedéssel folytatá beszédét. - Más lehetőséget mondjak, mint melyet te állítál fel? - szólt, Lőrinchez fordulva. - De szükséges-e, hogy azt elmondjam? nem érzi-e köztetek mindenki, miszerint helyzetünkben csak egy lehetőség van, s az: hogy a király parancsa szerint hadainkkal holnap a török ellen induljunk, s hogy az esküt, melynek emlékére e vörös kereszt ruháinkra varratott, teljesítsük. Eloszlani, mielőtt a törökön győzedelmeskedtünk, ezt eskünk tiltja; a nemesség ellen fordítani fegyvereinket valóságos örülség, mely csak vesztünkhöz vezethet. Ott az ország határain, e haza s az egész keresztyén világ esküdt ellenégeivel szemközt, ott vár dicsőség ránk, oda hí kötelességünk, ott szerezhetsz te, bátyám, oly nevet magadnak, melyet a jövő kor Hunyadi Jánoséval fog említeni.

- Hogy, míg mi az ország külső ellenei ellen küzdünk, addig az ország belső ellenei feldúlják házainkat, és hátrahagyott testvéreink üldözése, nők s hölgyek megbecstelenítése, ártatlan gyermekek kínzása által boszulják meg a bátorságot, mellyel a helyett, hogy földeiket

míveltük, e hazát védelmezni merészeltük - szólt Lőrinc keserűen. - Gondolj vissza azokra, mik a lefolyt hónapban történtek. Alig hirdettetett ki a kereszt, s roppant tömegek tódultak zászlóinkhoz, főképp miután vezérünk neve az országban megtudatott, a lelkesedésnek nem volt határa. Nemcsak jobbágyok, de több vármegyének majdnem egész nemessége csatlakozott hozzánk, sok ezerre gyűltek seregeink, de az urakat nem bántotta senki. Sok volt közöttünk, kiket csak jelen helyzetének szerencsétlensége vezetett sorainkba, s ki habár lelke halhatatlanságán kételkedett volna, már abban, hogy küzdve s ellenség keze által fog meghalni, oly célt látott, mely őt vággyal tölté; de az urakat nem bántotta senki. A táborba költözők éhséget s az inség minden nemeit túrték; nejeikkel s gyermekeikkel hajlék nélkül kóboroltak a mezőn; de az urakat nem bántotta senki: s mégis nem támadtunk-e meg általok száz helyen? nem hurcoltattak-e egész csapatok erőszakkal vissza lakhelyeikbe? nem követtek-e el hallatlan kegyetlenséget azoknak szülein s gyermekein, kik zsarnokaik felszólítására a kereszt szent táborát elhagyni vonakodtak? S ha az urak ezt tevék, mielőtt általunk sértettek vagy meg-támadtattak: most, miután testvéreink egyes helyeken fegyvert fegyverrel vertek vissza, miután, mint tudjátok, egyes földesurak jobbágyaik előtt megfutamodtak, s itt-ott egy úri zsványbarlang lángokba borult; most, miután őket remegni láttuk: mit várhatunk tőlök?!... Fellázadni, örülség; az ország békéjét felzavarni, iszonyatos bűn, melyre csak gyalázatos halál várhat!... De ki az, ki először fellázadott, ki az ország békéjét felzavarta? nemde azok, kik, miután a kereszties had a pápa nevében s a király és az egész tanács helybehagyásával kihirdettetett, minket attól, hogy e felhívásnak engedjünk, erőszakosan visszatartóztatni akarnak, kik jobbágyaik ártatlan családjait kegyetlenül kínozzák, kik nem engedelmeskedve a törvénynek, nem hallgatva királyunk szavára, megvetve az egyház parancsait, e hazát maholnap a végveszély örvényébe merítendik?... Azon szenvedésekről szólsz, melyek érni fogják a hazát, ha az urak ellen feltámadunk? Tekints körül, Gergely, s mondd: hiszed-e, hogy ha a jelen pillanatban, mielőtt ez ország belső viszonyai megváltoztak, a törököt visszaűzzük határainktól, egyebet teszünk, mint azon rabok, kik saját börtönük megerősítésére munkásokul használtatnak?

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.

Ekkor Szolimán basa tolmácsát magával vive távozott.

A főméltóságúak közül pedig egy nagyfejű, nagy szemöldökű és öntelt férfi lépett elő s karján húzogatva kaftánját, mintha a bölcsesség igéinek hangoztatására akarná szoktatni, tetőtől-talpig megvizsgálta Elemért s azt mondá:

- Allah nagy és az ő prófétája Mohamed! S tudod-e te, hogy én ki vagyok?

- Külsődről ítélve, uram! te muderri vagy, ki a Koránt álmodban is elmondod s annyi arab verset tudsz, hogy idézéseiddel Stambultól Damaskusig minden szökőkút és fürdő falait be lehetne írni, a mecseteket nem is említve.

- Az mind nem elég, vagy legalább rád nézve nem fontos, - szólt, ismét méregetve Elemért. - Tehát kérdem, hogy ki vagyok én?

- Alkalmasint szent, kinek látásai vannak, csillagjós, ki oly pontosan megmondja, mikor jön hozzánk a szerencsétlenség és a halálangyal, mintha maga küldené.

- A balgatagság igéit vetted ajkaidra, gyaurl! Halld meg tehát, hogy én Zulkifar, a budai főkadi vagyok. Ne szökjenek ki elmédből szavaim, mert akkor az megbomlik, mint a ház, melyet a patkányok odahagynak. S tudod-e, mi hozzám képest Werbőczi, az a gögös és üresfejű férfiú, ki Stambulban aranyos hintóban járt, ki ha a tengeren bársonnyal bevont csolnakra ült, a francia követ hajójáról ágyúlövessel üdvözöltetett?

- Uram! Oly kérdéseket intézesz szolgálodhoz melyekre annak együgyűsége felelni képtelen.

- Tudd meg tehát, hogy Zulkifar, az igazhitűek budai főbírája egy sáncokkal, bástyákkal, kőfalakkal megerősített kulcsos város, melynek minden épülete erős kövekből van rakva, ablakai rostélyosak s ajtói vaspántokkal bezárhatók. Ellenben Werbőczi a gyaurok kis kadija, egy hitvány falu, melynek palánkkerítése sincs, viskói pedig szalmával vannak fedve s az egézet egyetlen szikra hamuvá égetni képes. Felfogtad-e?

- Tökéletesen, uram! - válaszolá Elemér derült arccal, mert a muderri beszédéből gyanítva, hogy védura már lépéseket tőn megszabadítására.

- Tudod-e, hogy a pékeket mivel szoktam büntetni? - kérdé a budai főbíró még felfűttabb arccal.

- Ha a pékek zizikes kenyeret sütnék, vagy hamis fontot használnak, akkor, uram! a te bölcsességed tüstént az ajtóhoz szegezteti a pékek fülét.

- Most hallgasd meg, amit mondok és tolmácsold. A gyaurok, kik magokat keresztyéneknek nevezik, kivétel nélkül büntetni való pékek, mert a lelki kenyeret a búza helyett konkolyból sütik és hamis fonttal árulják. Amennyiben pedig az örökéletre szánt táplálék drágább a mulandó világ számára készítetténél, ennél fogva Allah és az ő prófétája Mohamed a gyaurokat a hamis kenyérért nem szegeztetheti csak fülüknél fogva a pokol kapujához, hanem örökké égő kemencébe vetteti, hogy ott süljenek. Ezenkívül Allah megparancsolta a kalifáknak: minden gyaurlt a föld színéről karddal kiirtani. S hatalmas szultánunk, mint a kalifák utódja, teljesíti a kötelességét. Én, Zulkifar, a budai kadi, mondom nektek, hogy tíz év alatt egy gyaurl sem lesz a föld területén; mert a szultán haragja úgy elfűjja őket, mint én tenyeremről e pihét.

Most a kadi elfűtta tenyeréről a pihét, mely egyébiránt nem volt ott s aztán félig húnyt szemekkel várt, míg Elemér a mondottakat megmagyarázza.

A fogoly úrfiak számba sem vették az egész komédiát. Gondjok, aggodalmaik a nőkre vonatkoznak, kiket egy percig sem képzeltek a rabság iszonyú esetlegeitől biztosítva.

Ellenben Barnabás sötét tekintetet vetve Elemérre, mondá: - oly török szót hallottam, mely nagyon hasonlít a mi védurunk nevéhez. Mit jelent ez a szó?

- A muderri, - válaszolá Elemér, - csakugyan említette a mi védurunkat s mivel ő is budai főbíró, becsméré sáját tisztársát.

- De vajjon csak azért tévé-e? S vajjon nincs-e okuk félni, hogy védurunk hamar megfeledkezik a szerencsétlenségről?

- Mindig keresed az emberben az árnyoldalakat - szólt neheztelően Elemér.

- Talán a számból folyó nagy igazságokat meri cáfolni e gyaur? - kérdé Zulkifar, hüvelykével Barnabásra mutatva.

- Ékesszólásodat dícsérem, uram! - válaszolta Elemér, ki jól ismerte a társalgási módot a törökökkel.

- Halljátok most, gyaurok! Kik a zsidóknál hátrább vagytok sorozva s kik annyi könyörületet sem érdemeltek, mint a kalifától megsemmisített tűzimádók, halljátok, mit kíván a Korán s mit ígér érte jutalmul!

Ekkor a muderri egy dagályos hitelesítő szónoklatot tartott, egészen eltérve a török szokásoktól, mely misszionáriusok helyett katonákra bízta a megtérítést és az ige helyett a fegyvert használja.

Midőn pedig elvégezte prédikációját, különös súllyal emelé ki azon főméltóságú urakat, kik renegátokból lettek admirálokká, tábornokokká, sőt nagyvezérré is. Nem feledte el azon rabságnak, melyre az át nem tértek kárhóztatva lesznek, rémítő szenvedéseit élénk színekkel a szem elé tüntetni.

Elemérnek mindezt ízenként kelle tolmácsolni.

JÓKAI MÓR: AZ ARANY EMBER.

Tódor nevetve ugrott ki rózsás fekhelyéből, s mint aki egy igen jó tréfával lepte meg kedveseit, amin kacagni kell mindenkinek, nagy hahotával rohant Teréza mama nyakába, nem törődve annak haragos tekintetével, sem Noémi ijedt arcával, összevissza csókolá Terézát.

- Hahaha! Úgy-e megleptelek benneteket! Te kedves Teréza mama. Szerelmes édes drága jó mama! Itt van a te vejecskéd. Hahaha! Mint egy tündér a rózsatengerből merülök fel. Hahaha!

Azután Noémihoz fordult; de az hirtelen félresiklott ölelése elől s Krisztyán Tódor akkor vette észre, hogy még egy harmadik valaki is van itt; Timár Mihály.

Ez a találkozás kissé lehűtötte erőltetett jó kedvét, ami ugyancsak kicsinált bolondozás volt nála; de éppen azért nem szerette azt az embert látni maga előtt, akivel olyan kellemetlen emlékei voltak összekötve.

- Ah! Szervusz schreiber uram! - köszönté Timárt. Megint itt találkozunk össze. Talán csak nincs önnek a hajóján megint egy török basa? Hehehe; ne féljen semmit schreiber uram.

Timár vállat vont s nem szólt neki semmit.

Akkor aztán Noémihoz fordult Tódor, nyájas barátsággal ölelve át a leány derekát, amit az úgy viszonzott, hogy eltolta magától s félrefordította tőle az arcát.

- No hagyj békét annak a leánynak! szólítá őt meg rideg, száraz hangon Teréza. Miért jöttél megint?

- Jól van jól no. Csak ne kergess ki, még le sem szálltam. Mintha bizony nem volna szabad nekem Noémit megölelnem? Az én egyetlenegy kis mátkámat. Tán biz eltörök tőle, ha ránézek? Hogy féltek tőlem!

- Van okunk rá, szólt Teréza mogorván.

- No ne haragudjál, Teréza mama. Ezúttal nem azért jöttem, hogy kérjek tőled valamit. Ellenkezőleg. Én hozok neked sok-sok pénzt. Hohó! Iszonyú sok pénzt. Annyit, hogy visszaszerezheted rajta hajdani szép házadat, jószágodat, kertedet az Osztrován, mindent, amit elvesztettél. Azt mind visszanyered azért a sok pénzért. Hiszen tudod, én nekem fiúi kötelességem azt a hibát helyrehozni, amit szegény atyám vétett te ellened.

Most meg már a könyhullatásig elérzékenyedett Krisztyán Tódor, hanem ez is hidegen hagyta a jelenlevőket; nem hittek se nevetségének, se sírásának.

- No de gyerünk innen be, gyerünk be a szobába, monda Tódor, mert amiket közölni akarok veletek, azt nem lehet az egész világ előtt elmondani.

- Oh te bolond! - monda Teréza asszony. Hát hisz hol itt az egész világ? ezen a pusztaszigeten? Timár úr előtt pedig beszélhetsz akármit, ő nekünk régi jó ismerősünk. Hanem hát gyere be no. Tudom, hogy éhes vagy: ez a vége a dolognak.

- Hahaha! Te kedves, okos mama! milyen jól ismered a Tódorkádnak a gyengéjét, hogy mindig kitűnő étvágyam van. Aztán amilyen pompás rác bélesek te tudsz készíteni! Az ember szeretne egészen gyomorrá válni, mikor azt meglátja. Nincs olyan gazdasszony a világon több, mint te vagy. Én ültem a török szultán asztalánál is, de olyan szakácsa annak sincs, mint te vagy.

Teréza asszonynak most is gyöngye oldala volt, ha vendégszeretetét magasztalták. Az enivalót nem kimélte semmi jövevénytől s még halálos ellenségét sem bocsátotta el éhen.

Krisztyán Tódornak divatos figaró volt a fején, azt ő kiszámított hetykeséggel úgy intézte, hogy mikor belép a kis kunyhó ajtaján, az ajtóragasztó leüsse a fejről, hogy aztán elmondhassa:

- Ah! Az átkozott divatos kalap! Mikor az ember olyan magas ajtókhöz van szokva. Az új szálláson csupa szárnyajtók vannak. Gyönyörű kilátás a tengerre!

- Hát van neked igazán valahol lakásod? - kérdezé Teréza, felterítve az étkezéshez az asztalt a kis lakszobában.

- Meghíszem azt! Triesztben, a legszebb palotában. A legelső hajóépítőnek az ügynöke vagyok...

- Triesztben? - szólt bele Timár. Hogy hívják?

- Tengeri hajókat épít, - szólt lenéző arcifintorulattal Tódor, - nem holmi „Schuper”, nem burdzsellákat készít... Egyébiránt signore Scaramelli a neve.

Timár elhallgatott. Nem tartá szükségesnek elárulni, hogy signore Scaramellinél ő is éppen egy tengeri hajót épített.

- Hja, most én csak úgy vájkálok a pénzben! - hengegett Tódor. - Milliók meg milliók fordulnak meg a kezemen. Ha olyan tisztakezű ember nem volnék, ezeket tehetnék félre. El is hoztam az én kedves Noémimnek, amit ígértem. Nos? mit ígértem? Egy gyűrűt. Micsoda kő legyen benne? Rubin? Smaragd? - Brilliót van benne, három és fél karátos brilliót. Ez lesz az én kis Noémimnak a jegygyűrűje. Itt van ni.

Tódor belenyúlt a pantallon zsebébe, sokáig kotorászott benne, utoljára ijedt arcot csinált, elmeresztette a szemét, „elveszett!” hörgé, csinált rémülettel s kifordítva a zsebet, láthatóvá tette azon a perfid lyukat, melyen keresztül a jegygyűrű a három karátos brillióttal elveszett.

Noémi erre hangos kacajban tört ki. Olyan gyönyörű csengő hangja volt, mikor kacagott, s olyan ritkaság volt ezt az ő kacagó hangját hallani!

- No hát azért sem vészett el! - kiáltá Tódor; - soha se tessék kacagni, szép menyasszonykám! S azzal hozzáfogott a csizmáját lehúzni; valóban a megrázott csizmaszárból kihullott az asztalra a szökevény gyűrű. - Itt van! Igaz jószág nem vész el. Az én Noémim jegygyűrűje nem hagy el engem. Itt van. No nézd, Teréza mama. Ezt hozta a te jövődöbeli vejed a menyasszonyának. Nos, mit szólsz hozzá? Hát maga, schreiber úr, ha tud hozzá, mire becsüli ezt a brilliótot?

Timár megnézte a drágaságot s azt mondá:

- Pirre de Strass: testvérek között is megér öt garast.

**MIKSZÁTH KÁLMÁN:
SZENT PÉTER ESERNYŐJE.**

- Hogy volna Glogova unalmas? (Mintha azt kérdezné valami tudatlan ember: Unalmas-e Páris?)
 - Van-e Glogován erdő?
 - De még milyen erdő van.
 - Szokott-e maga kijárni?
 - Szoktam bizony.
 - És nem fél?
 - Mitől?
 - Hát tudja, az erdőknek vannak néha olyan lakói.
 - Ah, a mi erdők lakói ellenkezőleg tőlem félnek.
 - Ugyan? Magától is lehet félni?
 - Mert én fogdosom őket.
 - A zsványokat?
 - Ugyan menjen! Mindjárt a kezére ütök, ha ilyet mond.
 - Üssön no. Itt a kezem.
 - Majd ha még egyszer olyat mond. Én a lepkéket fogdosom az erdőben.
 - S vannak szép lepkék? Diákkoromban nekem is volt gyűjteményem. Még most is van néhány példány.
- De már erre elfogta Veronkát is a dicsekedési vágy:
- Az én gyűjteményemet látná. Van abban már minden: gyászpálást, admirál, papmacska, Apolló. Kár, hogy az Apollóznak el van hasadva az egyik szárnya.
 - Hát Hébéje van-e?
 - Van, pedig olyan nagy, mint a tenyerem.
 - Nagy is a maga tenyere? Mutassa!
- Veronka kitette tenyerét az abroszra. Bíz' az csöppecske volt, de olyan finom fehér, mintha valami rózsából lenne lehasítva egy szírom.
- Van egy öles a liliputiak országában! - jegyzé meg az ügyvéd enyelgő hangon s felkapván egy gyufaszálat, csintalanul mérni kezdte vele a szélességét.
- Mérés közben vigyázatlanul hozzáért a saját ujjával, mire a bakfís összerezzen, visszahúzta kezét és a vér arcába szökött.
- Nagy hőség van - mondá fojtott hangon, a tenyerét kigyúlt arcához tapasztva. Mintha csak azért rántotta volna vissza.
 - Valóban átmelegedett a szoba - ragadta meg a szót Szliminszkyné. - Gombold ki a kabátodat Wladin!

Wladin fujt egyet és kigombolta a kabátját, Veronka pedig visszatért a lepkéihez.

- Valóságos sportom a lepkefogás. Olyan lehet az, mint mikor a férfiak a vadat úzik.

- Én is lelkesedem a lepkékért, - bizonykodék Gyuri - mert csak egyszer szeretnek.

- Óh, én másért szeretem őket...

- Csak talán nem azért, hogy bajszuk van...

Veronka durcásan fordította el a fejét.

- Wibra úr, maga kiállhatatlan kezd lenni.

- Köszönöm a vallomást.

- Miféle vallomást?

- Azt, hogy kiállhatatlan kezdek lenni. Következésképp eddig nem voltam az.

- Ah, itt van ni! Ez az a bizonyos prókatori fogás. Olyasvalamit belemagyarázni valakinek a szavaiba, amit nem mondott. Magával veszedelmes beszélni, tudja. Egy szót se szólok többet.

Gyuri könyörgésre tette össze kezeit.

- Nem teszem többet. Soha többet. Csak beszéljen.

HERCZEG FERENC: POGÁNYOK.

Alvó éjjel fenn a vár fokán, a nagy torony árnyékában, megszólalt egy emberi hang. Egy másik hang meg válaszolt neki. Embert nem lehetett látni a sötétségben és a toronyi őr azt hihette, hogy az éj szellemei társalognak érces hangon.

- Te vagy az, Márton kanonok?

- Én vagyok, Valter uram.

- Éjnek idején mit művelsz egyedül a vár fokán?

- Nézem a pusztában égő tüzet.

- Mi nézni való van azon?

- Sötét alakok guggolnak körülötte... Vajjon kik lehetnek?

- Csavargó pogányok lesznek, Márton. A pusztai asszony cselédjei.

- Egyikük néha föl-fölkel, hogy egy nyaláb száraz nádat vessen a tűzre... A láng elfullad egy pillanatra, aztán sziporkázva fölcsap megint... Látod, hogy ég? Látod, hogy lobog? Piros gőz gomolyog fölötte...

- A lelked is nyugtalan, Márton, mint a pusztai tűz lobogása.

- Mert fújja a pusztai szél.

- Hallgass rám, Márton! Gellért püspök küldött hozzád. Azt mondta: Mi dolog az Márton kanonokkal? Fölmentem a bőjt alól és mégsem eszik. Eltiltom a virrasztástól és mégsem pihen. Az arca sápadt, mint a fogyó holdé, a tekintete pedig izzó, mint a beteg farkasé. Magában jár a kanonok és testvérei félnek hozzá szólni. Mi dolog ez?

- A püspök kérdi?

- A püspök mindnyájunk atyja és téged különösen kedvel. Nagy és szent feladatot szánt neked: pogány testvéreid, a besenyők megtérítését.

- A püspök jó atya. Sohasem ostromoztatott meg és gyakran nevezett a fiának.

- Mit válaszolsz a kérdésére?

- Mondd meg püspök-atyámnak, hogy fia két hét múlva halott lesz.

- Beteg vagy, Márton?

- Nem tudom, mi a betegség.

- Mi ölne meg hát két hét alatt?

- Megöl a puszta szele.

- Nem értem a szavadat, Márton.

- Nem érted, uram, mert német vagy. De én itt születtem a pusztán.

- Gyónj meg, fiam. A püspök kívánja.

- Nem tudom, hogy bűnös vagyok-e, de azt hiszem, el fogok kárhozni. Kárhozatba ejt a puszta szele. Confiteor, pater! Amíg a bakonyi papoknál nevelkedtem, nyirkos erdő méhén, nem gondoltam a pusztával. Semmivel sem gondoltam, csak sanyargattam magamat, mint a többiek, és reggeltől estig az üdvösségemért imádkoztam...

- Jámbor testvéreid akkor mártír-halált jósoldak neked, buzgalmad jutalmául...
 - Gellért úr akaratából ide kellett jönnöm. És amióta újból hallom a szél zizegését, a szabad pusztai szélét, mely egykor atyám sátor palotájának ponyváját dagasztotta és harci paripám sörényével játszott: azóta bezárultak fölöttem a mennyország kapui...
 - Keress erőt az imádságban!
 - Confiteor, pater! A feszület előtt térdepelek és egyre hallom a nádasok sűgását. Zsolozsmát énekelek, közbe pedig besenyő harci dalok járnak az eszemben, amelyekről azt hittem, hogy régen elfelejtettem. És hiába igyekszik a lelkem ég felé: mindig visszacsap és mélyen a pusztá fölött kalandozik, a pusztá fölött, mint borús időben a fecske.
 - Hallgatlak, fiam.
 - Tudod, uram, hogy jól tűröm a fájdalmat. Gyerekkoromban is csak egyszer sírtam: mikor a nagy István király kiirtotta pogány nemzetségemet és én árván maradtam a Tisza partján. Azóta száraz volt a szemem. De egy hónap óta úgy érzem, mintha szakadatlanul forró csöppek peregnének a szívemre. Tud az ember szíve sírni, Valter?
 - Beszélj tovább, fiam.
 - Ha lőnyerítést hallok a pusztán: megreszket minden tagom. Ha távoli tölökszó űti meg fületem: eláll a szívem verése. És hogy irigylem, haj, hogy irigylem a parton rőpködő síró csüllőket! Szabadon járhatják a nádast és nem kell törődniök az örök üdvösségükkel...
 - Irtózat fog el, Márton! Emlékszel a mi boldogtalan Jeromos testvérünkre? Buzgón szolgálta az Urat, míg aztán eszét nem vette a magyar betegség és kiszökött a pusztába, ahol most átkozott pogányokkal torozik. Miféle gonosz démon csábít titeket a kietlen mezőkre?
 - Hetek óta ugyanegy álomkép zaklat. Álomban künn járok a pusztán. Körülöttem sehol egy ember. Rohanva sietek tovább, mindig tovább! Néha fölsikoltok örömben, mint a vadmadár. Néha levetem magamat a földre és megőlelem az elperzselt gyöpöt. Aztán megint tovább sietek, mindig tovább, míg lélekzetem el nem áll, erőm el nem hágy. Összeroskadok és haldokolva oly boldog vagyok, atyám, oly boldog, aminő ébren nem voltam soha!
 - A sátán nyujtogatja feléd karmait, a sátán, aki farkas képében kullog a pogány pusztában... Ne hallgass szavára, Márton!
 - Megfogadtam püspök-atyámnak, hogy engedelmes fia leszek, és ura maradok szavamnak. De bele fogok halni.
 - Ki törődnék földi életével? Csak halálunk legyen boldog.
 - A halálom átkozott lesz, atyám. Mert halálomban is bántani fog a gondolat, hogy a székesegyház nyirkos cíntermében kell nyugodnom és nem pihenhetek künn a pusztán, a széljárta pusztán...
 - Rajtad csak a Jézus irgalma segíthet. Most kövess, kanonok, itt a zsolozsma ideje.
- A két pap megindult a székesegyház felé. Lassú léptekkel mentek a vár fokán és amint a szél megdagasztotta a köntösük bő ujját, denevérszárnyuk nőtt. A kivilágított egyházból már hangzott a kanonokok latin himnusza:
- „Uram, bosszúállásnak erős Istene, bosszúálló erős Isten, jelenjél meg!”

GÁRDONYI GÉZA: ISTEN RABJAI.

I.

János kertész víg ember volt. Szerette a névnapokat, disznótorokat, lakodalmakat. Meg is hívták a fejeváriak minden alkalommal. Egyszer azonban hogy hazafelé dülöngött, belekapaszkodott tréfából egy paripának a legyezőjébe. A paripa oldalba rúgta. Attólfogva János kertész nem volt többé víg ember.

Hívhatták torba, névnapra, lakodalomra, nem ment el. Csak búsult és fogyott. Csak lézengett a kertben.

Egy őszi napon, mikor már vetkőztek a fák, leült a kert fala mellé, a nap melegére, a kajsziparackfa sárga leveleire. És magához intette a fiát.

- Jancsikám! Ül le ide elém, a gyepre.

A fiú falevelet gereblyélt. Letette a gereblyét. Tizenkét esztendő gyerek volt akkor, pufók, mint a kulacs és borzas, mint a pemet. Az apja korán munkára szoktatta. Persze csak könnyű munkára, aminőt gyerek bírhat. Iskolába nem járt. (Nem volt még akkor iskola Magyarországon, csak egy-két papi-iskola, de az se gyerekeknek.)

Jancsi leült hát az apja elé, és okos szemmel pislogatott reá. Az apja ünnepies hangjából érezte, hogy valami komoly beszéd következik.

- Én már nem sokáig élek, - kezdte az apja azon a rekedt, susogó hangon, ahogyan a mellbajosok beszélnek. - Érzem, hogy lehullok én is, mint a falevél.

Búsan pillantott a gyepre, a gyepen sárgáló baracklevelekre. Aztán folytatta:

- Ha meghalok, a prépost úr a helyembe maraszt. Mindent értesz már, mindenféle kertészi műveletet. Anyád is ért mindent. De lásd, az okos kertésznek vannak titkai...

A gyerek pislogott. Tehát titkokat fog megtudni. Vajjon kincset ásott-e el az apja, mikor az ellenség járta az országot?

A beteg szeretettel nézett a fiúra:

- Elmondok neked egyet-mást. Mindennap egyvalamit. Hogy megtarthatd. A fejedben. Mert látod: minden ember... annyit ér... amennyit... tud. Ha olyat is tud... amit más senkise... akkor mindenkinél többet ér... Ígérd meg, hogy... amiket elmondok... senkinek... el nem mondod... Csak mikor... te is halálotat érzed,... mint én,... akkor... Annak mondd meg... akit... legjobban szeretsz... Ígérd?

A fiú rábiccentett.

- Tulajdon édesanyádnak se.

A fiú biccentett.

A kertész pihent kevésbé. Aztán halkabban folytatta:

- Hát melyiken is kezdjük... A hagymás növényeken. Tudod, hogy a hagymánkat mindenki bámulja. A világon sehol ekkora hagyma nem terem... mint a mi kertünkben. De ha más kertben szaporítják... csak kicsi hagyma... válik abból.

Köhögött. Elhajtott egy legyet a keze fejről és körülpillantott.

Hát annak a titka:... hagymába lyukat szúrsz. Árral. Vagy szöggel. Azután magot nyomsz a közepébe, hagyma-magot... Úgy ülteted...

A fiú bámult, pislogott.

A beteg a mellére tapasztotta a tenyerét, mintha le akarná fogni a köhögést, és susogva folytatta:

- Nem érted? A mag az élet. A hagyma a rothadás. Az élet a rothadásból kikél... De minden növénynek más a természete. Mint az embernek. Meg köll vele ösmerkednünk. Van olyan, aki csak kövér földben díszlik, mint a mák és a napraforgó, meg a jegeslevelű lapu. Van olyan, akinek szegénység a világa. A kövi rózsza példának okáért, vagy a borostyán, vagy az őszibarack. Ismét más növények a társas életet szeretik, mint a hangyák, vagy a farkasok, vagy az emberek; a fenyőfa, nyírfa, bükkfa. Ismét mások a magányos életet kedvelik, mint a remeték: a diófa, hársfa, birsalmafa, berkenyefa. De berkenyefát soha ne ültess... A berkenyefa... nem terem addig... ameddig az ültetője él...

A köhögés újra elfogta. Kínos mély köhögés. Szinte érezni lehetett, hogy valami szaggatja a tüdejét.

Intett a fiúnak, hogy menjen a dolgára. A mellére tapasztotta a tenyerét: köhögött.

Később felkelt, és holmi reves fát és korhadt csontot törögetett malomkövön. Aztán homokot kevert bele. A homok után a szemétdombhoz ment: egy lapát szemetet vett onnan. A szemetet megszította. Vakondoktúrásból is szedett fekete földet. Egybevegyítette valamennyit. Ládácskába eresztette. Vízet öntött reá.

A fiú érdeklődéssel nézte. Akkor már arra gondolt, hogy íme: ez is valami titok.

Az apa megint magához intette:

- Látod: így készítsd a nemes virágnak való földet. Mentül nemesebb, antul több szemét aprajába ültetjük.

Fogta az ásót és intett a fiúnak.

A kert sarkába vezette. Ott egy bokor elszáradt levelű liliumtő állott.

Intett a fiúnak, hogy ássa ki.

A földből négy liliumhagyma fordult elő. Fölszedette. A kötényébe rakta. Aztán a kertnek a másik sarkába mentek.

Intett a fiúnak, hogy ásson. A fiú két-arasznyi gödröskét ásott. Négyet. Egyik gödröt a másiktól távolacskán. Egyiket orgonabokrok közé, másikat vadrózsa bokrok közé, harmadikat, negyediket csak a sövény mellé, - ahogy az apja keze intésével megjelölte.

Mikor elkészült vele, az apja újra intett neki, hogy hozza el a szemét-keveréket.

A fiú futva ment és térült.

Mindenik gödröskét megtöltötték szemét-földdel.

Közben a kertész susogott:

- Lásd: ritka méltóságos virág ez... Szemétsöpredékben díszlik legszebben... Csendet szeret... félrehelyet... Ahol kevesen járnak, ott nő magasra...

Közben elültette a négy hagymát. Betaposta gondosan.

Azután bevánszorgott a házba, lefeküdt. A felesége ebédre hívta. Intett, hogy nem eszik még. A fiát hívatta. A szobából kiküldött mindenkit.

- A lilium... várj...

Nem bírta tovább folytatni. A feje lekóadt. Meghalt.

Jancsi hetekig tünődött: mit mondott volna az apja? A lilium az ő kertjökben igaz hogy nagyra nőtt, és az illata is csodásan erős volt, - különösen éjjel. Jancsi azelőtt azt vélte, másutt is csakolyan az a virág. Mit mondott volna még róla az apja?

Hátha az anyja tudja? Az anyja is sokszor dolgozott a kertben. Ojtani is segített. Hátha neki is elmondott egyet-mást az apja a természeti rejtelmekből?

Egy decemberi napnyugtakor az anyja korpát kevert a disznóknak. Megkéselt kissé: sietett. Jancsi a szakajtó kosárból eregette mellette a korpát a dézsába.

- Édesanyám, - szólalt meg, - a liliumról... mit nem tud más kertész?

Az asszony rábámult:

- Mit nem tud? Hát hogy a fekete fenébe tudjam én, hogy mit nem tud? Törődök is én avval, hogy mit tud, mit nem tud? Éppen az nekem a gondom! Eredj a pokolba az ilyen ostoba kérdésekkel, mert mingyá hozzád kenem ezt a kavarófát!

AMBRUS ZOLTÁN: MIDAS KIRÁLY.

A harmadik emeleten nagy volt az izgalom. A Grunovszkyék ajtaját egész nap csapkodták. A takarító lányuk, aki aznap rendkívüli szolgálattételre volt berendelve, folyvást szaladgált hol az utcára, hol meg a szomszédokhoz. A nagy Vanda minduntalan kinézett a lépcsőházba, és Terka, aki gyerek-kíséretével végigkalandozta az egész folyosót, már negyedszer köszöntött be az ablakon a nagy Vandához ezzel a kérdéssel, hogy:

- Elhozták-e már a Margit ruháját?

Nem hozták el. És ez a ruha, mely sehogy sem akart megérkezni, egyre jobban foglalkoztatta az egész harmadik emeletet.

A számtisztne nem is állhatta meg, hogy át ne szóljon a kávésnéhez:

- Ezek a Grunovszkyék, mióta a Polgári Kör a házba költözött, meg vannak bolondulva. Fehér selyem bálruha egy diurnista kisasszonynak! - ilyet csak a mai világban hallani. Fogadni mernék, hogy egy hónapig mákos metélten fog élni az egész falamia.

- És lesz megint szaladgálás egy kis lisztért a szomszédba!

- Csak aztán a házbért ki tudják fizetni! A háziúr, azt beszél, már a multkor megmondta nekik, hogy ha még egy fertállal adósok maradnak, nem hallgat semmi könyörgésre, hanem kiteszi a szűröket.

- Igazán, nagysád, régen nem lehetett látni ilyen cifra nyomorúságot. Én csak azt a nagy Vandát csodálom. Monogramokat hímezni egy hatosért, két hatosért, csak hogy a testvére táncolhasson, Isten engem, nagy bolondság. Ez a Polgári Kör elvette az eszöket.

Terkának persze éppen akkor kellett arra mennie a sisera haddal. Mert Terka az ő gyerek-seregével mindig és mindenütt ott volt, ahol valami történt.

- Terka kisasszony! Terka kisasszony!

Terka előbb megfegyvelmezte Vandrák Károlyt, akinek valami becsületbeli ügye támadt a kis Spitzer Rezsővel, s aztán ő is odaállott a kávésné ablakához.

- Mondja csak, lelkem, nem tudta meg valamiképen, mennyibe kerül hát az a híres ruha?

- Már hogyne tudtam volna meg! - felelt Terka. - Száz forintba, nagysád, kerek száz forintba.

És hamis, nevető szemével ártatlanul nézett az elsápadó számtisztnére. Tudta, hogy egy kést forgat meg a jó asszony szívében.

A számtisztne ijedtében szólni se tudott, a kávésné azonban megjegyezte:

- Világos, hogy puffra csináltatták. Honnan vennének ők annyi pénzt?

- Hiszen ami azt illeti - rögtönözte a meglepetéséből felocsúdott számtisztne -, Grunovszkyról sok rosszat beszélnek. Én nem tudok semmit - ne szólj szám, nem fáj fejem -, de itt is, ott is furcsa dolgokat hall róla az ember.

- Már pedig nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja - vélte a kávésné.

- Zörög biz' az, hogyha kígyó van alatta - vetette oda Terka, és ellibeggett.

- Ennek is felvágta a bába a nyelvét! - dörmögte a kávésné, de csak akkor, mikor Terka már a folyosó túlsó végén sétáltatta Spitzer Rózsikát, valcer-lépésekben, annak a zongorának a hangjaira, mely a szemközt levő lakásban csendült meg.

HARSÁNYI ZSOLT: MADÁCH.

A házaspár nem beszéltek egymással. A bál napja közeledett, és Erzsébet néma férjének szemeláttára készülődött ruháival. A bál előtt való napon, mikor lefeküdtek, Erzsébet megtörte a hosszú harag hallgatását.

- Emi, ne légy ilyen rossz hozzám. Látod, milyen nagy kedvem van elmenni abba a bálba, mért nem teszed meg a kedvemet?

- Megmagyaráztam, hogy miért nem. Elég határozottan megmondtam, hogy nem megyünk. Mégis úgy teszel már napok óta, mint aki fittyet hány a szavamra. Varratsz, intézkedél, készülődöl. Ebbe nem mehetek bele, édes fiam. Zsarnokod én sohasem voltam, de hogy füttyülj arra, amit mondok, azt nem fogjuk elkezdeni. Most már nem is a bálról van szó, hanem az elvi kérdéstről. Jobb, ha előre belenyugszol, mert én holnap sem fogok egyebet mondani. Nem megyünk.

Erzsébet megpróbálkozott egy könnyedebb, tréfára fordító hanggal.

- Hiába beszélsz, addig úgy sem hagyok békét neked, míg nem megyünk.

De a könnyed hang nem sikerült. Hamisan hangzott, nem kapott visszhangot, Imre nem válaszolt. S mind a kettő érezte, hogy a másik a lelke mélyéből haragszik rá.

Másnap ebéd után Imre Pass Andrásnak, az inasnak meghagyta, hogy fáj a feje, aludni akar, ne zavarja senki.

Erzsébet mégis bekopogott hozzá.

- Bocsáss meg, ha zavarlak. Utoljára kérlek, menjünk be Losoncra. Én már befogattam, idestova indulni kell.

- Majd kifognak. Nem megyünk.

- Hát jól van, ha ilyen konok vagy, ne gyere - Majd megyek magam.

Imre meghökkenve felugrott.

- Magad? Meggondoltad ezt? Egy úriasszony a férje nélkül? Elment az eszed? Hiszen ki fognak nézni a vármegyéből.

- Nem leszek garde nélkül. Klári néném minden valószínűség szerint ott lesz, majd gardiroz.

- És ha nem lesz ott? Erzsébet, veled valami nagy baj van. Te vesztedet érzed. Szedd össze magadat és térj magadhoz, míg nem késő. Maradj itthon és törődj a gyerekeiddel.

Erzsébet állt és hallgatott. Arcán valami eddig nem látott kemény vonás jelent meg.

Az asszony kiment. Nem telt bele tíz perc, eléállt a két hintó. A lovak türelmetlenül kapáltak a garádics előtt. Imre dobogó szívvel, torokfojtó izgalommal várta, hogy mi lesz. Mikor az induló hintó zörgése felhangzott, az ablakhoz ugrott és kinézett utána. Az asszony nem nézett vissza.

Dermedten állt az ablakban jó darabig, mint egy bálvány. Arra ocsúdott fel, hogy egy másik kocsi fordult be az udvarra. Henricyé, a luteránus papé. A fürge papocska leugrott és sietett befelé a házba. Egy perc múlva az Imre ajtaján kopogott.

- Azért szólok be, tekintetes uram, hogy nem izen-é valamit valakinek Losoncra, szívesen elintézem. Megyek be a bálba.

Imre habozott egy pillanatig. Aztán rekedten, megszólalt.

- Nézze, tisztelendő úr, ön nekem jóbarátom, azt én tudom. Ön előtt nem restelkedem házi bajaimmal. A feleségem most ment be Losoncra engedelmem nélkül. Arra kérem, ne maradjon sokáig, jöjjön haza és mondja el, hogy mi történt a bálon... Nem is emlékszem, hogy társaságbeli hölgy ezt valaha is megtette volna.

Henricy ijedten lépett közelebb faluja földesurához:

- A tekintetes úr egészen kikelt magából. Hiszen teljes testében reszket. Ilyen állapotban még nem láttam. Nem volna jó lefeküdni és pihenni egy kicsit?

- Nem, nem, nincs nekem semmi bajom. Menjen, ne maradjon sokáig és hozzon hírt.

- Korán itthon leszek.

Az ajtóból még ijedt csodálkozással nézett vissza a pap. Mivel komolyan nyugtalan lett a remegő ember miatt, még a régi kastélynál is leugrott és szólt az özvegynek, menne át, a fiával valami baj van. Madáchné előbb átküldte Ninát, hogy menyé valóban elment-e hazulról. Aztán ájtött maga. Hetek óta nem volt már itt. Egyenesen be a fiához.

- Mi van veled, Emi?

- Semmi, - felelte rosszul játszott nyugalommal Imre - Erzsi tilalmam ellenére elment a losonci bálba. Megmondtam neki, hogy ide többet nem jön vissza.

Vállatvont, ijesztően elmosolyodott, reszkető kézzel kezdte tömni a pipáját. Anyja elszörnyedt, ahogy figyelte. Közelebb lépett hozzá. Imre félt, hogy most jön az „úgy-e mondtam.” De nem az jött. Az anyja a vállára tette kezét.

- Szedd össze magad, fiam. Most nagyon nehéz, de ezen túl kell esni. Én melletted vagyok.

Madách Imre még egy pillanatig tartotta magát. Nagyokat nyelt, fogát összeszorította. De hiába. A következő pillanatban elsírta magát és ráborult a töpörödött öregasszonyra. Akit a másik miatt elhagyott, s akihez most a másik miatt visszatért. Az öregasszony nem mozdult. Erősen tartotta a vállára nehezedő, zokogó embert.

MÓRICZ ZSIGMOND: ERDÉLY.

Fegyver kell és fene had, olyan, ami meg nem ijed maga árnyékától. Ez pedig nem az erdélyi nép, mert ezek gyengék és szegények és folyton országgyűlés, örökké voks és dikció és oráció... Neki oly had kell, aminek rajta kívül senki nem parancsol. Neki farkascorda kell, amit fizetni is nem maga zsebéből fog, hanem a prédából, amit odavet nekik: nesztek, vigyétek, faljátok... gazdagodjatok a máséból... Minél jobban rablanak, annál jobban gyengítik az ellenséget...

- Küldd be Nagy András egy magát.

Géczy prágai módra meghajolt s frissen kiment. Nem bírt annyira uralkodni magán, hogy arcáról ne virítson a meglepedés s odakint csodálkozva néztek rá.

- Nagy András uram ökegyelmét kéreti fejedelem urunk önagysága. Egy magát.

Nagy András nehézkesen mozdult, Imreffy sértődötten hallgatott.

Mikor a hajdúvezér a fejedellel szemben volt, az még mindig az ablakban állott, háttal az ablaknak, amely nem volt átlátszó, nem lehetett rajta kinézni, mert nem üveggel volt behúzva, hanem áttetsző hólyaggal, lantornával. A fejedelem úgy állott itt, hogy az arca sötétben maradjon s a szemben állót világosban lássa.

- Nagy András uram, - mondta nyersen - mi régen ismerjük, egymást, kegyelmed tudja, hogy én nem vagyok a sok szóbeszéd embere. Én azt kérdelem kendtől, hány emberre ad parolát?

Nagy András tűnődve nézett maga elé a földre.

- Nagyságos uram, - mondta - az a beszéd, hogy hát mire való nézvést... Tudni kell azt, - hun? merre? s mér?

A fejedelem hosszan, élesen nézett az arcába. Hallgatott.

- És ha én azt kegyelmeteknek ma még meg nem mondom?

Nagy András hallgatott.

- Az is lehetséges... Mer vagy a fejedelem fizet, vagy a föld népe...

- Csak mondja kend, - biztatta a hajdút s élesen vizsgálgatta annak a hidegtől, melegtől feketére perzselt arcát, amely olyan volt, mint a kordovány, nem ártott neki se szél, se jégeső; víz nem érte, csak ha eső verte, szemérem nem pirította, csak ha korbácsütés vágta.

Nagy András nem nézett szembe. Néha fel-felvetette pillantását a fejedelemre, de csak épp egy villanásig, különben maga elé kalandozott s lassú, tempós, higgadt szóval bötyögte, amit mondani hajlandó volt.

- Mer aztat kérdezi Nagyságod, - mondta - hogy hát mennyi vón a szálkard?!... Hát uram, Nagyságod, könnyű annak válaszja: ahány s amennyi szám köből búzát ad Nagyságod vékával, előre ki: annyi szál kard pattan az födbül fel...

- Búzát? - álmétkodott el a fejedelem.

- Mer nagy az ínség, nagy a szükség... Ha erdéli fejedelem önagysága ötvenezer köből búzát béküld a hajdúságra, akkor ippeg annyi kard fog kiállani; ha többet: több...

- Ötvenezer köből búzát, - mondta a fejedelem megdühödve. - Hogy gondolja kend?! Hogy én itt a magtárakból csak úgy kiveszek, szekérre rakatok ötvenezer köből búzát s azt postán küldöm... Tízezer vagy húszezer szekeret rakatok meg búzával, állítok minden szekér mellé tíz

katonát, avagy húszat, hogy az latroktól ment legyen ez szűk világban: vagyis küldjek be nektek instanciával ötvenezer köből búzát százezer kísérel, akkor tik felültök s úri mód tíz- vagy tizenkétezen elsétáltak utánam, azt a lélekadta... így gondolja kend?

Nagy Andrásnak még a szeme se rebbent.

- Nagyságos uram, én Nagyságodat szómról megkövetem: nem kell késérő, sem tíz-, sem húszezer, sem ezer, sem ötszáz: rakassa Nagyságod szekerekre, a többi a mi dólunk.

- Azt elhiszem, - kiáltotta a fejedelem - rakassak szekérre ötvenezer köből búzát, nem is kevesebbet, ötvenezer köblöt! akkor aztán eljönnek a hajdúk s majd elviszik; nem kell búsulni; elviszik ők szekeresetül, lovastól, még attul se félnek, hogy szerezzenek hozzája egy kis vágómarhát, disznót, récét, ezt azt, ami a körmük alá kerül... Hogy? avval kezdem-é az hadat, hogy először is fejemre gyujtom a házat? Nem úgy, lélekadta! hanem, ha egy szál hajdú beteszi az lábát földemre, parancsok parancsát hirdettetem meg, hogy mindennek kuttyakötelessége miszlikbe vágni még az lelkit is!...

Nagy András jól tudta, hogy ez így van rendén s vont vállat:

- Nono, ídes nagyságám, nem kell tüzelni, kár egy szót is vesztegetni... Nincs ebbe semmi... Jövő-menő ember vagyok én: ahogy gyüttem, el is mehetek: én nagyságod parancsolatjára mindenkor szívessen átgyüvök az országba egy kis reggeli cipóér.

A fejedelem:

- Hagyja kend a cigánybéli nyelvelést! Tudja kend, mi mindenkor megértettük, egymást!... Én megmondom kendnek, mit akarok, ki ellen és hol fogok harcolni, de esküszöm kendnek, hogyha kend nekem káromra s ellenemre tesz: isten istenem ne legyen: én kendet felkutatom még a bécsi császár udvarába, még a réti bokor alatt is, s evvel a tulajdon szablyámmal szegem fejét kendnek: értette?

Villámló szemét belemeresztette a konok hajdú mozdulatlan, apró fekete szemébe...

- Velem nem lehet se alkudni, se huzakodni: hadat viszek Moldovára... az olára... Értette kend?... Én kednek adom Havaselvét... Azt kelmetek devastálhatják, felszedhetik, még a földjét is, ha kell, haza takaríthatják: De nekem, az én Erdélyországomba, hajdú az én parancsom nélkül, lábát be ne tegye, mert ha kendtek még egyszer úgy megdúlják, mint az mult esztendőkbén, isten ne legyen az atyám, de én kendnek torkán leszek s otthon maradt-jaikat, még a csecsszopókat is, mind ebek koncára vettetem... Értette kend?

Nagy András, mintha szédöngicsélést hallana.

- Nono, - dörmögte - szóbul ért az ember...

- Én kegyelmedet kinevezem hajdúk főparancsolójának, Nagy András uram!... Most mondja meg kend, hány szál kardot hoz?...

Nagy András fejét leeresztette:

- Uram, nagyságos uram, Erdély vezérlő csillaga... ha én úgy mégyek haza az én népem elébe, hogy még egy véka élést se ígérhetek... engem az én embereim koncok koncára hánynak, s nem kell akkor Nagyságodnak fáradni az én megmetszetésemmel...

Báthory:

- Igérni!... - mondta higgadtan - ígérni!... Igéretből még nem vagyunk szegények... Ezt azonban kincstartónkkal, tanácsunkkal, kancellárunkkal mind meg kell beszélni... Ami erőnk-től telik, el nem vonom kelmetektül... A dolog sürgős: Ma februárius 15 s március elsejére Tergovistyébe kell lenni mind az hajdúságnak...

Nagy András hallgatott.

- Milyen utakon parancsolja Nagyságod?

- Átmennek kendtek a Kőrös vizeken. Maros vízen, egyenest Lugosnak: onnan a legkurtább úton ki az olá földre.

Nagy András fejét csóválta.

- Nagyságod nem háborút akar! Nagyságod csak jót akar!... De abbul nem élünk meg Nagyságos uram... Otthol az asszony cselédek, míg mink odajárunk, éhhel vesznek el, mind pulyástul, gyerekestül egybe... De még mink is, ha ez szegény éhholt utakon csavarogjuk el az havas időket... Nagy sor ez, Nagyságos uram...

- Ha otthon maradnak a kenyérpusztítók, akkor több jut a gyerekeknek?... - kérdezte a fejedelem örömmel, hogy fölébe került a hajdúkirálynak. - Ez mind nem én dógom: én kedteknek hadat adok, jó bőséges háborúval szolgálok: a többi, a hadak felültetése, a ked dólga...

Aztán gondolkodva keményen mondta:

- Tudja meg kegyelmed, hogy én kegyelmedet kinevezem nemcsak hajdúk főparancsolójának, de hajdúk főispánjának s tanácsombélinek is...

Nagy András, aki evvel régi követeléseit beteljesedve látta, egy percre elhallgatott...

A fejedelem elébe tartotta tenyerét:

- Csapjon bele kend, hány szál kardot paroláz le kegyelmed?

Nagy András lassan, vontatottan beletette a kezét a fejedelem hatalmas markába: a két kéz, a fiatal meg az öreg egyforma erős volt, egyforma nagy s egyforma férfikéz...

Úgy érintette egymást a két kéz, mint két életre-halálra elszánt ellenség, aki most méri, tapintja, próbálja egymást, mielőtt ökölbe vágva egymás agyának rontanának...

JELLEMZÉS

A jellemzésnek ezer eszköze, módja van. Legszerencsésebb, legszemléletesebb: a regényalakok egyéni nyelve s a helyzetenként változó beszédhangsúly. (Lásd a stílustörténeti fejezetben a Mikszáth szemelvényeket.) Általában megkülönböztetünk közvetett és közvetlen jellemzést s a közvetett a művészből: ebben az író tetteik, saját szavaik által jellemzi alakjait. A közvetlen jellemzés, amikor az író leírja alakjait, elmeséli jó, rossz tulajdonságaikat. *Dugonics* így jellemez, de nagyjából ugyanezzel a módszerrel él még *Jókai* és *Eötvös* is. Csak egy fokkal elevenebb, művészből a jellemzésnek az a módja, amikor az egyik szereplő személy jellemzi a másikat. Igen elevenen, frissen jellemezteti Fanni imádottját, úgy, hogy leírja, milyen hatást gyakorolt környezetére. Kedvelt fogása a regényírónak, hogy arcképfestés ürügyével rajzolják meg alakjaik lelki világát. Ilyen a *Fáytól* közölt példa. A jellemzés bármilyen módját választja is a regényíró, a döntő fontosságú az lesz, hogy jellemzése pontos lélektani megfigyelések sorozatából álljon. A jellemzés technikájának egyik módja, de olyan módja, amelynél eléggé kitűnik az eszközjelleg, amikor egy epizódjelenetben mutatja be az író a szereplők jellemét. *Kemény* avatott mestere annak, ami lényeg a regényírásban, az események nála szorosan egybeforognak az alakok jellemével, életsorsával. Annál kevésbé ért a technikai fogásokhoz az elbeszéléshez magához. A jellemzés megszokott, szemléletes, de elég átlátszó célzatú módja, amikor mint a *Zord* idő egyik epizódja (*Barnabás és Elemér párviadala*) mutatja be, rajzolja főalakok alaptermészetét. A romantikus regény tipikus alakjának, a gaz intrikusnak rajzán szemléltethetjük, hogy mi választja el *Jókai* romantikáját a *Kuthy Lajos* által képviselt francia, *Sue* féle bűnügyi regényromantika világától. *Jókai*, a közfelfogás szerint, csak „ördögöket” és „angyalokat” ismer. Mennyire messze vannak az ő alakjai a romantikus regény ördögeitől, arról dr. *Márk és Krisztyán* jellemzésének egybevetése egyszerre meggyőz. *Kuthy* különben kitűnően ért a lélekelemzéshez és remek lélekrajzzal teszi félelmetesen realiztikussá *Sue* alakjaira emlékeztető *Márkját*. *Jókai* inkább humorral, mint iróniával rajzolja meg *Strafft*ot. Képzetele játszi könnyedséggel találja meg a megfelelő helyzeteket, szavakat, amelyekkel alakjait olvasóinak bemutathatja. *Jókai* képzetele a jellemzés eszközeinek, módjának megválasztásában is kimeríthetetlenül gazdag. Szemelvényünk az arckép segítségével jellemzés egyik legművészből változata. A romantikus hős belső összeütközését rajzolja meg szemléletesen, színekben pompázó jelenetben: *Ocskay* arcképében a régi énje kísért. Az anekdótaszerű jellemzés nagy mestere *Mikszáth Kálmán*. Hisz egész regényírói stílje az anekdótából és a rajzból nőtt ki. Az anekdota és a rajz együttes alkalmazásának kitűnő példája *Lapaj-ának* bemutatása. A jellemzésnek egyik igen művészi és hálás módja, amikor a naplószerű önéletrajzi regényben az alakok maguk tárják fel lelkivilágukat. Itt kettőre kell vigyázni a regényírónak: mondanivalóinak eredetieknek, újaknak kell lenniök és rendelkeznie kell azzal az írói készséggel, aminek a racionalista latin kultúra mesterei, a francia és olasz regényírók teljesen birtokában vannak, hogy a lélek homályos világából, ahol az érzelmek képzetelet, akarat, vágy alaktalan árnyai imbolyognak, éles körvonalakat, határozott rajzot tudjon kiragadni. Ilyen eredeti, könnyed, szellemes, mély és meggyőző önelemzést mutatunk be *Ambrus Zoltán* *Midás király-ából*. A jellemzés módja függ az író általános művészi stíljétől. *Herczeg Ferenc*nél, a szerkesztés mesterénél, az alakok jellemzése egyben történés is: regényeinek fő művészi erőssége, hogy a történés a lélekrajz síkján mozog. Az élet kapujából ragadunk ki egy megkapó jellemzést, amely egyben a regény cselekményének izgalmas megoldása. A tökéletes, biztos elbeszélésszerű jellemzés ragyogó két példája a *Gárdonyi* és *Móricz Zsigmond* szemelvény. Megfigyelhetők bennük *Mikszáth* művészi eredményei: az anekdota, a párbeszéd és a rajz eszközei; azonban tömörítve és lélektani törvényszerűség mélységével.

MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.

Krisztina (mely néven ezután nevezetni fog) illeten vidámító elmélkedéseire elméjében megnyugodván, midőn a francia nyelvben úgy előment, hogy azt már alkalmasint szólotta, de még jobban megtanulni kedve tartotta, kívánta vala a grófné tőle, hogy annak hamarábbi megtanulása és helyesebben ejtendő kimondása végett állandóan környülötte lenne; mely kötelessége sokféle hasznán kívül arra is szolgált neki, hogy az által alkalmatosságot nyert különb-különféle főrendű grófi személyeknek esmértségekre jutni, kik tudniillik a grófnénak látogatására jöttek, és minthogy az Istentől oly drága erkölcsökkel megáldatott, hogy az ő kellemes, díszes és alázatos alkalmaztatásával kivált, a maga nembélieknél felettebb tudta magát kedvelteni, az következett, hogy a legfőbb asszonyságok is örömet mulatoztak véle és hozzá viselt hajlandóságokat nyilvános jelekkel kinyilatkoztatták.

Meg kell vallani, hogy Krisztinának rendessége a szerencsétől is majd mindenfelől tetéztetvén, valami különöst foglalt magában és az ő szépsége oly tekeletességgel bírt, melyen az ember méltán álmélkodhatott; mert virágzó ifjúságának zengéjéhez alkalmaztatott természetnek delisége, kerekdék ábrázatjának teljes épsége, de főképen ragyogó szemeinek friss, de kedveltető szemérmességgel tartóztatott forgási, orcáinak mértékelt pirossággal egyveles fehérsége, e mellett az igaz erkölccsel megegyező és mind neméhez, mind gyenge idejéhez illendő kegyessége és esztendein felül megérett elmés ítélete csak annak szívét nem sérthette, aki személyét nem látta. Nem csuda tehát, ha egy országos herceg is Krisztina szépségének hatalma alá hódoltatván, elnyerésére tūrhetetlen igyekezettel fáradozott.

DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.

Méltó volt Etelka akármilyen teremtésnek állhatatos szeretetére. Sugár közepszerúségre és szertartós rendességre szedettenek eleven tagjai. Bátor ugrálással futkosott a virgonc vér minden életerekben. Megelőzte a hulló havaknak fehérségét a gyenge testet befödő hártya, orcáját nem más pirossággal felváltva, hanem melyeket a fehér liliumok között tapasztalunk, midőn a pünkösdi piros rózsákkal összevegyesednek. E fiatal pirost nem nyűtte el, el se hervasztotta a koslató szeretet, el se sápasztották a kacér indulatok.

Tréfás volt a beszédben, minden szerelemmel. Gyakorlott a társaságokban, de soha nem unalmas. Bátor még a rettentő vezérek előtt is a vakmerőségnek minden jele nélkül. Oly szemes, oly okos minden körülállásokban, hogy soha az ugrást elvéteni nem tapasztaltatott. Sőt: ha valaha (mivel nincs hiba nélkül senki se) valami dolgában másként esett a kocka, semmint felőle remélték: nem annyira ő, mint a szerencse hibázni látszatott.

Tudta az észnek birtokában tartani a befogadott nyelvet. Oly eszességgel beszélgetett minden hozzá illő nemes fiúval, hogy ki nem fakadhatna belőle, kit szeretne inkább. Akárkivel szólott, mindenki egyaránt dicsekedhetett kegyes hajlandóságával.

A napfényhez hasonló tiszta erkölcei miatt szerették-e inkább, avagy tisztelnék szűztársai, nem tudnád. Mennél tovább társalkodott valakivel, annál inkább nem közönségesebbnek, hanem sokkal méltóságosabbnak tetszett. Ez a valóságos erkölcsnek jele énnálam. Mindeddig az irigység fölött lévén, nemcsak magánál alacsonyabbakat tulajdon nagyságához, hanem a nagyobb eredetű kisasszonyokat is maga közepszerúségéhez tudta egyengetni.

Kitetszett ragyogó szeméinek méltóságos forgásából oly ritka úriasság, mellyel nemcsak egy házat (ha köznemességű ifjúhoz menne), hanem egy országot is (ha valamely fejedelemtől elvétetne) kormányozni tudna; ha annyi országok lennének, amennyien vannak, akik az országlásra alkalmasak. Ugyan azért a legtöbb férj fejedelmeknek nem annyira észére, mint fehérnépe állapotára nézve engedett. Vagy csak ebből is kitetszett, hogy nagyobb lenne, semmint gondolná. Immár az erkölcs természeté válván benne, maga se tudta, mi légyen. Sőt: midőn jót cselekedett, nem azért cselekedte, hogy látszattasson, hanem azért, mert másképp nem cselekedhetett.

KÁRMÁN JÓZSEF: FANNI HAGYOMÁNYAI.

XXXIII.

Vendég jön, Fanni! bekiált az öcsém. Sok szán áll tele emberekkel a kapu előtt.

Már az újságkivánás is elhagyott. Mintha taszigáltak volna s alig hogy tudtam, úgy mentem én is a többek után, de gondolataim másutt kóvályogtak. Az ebédlőszobán kiléptem, hogy a vendégeket elfogadjam, hát - mint a villám és mint az éjféli jelenés, váratlanul és megfoghatatlanul állott előttem T-ai. Szinte elárultam magamat és az éjjeli álmatlanságot kellett okoznom fejem szédelgésének.

XXXIV.

Itt vette kezdetét esméretsége házunkkal. Mindenek szívét elfoglalta, mindeneket magához kapcsolt. Igyekezett az anyámnak tetszeni s megtetszett. Testvéreimet megelőző udvarias-sággal tetézte és reménységeket indított; mert engem elfelejteni látszott és csak azoknak kedvüket keresni... Engem eleinte ugyan megbántott ez a hátravetés, de győzött végtére nálam az okosság... mert ó! jól láttam én azt magamról, hogy szorgosan kerüljük azt az emberek előtt, akit szeretünk... Az atyámmal országos dolgokról beszélt, egy-két anekdotát titokban megsúgott és nyomos ábrázattal, az ország nagyjainak házi állapotait, melyeket a városban minden cipővarga tud, nagy szorgalmatossággal és szinte oly nyomos ábrázattal elészámlálta - és midőn elment, mindnyájan meghasonlottak dicséretében... Testvéreim háta megett kacagva dicsekedtek tréfáival és pirulva mondták: „Szép legény az!” Az anyám bizakodó s bíráló hanggal s ábrázattal ítélte: „Tud emberséget!” - Az atyám éppen oly nyomos alázattal, mint amilyennel ő beszélt, azt állította: „Tanult egy ifjú és nem alávaló esméretsége van!” - Az én szívem kevély meglelédéssel azt dobogta: „Az én T-aimnak nincs párja!”

FÁY ANDRÁS: A BÉLTEKY HÁZ.

Káray ismeretes és járatos volt a báró házához. Gyula, hogy biztosabban menjen elő a báró arcfestésében, Kárayt kéré: ismertetné meg őt a báró némely lélek-vonásával, s ez szívesen engede a kérésnek.

Az öreg báró Regéczy Orbán, így szóla ő, egyetlen a maga nemében. Bajtalan élet, örömelelet és kényelem voltak gyermekkorá óta szíve vágya, s célja és eleme lelkének. Már az iskolában egyedül magának volt, az akkori szokás ellen, külön szolgálatja, legalkalmasabb szobája, első asztala a városkában, és fogadott kocsija, mely sarakban felhordá őt leckékre. Költőpénzéből kész volt gyermekeket fogadni, ki felhordá utána könyveit, írásait, írószerait a tanításokra. Később társalgási pénztárt gyűjtött össze, egyedül víg tanyázásokra, maga volt a tanya-mester, ő rendelkezett a részvényeseknek napot, órát, nemet és szabályozást a víg mulatozásokra. Szerette őt mindenki, s az ő szíve is mindenki eleibe nyíltan repült; lelke, miként az örömmel, úgy mindenki barátságának nyitva állt, s a többiekénél rakottabb erszénye, színügy. Otthonról társzekér jára be hozzá eleséggel, s ez rendszerint a víg tanyák javára érkezék.

A báró egy volt a jobb tanulók közül, de ebben őt inkább szerencsés talentoma, mint szorgalma segíté. Mit sem gyűlölt inkább, mint huzamos észkínzást, miként nevezé a tartós figyelmű és ráfordítású tanulást. Innen a mathesist, algebrát nem szenvedheté; de annál jártasabb lón a politikai és széptudományokban. A költőket elragadtatással olvassa még most is, s Horázt, már ifjonta kedveltjét, majd egészen tudja könyv nélkül ma is; mert úgymond, ez tele van élet-bölcsességgel, s jovialis szeszéllyel nógat élni sietnünk.

Elvei nemesítve azok, mik egykor Epicurái valának, vagyis inkább neki tulajdonítatának. „Személyünk a legbecsesb a világon, s nincs körülmény, mely megérdemelje csak egy órai törődésünket is, annál kevésbé bánatunkat. Kiki középpontja a világnak, s ő körülte forog az, minden dicsőségével, örömevel együtt, s ezen kurta életre tulajdona neki mindezekkel; maga a hibás, ha nem használja amazt, vagy rosszul gazdálkodik ezekkel. Éltünk szűk folyama, ez a néhány csepp az öröklét tengeréből, egyformán suhan el tőlünk, akár virág virított annak partján, akár vad tövis. Ragadj meg tehát minden örömet, mit körödbe ránthatsz, s mi nem bele-való, ne hajházd, nehogy elégedetlenség munkás férge rágja le, bírható virágdat is. Ne felejtssd, hogy a valódi öröm, lélek-elégedéssel páritott jóléte a testnek.”

Mindezen síkos elvek mellett a báró egyike a legjózanabb, legemberszeretőbb halandóknak. Világali, de főképp önmagávali béke éltének főiparja; mert, úgymond, ezek nélkül minden öröm csak futó mámor. Az öröm-leélésben egész rendszert tart. „Ne öld el egyik örömelelésseddel a következőt”, ez egyik szabálya; botor gazda az, ki míg a fa gyümölcsét szedi, gallyastól töri le azt, s megfosztja magát a jövő évek reményeitől. Innen, jóllehet az asztal örömeit kedvelte, folyvást a legjobb étele, bora, ágya s mindenben a legválogatottabb kénylete volt is a vidékben: mégis soha semmiben mértékletlenséget nem mutatott. Közlő, barátságos ész, szíves ő mindenki iránt; mert, úgymond, a társaságos embernek társalgás a fő örömforrása; jötevő majdnem a pazarlásig; mert sajnálja mindazokat, kik elől minden örömforrást mintegy kiapadottnak lát.

Ezen elvekkal tökéletesen egyezik könnyű kedélye. Víg eleven véralkatával szívesen megkap minden alkalmat, hogy vígan tölthessen egy napot, órát vagy percet. E végett különösen kedveli a házi ünnepélyeket. Megül minden név- és születési-napokat, melyek házára esnek, meg eleitől fogva a keresztelői és nászi lakomákat; minden télen vadászatokat, farsangi bált,

minden tavaszon zöld majálist ad, s gyermekesen örül már az ezekhezi készülteknek is. Néha maga is elmegy ily házi ünnepélyekre másokhoz; de inkább szereti a mulatságot saját házánál tartani, minthogy a jövésmenés s vendégi tartózkodás nyugalmával nem igen férnek meg. Innen vendégfogadót meg nem szenved falujában, hogy így a vendéget udvarába szállni mintegy kényszerítse; háza ritkán üres vendégtől, annyival is inkább, hogy állandó jó kedve, öröm-nyíltsága, sőt már derült arcvonásai is, a legszivesebb gazdának alkották őt a hazában. Ő érzi s érti is azt a gazdai szép kötelességet, hogy vendégei ne csak gyomorban vendégtessenek meg, hanem kellemesen és lelkesen is töltsék nála óráikat. Ha halál történik házánál, azonnal utazik, s torra nincs ember, ki elcsalhatná. Gyermekait ezen elveknél fogva kénytelen és lágyan nevelte. Nincs nagyobb méltatlanság, ezt szokta mondogatni, mint szigorúan és sanyargatásokkal nevelni gyermekeinket. A gyermekkor harmadát, ha nem felét teszi egész életünknek, s azt elnyomorogni az élet másik fele barátságáért nem a botorságig drága vásár-e? Síkos elveit, úgy látszik, leginkább fia öröklé el tőle; művészi hajlamát pedig némi részben Póli leánya, kit mindezért, mint háztartási érdemeiért, többi gyermekei felett kedvel.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.

Abafi Olivér, Abafi Gedeonnak fia, előkelő családból származott. Atyja nagybirtokú ember volt, de egyetlen fiát nem a legnagyobb gonddal nevelteté. Ennek egyrészt sokszori távolléte volt oka, mert ő számtalan csatákban öszült meg, s férfiúban csak hadi tulajdonokat tudta becsülni; másrészt Olivérnek magának kevés hajlama a tanulásra. A gyermek többnyire magára-hagyva, bár igen éles esze és fogalma volt, mégis keveset tanult. Hogy ily körülményekben egészen tudatlan nem maradt, azt azon szerfölötti könnyűségnek köszönheté, mellyel tanul, midőn néha ki nem kerülheté: s nagy emlékezőtehetségének, mely okozá, hogy az egyszer megtanultat nem igen feledé el többé.

Olivér jól-rosszul elvégzé iskoláit, de aljas társaságokba elegyedvén, minden hibák tanyát vertek szívében. Ő szép ifjú lett volna, talán akkortájtban a legszebbek egyike, ha rendetlen élet, szenvedélyei és folyton üzött kicsapongásai a rózsákat le nem hervasztanák arcáról. Mert termete magas és karcsú, e mellett ideges s erőteljes volt, vagy legalább az erő azon anyagát hordá magában, mely később egészen kifejlvén, oly félelmes nagyságra növekedett; s mivé lett volna még rendesebb élet után - Vonásai lelkesek s nemesek voltak; tiszta római arcél, gyönyörű vágású fekete szemek, finom száj, jelentő homlok - képét egygé a legérdekesebbek közül tevék. De e termet összegörnyedett; a szemeken álmatlan éjszakák súlya nehézkedett; orra lecsüggött, s ajkain a korhelység egyik bélyege - hámló cserepesség terjedt, arcán olvadékony, nyavalygó sápadtság terült; s így elgázolva, néha szinte rút volt.

Amint most megjelent előttünk, szíve el volt romolva. Mi a szánakozás, mi az együttérzés, mi a részvét? nem tudta. Lelke örök mámorban ringatva, semmi nagyról, nemesről nem gondolkodott; a jelen élvezete, durva örömök, s tisztátalan, elcsavart szeszély, volt azon kör, melyben mozga s éle.

Azonban mind e rothadás közben is, a figyelmes emberismerő, bizonyos durva erőt, valami nemét a lelkületnek, nem tagadhatá el tőle egészen; ezen erő mindenből kitetszék. Ha valahol veszekedés vagy verekedés volt, Olivér abból soha ki nem maradt; de vívótársul mindig a legerősbet választá, s többnyire győztes lőn. Ivók közt első ivónak tartatott, s addig nem igen szűnt meg, míg mind az asztal alá nem ivá cimboráit, a nélkül, hogy ital neki különösen ártana. Testi gyakorlatokban ritka mulá felül: kopjáját fogadásból merte szegfőre robbantani; akár a nemrég divatba jött, de még mindig ritka ravaszos fegyverrel, akár a szokottabb kanócossal célra talált: lovas, vadász, híres volt. - S ki egyszer markának vagy öklének súlyát érezte, öröme kerülte ki útját, főként, ha Olivérünknek feje nem egészen tiszta volt.

Az örökös dobzódás végre őt nemébe a kábultságnak helyezé, mely oly rokon az örültség első jelenségeivel, s nem ritkán azzá is fejlik ki; de e mámoros lét világos perceiben néha meglepte őt egy érzés, egy belső vád, melynek romlottságukban is gyáva lények néha önkénytelen hódolnak, a nélkül, hogy tisztán értenék a belső sugallást, mintegy szolgálilag teljesítve jól-rosszul a félig értett parancsot; de amely belső váddal, titkos ösztönnel, vagy lelki, szinte emberen túli nyilatkozással, kiben lelki erő van, ha az gonosz irányt vett is, vívni szokott: cáfolja, legyőzi végre, s ha enged a titkos bírónak, egyelőre ez bizonyosan nem jó célból, nem a jónak helyes fölfogásából ered, hanem egyéb okokból; például összehasonlítja a jót és rosszat, amit tett, s amit a titkos bíró kárhoztat, s amit elmulasztott, amit amaz javal; s így megtörténik, hogy néha talán csupa szeszélyből a jobbat választja.

Abafi nem egyszer volt már oly esetben, hogy történet, körülmények, néha választás őt jóra bírták, nem mint jóra, hanem mint reá nézve akkor, midőn a jó történet, kívánatosbra.

Bármily megromlott vala szíve, nem mellőzhető el egyébiránt élénk fogalma s hatás elméje, kézzelfogható következményét egy jó tettnek: hogy az benne, egybehasonlítva a rossz tettek múltó gyönyörével, talán hasznával is, kellemes érzést idézett elő; jótett után többnyire vígabb, nyugodtabb volt. Ő maga ezt eleinte minden további utógondolat nélkül vette észre; később egy nemével a meglepetésnek, tovább-tovább figyelemmel, s végre bizonyos számítással a jótett következményére, mely, miként tapasztalá, sohasem maradt ki.

Ha valahol lármás, aljas társaságban virrasztva, kanták, ütlegek közt töltött egy éjszakát, magát másnap kedvetlennek érzé. Egy vadászatban például nem vehete azzal a szenvedéllyel részt, mint máskor, s ez bosszantá.

Olykor toppantott lábával, föltéve magában, legalább akkor, midőn két időtöltés közt választása van, vagy egyik a másikat követi: föl nem áldozni a kellemesbet, hiúságának, büszkeségének hízelgőbbet a selejtesbért, s mely végződén, egészen megszűnt s visszhangja vagy utóhangja sem a más, sem önemlékében nem marad. Így lassanként Abafiban két pár képeződött, s indulatai, szenvedélyei egyelőre gyöngé, habozó, végre kemény, szilárd ellenhatásra találtak. Mivel lelki erőt Abafitól eltagadni nem leheté, bizonyos durva örömet érzett magában, ha indulatainak olykor ura lehetett.

- Te volnál az, ki tudna szenvedélyeinek parancsolni? te iszós kanta? te szivattyú! - mondta neki egykor ittás társaságban szomszédja.

Abafit ez sértette; s mint durvát, nevetlent, semmi nemesb neméről az elégtételnek nem tudót nem csudálhatjuk, ha boros szomszédját derekon öltve fölemelé magasan, s körülcsóválván a megrémült ivók fölött, a nyilt ajtón dobá ki s ez hat hétig sínle az önkéntelen repülést; de talán bámulni fogjuk Abafit, ha azon mondását teljesítette, hogy igenis tud parancsolni jó és rossz szenvedélyeinek, ha akar; s három holdig társaságba nem megy, nem iszik, nem verekedik, nem vadász, nem lovagol.

E belső vizzály keblében, e kétfelé válása a jó és rossz ingereknek, bizonyos alapult állást vön benne halkan. S így ritka tette maradt önbírálatlan; sokszor, talán többnyire, rosszabb ingerek, aljasb vágyak vívták ki az elsőséget; eleinte minden utóvád, minden késői cáfolat nélkül; de végre ritkán tehetett rosszat úgy, hogy azt legalább részben s némileg ne bánná meg. Ez az ő lelkületének bizonyos ingatagság bélyegét nyomá fel, mely talán éppen azért, mivel soha el nem maradt, lelkületének állományával olvadt össze, s annak kiegészítő részévé lön.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.

Dózsa lelkülete, Budára érkezése óta roppant küzdelmeken ment által. Kitüntetve egyrésztől legbüszkébb reményein felül, s oly sereg vezéréül választva, melynél nagyobb magyar még nem vezetett a török ellen; másrésztől megvetve látá magát. A haza egyetlen reményének, a nép megváltójának hirdetve táborában, félistenként tisztelve a zászlói körül összesereglett nép által, a nemesség között gúnytárgyul látá magát kijelölve; mi csoda, ha a rokonszenv, melyet a nép fia népek egykor saját magán tapasztalt szenvedései iránt érzett, ily viszonyok között még inkább növekedett; ha azok iránti gyűlölsége, kik megalázására, minden alkalmat fölkerestek, még lángolóbbá vált s ha az őt környezőket, az ennyi fény s ennyi megalázás közt elvadult férfiban, céljaiknak kivételére kész eszközt találtak? E férfiak, kevés kivétellel, azért választottak a nép által vezetőiknek, mert a nemesség iránti gyűlölésöknek már bizonyosságait adták. Nekik egyedüli céljuk a nemesség megalázása vala. Dózsa miként ne osztozkodnék terveikben, melyeknek kivitele által annyi sértésekért bosszút állhat?

Két férfiú vala a keresztések táborában, kik a lázadás kitörését eddig hátráltaták, s Dózsát az ország több részein már kitört erőszakoskodások nyílt pártolásától visszatartóztatták. Az egyik Dózsa Gergely, a másik Szaleresi Ambrus vala. Az első azon szeretetnél fogva, mellyel iránta viseltetett, Dózsa Györgyre nagy befolyással bírt; a másik, mint Pest egyik leggazdagabb polgára és a pesti keresztések vezetője, oly férfiú vala, kinek megegyezése nélkül valamit elhatározni nem látszott tanácsosnak; s e kettő egyesült erővel elkövetett mindent, hogy Dózsát erőszakos szándékaitól visszatartóztassa. De előre vala látható, hogy az ellenzés, melyre minden erőszak e két férfiúnál eddig talált, a többieket az iránynak követésétől, mely felé minden rohanni kezdett, nem soká fogja visszatartani. Gergely a táborban csúf nevekkal illetetvén, s mint pulya, fonóba s nem táborba való ember festetvén le bátyja előtt, napról-napra kevesebb hatással volt reá; s Szaleresi, jelleménél fogva, mindég inkább engedett a körülötte levők befolyásának, főkép miután látá, hogy azon esetre, ha eddigi ösvényét követi, a serege fölött még gyakorolt hatalmat, melyet ügyesebb vetélytársa, a mészáros, már is félig kirántott kezéből, egészen elvesztheti. A titkos tanácskozásokban, melyeket a keresztés had vezetői majdnem naponként tartottak, azoknak szava, kik a pártütés zászlójának kitűzését kívánák, mindég parancsolóbbá, Gergely kérései s Szaleresi ellenokai gyengébbekké váltak, s e két férfiú önmaga érzé, hogy fáradozásaik hasztalanok leendenek.

KUTHY LAJOS: HAZAI REJTELMEK.

Márk jó eleve hátat fordított a hajhásznak, hogy színváltozatait ne lássa. Mire a rövid tartalom átszaladt, ereiben megállta percére a fagyó vér, s mint ki lövést kap, megtántorodék. Aztán némi szünet következék, hang és mozdulat nélkül, csalhatlan jeléül, hogy a megrendült lélek tétlen zsibbadtságban, tetszhalálban van. Ez eddig, nagy esemény körül, ha véletlenül jött, többnyire minden egyénben hasonlólag megy véghez, de az első megdöbbenés után különbözteté meg magát Márk jelleme.

A levélt elégeté, s hogy keze reszketését ne árulja el, a gyertyát vitte ahhoz. Aztán hajhászához fordult, ki epés arcboréhoz, alattomos vonásaihoz sokat hasonlítja. Közelebről nézve emlékezni fogunk, miszerint tagja volt azon Vurm-kávéházi zsidóklubnak, mely Lajos hírére osztozkodék, s csődjét elhatárzá.

- Barátom, gyorsan indulnom kell, - mondá kézdörzsölve a sárgazöld hajhásznak, s arcán a harc és rettegés vonagló görcseit képes volt barátságos mosolyba szedni. Siessen rögtön Budára, vegyen gyors parasztlovakat a Fejérfarkasnál, fogasson saját kocsiába s parancsolja a budai parthoz, hol reám várni fog, a pesti parton pedig rendeljen csolnakot, s lehető sietve térjen vissza hozzám bérkocsival, mely engem a Dunáig ragadjon. Magas beteg ágyához sietek, ki a végveszélyben támadását csak tőlem reméli, pénzeért nem mennék, de fontos érdekek kötnek életéhez.

A hajhász tudta ugyan, hogy Márknak szándoka van valamikor álnév alatt külföldre utazni, mert az ő nevére iratott útleveél régen nála hever, mint már a Poltrás Vámosnak elmondá, de hogy éppen ily véletlen rohammal, s ily hózivataros februári éjszakán kerekedjék fel, annál kevésbbé képzelé, minthogy semmiféle szökési okot Márk életében és titkai között nem ismert, s következőleg tökéletesen hitte az örülség percében mesteri közönnyel koholt hazugságot, s teljes lelkéből sietett betölteni a vett parancsokat. Márk pedig azért titkolá főleg családi céljait, nehogy szökése előtt árulója lehessen, ismerve érdekűző jellemét, melyet nagyrészen saját példájával fejte ki nála.

Alig távozek a hajhász, lefüggönyzé ablakait, minden ajtót bezárt, s nekivetkeztén titkolódzó elfogultsággal, orozva, mintha önmagát lopná, pakolni kezdett, s miközben az útláda fekete üregét tölté, iratcsomagokat hamvaszta el apránként, miket külön rejtekekből, a régi rekedt lég állott szagával szedett ki. Égjetek el sötét okiratok, hamvatokban leljen temetőt az ifjúkori szerzeményeimben lappangó minden idegen jog, gondolá magában. Semmisüljete meg, nehogy belőletek veszélyes halál vadszavát olvassa ellenem valami tolvaj szem. Vesszete ti is irgalomintézet s orgazdaság jegyzőkönyvei, általatok semmi vagyonszaporító követelést, semmi számoltató pert, huzavona igényt nem lehet kezdenem, mert kikre vonatkoztok, megrohadtak már, vagy szegényebbek az országút koldusainál... De titeket viszlek becses irományok, gondolá torzmosollyal, az írszekerény balfelőli rejtett fiókjából, melyet a kancsi említett, két ónlemezbe göngyölt köteget vevén ki. Ide, ide, útládám fenekére, ti vagytok nekem országos levéltár, melyből mint valamely ó Verbőczy-búvár, ürügyet, igényt, jogot, erőszakot kurkászok, kitől mit lehessen, pénzt, pártfogást, birtokot magamnak rabolni. Ha ha ha! mily mulatságos lesz egyik-másik virágzó dús dandynél menyegzője napján, vagy utazási élvei között, a menyasszony megül vagy romrepedékből mint egy Homodei előállni: add vagyonod felét, különben törvénybe idézlek mint jogbitort, te komornyikvér, vagy váltott fattyú, vagy acélrugókból kisajtoltsz üszög?... Jer, jer te is, te Löbl-csomag, gondolá fogcsikóritva. Soraidból kötelet fonok nyakára, hogy kidiódzott szeme a szellőből fog reám bámulni, ha eljártssa kezemről a bukaresti jegyest. Ostoba azt véli, hogy a hurok, melyet rávethetek, engem is megfojt, nem gyanítja, hogy minden reám vonatkozó okiratot saját testvére Löbl

Soma által lopattam el, kinek váltói aláírásával ő Szalárdy Eleket a trieszti bukott ház terményvásárjában megcsalta.

Aztán egy szép, hosszadad angoltokot pakolt el, melynek bársony üregében kutyabőr tekercs, az új nemeslevél volt rejtve. Hozzá tevő régi és újabb bizonyítványait, kül- s belföldi lapok kimetszett cikkeit, miknek magasztaló halmaza tetemes helyt foglalt s mintegy gúnyoló tényadatokul, azon tekercesek redőibe dugdosá az irszekrényben látott ónpecsétű apró üvegcséket. Ha ha ha! buta, bárgyú világ, gondolá magában, te papirok után osztod az érdemet, miket osztályos cimborá vagy együgyű vakand betűvel teleírt, te azt nézed, miket irattam szívemről, nem vizsgálva, mi van szívembe beírva, s azért örök rabja maradsz önbolondságodnak, apostolaidat megfeszíted, míg a kebleden függő vérszopót melengető öled becsület és vagyon csalárd örökjébe neveli... te akartad, én is megtevém.

Most következék a pakolás lelke. Márk összeszorítá fogain az ajkat, s ördögi derű ömlék el feketesárga arcredőiben. Nyakát meghorgasztá, mint a zsákmány után sunnyogó róka, lábujjhegyen járta el az ajtókat, ha jól bezárva-e? s ólálkodva forogtak szemei, nincs-e a falaknak valahol elnyelő szája, vagy szomjazó szeme?... de mégsem jutott eszébe, hogy az ajtóablak függönykéje megett áruló tanú rejmlhetik. Azután halkán megnyitott egy falszekrényt, melynek borított ajtaja a szobafestéssel egyenszint viselt, s kulycslyukait saját hálóágya fedezte el. A szekrény aljában erős ércláda volt vastag csavarokkal falba és padlatba foglalva. Ezt nyitá fel Márk, miután titkos zárlyukait a cirádák rugói közül kikereste. Hengeralakú bádogszelencékkel volt az színig telve, melyeket karimázat alá rejtett kapcsaikon kívül, kővé keményedő enyvragasz forrasztott össze fedeleikkel. Kettőt-hármat felbonta, ha vajjon nem csal-e a súly, a jeltelen ép zár, s valóban bennfekszik-e az imádott tartalom? A girandole másik ágát is meggyújtá, hogy annál érezhetőbben élvezze a rég nélkülözött gyönyört. Vakító ragyogvány reszketett az arany-ezüst felbontott tömegén. Csillagfényű tallérok, s tallérnyi aranyok látszottak éllel vagy lapjára az öblös szelencékbe zsufoolva.

Márk lekötve, megigézve mereven bámult a híjatlan kincsre. Örömkönyűi megeredtek kérges szemhéjain, s letérdelt az ércláda mellé, hogy ölelő karokkal ráborulhasson. Mint ragyogtok oh fényes rabjaim! nem, nem, nem vagytok ti rabok, a szabadság lelke sugárzik rajtatok, csak bolond állíthatja azt, hogy rabbá teszitek a gyűjtögető lelket, gondolá nyiladozó szívvel, melynek mogorva redői kiderültek az egyetlen gyönyör fejtő melegében. Mily tiszták, mily elevenek vagytok! hogyne, hiszen pazarló kezeken sohasem forgátok; a pénzverő házból, a gép perselyéből váltogatálak titeket, hogy nyugalmatok legyen nálam, mint volt a föld gyomrában.

Jertek, jertek összegyűjtött sóhajtásaim; mindenitek egy-egy megtestesült fohász, egy-egy életveszély emléke; mindenikben egy-egy száradt örömkönyűm, s egy-egy halál lenne, amelyik közületek hiányzanék. Habzó színetek szebb mint az egészségé, hangotok többet ér, mint a kijelentés szava, csengéstek nekem az isteni igék, kik ájtatos lelkemhez beszélnek... Mily bolond az anya, ki ölébe szedett gyermekeinek sír, mily nevetséges a költér, ki szívképző műveinek örvend, mennyivel dúsabb vagyok én, mennyivel drágább és méltóbb örömöm, úgy-e áldottaim? ti, kik egy egész eget be tudnátok nekem csillagozni, hogy Istennek üljek közepén! Oh mért nem olvadhatok közétek, hogy folyvást érzésem atyafiságos érintkezéseket; vagy lagnátok gondolataim helyett lelkemben, hogy meg tudnálak óvni, s magammal vinni síromba, mint azokat. Miért is nincs üresnek teremve az emberi kebel, hogy volna hova rejtenem titeket, éjnapon velem leendőket? Mennyi elférne közületek azon idétlen darabhús, a szív helyén, mely ha lágyan hagyjuk, bolonddá tesz, ha pedig kővé keményedett, hasztalanul foglalja a helyet. De így is veletek egyesülve, hozzátok kötve vagyok, mennyire lehet. Ti vagytok vallásom, lelkem édes gondjai, álmaim; s feltámadni is csak azért kívánok, hogy újra együtt legyünk. Hadd nevensen engem a fitogtató örült, hadd írjon irígy gúnyt a kolduskodó

bölcs, én azért hivetek maradok egyetlenegyeim... A józan bolondok! gyűlölik a fukart, mintha abban nem lehetne nagyság? Egyik szereti hivesét, másik honát, harmadik az erényt;... én szeretlek titeket, nem nem, e szó kevés: imádlak, bálványozlak. S nem több eszem van-e, mint azoknak, kik veszendő dolgok rabjai? nálatok a becs, a valódi érték, s maradandó érvény. Ti nem változtok, mint a bölcsészet tanai, nem rohadtok mint a döggé lett hitves, nem lesztek hálátlanok mint érdemes fiaihoz a hon! országtok örökké való, s nekem nem kell más királyság, mint a tietek!

Ily gondolatok közt hordta útládájába a bádog szelencéket, fogult szerelemmel szoritgatva szívéhez remegő léptei közben, mintha a hideg érc érezni vagy viszonzni tudná azt. A rejtek fenekén hosszú selyemharisnyaszárban volt egy rakás lengyel arany; de már az útláda úgy telve volt, hogy a szelencék hengerei közt alig maradt egy-két ujjnyi nyílás. Ezekbe próbálta csömöszölni a harisnyát, szétfolytatván benne a súlyos tartalmat... Ide kell férned, te legelső magva felnyílt eszemnek. Te legközelebb állsz a buta és cudar időkhöz, midőn szegény voltam, alázatos mint az eb, s hulladék után kellett kuncsorogva lesnem, a helyett, hogy tőkét rabolhattam volna. Ha ha ha! még most is emlékezem, midőn házi orvos koromban hercegi főnököm e harisnyában járt, s én mint a kiéhezett, nyájbeli nyáleresztő sertés először tudtam meg asztala végén, mit tesz az jóllakni! Most már itten a harisnya: s benne egy két vásárra ment uradalom dézmája; de jobb tartalom is harisnyaszárnak, mint amaz angol csontú rohatag lábikra. He he he! ha oly füles nem lett volna a gácsországi aristocratia, hogy kóbor idegennel töltse meg udvarát, most nem hevernének így szerteszét a lengyel aranyok, míg ő gyalog gázol rokonlátogatni.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.

- Ha Dora kisasszony nevét említeni meri, találok én módot, hogy tüstént kényszerítsem a fegyverrel leszámolásra. Az ökölhöz semmi közöm. Nem vagyok sóvágó paraszt, mészáros vagy... molnárlegény.

Az utolsó szót Elemér különös hangoztatással ejté. Barnabás diáknak a düh és kétségbeesés miatt reszketett, rángott minden tagja.

Pillanatnyi küzdés után, melybe józan értelme tusakodott az őrjöngés és gyűlölet ellen, izmos testének egész terhével rohant Elemérre, hogy a falhoz szorítsa s összetiporja.

Az ifjú könnyű, kellemes mozdulattal siklott ki előle s miután látta, hogy hóbortos vetélytársa a lándzsát ellökte, a szabályát nem érinti s csak erejével akar mindent végezni, ő is visszadugta vadászését övébe, könnyű, majdnem táncszerű lebbenéssel hátrált mindig az asztal körül. Ajkai mosolyogtak, vonásain kedv, derű, nyugalom honolt, minek bősztítő, észvesztő hatása volt a támadóra nézve. Barnabás egészen elvesztette szemevilágát s mint a vadbivaly, semmire sem figyelve, rohant ellenségére. Ily helyzetben a szerencsének nem lehetett hozzá szegődni. Az üldözés az ajtó széléig tartott s ekkor Barnabás véletlen, de erős lökést érzett, lábai tántorogtak, feje az ajtó táblájához csapódott s egész testével hanyatt zuhant a földre.

Rövid szédülés fogta el. Visszataszítá süvegjét, mely homlokára vörhenyes rovatot nyomott; megrázta nyakacsigáját, mely erősen roppant s felállott. Ugyanazon széken látta ülni Elemért, honnan üldözte s ugyanazon higgadt vérmérséklettel. Az ifjú kezében megint vadászkés volt s vállán a puska függött.

Barnabás határozatlan mozdulatot tett előre.

- Bocsánatot kérek - szólt most nyájasan Elemér - a molnárlegényre célzásért. Indulatom ragadott el, tudtam, hogy kegyelmed egyszer gyanúban volt az uradalmi malmok kerékfogainak letördeléséért. Hallottam, hogy idegeire a fűrészmalom zúgása is izgatólag hat. A várnagy beszélte, mily gondosan kerüli a malomköveket, hogy szemébe ne tűnjenek, Az ispán többször panaszolta a molnárlegények elszökését, kik kegyelmed folytonos öklözéseit ki nem állhatták. Szóval, minden arra mutatott, hogy a bajnok úr valami titkos okból esküdt ellensége annak, ami a mindennapi kenyér lehetségesítésére befoly, kivéven a szántóvetőt, aratót és péket. Honnan támadt és hogy van indokolva e gyűlölet, nem is gyaníthatom. De miután magát a tényt ismerem, valódi gyöngédtelenség volt, a molnárlegényre célzással keserű érzéseket izgatnom fel. Bocsánatot kérek könnyelműségemért. Mint győztes fél tehetem ezt... lealáztatás nélkül.

Barnabás diák orra és szeme közt egy ponton tartotta kezét s azután nézdelé a vérfoltokat, melyek tenyerére ragadtak.

Elemér friss vizet hozatott, hogy vetélytársa a különben sem jelentékeny daganatot borogassa.

- Kitől tanulta az úrfi az öklözést?

- E testgyakorlatban még nem volt mesterem.

- Tudja mit? Levetem a páncélt és kézlemez. Birkózzunk.

- Hagyjuk el, bajnok uram, elég volt már egy sütetből egy lepény.

Barnabás kivette övéből a fadarabot s a késsel megint egy nagy rovást tett rá.

Elemérnek lehetetlen volt el nem mosolyodni.

- Rég tudom én, - szólt sötét arccal a diák, - hogy a világ egy nagy tuskedisznó, mely akárhol érintem, sért. De az úrfi ez utálatos állat élesebb tuskéi közé tartozik.

- Valóban, a bajnoknak eredeti nézetei vannak jegyzé meg Elemér.

- Én pedig úgy hiszem, hogy minden szerencsétlen és üldözött reggeltől estig az enyéimhez hasonló gondolatokon vajúdik, s álmai sem különböznek eszméitől. Azonban bízzuk tudósokra a hosszú vitát. Csak azt akartam mondani, hogy mi valószínűleg hónapokig, s talán évekig sem találkozunk egymással; de én a rovást nem fogom elveszíteni s időmet okosan használom. A kard és puská szintoly engedelmes eszköze lesz kezemnek, mint most a toll. Ért-e engem az úrfi?

- Tökéletesen, - válaszolá vidám mosollyal Elemér.

Barnabás diák a tornác elébe hozatta lovát, s a nyeregbe fölkapaszkodván, útnak indult.

Elemér e fenyegetéseknek nagy fontosságot nem tulajdonított ugyan, de midőn magára maradt, s a történetekre visszagondolt, a lélekvádhoz hasonló érzés kezdett keblében éledezni. Kétségkívül bosszantó volt az arcátlanság, melyet Barnabás Dorának elorzott harisnyakötőjéről s keble ingerteljes alakzatáról beszélt; kétségkívül a szerelmes ifjú szentségtöréshez hasonló vakmerőséget hallhatott egy ártatlan, szende, tiszta névnek ily mosdatlan és kaján ajkakra vételében; de másrésről nem volt-e világos, hogy Barnabás fél ésszel egész tulajdonítás alá nem jöhet, s hogy szerencsétlen helyzete, szenvedései, gyűlöltetése, ha nem is elnézést, legalább szelidebb bánásmódot igényelhetek volna. Igaz, hogy ingerkedő hangon szólott Elemérhez, de nem vegyül-e szintén némi gúny és kihívás Elemér válaszaiba is. Hihető, hogy a diák féltékenységből gyűlölte őt, azonban nem viseltetik-e iránta Elemér is ellenszenvvel, mely szintén rejtélyes kútfőkből támadt? Mennyi ok a kíméletre! A könnyelműsége mellett is nemes indulatú és mély érzésű ifjú kénytelen volt arra is gondolni, hogy Barnabás nagynénjének pénzén utazik. De lehet-e hálával ezért? Ily kérdést Elemér e szerint döntött volna el különbözőleg, amint szelleme vagy kedélye kerül fölül. Most azonban szíve által vezetve, nem tagadhatta, hogy az imádott Dora keze elnyerhetésére Dorka nyujtá neki az egyedül lehetséges módot.

- Gyöngédnek kellett volna lennem Barnabás iránt nagynénjeért, - e sóhaj emelkedett Elemér kebléből.

Később az önvád apróbb nemei a kíváncsisággal vegyülvén össze, más-más térre vitték az ifjú gondolatait. Eszébe jutott, hogy Barnabás egy titkolt, de óriási szerencsétlenség áldozatja, s közhit szerint előkelő, dúsgazdag családból származott.

- Aki annyit vesztett, jöhet-e vád alá, ha senkiben sem bízik, ha keserűségében sért, ha könnyen bántható, s ha azon, ki ellene vét, az élettől nyert sebekért is bosszút akar állni? Nem kellett volna megtámadnom a bukott, elhagyott s üldözött embert, kitől balsorsa, midőn egyéb kárt már nem okozhatott, a józan értelmet rabolta el. S vajjon hova vándorol? Szavaiból látszik, hogy nincs szándéka a zárdába visszatérni. Elszakadt azoktól, kik táplálták és ruházták; attól, ki szerette, s el a hivatástól, amelyben talán boldog lehetett volna, míg a zajos élet csak rossz szenvedélyeit fogja viharosabbakká tenni. Szívemből sajnálom, hogy öklöm jelét arcán hordja. Fenyegetéseitől nem félek, de kibékülése inkább hízeleg büszkeségemnek, mintsem sértene azt. A világgyűlölő haragját minden dőre tudja följebb hevíteni, míg egy fokkal is alább szállítani a bölcsék nehéz föladatai közé tartozik. Sajnálom, hogy ellenszenvemet fékezve, kedvében nem jártam Barnabás diáknak. Vajjon merre vette útját? Legújabb divatú hadi öltözete után ítélve, talán a sarmasági táborba küldötték. Nevetnem kell e hóbortos ötleten. No, az is furcsa uraság lehet, ki az én vetélytársamban katonai szellemet fődözött föl. Nem

adnám sokért, ha e titok birtokába juthatnék. Bohóság, hisz a sarmasági táborunkhoz az egyenes út nincs erre. Be szeretnék Barnabás diákkal ismét találkozni.

Elemér e gondolatok közt Gorbóra érkezett.

JÓKAI MÓR: SZERETVE MIND A VÉRPADIG.

Ocskay nem szólt többet a harámbasához, hanem odalovagolt a háta mögött fölállított huszárszakaszhoz.

- Kókány Laci! - mondá a szélső káplárnak. - Végy magadhoz három rótát. Cafoljatok ahhoz a kastélyhoz ott és gyujtsátok fel.

Kókány Laci az az ember volt, aki sok ilyen parancsot hajtott már végre - Morvában, Ausztriában.

Ocskay aztán ismét visszalovagolt a dombra, s nézte hátat fordítva a kastélynak, hogy milyen szépen ég a vár.

Jó idő vártatva megint hallja a csúfondáros suttogást a háta mögött.

- Kókány Laci bizonyosan nem találja a tűzszerszámát.

Visszatekint. A Tisza-kastély, körül bevilágítva az égés fénye által, még mindig áll. Ellenben a kiküldött huszárok, szétszórt csoportban száguldanak visszafelé: legelől Kókány Laci.

Ocskay eléjük nyargalt.

- Hát titeket mi lelt? Ti is megijedtetek?

- Nagyon. Rebegé a káplár, s még az álla is reszketett rémületében.

- Mitől?

- Kísértet van ott.

- Egy halott?

- Nem! Egy élő!

- Miféle kísértet?

- Azt én meg nem mondom, ha kettőbe vágnak is.

- Gyáva Kákompillik! Jöjjetek utánam! Majd én szemébe nézek annak a mumusnak!

- Jó lesz; generális uram.

Ocskay László maga vezette vissza a mordályégetőket a Tisza-kastélyhoz. Az udvarba érve, leugrott lováról, kirántotta kardját s maga csörtetett fel elől a lépcsőkön.

A tornácban ott volt a koporsóba fektetve a megholt anya, mellette Tormássy László, s a kálvinista pap. Végezték a búcsúztatót éppen. Rá sem néztek a mellettük elrobogó alakra.

Futva ment át a tornácon Ocskay László; de az az egy futó pillantás is örökre lelkébe égette azt a képet: ahogy egy dicsőült arcú halott ott fekszik egy durva deszkakoporsóban, két keze összetéve keblén, s azok alatt egy hímzett bársony mellény.

Rohant onnan. Be a belső szobába.

Ott látták a huszárok a címerteremben a kísértetet, akinek a nevét nem akarja senki megvallani.

Ocskay betaszítá maga előtt az ajtót, s betoppant a terembe, öklébe szorítva kivont kardját.

Rémülten torpant vissza. Térdei megrogytak alatta.

Ki az ott? Az a kísértet! Aki előtte áll!

Pokol ördöge iszonytatóbb rémalakot nem ölthet magára, hogy őt megrettentse, mint ez a tünemény ott!

Ez ő saját maga! Ocskay László, a régi, a hajdani! A diadalmas hős! A nemzet bálványa! A haza oszlopa! A hír kegyence! Ez a ragyogó arc; e daliatermet, egyik kezében a kivont kard, a másikban a „libertas” zászló: ez jön most ellene. Ocskay László, a hős, jön megütközni Ocskay Lászlóval, a pribékkal!

...Csak egy festett kép az: egy vászonra kent alak. Maga Ocskay készítette azt egyszer olasz művész által anyósa számára, de ez a festett rém, ez élettelen kísértet mégis megverte az elevent. S az ő szellemkardja kiüté ennek a kezéből az igazi vasat.

Reszketett, rázkódott, minden íze, tagja. Önmagára ismert; önmagától megrettent, elbódult.

- Ki vagy te? Mit akarsz? Ne közelg! Ne nézz rám! Minden halottja a fekete földnek, akit kezem megölt, jöjjön elém, csak te ne támadj fel! Jöjjenek halotti lepedőikben, csontváz-koponyákkal, üres szemodúkkal reám vigyorogva, csak te ne jöjj elém! - Mind valamennyivel megverekszem újra! meztelen odaállok fegyvereik elé; csak te ne támadj rám! Távozz! távozz! távozz!

Az ablakon át belobogó tűzfény úgy lebegteté a rémalakot, mintha mozogna, előre jönne, orcái haragra gyúladva égnének, szemei szikráznának, mintha megszólalna, kezét kinyújtaná, kardjával sújtana.

Egyszerre új fényözön támadt. Léva fellegvára légberepült, a lőporos-torony magasra lövelő lángoszlopai vakító fénnel áraszták el az éjszakát. S e fénykitörésnél úgy tetszett, mintha az a rémkép egészen közelbe rohanna az élő képmáshoz, arcot archoz tűzve, mellett mellnek vetve.

- Ördög és pokol, ordítá Ocskay, kárhozatos dühvel, s felkapva földre ejtett kardját, mint akit a rémület megőrjített, az ijedtség veszett haragjával rohant a szembeálló rémnek, s kardjával össze-vissza kaszabolta - azt a festett képet: - egy rongyot nem hagyott meg belőle a rámában.

A halálos veríték csurgott végig egész testén e szörnyű torna után. Egy élő párharca saját rémképével.

- Jöhettek! hörgé rekedten a kívül maradt katonáknak. Nincs már kísértet a házban. Végezzétek a többi.

MIKSZÁTH KÁLMÁN: LAPAJ, A HÍRES DUDÁS.

Ki volt mestere a természet fiának, aki nem társalog az emberekkel? Tán a saját szíve tanította? Nem. Az közömbös, idegen. Bércek, hegyek, völgyek hallgatagon néznek rá, mint ő rájuk; azok sem tanították. Hallgató közönsége: a káposztafejek és a kukoricaszárak nem buzdították tapsaikkal. Hol, kitől nyerte tehát a dudálás hatalmát? A juhászbojtár, ki gyermekkorában megmutogatta neki a fogásokat az eredeti hangszeren, maga kontár volt, inas pedig messze földön nincs, aki ehhez a művészetéhez értsen; Hikszum Nógrádban lakik a hegyek lábánál, Petrus meg valahol Nyitrában.

Aztán Istók sohasem távozott el vidékéről, kivéven régen, fiatal korában, pályaválasztási vajúdásai közt, őt is meglepven a nemzeti hivatás láza, mely abban áll, hogy a törekeny fizikai testeknek a múlandósággal folytatott küzdelmében a gyengébbek pártjára áll s drótozás által segíti dacolni a végzettel (egyéb rebellis hajlam nincs is a tót népben). Istók e pályán messze világba elkalandozott, de egy fél év múlva megúnta dicséretes foglalkozását, mely a halhatatlanság nagy eszméjét a lelketlen cseréptárgyakra is kiterjeszti s haza kerülven, az éppen üresedésben levő kerülőséget foglalta el.

Ő maga nem igen emlegeti óperenciántúli útját, hanem a tiszteletes úr, ki igaz lutheránus létére külső országban, világhírű burkus népek között szedte föl a tömérdek igét s bölcseséget, mit most vasárnapokon apródonkint hullatgat szét jámbor hívei közt, gyakran beszéli, hogy amint egyszer kétévi távollét után éppen az édes hazai földről álmodozva ballag Berlinnek utcáin, egy szurtos, falujabeli alakot pillant meg örömben úszó szeme: gyermekkori játszótársát, Lapajt, ezerrétű drótkarikával a karján, széles, rézcsattos szíjjal a derekán.

- Te vagy, igazán te vagy, édes Istók? - kiáltá nyakába borulva a hazájából jött drótosnak, kinek bocskorán tán még otthoni por is van.

Lapaj közönyösen fejtőzött ki karjaiból.

- Úgy no, - az Istók vagyok: hát aztán? - s azzal zavartalanul haladt odább, parányi meglepetést, örömet sem érezve a találkozás fölött.

- Lapaj! Lapaj! Állj meg hát! Talán nem ismertél rám?

Erre (a tiszteletes úr előadása szerint) hősünk mégis megfordult s bosszús hangon visszafelelt:

- Hopp no! Mit akar? Maga a tiszteletes úr „student” fia. Tán van valami drótozni valója?

Valahányszor a tiszteletes úr ez epizód elbeszélésébe bocsátkozik, ami igen gyakran megesik, mert Istenem! hisz oly kevés történik egy emberrel, akit a „hegyek elnyelnek” (ezt a kifejezést használja ama fátum jellemzésére, mely széles tudományát e szegény, félreeső tót ekléziába temette), hogy kénytelen ahhoz ragaszkodni, ami már rég megtörtént; mivel pedig ezenkívül egy fiatalkori csíny emléke, egy állítólag jelenlétében véghezment nagyszerű verekedés és harmadikul a tiszteletesné asszonnyal csodálatosan keletkezett viszonya képezik élete magvát és főmozzanatait s miután az anyatermészet jobb sorsra érdemes bőbeszédűséggel áldotta meg amaz idő óta, ahogy az iskolai leckefölmondás alól kikerült, nem lehet csodálkozni, ha az annyiszor fordult elő társalgásában, mint bizonyos megunt ételek némely vendéglő étlapjain. Annyival is inkább megengedhető ez neki, mert e történetke lelkipásztori lében eresztenek föl a hívek épülésére, kifejtven, hogy a tót népben nincs gyöngédebb érzelem s nincs fogékonyság a szülőföld iránt, s hogy Lapaj egy korcs, egy darab fa, ki nem érez, ki csak azért látszik teremtvé lenni a világon, hogy egy széles karimájú kalappal több fogyjon el a tizenkilencedik században.

AMBRUS ZOLTÁN: MIDÁS KIRÁLY.

Naplót írni - a legtöbbször azok gyöngesége, akik senkinek se mondhatják el azt, ami a leginkább foglalkoztatja őket. Kislányoké, akiket nyugtalanra tesz, megzavar, lázba ejt az a csodálatos átváltozás, mely egy idő óta hatalmába kerítette a lelköket, - szerelmes lányoké, akik még nem tartanak ott, hogy megvallhassák érzéseiket annak, akit ezek a mindenkor egyforma, gyermekes mondanivalók nagyon is érdekelnek, - asszonyoké, akiknek titkuk van.

Ezeknek a kislányoknak, szerelmes lányoknak és titkot takargató asszonyoknak a lelkéből kikíváncsodik valami. Az elhallgatott, feltartóztatott, fojtogatott érzések annyira megáradnak bennük, hogy az özönnek ki kell fakadnia valahol. És ha nem gyönghatják meg nyugtalan-ságaikat egy hozzájuk hasonló valakinek, akiben tökéletesen megbíznak, ha nem suttozhatják el titkaikat még a titoktartó, de részvételen nádasnak sem, mit van mit tenniük: kilehellik, kipityergik sóhajaikat a magánosságban, vágyódásaikat kiöntik szavak helyett betűkbe, sorokba, és vallomásuknak örök rejtőzködésre kárhozott tanuit, hogy árulóikká ne válhassanak, elcsukják egy kapcsos, kulccsal zárható könyvbe.

Később, mikor már van kinek elmondaniok, hogy mi jár a fejökben: nem nyitják ki többé a kapcsos könyvet. Vagy ha igen, nem azért nyitják ki, hogy megint írjanak bele, hanem: hogy mulassanak azon, ami már benne van. A napló egész tartalma egyszerre gyermekességnek tűnik fel előttük. Milyen ostobák voltak - akkor! És nem hinnék el, hogy amit ezek a gyerekes sorok sírnak el, az valóban komoly valami, - hogy nem ők lettek komolyabbakká, hanem a körülményeik váltak vidámabbra. A bőségben élő szívesen és derülten gondol azokra a kalandos napokra, amikor minduntalan koplalnia kellett; amit akkor állott ki, most már vidám, humoros, tréfás dolognak tűnik fel előtte, a boldog ifjúság, a kalandos élet mulatságos tartozékának. Bőségének tudatában, elbizakodottságában, mely tulajdon erejének véli azt, amiben csak a sors kedvezését kellene látnia, nem tudja elképzelni, hogy régi esete, régi gyöngesége, régi keserve igen komoly dolog volt, mely könnyen végzetessé válhatott volna, ha az idegen erők, a körülötte s nem benne működő erők, véletlenül, meg nem könyörülnek rajta.

Naplót írni - sokszor azoknak a gyöngesége, akik szerelmesek magukba. Akik benyomásaikat, már akármi kelti fel ezeket a benyomásokat, minden esetben érdemesnek tartják a följegyzésre, akik megfigyelésüket olyan értékesnek vélik, hogy sajnálnák, ha ez a számos, szép megfigyelés mind veszendőbe menne. Naplót írnak tehát, hogy ezekben az érdekes dolgokban mások is gyönyörködhessenek, vagy legalább még egyszer gyönyörködhessenek ők maguk, később, esztendő múltán, amikor ez a sok elfelejtett holmi megint újnak tűnik fel előttük.

Ezeknek már érdemes naplót írniok, mert a második célt bizonyosan elérik.

Naplót írni - végül szoktak, nagyritkán, olyanok is, akikkel vagy akik előtt minduntalan történik valami följegyzésre méltó.

A naplóírók nagy sokasága ennek a három csoportnak egyikéhez vagy másikához tartozik. Én, Bíró Jenő, aki az itt következő jegyzeteket írom, nem tartozom a három csoport egyikéhez sem.

Nem érzem a szükségét annak, hogy elmondjam valakinek, ami a leginkább foglalkoztat. Vagy ha bennem is szendereg ilyes hajlandóság, ez még nem növekedett, s aligha fog növekedni ellenállhatatlan vággyá. Sohase voltam nagyon közlékeny természetű. Életem sora, emberismeretem s a hosszú megszokás zárkózottá tett. A lelkemből nem kíváncsodik ki semmiféle vallomás. Nem keresem a rokonlelket, aki megértsen. Tudom, hogy nem igen van ilyen rokon-

lélek, és ha véletlenül mégis akadna, rokonomat vallomásaimból mindössze az érdekelné, hogy esetem mennyire hasonlít az övéhez. Rokonomnak magának is sokkal több baja volna, semhogy valami nagyon törődnék velem; éppen elég neki a magáé.

De szerelmes se vagyok magamba. Nem képzelem, hogy benyomásaim akárkit is érdekelhetnének. És nem akarom megőrizni a feledéstől azt, amit ma gondolok és érzek. Nem hiszem, hogy valaha gyönyörűséget találhatnék ezekben a följegyzésekben. Sohase leszek kíváncsi arra, hogy milyen voltam öt, tíz, tizenöt esztendővel ezelőtt. Ettől a tanulmánytól nem remélek semmi örömet.

És végre nem történik se velem, se körülöttem semmi olyas, aminek a följegyzéséért érdemes volna tollat fognom. Azt, hogy az élet arasznyi, és mégis a szomorúságok egész hegyei férnek belé, - hogy az emberek a rosszasággal milyen keveset érnek el, és mégis milyen rosszak tudnak lenni, - hogy a jó ember milyen áldás, és hogy mégis ebben az áldásban mennyivel kevesebb részünk van, mint a napfény áldásában, - hogy a boldogsághoz voltaképpen milyen kevés kellene annak az embernek, aki magát, a többieket és a természetet megérti, és mégis, néha éppen azok a legkevesbbé boldogok, akik a legszerényebbek, a legkevesbbé követelők - ezt ugyan fölösleges untalan ismételni.

Már jó ideje egyik napom tökéletesen olyan, mint a másik. És hogy mi történik kívül, a világban, azt talán minden ember közül én tudom a legkevesbbé. Úgy élek, mint a pók, mely hangtalanul szövi hálóját egy sötét zugban, és egy csöppet se törődik azzal, ami a napfényen élőket foglalkoztatja, izgatja, futkározásra s küzdelmekre bírja. Csak éppen akkor mozdulok ki remeteségemből, amikor az élet eleséget követelő föltételei már nem tűrik meg, hogy a rejtekemben maradjak.

Miért írom hát ezeket a följegyzéseket?

Időtöltésből. Hogy előljek vele egy pár órát, amikor nincs más választásom, mint: tépelődni, tovább tépelődni, vagy: ákombákomokat vetni papírra.

Nem naplót írok. Ha a napi élményeimet akarnám ide jegyezni, jóformán mindennap ugyanazt kellene leírnom, és annak a sok egyformaságnak, amelyet napról-napra újra meg újra átélek, akár hosszadalmas, akár rövid, de szükségképpen csupa ismétléssel járó följegyzése már nem szórakoztatna. Csak időnkint írok ebbe a könyvbe; olyankor, amikor más menedéket már nem találok. És csak azt írom ide, ami éppen eszembe jut, de nem éppen először jut eszembe.

Nincs több szándékom, mint a céltalanul rajzolgatónak. Nem szántam ezeket a följegyzéseket senkinek. Hanem azért el kell számolnom azzal a gondolattal, hogy mi történhetik ezzel a könyvvel a halálom után.

Az bizonyos, hogy nem szeretném, ha olyanok kezébe kerülne, akiknek idegen voltam és mindig idegen maradok. Nem azért írok az érzéseimről, hogy akárki turkálhasson bennök; mindenkinek vannak kedves családi levelei, amelyeket nem szívesen látna a zsidvásáron. De gondom lesz rá, hogy ez a könyv ne kerülhessen röhögő kíváncsiak kezébe.

Van valaki, aki elolvashatja. A fiam, ha majd huszonöt esztendő lesz. Nem céлом éppen, nem is kívánom, de nem bánom, ha elolvassa. Legalább meggyőződhetik róla, hogy akármit beszéljenek is az apjáról egy olyan korszakban, amelyben semmi se általános, csak az éhség és a falánkság: az apja nem volt se elmebajos, se beteg idegzetű ember, sőt talán ostoba fickó sem, ha ugyan nem mindenki ostoba fickó, aki valami egyebet is kíván az élettől, és nem csak: garast, mentül több garast.

HERCZEG FERENC: AZ ÉLET KAPUJA.

Tamás nem tudott talpra állani, napról-napra fogyott. Néha órákon át sírt, mint a gyermek, de néha meg dührohamai voltak, ilyenkor ölni és meghalni akart.

A pátriárka aggódott, de csodálkozott is. Mi ez - még mindig a kútba esett korona fáj a fiúnak?

A jó Tamás pedig azt se tudta már, hogy egyszer pápaválasztás is volt Rómában... Mint a bibliai Jákob, ő is az Úr angyalával viaskodott, de az ő angyalának arany szarva és denevér-szárnya volt.

Már negyedik napja feküdt ágyában, midőn azt jelentették neki, hogy egy öreg asszonyság akar vele beszélni. Nem akarja látni! Sem ezt, sem más nőt ne bocsássanak a palotába!

Ötödik napra levelet hoztak neki. Arany pecsétetes ámbraillatú levelet... Ami vérét még meghagyták Tamásnak az éjjeli baglyok, az egyszerre mind a fejébe szökött. Sokáig remegő kezében fogta a levelet, de aztán odaadta a kamarásnak. Vissza! Nem kell!

Heted napra igen gyöngé volt, de némileg mégis megnyugodott. Ekkor egy nemes úrfi látogatását jelentették neki. Az idegen azt üzenté, hogy Magyarországból jön, török híreket hoz.

A törökre mostanában kéjes epedéssel gondolt Tamás. A török a halál, a megnyugvás, a török az egyetlen reménység ebben a vad és fájdalmas összevisszaságban.

Egy selyemruhás, fehér szattyán-csizmás, karcsú fiú lépett a szobába. Midőn levette tollas kalapját, Tamás arca elfehéredett, a szívverése elakadt. Megismerte az ő sötét vörös haját!

Fiametta jó ideig mozdulatlanul állott, majd az ágyhoz lépett, térdre ereszkedett és illatos vörös fejét szó nélkül odatette a vánkosra, Tamás mellé. Még most sem szólt, csak sokáig sírt, a könnyei pedig belefolytak Tamás nyakába.

Nagysokára mégis beszélni kezdett, még pedig halk, alázatos hangon:

- Drága édes barátom, mondták nekem, hogy beteg vagy. Már napokkal ezelőtt eljöttem volna, de magam is beteg voltam. A szívem rettenetesen fáj, épp úgy, mint a tiéd és én is szeretnék meghalni, épp úgy, mint te.

Tamás lehunyt szemmel, sápadtan és mereven feküdt, a leány pedig tovább beszélt:

- Mit csinálunk mi egymásból, édes? Szeretjük egymást és mégis tigriskarmokkal tépjük egymás szívét. Nyisd ki a szemedet, kérlek, nézz rám és lásd, mivé lettem! Vagy inkább mégse nézz reám, mert most rút vagyok, a szerelem, a fájdalom és bűnbánat tönkre tette a szépségemet.

Tamás nem nyitotta ki szemét...

- Én elárultalak, Tamás - folytatta Fiametta - elárultalak, mint Judás a Messiást, de ha mindent őszintén bevallok neked, akkor be fogod látni, hogy százszor boldogtalanabb vagyok, mint te, mert veled együtt elárultam a magam üdvösségét is. Én mindent Chigi Agostino úr kívánságára tettem. Sok hálával tartozom neki, mert mindenemet, amim van, tőle kaptam. Ő emelt ki a porból, ő tanított, ő vett körül fejedelmi pompával és mindig jó is volt hozzám, inkább apai barátom volt, mint kedvesem. Agostino úr azt mondta nekem: Róma és Itália életérdeke, hogy olasz kardinális legyen a pápa és én büszke voltam rá, hogy egy szent ügy szolgálatába állhatok. Én nem tagadom, eleinte mulattatott is az intrika. De aztán -! Aztán megszerettelek,

ahogyan soha még embert nem szerettem és ekkor a szívem elpártolt Chigitól és melléd állott. Chigi úr dicséretére kell mondanom, hogy nem erőszakolta tovább a dolgot és nem kért tőlem többé kémszolgálatot. Ha veled még beszéltem a pápaválasztásról, csak azért tettem, hogy mindennap láthassalak. És amit akkoriban tanácsoltam neked, az becsületes és jó tanács volt. Agostino úr tudta is, hogy szeretlek - ő annyira élesszemű, hogy semmit sem lehet eltitkolni előtte - de nem volt rád féltékeny. Nagyon különös ember, mintha nem is olasz vér folyna az ereiben. Chigi úr filozófus. De jött a végzetes éjszaka, mikor az urbinói herceg betört a házamba. Oh, de másnak, egészen másnak képzeltem én azt az éjszakát! Én már akkor nem bírtam a szenvedélyemmel és megtettem azt, amit soha életemben nem: megtagadtam a büszkeségemet és felajánlottam magamat neked. Nem kellettem! Édes drága szívem, te megmagyaráztad nekem, hogy miért kellett engem visszautasítanod. Én ugyan máig sem értem meg, de azt hiszem, ez azért van, mert nálunk másképp gondolkoznak a szerelemről, mint tinálatok. Annyit azonban tudok most már, hogy nem gyűlöletből ragadtad ki magadat a karjaimból. Akkor éjszaka azonban nem értettem semmit, azt hittem, csak azért hazudtál nekem némi vonzalmat, hogy fölhasználhass engem politikai céljaidra. Micsoda éjszaka volt az! Örjögő voltam és hajnalig fetrengtem a padlón és vertem a homlokommal a köveket. - Úgy hallottam Cardulo úrtól, hogy a te hazádban a nők keveset beszélnek és mindig illetudók. De én nápolyi leány vagyok, édesem, én nem bírok magammal, ha szeretek, még kevésbé, ha gyűlölök! Mindenesetre meghaltam volna, azon a rettenetes éjszakán, ha nem tartott volna életben a bosszú reménye. Nagyon gyűlöltelek akkor, szegény, drága szerelmem, de az én gyűlöletem nem volt egyéb, mint öngyilkos szerelem. Attól kezdve én megint nagy buzgalommal szolgáltam Chigi urat, mindent elárultam neki és talán odaadtam volna ifjúságomat is, csak hogy megghiúsíthassam a terveidet. És gyilkosokat is fogadtam ellened, pedig akkor is szerettelek és midőn pénzt adtam nekik, tudtam, hogy a fegyverük a te drága szíveddel együtt át fogja döfni az enyémet is.

Fiametta elhallgatott, majd kis szünet után így szólt:

- Sokat szeretnék még mondani, de nem tudok beszélni, ha ilyen némán fekszel előttem. Olyan vagy, mint a halott és a szívem most megint nagyon fáj. Kérlek, bocsáss meg nekem, ha meg tudsz bocsájtani, akkor én leszek a legboldogabb nő a szentatya államaiban, de ha nem akarsz, akkor ölj meg, mert én a te tulajdonod vagyok, de ne légy ilyen hideg és szomorú!

Tamás azonban most sem mozdult meg.

- Nagyon haragszol rám, - kezdte újra Fiametta - és haragodban megfogadtad, hogy soha többé nem szólsz hozzám. Az ilyen esküvéseket azonban nem tartja számon a Madonna, ő mindig a szerelmesek boldogságát akarja. De ha nagyobb benned a büszkeség, mint a szánalom, akkor ám maradj hű a fogadalmadhoz, ne is szólj hozzám, csak nyisd ki a szemedet, hogy tudjam, szabad élnem és mosolyogj reám, hogy tudjam, megbocsájtottál.

Az apátúr azonban halottként feküdt. Az ő vérig sértett hiúsága ránehezedett, mint egy óriási ragadozó a leütött prédájára és nem engedte, hogy megmozduljon.

Fiametta, aki mindedig a szőnyegen térdepelt, fölkelte és egy ideig habozva nézte a beteget. Azután lehajolt hozzá, a füléhez szorította a száját és halkán susogta:

- Lásd, Tamás, Agostino úr azt mondta, a pátriárka legalább még hat hónapig itt fog maradni, mert ő lesz a bolognai kormányzó... Hat hónap, Istenem, egy egész élet! Add nekem azt a hat hónapot, Tamás! Szent Ceciliára esküszöm - ő az én védőszentem, mert engem csak Rómában hívnak Fiamettának! - esküszöm: én még soha nem szerettem senkit... Kurtizán vagyok, de soha még nem szerettem... Voltak kedveseim, de egyiket se szerettem. Agostino urat sem, pedig ő mindig jó volt hozzám... És ha veled nem találkozom, akkor talán elmúlik az életem anélkül, hogy megtudtam volna, mi az: szeretni. De téged szeretlek, neked odaadom az

ifjúságomat, felvirágozom veled az életedet és meglásd, hat hónapba több boldogság fér bele, mint Philemon és Baucis száz esztendő életébe és meglásd, ezért a hat hónapért érdemes volt megszületnünk!

És miután megint nem kapott semmi választ, egyszerre láng csapott a szívébe és remegő két karjával átkapta Tamás nyakát és a szenvedélytől lobogva mondta:

- Te bolond, te bolond, miért gyötresz mind a kettőnket, hiszen tudom, te is meghalsz a szerelemtől!

De a hiúság görcse még mindig megmerevítette Tamás testét és lelkét.

Kopogtattak az ajtón. Fiametta ijedten felszökött.

Öreg pap dugta be a fejét:

- A főtisztelendő pátriárka úr jön!

És megint betette az ajtót.

Fiametta kétségbeesetten nézett Tamásra, mintha a múltó másodpercekkel elfolyyna a szíve vére is.

- Nem akarsz szólni? Nem akarsz rám nézni?

Semmi válasz.

- Azt akarod, hogy elmenjek?

Csend.

- Soha ne lássalak többé?

És szünet után még egyszer könnyek közt fuldokolva:

- Soha? Tamás, soha?

De már jött a pátriárka úr és Fiamettának mennie kellett.

Künn voltak a loggián. Valaki egy meleg köpenyeget borított a vállára... A friss levegő valóban jót tett neki.

Már erősen hajnalodott. Az utca torkolatában kék éjjeli köd ült még, de a templomtorony csúcsát már vörös reggeli fény érte.

- Pihend ki magadat, drága gyermekem, aztán minden jó lesz - szólt Agostino úr hangja. - Nagyon kedves háziasszony voltál, ezért egy szép gyöngysorral vagyok adósod.

- Minek nekem a gyöngy? - kérdezte Fiametta halkan. - És a saját hangja úgy csengett a fülébe, mintha nagy messziségből jönne. De azért gépiesen tovább beszélt: - Annyi van már, hogy fel se fűzöm, dobozban tartom... És ékkövem és kaméám és aranyláncom is annyi van, - nem is tudom mennyi... Minek az?

És ezen a vigasztalan kérdésen úgy elszomorodott, hogy kedve lett volna sírni. De nem tudott.

Patkócsattogás az utcán... Szürke palástos lovasok sietnek a porta del Popolo felé. Mögöttük málhás öszvéreket terelnek.

- Hazamennek a magyarok! - mondja Chigi úr. És mély meghajlással fogadja a pátriárka úr kurtán jelzett áldását.

Eszébe jut Medici Julian mondása és akaratlanul mormogja:

- Morituri te salutant!

És Fiametta lelke rémülten elkezd röpködni és vergődni, mint a kalitkába zárt vadmadár. Most, most! Ha most nem tud kiszabadulni, akkor örökre rab marad...

- Ha int nekem, ha mosolyog, ha csak idenéz, akkor kiáltok: megállj, megállj, veled megyek! Cecilia szent nevére esküszöm: veled megyek!

Ő azonban nem int, nem is mosolyog, de még csak ide se néz... Valami irgalmatlan barbár gőg, ősi, ázsiai csökönyösség merevíti meg a nyakát. A nyelvével csettint lovának és az utascapat hamarosan eltűnik a városkapuban, amely feketén ásítózik, mint az alvilág torka.

Agostino úr ott folytatja a beszélgetést, ahol az imént abbahagyta:

- Gyöngyöt nem akarsz... Ékszert sem. Hát mégis mit szeretnél, Fiametta?

- Meghalni szeretnék! - mondja a leány.

GÁRDONYI GÉZA: KI-KI A PÁRJÁVAL.

Hát meg is éltek volna. Az asszonyféle olyan madár, hogy mindenféle kalitkában el tud helyezkedni. Csakhát Kvbka, - mint afféle tulságosan okos ember, - évről-évre buzgóbban érdeklődött a politika iránt. Parlamentben nem politizálhat minden kőműves, dehát mirevaló találmányok a kocsmák? Hétköznapi csak megvolt Kvbka politika nélkül is, legfeljebb hogy elolvasta este a Népszavát. Szombaton este azonban egyenesen a kocsmába ment. És hát ki-ki tudhatja, hogy politikával kevés szóval, kevés időben végezni nem lehet. Sok a közbeszóló, sok az ellentmondó, sok a homályos elméjű: az ilyeneknek új meg új magyarázatok, okosítások, világosítások kellenek, - hogy a gerenda szakadjon rájuk! S közben-közben persze meg is szárad a garat: meg kell locsolgatni.

Míg Olga kicsi volt, Kvbka az ünnepek délutánját többnyire a családja körében töltötte. Pénzt hol vitt haza, hol nem, de valami csemegét vagy játékot mindig vitt haza Olgának.

Hát Olga meg is volt elégedve az apjával. Úgy tizenkétéves koráig meg volt elégedve. De akkortájt, már Kvbka igen belemerült a politikába, - volt úgy, hogy csak vasárnap délelőtt érkezett haza, - már hátha volt aki kísérelje. Mert bizony a széles nagy politizálásban erősödik a lélek, de gyengülnek a lábak. De még akkor is vitt néha ajándékot a leányának.

Egyszer valami erdélyi kőműves egy cifrán varrott mellénnyel ajándékozta meg Kvbkát, azt vitte haza.

- Csináljatok belőle kabátkát vagy szoknyát, vagy amit akartok.

Pénzt azonban nem bírt előkaparni a zsebéből, csak valami négy koronát.

Azon a héten házbér-fizetés lett volna: Kvbkáné nem aludt az előtte való éjszakán nyugtalan-ságában. A négy korona és a cifra mellény... Vélte, hogy pénzen vette Kvbka. Bizony földhöz csapta a mellényt, és sírva fakadt, hogy micsoda sorsot választott ő bolond fejfel.

- Egy ilyen részeges semmirekellő!...

Kvbka aztán megmutatta, hogy ő nem olyan részeg, mint amilyennek látszik: törni, zúzni nem tud, aki igen részeg. Bizony sok minden hever ott a jelenet után darabokban és cserepekben. Szerencse, hogy az asszonyi test, bár szintén agyag-mű, nem földi göröncsér műve...

Kvbka másnap aztán, hogy megébredt, csak bámulgatott a szoba közepére. Csaknem huszonnégy órát aludt: eszmélkedett. A feleségére nézett: látta, hogy ágyban fekszik és mindenféle borogatás van rajta.

Kvbka szempillái rezegtek. A nézése olyan volt, mint a kárt tett macskáé.

Olga vörös szemmel, vitte az ágyhoz az apjának a reggeli kávéját.

- Nem iszok többé bort, - mondta Kvbka, mikor már felöltözködött, - nem, istenemre mondom...

S engesztelően nézett a feleségére.

- Van is neked, - nyögte Kvbkáné, - három fogamat kiütöttem.

- Nem akartam. Istenemre mondom, hogy nem akartam.

- Nincs teneked istened.

- Van, hidd el, édes feleségem, hogy van. Mikor józan vagyok, mindig van. És én a mai naptól kezdve mindig józan leszek. Olyan józan leszek, mint a vizes kupád. Soha többé az én nyelvem bort nem ízlel. Esküszöm neked, csak most az egyszer higgy nekem. Olga, a karperecedet kiváltjuk a jövő héten. Nem iszok többet.

- Esküdj meg a leányod életére.

Kvabka könnyes szemmel esküdött meg. Olga fejére tette a balkezét s úgy esküdött:

- Isten engem úgy segélyjen és az én Olgámat is, hogy soha többé bor az én torkomon le nem megy. Soha, de soha...

Megcsókolta őket, és mind a hárman sírtak.

És aznaptól fogva Kvabka nem is ivott bort többé soha.

Csak pálinkát.

MÓRICZ ZSIGMOND: LÉGY JÓ MINDHALÁLIG.

Csengettek s bejött Gyéres tanár úr. A földrajzóra zavarok miatt senki sem volt még a helyén. Gyéres tanár úr megállott felettük s kesztyű volt a kezében, úgy intett, hogy: na mi az?... Lassan helyre kotródott mindenki.

A tanár felment a katedrára s kinyitotta az osztálykönyvet.

- Nem volt óra?

- De igen, tanár úr - kiáltották sokan, mások azt kiáltották, hogy: földrajz.

- Milyen óra volt?

Orczy felugrott s hangosan kiáltotta:

- Bocsánat, tanár úr, kérem...

Ezzel teljesen sikerült magára terelni a figyelmet, pedig nem ő volt a bejelentő, de Gyéres tanár úr leintette a többieket s reá nézett.

- Földrajzóránk volt.

- S a tanár úr nem írta be az órát?

- De igen, beírta. Beírta, tanár úr, kérem.

Gyéres tanár úr lobogtatta a levelet, a könyv lapját, hogy nincs rajta. Orczy felsietett hozzá s tovább lapozott, csakugyan két lappal hátrább volt beírva a földrajz.

Gyéres tanár úr mosolygott s megköszönte a figyelmet és Orczyt helyre küldte. Azt mondta:

- A tanár úr azt hiszi, hogy száz év múlva ez úgyis mindegy lesz.

Erre óriási nevetés lett s Orczy mindnyájukat túlkiáltotta:

- Százezer év múlva!

Amit mondott, az olyan furcsa volt, hogy Gyéres tanár úr figyelmesen nézett oda.

- Hogyan?

S Orczy felpattant:

- Kérem, a tanár úr csak százezer években számítja az emberiség izéjét, az emberiség... hogy az eszközök fejlődése csak százezer években figyelhető meg, a kőeszközök fejlődése.

Gyéres tanár hátraült a széken, úgy nézett Orczyra. Nevetett, de csak úgy nevetésre állt az arca, annyira meg volt lepve a gyerek találó és éles megjegyzésétől, hogy csak ennyit mondott rá:

- Nagyon kitűnő...

Intett, hogy üljön le s mindnyájan hallgassanak el s akkor felszólította Szentét. Ez a legutolsó padban ült és semmi egyéb nem foglalkozott, csak örökké labdát kötött.

KORRAJZ, ALAPESZME, SZERKEZET

Ha valami, a korrajz elárulja, hogy milyen az író stílje. A korrajz rendesen az alapeszmét szolgálja. A korrajz színét az alapeszme adja meg. A K á r t i g á m b ó l közölt részlet típusa a külsőséges krónikaszerű korrajznak, amely a barokk korszak végén és a preromantikában általános volt. A regényíró rendesen egy-egy apró mozzanathoz is egész történelmi értekezést fűzött a jegyzetben. Ez az eljárása D u g o n i c s A n d r á s n a k is, aki nyelvtörténeti, archeológiai, néprajzi, földrajzi értekezésekkel támasztja alá regényeinek épp jelentéktelen mozzanatait, adatait. A tulajdonképeni korrajz nála át- és át van szöve időszerű célzásokkal; kitűnően megfigyelhető ez szemelvényünkön. J ó s i k a és E ö t - v ö s korrajza értekező jellegű, hű, de mintha a barokk regényírók tudákos korrajza a jegyzetből bevonult volna magába a regény szövegébe, hogy ott azután szervesen anyagként foglaljon helyet. Már K e m é n y korrajza a legszerveesebben egységbe olvad a regény főcselekményével. A magyarság katasztrófája, valamint a főszereplők egyéni sorsának beteljesedése szinte egyetlen lélekzetállító, villámsapátszerű jelenetbe tömörül; a Zord idő-nek ezt a jelenetét választottuk szemelvényként. J ó k a i korrajza költői korrajz, a művészi képzelet színes remeke, anekdóta érdekességű; jellemzően ugyanabban a síkban mozog, mint maga a regény meséje: a regényíró lelkének prizmáján áttörve vetítődik elénk az élet és a múlt idők képe. M i k s z á t h szeret játszani az idővel, a Beszterce ostromában és némileg a Fekete városban is ezt teszi, összekeveri a múlt és a múltat és a tőle megszokott művészi elhithető és megelevenítő erővel, a mai ember szemével, érzésvilágával éli át az elmúlt időket. Sokkal nagyobb realista, semhogy ne látná, ne érezné az egyes korok életérzése közötti különbséget és mert költő, találó képekkel mutatja be. Technikai szempontból ennek a művészi stílusnak csúcspontját az Új Zrínyiász jelenti: a XVI. és a XIX. század magyar világának egyszerre, egy síkra vetített képével. Herczeg Ferenc és Gárdonyi Géza korrajza reávall művészi stíljükre. H e r c z e g számára az egyes korok is lélektani problémák. A Pogányok-ban, Az élet kapujá-ban egyaránt a lélektanilag legérdekesebb, az átmeneti korok embereit vizsgálja; kultúrák lélekrajza mind a két regény. Már a Pogányok-ban a korrajz egyben cselekmény is s a főhős lelki rajza egyben korrajz is. Az élet kapujá-ban még keményebb kézzel fogja egybe ezeket a szálakat. Ez a 132 oldalas kis regény többet mond a renaissanceról, mint Gobineau terjedelmes párbeszédei - állapította meg Beöthy Zsolt, mindjárt megjelenésekor róla írott kritikájában. Egy-egy világító erejű mondatba tömörítve, mint amilyen Leonardo da Vincié is, hogy a koldus koponyája nagyobb műemkek, mint a Pantheoné, egyszerre villan meg a modern ember természetszemlélete, az újkori művész pantheizmusa; s e mondás a Szent Péter templom kupolájára vonatkoztatva a renaissance és a reformáció, az esztétikai és az etikai kultúra kérdésében is dönt, az élet kapuján kívül rekesztett, a pogány csákányoknak odadobott magyarság erkölcsi igazolása. S ha szinte benne van is a regény megoldása mindenféle vonatkozásban, mégis megvan a teljes egyéni és történelmi hitelessége s pusztán mint korjellemző is nagy értékű. G á r d o n y i G é z a Láthatatlan ember-ében korrajz, meseszöveg, alapgondolat, hasonló finom és benső összefonódását láthatjuk. Az „ember láthatatlan” - Emőke halálos szerelme Attila iránt csak a záró fejezetben derül ki. A regény igazi hőse a nagy zárkózott hun úr, Attila, mindörökké elrejtett sírjából kél fel csak teljes nagyságában, Emőke halálos szerelme tükrében. Egy világ omlik össze és a világlátás fényénél láthatóvá lesznek az arcok. Az alapeszme és korrajz itt elmosódottan, mélyen a felszín alatt olvad egybe és páratlan költői hangulatban csendül ki: a világirodalom egyik legköltőibb regényének végakkordjában. Érdekes példája az impresszionista stílusnak T o r m a y C e c i l e Régi ház-ából 1848. március 15-ének rajza. Az író belehelyezkedik egy budai polgárlányka lelki-világába és annak szemével, fülével érzékeli az eseményeket, anélkül hogy a történelmi távlat éles összefoglaló körvonalait megadná nekik. Az újrealizmus és expresszionizmus korrajzára bőven találunk példát a stílustörténeti fejezetben (L. Makkai és Kós szemelvényeinket). Itt M ó r i c z Z s i g m o n d Erdély-éből Báthory Gábor halálának kíméletlen, de nem másolt, hanem belsőleg újjáteremtett rajzát közöljük és vele azt a részt is, miként fogadja utóda, Bethlen Gábor a hírt. Itt rendkívül egyszerű a viszony alapeszme és tartalom között, lapidáris egyszerűséggel azonosodik a kettő, ez a nagyfokú egyöntetűség jellemzi legjobban az újrealizmust; ehhez képest Herczeg és Gárdonyi korrajzai is tele vannak még a romantika költőiségével.

MÉSZÁROS IGNÁC: KÁRTIGÁM.

sAz írástudóknak számlálása szerint világ teremtésének 2870-ik esztendejében történt híres Trója városának veszedelme azért hagyott az emberek között oly nagy nevet, hogy az egész tágos tartományú görög birodalomnak a hadi tudományban legelmébb és legerősebb vitézei vezérlések alatt tartatott számtalan harcolások és ostromlások között tíz esztendőig magát védelmezte. Ha a nemes magyar hazának is az elterjedett török hatalom ellen kiállott sok véres háborúi között Buda várának kegyetlen ostromi megvizsgálatnak, méltán lehet kételkedni, Trója-é ama régi, vagy Buda ez utóbbi időben keményebbeket szenvedett és nevezetesebb emlékezetet érdemelt? mert ez az az elfelejthetetlen köszikla, mely Urunk születésétől 1529-ik esztendőben, midőn a szerencsétől meghatalmasított törökségnek ereje Magyarországot ostromlotta, sokáig ellentálló védelmezésével a mohón rohanó törököknek számtalan seregét nemcsak vitézen tartóztatta, de csaknem szégyenséges kétségbe hozta; de minthogy az idő és erőszak mindeneget meg szoktak győzni, kételenített Buda vára is ugyan nevezett esztendőben személye szerint jelenlévő Szulimán császárnak győzedelmül esni; melynek szomorú emlékeztű elvesztésével, valamint az egész kereszténységnek szemei felnyilának, úgy Magyarországnak is Duna folytában tágosabb része a pogány hatalom alá hódoltatván, minémű szorongatásokra és rabságos inségre jutott: másfél száz esztendőn felül tartott keserves igája elégségesen tapasztaltatta. Mely huzamos idő jártában nem nyugovának ugyan az fő elmék, ezen más országokat is fenyegető veszedelemnek eltávoztatására minden erejüket és igyekezeteket úgy fordítani, hogy Buda mint Magyarországnak fő királyi városa, hét ízben elővett hadikészülettel s viadallal a törökök körmei közül kivájattathatott volna, de haszontalanok és szerencsétlenek valának minden iparkodások, méglen 1686-dik esztendőben egyetértő keresztény fejedelmeknek segedelmekkel ama híres nevezetű Lotharingia V. Károly herceg (kinek bölcs és vitéz vezérlése egyedül oly szerencsés vala) nyolcadszor megszállván, vagy erőszakos három holnap ostromokkal az akkor uralkodó felséges Leopold császárnak és királynak ismét birodalma alá visszahozta; mennyi sok ezer pogány és keresztény fejeknek kellett ezen sziklában törni és halálig vérzeni, csak abból könnyen elítélhetni, mivel a törökök ebben legnagyobb bizodalmost állítván s azért válogatott számos ezer népekkel oltalmazván, inkább utolsó csepp véreket kiontani magokban eltekélték, hogysem a várnak, s magokban megadásával életüket megtartani; a keresztények ellenben készebbek valának végső erejüket előbb fölálldozni, mintsem tovább ezen hathatós erősséget a pogányok kezeiben szenvedni. Melyképen mind a két részről mint egy végső veszedelemre már elejénten felagyarkodott indulatoknak keménysége, valamint magában nagy erőszakot jövendölt vala, úgy valóban mind ennek egész Európában elterjedett híre, mind pedig a kereszténységnek részéről nagy-nemű és vitézségű fővezéreknek neve okozta, hogy a keresztény birodalmokból, valakik a nemesebb vértől ösztönöztetvén látszatosabb dicsőségre vágyának, vagy valamit tapasztalni vagy vitézi cselekedetekkel magokat különböztetni, mindenünnen Buda alá gyülekezének. Sokak volnának itt, melyeket e számosan összevegyült érdemes vitézeknek, vérekkal is pecsételt vitézségekről elő lehetne számlálni, de minthogy más volna feltett szándékom mint csupán hadi vitézkedéseket írni, elég lészen egy gróf Andróról nevezetesen emlékezni, kiről mind a több hasonlóknak katonás téteményeit, mind kiváltképen e történetes könyvecskének vett eredetét az olvasó bőven felérheti.

DUGONICS ANDRÁS: ETELKA.

Ugyan azért: újra megdicsérte Árpádot: hogy ez (talán jól átlátván magyar eredetét) ötet nemcsak az altisztségekre felemelte, hanem elenyészte előtt, fiának is kegyességébe ajánlotta.

De aztán: midőn Zvatoplugtól és Lajostól végtére: Ménmeróttól ellillantott külső országi Liskát, Fixot és Rókát maga titkossának fogadta; Árpádnak ama cselekedetét helyben nem hagyhatta. E tételét pedig ím ilyen okoskodásokkal támogatta:

Hatalmas Fejedelem! Kegyelmes Fejedelemnő! Azon tisztségekre, melyek országunkban legelsők, külországiakat felemelni; énnám annyi tészen, mint ebre bízni a hájat. Soha az ilyen gyütt-ment bujdosó csillagok jót nem jelentettek az országlókra. Nem lehetnek olyan szívvel édes hazánkhoz, mint benne született; avagy régen belkerekedett hazánkfiak. Magok hitvány hasznokra vigyáznak inkább, mint érdemes közjavunkra. Éjjel-nappal készek elpucult országunknak szomorú dülledékjein magok váraikat felépíteni; és eltaposott lakóinknak együgyűségeiket (hogy külső ravaszoknak oly könnyen hittek) ki is nevetni. Mert ugyan mért nem elégedhetnek ők meg a maguk országgal? Tudniillik, hogy mi magunkat rászedessük? Hogy mi (kígyót nevelvén keblünkben, fiadzó kutyát lasnakunkban) alkalmatosságot agyunk szívünk titkainak kikémlésére. Melyeket midőn egyszer kivettek belőlünk, lassan-lassan sajátjunktól is kitérjanak; s velünk együtt megemésszék az országot is.

De ha mindjárt kártékony gondolatokkal nem jövének is ki honyokból, énelöttem mindenkor nagy bolondságoknak tetszenek eme cselekedetek: otthon minden veszedelem nélkül élélhetni; itt magokat (ama Rókaként) a veszedelmek örvényébe buktatni. Otthon az elsőt elkerülhetni; itten a Dunába veszni. Ott a vagyont meg nem becsülni, avagy talán megvetni; itt a vagyonnak csupa reménységében és merő bizonytalan reménységében igen szűken élni.

Az olyan fitty-firittyek, kik csellegő-bellező zarándokságokkal a levegőt megmásolják, bizonyosan erkölcsüket is megváltoztatják. Gyakran a jó helyett, melyet kerestének, a nem jóba botlanak, melyet észrevettenek. Azaz: hogy szittyá módra kimondjam az igazat: lepényt keresnek; lókukóra találnak.

Azt rebesgetik ugyan ezen test véretlen lependékek: hogy őket nem más édesgeti ki országokból; hanem a kultartományokban igen szépen tündöklő rendtartások. De vakondok! Nincs néked más rendtartásra szükséged; hanem éppen arra: mely hazádban megbecsültetik. Ott is teremhet jó mag. Ott is ehetnél búzakenyeret.

Aztán: Barátom! Ami nálunk jónak tartatik, azt nálatok rossznak mondhatják. Megjárod: ha a tiszta búza helyett kétszeressel, avagy konkollyal kedveskedel kenyeresidnek.

Végtére: mért illeted ily nyilvánvaló becstelenséggel meddő országodat? Véled-e, hogy dicsőségére válik, midőn itt nálunk (tanubizonyságod szerint) szebb rendtartásokra találhatsz? - De lellem! régi mondás; igaz is: mindenkor jobb itthon, mint otthon. Kinek-kinek anyja a maga országa; mostohája pedig a külső ország. Már pedig: az anyát elhagyni és mostohát keresni, nem egyéb a szülői gyilkosságnál.

De engedjük meg eme kóborló bitangoknak: hogy nem lettenek rosszabbak a külső országokban. Legalább: csak az történhetik velük, hogy semmi engedelmet ne vigyenek vissza, hanem csupa vágyódásokat. Oh! ha így, ha amúgy igazgatódna tartományunk! Oh! ha eme, vagy ama törvényeket szabnák fejedelmeink! Oh! ha reánk bíznák az ország dolgát! - Lásd, mely sokat akar a szarka, de nem bírja a farka. - Fohászokodásban töltik teljes életüket. - Nincs pedig előttem utálatosabb dolog, mint mikor valaki azon tehetségét, mellyel közhaszonnak előmozdítására tartozik, csupán csak annak előmozdítása kívánságában tölti.

Fitogtatják mindenütt bölcsességüket, minden haszon nélkül. És végtére mégis kitetszik, hogy azokat tanulták, amiket mi régen elfelejtettünk. És jobb volna, ha ők is elfelejtenék.

De ezen vándorló lelkek közül egy felekezet leginkább nevetségre méltó előttem. Ezek csak éppen azért kevélyek, mert külső országokban voltak. Mintha a csacsi azért érdemelne meg a bársony nyeret, mert megjárta Tolnát-Baranyát. S mintha őket azért kellene nagyrabecsülnünk, mert a földmérésnek tudománya csupán a lábokban van, nem pedig a fejekben. Mégis önekik áll feljebb. Úgy reátartják magukat, mint olajos korsó az asztal közepén. Oly kevélyen sétálgatnak fel s alá az utcákon, valamint a kunok ebe a csorva homokon. És mintha átugrották volna a száz tú hosszát; az itthonmaradt érdemes embereknek is ők akarják megpödríteni kajla bajuszokat; ők maguk hajtani a göncölszekerét. Ki vagyok, én vagyok. A bíró kocsisa nem kevélyebb náluk. A balhacsípést, a szúnyogszúrást, a légyköpést alig szenvedhetik el ama cseréből hozzánk ugrott füledek. Pedig, ha jól megfontolnák a dolgot, nékik is csak kettő az orruk lika, mint a szegény ember malacának, nékik is rendbe a sátoruk, mint más közkatonaiknak.

De (ami nagyobb nevetségre méltó) ha csak egy keveset üthették is ki orrukat országukból, s tovább se mentenek a tehén farkánál, egyik farpofáról a másikra, máris mintha a másvilágot is összejárták volna, mintha annak minden titkait kitanulták volna, száz pap se parancsolhat nekik. Talpokkal is alig érik a földet. Fenhéjaznak a felfújt pofájú buborékok. Nem is porzik utánok.

Ha (midőn országokba visszatáncognak) olyan emberbe nem akadnak, aki jól meg tudná faroltatni a hők-megtompákat; a fejedelmek rendeléseikbe is belekötődnek. Pókhálalóknak vélnék minden tartalékokat. Csak azért engedelmeskednek, mert engedetlenkedni nem mernek. Ha kiüthetik egyszer a félelmet, nincs semmi rakoncájuk. Minden perpatvarra álmokban is készek.

Hatalmas fejedelmek! Ha nekünk itthon nevelkedett levontéink vannak (vannak pedig elegendő, jók is, okosak is), ne szoruljunk a sehonnából került Pere-bégekhez. Féleink elejekbe rakjuk a koncot, a kitolókását ám azokkal etessük meg, kik csak izgágát szereznek és (ezen gaz Rókának rossz példáját ügyelvén) nálunk keresik veszedelmeket, mintha otthon meg nem dögölhetnének. Hozzánk jönnek esztelenkedni, mintha otthon meg nem bolondulhattak volna.

Kádárnak ezen okoskodásait igen jó szívvel hallották a fejedelmek. Szívükre vették javaslatait. Fel is fogadták, hogy mivel az ing közelebb mindenkor a subánál, ezután a hazafiakban, nem a külső csavargókban bíznának.

BÁRÓ JÓSIKA MIKLÓS: ABAFI.

De térjünk a fejedelemhez vissza. Bátori Zsigmondnak ismeretes, túlságig habozó cselekvései, kegyetlen ötletetései, őt nagyobb részénél az erdélyieknek, sőt a külső udvaroknál is, gyűlöletessé tevék. De mindemellett tagadni nem lehet, hogy bizonyos varázs ömlé körül a Bátori nevet Erdélyben, mely részint a Bátori István bölcs s Erdélyre nézve mindig emlékezetes uralkodási szakából magyarázható, másrészt azon egyes kijelölt tulajdonokból, melyeknek híjával - úgyszólván - egy Bátori sem volt. Ezek okozták, hogy mindegyiknek volt felekezete, regényes hűséggel hozzá ragaszkodó.

Ha Bátori Istvánt, a bölcs ésszel s erénnyel dús fejedelmet, imádta Erdély, mint később Lengyelország; úgy bámulta Andrásban tudományát, tapasztalásait; szereté azon fényt, mely egyházi építéseiben mutatkozott. Boldizsárt hasonlóul sokan kedvelték. A szép, élénk, bár könnyelmű s cselszövénytől nem ment férfiúban hajdani lovagi szellem vegyült, finomabb s az akkori időkben ritkább műveltséggel; s neki, főként Erdély szebb s fiatalabb női közt, nem kis pártja volt.

De Zsigmond maga is tudott olykor egyeseket lekötelezni, s bírt nemcsak azon közvitézi személyes bátorsággal, mely oly mindennapi a katonai életben; hanem némi vezér felsőséggel is, mely nála némely esetekben szinte meglepő volt, amint ezt a törökök ellen folytatott, darabig szerencsés háborúi bizonyítják.

Innen magyarázható, hogy a Bátori névhez még mindig ragaszkodó erdélyieknek nagy része hajlandó volt jó reménység fejében Bátori Zsigmondnak kegyetlenkedéseit, ha nem egészen megbocsátani, legalább mentegetni, s fiatal korának vagy rossz tanácsadóinak tulajdonítani, kik igen ismervén ingatag gondolkodását, azt hasznokra tudták fordítani, s néha önszenvedéleik aljas viszontorlását vagy bosszúvágyát a fiatal, gondatlan fejedelem rovására kielégíteni.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF: MAGYARORSZÁG 1514-BEN.

Már a kereszties had előtt, főképp azon évben, midőn a bibornok Rómából visszatért, egyes főurak s püspökök parasztjai több ízben fellázadtak, s ámbár az egyes kísérletek könnyen elnyomattak, a nemesség részéről nem nagy jósló tehetségre lett volna szükség, hogy a kereszties had következéseit előre láthassa. De hatalmunk korlátoltságának érzetét csak tapasztalás által szerezzük meg magunknak; s így nincs okunk bámulni, ha jobbágyaival szemközt, kikkel még soha meg nem mérkőzött, nemességünk legyőzhetlennek gondolá magát. E gyáva fegyvertelen csoport, mely gyermeksége óta remegni tanult urainak pálcájától; e gyülevész sokaság, melyet vallásos vakbuzgalom vagy munka-kerülés az ország minden részeiből összehozott, s mely, tíz különböző nyelven szólván, semmi kötelék által össze nem tartatik, melyet papok vezetnek, s melyre még az ellenség is csak könyörülettel nézend: Magyarország fényes nemességének miként válhatnék veszélyére? sőt a bibornok dicséretet érdemel, hogy midőn kereszties hadát kihirdeté, a jobbágyok legbékétlenebb részét zászlói körül gyűjté egybe, s azokat a törökök elébe vezetve, az országot tőlök megszabadítja.

Ezek valának a nemesség nézetei mindjárt a kereszties had kihirdetése után; azonban, főképp mióta Dózsa vezérnek kikiáltatott, e nézetek megváltoztak. Egyes békétlenek helyett sok falunak egész népessége költözött a kereszties táborokba; a sokaság, mely Pest, Eger és Nagyvárad mellett összegyűlt, fenhangon vádolá egykori urait; s a rend, melyet Dózsa a pesti táborba behozott, a szorgalom, mellyel ő s vezértársai bárdolatlan seregeiket fegyverviselésben gyakorlák, eléggé mutaták, hogy benne e tömeg, ha nem is kitűnő, legalább oly vezért talált, ki roppant erejét összetartva, egy cél felé irányozható. A nemesség sejdíteni kezdé, hogy e gyülevész sokaság, mely egymást nem érheti, közös szenvedésiben s a gyűlölésben, mellyel elnyomói iránt viseltetik, a nyelvnel erősebb kötelékeket talál, s a legbüszkébb úr is aggodalommal nézé e mindég növekedő szolgacsoportot. Azok, kik előbb a kereszties had legbuzgóbb pártolói valának, most keserű panaszt emeltek az ellen, ki a hadat kihirdette volt; a bibornok maga is átlátta, hogy az erő, melyet szavával cselekvésre támasztott, olyan, melynek kormányzása nem az ő hatalmától függ.

De habár mindenki átlátta e veszélyt, elhárítására nem történt semmi. A király most, mint mindég életében, sohajtva várá a történetek kifejlődését. Bakács, ki a keresztiesekben hatalma támaszát keresé, nem léphetett fel ellenök. A nádor köszvényben szenvedvén, a közdolgokban csekély részt vett. A tanácsosok a létező veszélyt kölcsönös szemrehányásokra használák! s Zápolya, kiben a nemesség nagy része egész bizalmát helyezé, Erdélyben várá el a dolgok kifejlődését. A közügy - minek e hon történeteiben, fájdalom, sok példáját látjuk - a véletlennek engedtetett által; s amit egyesek a közveszély elhárítására tettek, inkább nevelé a bajt, hogysen rajta segített volna.

A kegyetlenség, mellyel egyes földesurak jobbágyaikat a kereszties had követésétől visszatar-
tótaták, az urak s jobbágyok között létező elkeseredést még nevelé. Dózsa serege, melyhez már több megyék szegényebb sorsú nemessége is csatlakozott, mindezen akadályok mellett napról napra nagyobbra nőtt, s a józanabbak már is átlátták a veszélyt, mellyel ily sereg, a nemességet annyira gyűlölö vezér alatt, minő Dózsa volt, hazánkat fenyegeté.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND: ZORD IDŐ.

Most visszatért Turgovics, s a szokottnál valamivel sápadtabb arccal, de kimért hangon mondá: - Jelentem alásan, hogy a spahik számosabban jöttek tisztelgésre, mint eddig, s nem látván hintókat, a találkozási helynél tovább jöttek és éppen, midőn kíséretünk eleje a Szent György-térnek kanyarodott előrobbanván, tőlünk elvágta Komjáthi Elemért és körülfojták. Ekkor a spahik vezére lepattant lováról, s példáját mások is követték. A lóháton maradt spahik, pedig kört alkottak. A vezér most üstökön ragadta Komjáthi Elemért, míg kettő lábát fogta, s őt közérővel a levegőbe emelvén, egy lapos kőhöz vitték, s ott letépvén nyakkendőjét, s fejét arccal a kő közepére illesztvén, előállott egy nagy szerecsen, mint bakó és éles bárdjával menten kettészelte a nyakát, úgyhogy az üstökön tartott fő a vezér kezében maradt. Ez magasra emelte a véres holttestemet s mint látszik, éppen szónokolni akart, midőn a meglazult körbe befúrta magát egy vén asszony s égre emelt kezekkel átkozódni kezdett.

Mihelyt a vezér meglátta a banyát és hallá az átkot, kezében a fővel, bódultan kezdett nyargalni, lovát is otthagya. A spahikat erre babonás iszony ragadta meg s vezérok után iramodtak, széttaposván siettőkben a vénasszonyt. Ez történt, nagyságos uram!

Werbóczi a rémülettől szóhoz sem juthatott, midőn Zulkifar - ki gögjét fényelgés helyett cinizmusba szerette önteni - egy vén öszvéren lovagolt a palota felé, csak tolmácsától kísérve. Ez igen deli és tüzes arabon ült, mely a nép csoportosodása miatt tüszkölni és ágaskodni kezdett. A török főkadi vagy tudta már, vagy hamar észrevette a zavar és nyugtalanság okát, s midőn Turgovics a hűledező Werbóczi előtt, kit már az utcai közönség rajként kezdett körülzsibongni, a jelentését bevégezte, íme, az öszvér tudós gazdájával éppen Turgovics háta mögé húzódik.

- Gázság, alávaló gázság - kiálta most Werbóczi fölajdulva, mellét kezével csapván, s küzdve a szavakkal és lélekezéssel.

- Ne aggódjál, gyaur kadim! - mondá Zulkifar, s rögtön utána a tolmács, csaknem úgy, mint a sűgó után a színész. - Hamza bég kémedet csak nyelvétől és ujjaitól, melyekkel fűrgén írt, akarta megfosztani, s hogy többre terjeszkedett, az ellene fordul: ámbár kémed nyelv és ujjak hiányában neked nem sok hasznot hajtott volna. A pör, mely ebből támad, az én bíraskodásom alá tartozik, s nosza! jámbor kadi, terjeszd színem elébe panaszkodat. Allah nagy és az ő prófétája Mohamed; de Zulkifar is mindig az igazság árnyékában élt, mint a hűvös kút, mely a Korán verseivel ékesített bolthajtás alá van téve. Zulkifar bölcsességének vize nem lanyha, nem bűzhödt. Friss ital marad az, még a te hitetlen szájpadrólásod számára is. Az igazi muderri mondja neked, ál-muderrinek, hogy gyors elméje már kifürkészte azon kanunt, melyet Hamza bég ellen fog alkalmazni. Keletkezett e kanun a Hegira 645-ik évében a Bajram nagy ünnepe után 12 nappal. Örvendezzen a szíved ál-kadi, mert tízezer oszporát fogsz kapni bitang tolmácsod nyakáért.

- Ezt az örült gonosztevőt lökjétek innen el, mert különben hajdúimmal darabokra vagdaltatom - kiáltá dühtől vörös arccal Werbóczi.

A népnek csakugyan volt annyi erélye, hogy közbe tódult, s Zulkifart öszvérestől és tolmácsostól elszakítá azon tértől, melyben most Werbóczi szónokolni kezdett, mondván: - Gonoszságok gonoszságra halmozatnak; az erőszak törvényt és rendet bont; a basa és hivatalnokai semmirekellő rossz emberek. S Isten legyen bizonyágom, hogy fő helyett főt fogok áldozatul kívánni, és míg azon szörnyeteg fenevadnak, ki Fehér és Pest megye ostora, míg Hamza bégnek nyaka azon a kövön nem metszetik el, melyen a leglángolóbb szívű és legnemesebb

jellemű ifjúnak életét kiontatta: addig e tartományban többé általam igazság senkinek nem fog szolgálatni. Hadd lássuk, meddig fogja a basa velem a törést vinni. Ti pedig barátaim, keressétek fel Komjáthi Elemér holttestét, s vigyétek házamhoz, hogy ünnepélyes szertartással temettessem el...

Werbőczy, midőn e rendeletet tevő, lehetetlen volt szívének roppant fájdalmára észre nem venni, hogy erélyes kifejezései a tömeget meggyérítették, s többnyire már csak hivatalos kísérettől van környezve.

JÓKAI MÓR: A LŐCSEI FEHÉR ASSZONY.

Andrássy mindig teljesen felöltözötten szokott aludni egy medvebőr bundával betakarózva.

Amint az ajtaját nyikorogni hallotta, hirtelen felugrott (éber alvó volt) s amint a nyitott ajtón belépett a szobájába Blumevitz, s annak a háta mögött a muskétások sisaktaréjai és puskái megvillantak: Andrásy egy szökéssel a kerevete mögötti fülkében termett, ahol a kardja volt felakasztva a tigrisbőr kacagány fölé, s perc mulva kivont karddal állt látogatójával szemben.

- Micsoda gyalázatos árulás ez? - kiáltá szilaj haraggal.

- Hasztalan minden ellenállás, generális úr; - szólt Blumevitz, kitérve az ablakszárnyakat. Tekintsen ön ki! Az egész ezredem itt áll a piacon. Ön a kezemben van: kényre kegyre!

- Még nem. Hallja az úr! - Kiálta Andrásy s a függöny mögött rejlő harangkötelet megrántva, megkondítá a lármaharangot. A vészhangok felverték az alvó várost.

- Azt megtehetette excellenciád! - mondá Blumevitz hidegvérrel, hogy az alvó őrseget fellármázza; de ez már mind késő. Az utcák el vannak állva; tábornok úr a csapatjaival nem találkozhatik. Innen nincs menekülése.

Andrássynak az jutott eszébe, hogy „van!”

Itt a háta mögött az a deszkafal, ami egy rugónyomásra félrecsattan; azon kiugorhatik, s míg a megrohanói a visszaugró zártalan ajtót betörik, azalatt a hátulsó kapun kimenekülhet a bástyára, a katonái közé.

De közbeesik valami. Egy nőnek a hálószobája.

S abban a szobában annak a nőnek a férje is ott van.

Szabad-e prédára dobnunk ennek a nőnek a hírét, nevét, azért, hogy ő megmeneküljön? Szabad-e Korponay János előtt felfedezni, hogy a két háznak egy közös sikátora van; ahonnan egyikből a másikba átjárnak?

Egy nemes embernek minden törvényt meg lehet szegni, csak a lovagiasság parancsait nem.

Élete, saját hírneve, Lócse városa elveszhet; de annak az asszonynak, aki oda dobta az ölébe a becsületét, megőrzi a becsületét.

Nem fog menekülni a sikátoron keresztül.

- No hát jöjjetek értem! Ha meg akarok fogni! Kiálta Andrásy, neki vetve a hátát annak a faltáblának, mely a menekülésre kínáló utat eltakarta. Élve nem kap meg egy Andrássyt, ha ezer labanc jön is reá!

- Már hiszen azért nem szükség excellenciádnak engemet összelabancozni. Hiszen mi hagyunk magunkkal beszélni.

- Nekem csak a kardom beszél.

Blumevitz de Trautsohn pedig a padlóba szúrta a kardja hegyét és a könyökével a markolat kosarára támaszkodott, hideg vérrel mosolyogva.

- Ha kegyelmed csak a kardjával akar beszélni, akkor soha sem értjük meg egymást; mert én nem azért jöttem ide, hogy kegyelmeddel párbajt vívjak; nem is volna tölem gavallérság

páncélosan állni ki az ágyból felkelő ellenféllel szemben. Ellenben azért vagyok itt, hogy kegyelmednek, generális úr, egy becsületes kapitulációt diktáljak.

- Diktálni? Nekem! - kiálta fel Andrásy. A szemei szikráztak féktelen haragjában s a kardja csak úgy suhogott a levegőben.

Blumevitz csak a kecskeszakállát huzogatta, nagy mosolyogva.

- Ha kegyelmed a kardjával beszél, én nekem meg van tizenkét muskétám, aki beszél! - szólt egyet intve az ajtóban álló katonáknak, amire azok mind egyszerre archoz kapták a fegyvereiket, Andrásyra célozva, - diktandó beszélnek! folytatá nevetve. - Azért tanácslom kegyelmednek, hogy bocsássa alá nyugodtan azt a kardot, mert ha valami fenyegető mozdulatot talál vele tenni, tartok tőle, hogy a katonáim félreértik, s azután valami történik, amit én fogok sajnálni legjobban.

Andrásy úgy hörgött, mint a kelepcébe esett tigris.

- Azért legjobb lesz, ha kard és puska nélkül beszélünk a kapitulációról, - szólt úriassal tempóval Blumevitz de Trautsohn.

Ebben a pillanatban látta Blumevitz, hogy Andrásy háta mögött valami sötétség támad.

Még ideje sem volt találgatni, hogy mi lehet az, amint a másik percben egy tüneményeszerű jelenet áll eléje. Egy nőalak fehér ruhában, skarlát palásttal a vállán, lebben elő szellemgyorsasággal s éppen olyan nesztelenül, mint egy szellem, s aztán fehér alakjával eltakarja a magyar fővezért.

És egyúttal a kinyújtott jobbával egy négycsövű pisztolyt szegez Blumevitz ezredes homlokának; a pisztoly még hagyján, de az a két öldöklő szem hozzá, ami zöld fényben sugárzik, mint a macskáé.

Lassan morzsolgatta fogai közt a szókat.

- Van kedve az ezredes úrnak egy asszony keze által megöletni?

MIKSZÁTH KÁLMÁN: ÚJ ZRINYIÁSZ.

A főkapitány elhajtattott a belügyminiszterhez és jelentést tett neki. A belügyminiszter azt találta, hogy egyelőre semmit se tegyen a rendőrség - majd ő maga beszél Zrinyivel.

S mielőtt este a klubba ment volna, meglátogatta a szigetvári hőst, egy másik minisztartársával együtt.

Rövid beszélgetés és barátságos szivarozás közben ügyesen beszötte a miniszter a Bobor-ügyet és a többi eltűnteket.

- Nem tudsz róluk semmit?

Zrinyi ravaszul mosolygott és a kérdésre kérdéssel felelt:

- Érdekel talán valamelyik?

- Mindenesetre. És igen leköteleznél, ha őszintén megmondanád, mit tudsz egyikről vagy másiktól.

- Itt vannak nálam - felelte Zrinyi egyenesen, majdnem naív ártatlansággal - és igen szívesen ereszttem szabadon a kedvedért akármelyiket.

A belügyminiszter idegesen felugrott és elsápadt, mint a fal.

- Itt vannak, mondod? Hogy érted ezt? Hol vannak?

- Odalent vannak a pincében.

- Elfogva?

- Láncon - felelte Zrinyi természetes hangon.

De már erre a másik miniszterben is meghült a vér.

- Az Isten szerelméért, hát mért teszel olyanokat?

- Alkalmatlanok voltak nekem; egyike-másika pedig egyenesen gorombáskodott. (Zrinyi szemei megcsillantak.) És ilyeneket én nem tűrök.

A belügyminiszter minden hajaszála az égnek állt és az arca kínos verejtéket izzadott, hogy facsarni lehetett volna.

- No, ebből szép spektakulum lesz. (Az interpellációkra gondolt, melyek a Házban lesznek.) Egész Európa piszkolni fog érte. (A lapokra gondolt, amit írni fognak.) Még az az egy szerencse, hogy zsidó nincsen köztük.

- De már az is van - tálalta ki Zrinyi őszintén - tegnap egy újságreportert fogattam el.

Valóságosan érthetetlen volt Zrinyi előtt a két miniszter ijedt képe és sopánkodása. Hiszen ő nem rosszból tette. Azok az emberek, akiket elfogatott, mind vétettek ellene. Hiába ő nem büntet senkit. Hiszen olyan puha ő, mint a vaj, hogy kenyérre kenheti a jó ember. De a szemtelenséget nem tűri. Azt hibáztatják, hogyha valami panasza van valaki ellen, miért nem fordul a hatósághoz. De csak nem alkalmatlankodhatik minden piszlicsár dologért másoknak? Hát nem jobb az a hatóságoknak, ha valaki magától végzi el a maga dolgát?

- De a személyes szabadság - sopánkodott a miniszter - a jogállam. Én elhiszem, hogy te azt úgy csináltad azelőtt, de most más világ van, most nem lehet. Magyarország a szabadság országa.

De már erre Zrinyit is elhagyta a hidegvére:

- Ti ezt szabadságnak nevezitek? - monda gúnyosan. A mult hetekben kirándultam a Sváb-hegyre puskával, hát elvették a puskámat, mert nem volt fegyverengedélyem. Ekkor aztán váltottam fegyverengedélyt, de most megint nem volt szabad a puskámat elsütni, mert nem volt vadászterületem; kibéreltem egy vadászterületet, elsütöttem a puskámat és lelőttem egy nyulat, ezért megint megbüntettek, mert a nyulakra nem szabad ilyenkor löni. Akkor írtam hozzád mindezekért egy panaszt, ezért megint megbüntettek, mert nem volt rajta ötvenkrajcáros bélyeg. És ezt nevezitek ti a szabadság országának. Ugyan, szégyeljétek magatokat!

Ő excellenciáik, dacára a kellemetlen ügynek, melynek ódiumát, következményeit nehéz lesz eltüntetni, még sem hallgatták mosoly nélkül ezt a középkori együgyűséget.

Pedig nem volt nevetni való az a thema. Kemény dió ez és nagy vihar lehet belőle, ha el nem igazítják ügyesen. A két miniszter jelentőségteljes pillantást váltott egymással.

Ők már ismerik az egymás hunyorításait, tüstént felkeltek és elvonultak egy ablakmélyedésbe tanácskozni.

Bent a miniszteri szobában nagyban főtt a korifeusok feje. Az eset igen súlyos. Eltussolni nem tanácsos, mert hátha kiszül utólagosan. De el nem tussolni sem tanácsos, mert akkor mindjárt kiszül.

Zrinyi még most is félvállról vette a dolgot s gyanakodva fürkészte a miniszterek arcát, nem-e csak egy bohókás játék az egész, meg akarják ijeszteni. Hiába olvasták fel előtte a büntetőtörvénykönyv idevonatkozó paragrafusait is. Hanem Tisza neki is imponált. „Van benne valami - mondá - az öreg Verbőczyből” és az nagyon meghökkentette, hogy Tisza is súlyosnak tartja az elfogatásait.

- Nagy hibát követtél el, de talán még jóvá lehetne tenni.

- De kérlek, - védekezett Zrinyi - hiszen töletek függ és ti beláthatjátok, hogy igazam volt.

- Tőlünk? - szólt az egyik miniszter. - Túlbecsülöd a mi erőnket és hatalmunkat.

- Nos, akkor legalább mondjátok meg, kitől féltetek?

- A lapoktól, a törvénytől, a közvéleménytől.

- De hiszen nekem arról beszéltek, hogy a királynak egymillió katonája van.

- Az igaz is.

- És mégis féltetek a könyvektől és papirosoktól?

- Hja, a század a XIX-ik század. Te azt nem érted. A jogállam, barátom. Úgy kell elhelyezkednünk, hogy mindenkinek egyenlő joga van s mindeniké meglegyen teljes épségben óva.

- Süssétek meg az ilyen állapotot. Az én időmben csak egy személyt kellett respektálni: a királyt s már az is kényelmetlen volt, de tizenhatmillió emberre lenni tekintettel, hisz ez teljesen tűrhetetlen. Ez maga a pokol.

Hanem lassan-lassan mégis beadta a derekát, elfogadván a Tisza tanácsát, kivált miután megértették vele, hogyha napfényre kerül a dolog, a kormányt is nagy kellemetlenség éri. Erre engedett.

A nagy debatter egész életében szerette a kompromisszumokat, tehát most is kompromisszumot ajánlott a rabokkal.

- Hát jól van, mit tegyek? Mit kívántok tőlem?

- Hivasd fel őket éjjel a szobádba egyenkint és egyezz ki mindenikkel, ahogy lehet, aztán ugyancsak egyenkint ereszd őket szabadon. De lehetőleg végy tőlük egy írást, amelyben elismerik, hogy önként tartózkodtak a házadban.

- Megteszem a kedvetekért, - monda nehéz sóhajjal Zrinyi Miklós - ám bár jobb kedvem volna összevagdalni a rendőreiteket, akiket elfogatásomra küldenétek.

Soha se érezte magát oly levertnek, tehetetlennek, mint most. Látta, a tekintélye hogy süllyed lejjebb-lejjebb. A miniszterek hangjában, modorában volt valami pártfogói, valami mélyen sebző. E nagylelkűség minden csöpp vérét lázadásba hozta. A hatalmas régi oligarcha ki akart belőle ugrani, de visszafojtotta.

Bánffy kihúzott egy szivart a zsebéből, lecsittentette a végét egy picike nyaktilóval és azzal feloszlatta a tanácskozást:

- El van végezve. Mi semmit se láttunk, semmit se hallottunk, semmit se tudunk.

Ezzel eloszlottak, de kifelé menet az írószobában még félrehúzta Darányi egy szóra, hogy ő is meggyötörje.

- Ez hiba volt tőled, Miklós. Neked egészen másképp kellene élned a te tradícióiddal. Engedd meg, hogy valamire figyelmeztesselek. Látod, már közel egy éve vagy itt és még mindig nem voltál Berlinben. Pedig a tapintat megkívánja, hogy megköszönd a német császárnak, a reád vonatkozó szavait a toastjában. Hát nincs igazam?

Zrinyi szórakozottan mormogott valamit, hogy az ő esze nem jár az ilyeneken.

- Pedig látod, te szép karriért csinálhattál volna, ha felfogod a szituációt.

- Hagyd el, kérlek. Elég karriére nekem a szigetvári kirohanás - jegyzé meg Zrinyi önérzetesen.

- Meg vagyok vele elégedve.

- Hiszen szép, szép, - felelt Darányi szokott enyelgő modorában magázásra fordítván a dolgot - meg lehet méltóságod elégedve. De hát még más dolgok is vannak a világon. Tudja azt maga? Szent István-rendek, aranyszőrű bárányok a király aklában s a többi. Úgy bizony, kapitány bácsi, magának csak jót akar a Náci bácsi - s egy kedves mosollyal otthagya a rosszkedvű daliát, de alig két lépés után újra visszatért hozzá és a fülébe súgta bizalmasan:

- És csak legalább azt a journalistát ne fogattad volna el, mert az, ha kiegyezel is vele, ki fog fecsegni mindent. Meglásd, hogy azzal baj lesz.

Zrinyi ezt maga is valószínűnek tartotta.

- Nem jó volna, - szólt habozva és erősen a miniszter szeme közé nézett - ha... tudod... úgy titokban...

- Mit titokban?

- Ha lefejeztetném...

Darányi hátrahőkölt, mintha kígyóra lépett volna. Szirupédes mosolya jéggé változott.

- Az Isten szerelméért, miket beszélsz! Legyen eszed, Miklós. Bajt ne hozz magadra és ránk. Ne gondolj ilyen képtelenségekre.

HERCZEG FERENC: AZ ÉLET KAPUJA.

A beszélgetés tovább folyt, a szó, mint a zengő labda, egyik vendégtől a másikhoz ugrott. Tamás némán hallgatta őket. Ő nem értette ezt a könnyedséget, mely játszva magával ragadja a legsúlyosabb dolgokat.

A társaság azon törte a fejét, ki lehetne a Vénusz-szobor mestere. Medici úgy vélekedett, hogy alkalmasint a Nagy Sándor utáni idők alkotása. Talán Lachores munkája?

Jó ideig vitatkoztak ezen, mindenki a tudását ragyogtatta és a hellén szobrásznevek egész raja röpdösött az asztal fölött. Végül a kardinális meg akarta tudni Vinci véleményét is, ki hallgatagon és szórakozott arccal bámult bele arany poharába.

- A kérdés egyáltalában nem fontos, - szölt kitérően a mester.

A kardinális megbotráncozottan meresztette rá kerek halszemét. Nem fontos? Ez nem fontos? Akkor mi a fontos?

A mester elpirult és az ő szelíd, fátyolozott hangján mondta:

- Bocsásson meg főtisztelendőséged, de én úgy találok, mi jóval többet beszélünk az emberi ügyesség ilyenféle próbálkozásairól, mint amennyit a tárgy megérdemel. A művészet nem egyéb, mint egyik szomorú részlete a meddő küzdelemnek, melyet az ember a mulandóság gondolata ellen folytat. A küzdelem azért meddő, mert emberi ügyesség csak holt lelkeket tud teremteni, mumizált életet, amelyben egy pillanat élnivágyása kővé vagy festékréteggé dermedt. Az úgynevezett műrekek a világhoz idegen és magukban elszigetelt lárvák, semmi közük az isteni lélekhez, mely a teremtést betölti.

A vendégek csodálkozással néztek össze. A kardinális úr arca pipacsvörös lett.

- Mit értesz te isteni lélek alatt? - kérdezte összeráncolt homlokkal.

- Az életet, mely a természet nagy véredényrendszerében dobog. Az élet pedig nem más, mint mozgás. Az erő, amely a béna koldus mankóját mozgatja, édes testvére annak az erőnek, mely a felhőket vitorláztatja és az óceán áramlásait szabályozza. És a szikra, amely Fiametta szemében csillan, gyermeke a szívárványnak és unokája a karácsonyi csillagnak, mely a Megváltó születését hirdette.

- Amennyire meg tudom érteni, te azt akarod mondani, hogy a természet alkotásai tökéletesebbek, mint a művészetéi? Ezt a bizarr tételt azonban sohasem fogod bebizonyítani, hiszen az összes régi írók megegyeznek abban, hogy a természet teli van fogyatékoságokkal és a tökéletes szépség fogalmával csakis a művészet ajándékozta meg az emberiséget.

Lionardo mester nem válaszolt és ezzel azt a benyomást tette, hogy nem tudja végigküzdeni a harcot, amelyet könnyelműen kezdett. Főtisztelendő Giovanni úr azonban még teljesebbé akarta tenni a maga győzelmét és így szólt:

- Kérdezek tőled valamit, Lionardo. Hiszen ismered a Pantheon kupoláját. Mondd meg nekem, ismeresz egyet is a természet alkotásai közül, amely annyira tökéletes volna?

- Ismerek sokat, - szólt Lionardo csendesen.

- Mondj csak egyet!

- Nézze meg főtisztelendőséged a koldust, aki az ön Madama-palotájának kapuja előtt ül, az ő koponyacsontja művészileg szebb és tökéletesebb építmény, mint a Pantheon. Ahhoz képest minden templomkupola csak gyerekes próbálkozás, nyers kontármunka. És ezért az istenség gondolatának legméltóbb temploma az emberi koponya marad.

- Te tehát szívesebben töreznéd össze a Pantheon kupoláját, mint a koldus koponyáját?

- Szívesebben.

A kardinális szeme szikrázott a méregtől, de azért harsányan nevetett és a társaság vele nevetett. Az asztalnál ülő művészek azonban nem kacagtak, ők némán bámultak a tányérjukba.

Hetek óta már-már megnyugodtak benne a rómaiak, hogy vagy Bakócz Tamás, vagy Grimani kardinális lesz Szent Péter utóda és most mégis a nagy Cosimo unokája, Lorenzo il Magnifico fia lett! Nem ok nélkül ujjong a város: Róma, Michelangelo és Rafael Rómája megkapta a neki való pápát!

Már alkonyodott és a Tiberis két partján megvilágosodtak a hosszú ablaksorok. A hidakon, az utakon fákllyák rajzoltak, a tereken örömmáglyák ragyogtak.

Az Angyalvár ágyúí szakadatlanul bömböltek. Róma összes harangjai megkondultak. És zene és ének mindenütt. És: Palle - Medici!

Ez az öröm soha nem hallott grandiózus himnusza volt, amely zengő szárnyaira vette a várost és minden házával, tornyával és emberével együtt felemelte a csillagokba.

Tamás még mindig ott állott a híd tövében...

Neki ez nagyszerű gyászszeretartás volt. Egy nemzet temetése. Az ő nemzetének ünnepies sírbatétele.

Mert ez volt az utolsó, kétségbeesett kísérletük. Nem sikerült. Ó, hát mikor sikerült valami, amit ők akartak? A nagykapu döngve becsapódott előttük. Megint csak künn rekedtek, ők mindig künn rekednek.

Azok odabenn virulni és ragyogni fognak, ők pedig künn fognak ülni a hideg szürkületben és a boldogtalan népek gyűlölködése fogja emészteni a szívüket...

- San Pietro! Nézzétek San Pietrót! Örül, hogy most már meglesz a kupolája! - kiáltotta valaki Tamás mellett.

A Tiberisen túl, a háztetők fölött, kolosszális árbocerdő nyúlt bele az alkonyati égbe. Szent Péter templomának építkezése. És most minden árboc tetején egy-egy tűzfény gyulladt ki. Igen, San Pietro örülhet, most már meglesz a kupolája!

De Tamás ama Lionardo mesterre gondolt, aki azt mondta, a koldus koponyája drágább a legszebb kupolánál. San Pietro kupolája meglesz, de mennyi nemes, szép koponyát fognak ezért betörni a török csákányok!

Magyar ifjak koponyáit. Ah, a magyar ifjak most már nem fognak elmenni a firenzei műhelyekbe és a római műtermekbe... Megint kirekedtek az élet iskolájából, - a halál iskolájába fognak járni. És hetedízigen el fognak vadulni és el fognak durvulni.

Végül az ő megfogyott, dacos csapatjukra feketén fog ráhengeredni a nagy pogány éjszaka. És meg fognak halni. Mert meghalni, azt tudnak a magyarok.

Tamás egy haldokló nép fia. Maga is halódó. Tízezrek nyüzsögnek körülötte és ő mégis egyedül van, amilyen egyedül csak végórájában lehet az ember.

Hová lett Fiametta? Elment a többivel, búcsú nélkül. Egyedül hagyta.

De különös! A nagy elhagyatottságában mégis volt valami, ami gyönyörű, ami mámorító volt! Kevélyen érezte, hogy ő a maga szomorúságát most nem adná oda ezért a tomboló öröméért. A magyar halál szebbnek és kívánatosabbnak tetszett neki Itália életénél.

Forró, édes daccal gondolt az ő siralomházban ülő, szegény, léha népére.

Ez megint a barbár értelmetlen gögje volt, de ezúttal kimondhatatlanul jól esett barbárnak lennie.

GÁRDONYI GÉZA: LÁTHATATLAN EMBER.

Öt minutumig se váraoztam: megnyílt az ajtó és belebent a leány.

Megállt. Nézett.

- Te vagy?

- Én vagyok. Parancsolj.

- Vesd le azt a gyászruhát és add reám! Gyorsan!

Leszakította a fátyolát, s a földre dobta. Kivonta a tüt a hajából s a sarokba dobta. A haja leomlott. Az arca mint a fehér viasz. Az ajka szinte kék.

- Kisasszonyom, - rebegtem aggódva.

- Csitt, egy szót se!

- Kisasszonyom...

Már akkor levetettem a zsákruhát s a karomon tartottam, de elijesztett a szemének ónos nézése.

- Add rám, - susogta.

- De kérlek...

- Szeretsz engem?

- Oh istenem...

- Hát akkor add rám... Nem: várj előbb... Csókolj meg... Megérdemled... Tudom, mit szenvedtél... Tudom, én tudom, mi az a...

És vértelen ajkát nyujtotta. Üdvösségem lett volna az a perc. De akkor... Hideg volt a szája, mintha halottat csókoltam volna meg.

- Ne kérdezz semmit - susogta -, ne szólj semmit.

Hát én nem is szóltam semmit, de valami fázó fásultsággal adtam rá a ruhát.

Még egy mozdulata volt. Megpillantotta, hogy a karján fekete csipkék vannak. Azokat is letépte és eldobta.

S kilebbent, mint az árnyék.

Én ott maradtam. Amit tettem, meg kellett tennem. Ő kért rá. Ha azt kívánta volna, hogy ugorjak a kútba, beleugrottam volna, mert ő kívánta. Mégis furcsáltam, hogy a fáklyások közé áll. Nem értettem.

Künn megzendült a gyászének, s belévegyült a nép fel-felzúgó sírása. Aztán egy-egy kiáltása a papnak a hun istenhez.

És én még mindig a szobában ültem. Fekete gondolatok kerengtek a fejemben.

Mégishát mért öltözött az a leány a ruhámba? A nők sokszor fontoskodók és kis füstből nagy felleget fúznak. Bizonyosan megsértette valaki Emökét: talán az anyja, talán valamelyik királyné? Talán nem jelöltek neki rangjához illő helyet a szertartásnál, s benne a nemzeti érzés föllázadt: azért cselekszi, hogy így fejezze ki gyászát a király iránt.

Az, hogy engem föl is akaszthatnak a parancs megszegéseért, csak átfutó gondolatom volt. Amit Emőke kíván, az nekem parancs.

Összeszedtem a fátyol foszlányait, s a ládámba rejtettem. Odatettem a tút is. Majd holnap visszaviszem.

Amint kilépek a palotából Mácsába ütközök.

Rám-mereszi a szemét, mint a kísértetlátó, s ahogy így rám-mered, én is rábámulok, hogy mi lelte?

- Hát te? - böffen rám végre, - itt vagy?

- Itt, - feleltem csodálkozva a kérdésem.

Valamit hebegett aztán nagy pislogva, mintha menteketődzne, de más főurak érkeztek oda: magukkal vonták.

- Csaba a király! - hangzott egy csoport ordítása a távolból.

Hátramegyek az istállóba: megtalálom a lovamat. Ülök rá csak úgy szőrén, s kiléptetek a nép közé.

Álmod énekel:

Tetemeit tettük hármás koporsóba.
Így vittük föld alá, föld alá, víz alá.
Íjjak hurja pendül; nyilvesszők suhognak:
Hű szolgálid ottan körüléd-borulnak.

Erre a mondatra megáll bennem a szívverés. Megáll, mintha kővé vált volna. Irgalom Istene, mi történt?

A lantos a jobbját terjegetve folytatja:

Tisza árja indul lassú zuhogással.
Elborítja a sírt csillogó hullámmal.
Fáklyák elalusznak, csillagok lehullnak,
Kedves hű szolgálid körüléd-borulnak.
Fekete sötétség hun nemzetre támad,
Feketébb sötétség szívünkben a bánat.

Széttekintek. Szabolcs áll mellettem. Karon ragadom:

- Mit beszél ez a szolgálkról? - hörgöm szinte fuldokolva.

Meghökken. A szemét mereszi rám.

- Nem voltál ott?

- Nem.

- Hogyan lehet az?

- Parancsolatra. Mit beszél az a lantos? Nem értem.

- A szolgálkat éneкли. Hát nem tudod, hogy lenyilazták minden kedves szolgálját? Dehát te...

- Akik a gyászi zsákban voltak?!

- Azokat is.

Csak eltántorodtam, mint akit ólmos füttykössel sujtanak fejbe.

Nem tudom, mikor szálltam le a lovamról? ki mit beszélt hozzám? ki ment el mellettem? ki szólított meg? vagy ki lökött meg? Volt úgy, hogy leültem és Emőkét jajgattam, aztán megint tovább bóborogtam. A hajnal derengő világosságában ott eszmélkedek a Tisza partján, ahova Atilát eltemették. Ülök és bámulok a megőrülés butaságával a sárgán hullámzó vízre.

TORMAY CECILE: RÉGI HÁZ.

Jörg Ulrich könyvkereskedése a Kígyó-utca szegletén volt. A bejárat mellett egy lóca állt a ház falánál, az utca közepén egy vén almafa, melyet nagy lármával kerülgettek az elvétve járó kocsik.

Anna bedugta fejét az ajtón. Ulwing építómester levette szélesperemű, sötét cilinderét.

Az egész bolt tele volt az almavirág illatával és Jörg nagyapa apró mozdulataival mosolyogva jött elő a mennyezetig érő könyvespolc mögül, mely az üzlethelyiséget szelvényben osztotta két részre. A polc előtt vásároltak a vevők. A polc mögött, ahová az utcáról nem lehetett belátni, egy fagygyertya mellett, többnyire magyar viseletű urak ültek a díványon és fojtottan sietve beszéltek egymással.

Aznap többen voltak, mint különben. Középpont az íróasztal szélén egy dolmányos, sovány fiatalember ült. A nyaka csupaszan nyúlt előre kihajló, puha inggallérjából. A haja fésületlen volt, de a szeme csodálatosan nagy és égő.

Annának először tűnt föl életében, hogy milyen szép tud lenni az emberi szem. De aztán észrevette, hogy a fiatal ember beszéd közben, ferdére taposott csizmájával, Jörg nagyapa íróasztalának a rézvereteit rugdossa és szertelen mozdulataival mindent feldönt maga körül. Tiszteletlennek találta őt. Visszament hát a polc elé és tovább olvasott abból a könyvből, melyet nagyatyja választott ki neki. Egy skóciai fiúról szólt, akit Robinson Crusoenak hívtak.

Mások érkeztek a boltba. Senki sem vett könyvet. És az öregek is úgy néztek ki, mintha fiatalok lettek volna.

A polc mögött pedig még egyre beszélt az a lázas, félszeg ember és időnként hallatszott, amint a csizmája sarka a rézveretekhez ütődött. Anna nem figyelte, hogy mit mond. Érdekelte a könyv. Egy szó azonban, onnan bennről mégis többször a füléhez ért. De a szó nem szívódott föl az öntudatába. Megismétlődő hangzás maradt.

A bolt közepén egy úr állt meg. A képe csontos volt és csak az álla alatt viselt szakállt. Szűk nadrágja zsebéből sallangos dohányzacskó lógott ki.

A szomszédja meglökte.

- Beszélhetsz. Magunk között vagyunk.

A csontosképű egy írást mutatott.

- Hiába járok reggel óta. Az emberek féltik a bőrüket. Nincs nyomtatóintézet Pesten, amely ezt a proklamációt kiszedné.

Mikor Jörg Ulrich az írás fölé hajolt, kopasz fején megcsillant a világosság és a sárgásan ősz hajkoszorú mulatságosan mozgott a füle körül.

- Ez nem proklamáció, - súgta valaki - ez revolúció.

Jörg Ulrich előrenyújtotta a kezét.

- Az én nyomtatóintézetem vállalja a kiáltványt, - olyan igénytelenül mondta ezt, hogy Anna nem értette, miért tódulnak az urak egyszerre mind köréje. De mikor ránézett, nem találta őt többé furcsának. Apró szeme fénylett az ősz pillák alatt és az arca a kis biblia Szent Péteréhez hasonlított.

Két suhanc futott el az ajtó előtt.

- Szabadság!... rikácsolták élesen.

Anna ráismert arra a szóra, melyet az előbb a polc mögül hallott. Ezek is azt akarják. Milyen egyszerű, mindenki ugyanazt akarja. Szabadság! Éppen úgy hangzik, mintha azt kiáltanák: Ifjúság. És úgy rémlett neki, hogy valami máshoz is hasonlít ez a szó. Valami máshoz... Egyszerre eszébe jutott annak a félszeg fiatalembernek a lázas szeme.

A városháza felől futó alakok jöttek lefelé az utcán: mesterlegények, asszonyok, diákok, cselédek. A német színház komédiásai is közöttük voltak. Anna megismerte a rablólovagot és a királynét. A királyné szoknyája rongyos volt.

- Éljen a sajtószabadság! Le a cenzorokkal!

Ulwing építőmester, aki eddig szinte részvétlennek látszott, bólintott egyet. A budai cenzorra gondolt, aztán mosolyognia kellett önmaga felett: milyen kicsiny szegletből nézi az ember a világot, amely pedig olyan nagy.

Az utca kövezete sok lépéstől kopogott megint. Mások jöttek. Azok is futottak, szétvetett tagokkal, egymásnak ütődve. Egyszerre, onnan kinnről egy hang hallatszott, mely mintha a nagy tavaszról szakadt volna ki, mindenhatóan áradt szét a levegőben.

Valaki beszélt...

A könyvesboltban csend lett. Az emberek felálltak. Értük jött a hang. Szemközt kinyíltak a házak ablakai. A hang betódult a német polgárlakásokba. Betöltötte a dohos szobákat, az ósdi üzleteket, az utcákat és amihez hozzáért, az tüzet fogott tőle. Ez a hang a láng zenéje volt.

Ulwing Kristóf az ajtóhoz ment. De a küszöbön megállt. Mögötte megmozdult az egész bolt. Kitódultak mellette az emberek. Jörg Ulrich apró, gyors lépésekkel szaladt a nagyfejű boltosinas mellett. Mind futottak. Az építőmester is futni kezdett ellenállhatatlanul.

Az utcából kiáltott vissza Annára:

- Te itt maradsz!

A könyvesbolt egészen üres lett és a kis leány szorongva nézett körül, aztán, mintha zenét hallgatna, az ajtófélfának támasztotta a fejét. Nem láthatta azt, aki beszélt, messze volt tőle. Csak a hang lelke jutott el a füléhez, mégis érezni kezdte, hogy idegenül új az, ami történik vele. Szép borzongás gyöngyözött végig a hátán. A hang szédítette és ringatta, vont a maga felé. Nem állt ellent, oda engedte magát és a kis Ulwing Anna öntudatlanul beleolvadt abba a nagy magyar tavaszba, mely most beszélt először hozzá.

Mikor a láthatatlanban elnémult a hang, felrivalgott a tömeg.

A bolt előtt egy deák teletorokkal kezdett énekelni. Egyszerre az egész utcában feltört az a dal, melyet Anna később sokszor hallott. A deák sebesen felmászott az almafára és vadul lengette a kalapját. Az arca tüzelt; a gallyak mozogtak alatta: csupa fehér virág lett a kövezet.

Anna is szerette volna a zsebkendőjét lobogtatni. Énekelni is szeretett volna, mint a deák. A levegőben egységes, végtelen öröm úszott. Az emberek összeölelkeztek és futottak.

- Szabadság!

Egy sajátos alak közeledett az utca végéről. A házak fala mellett jött, óvatos, ingó léptekkel. Minduntalan megállt és bizalmatlanul tekintett körül. Violaszín frakkja furcsán lebegett, fehér harisnyája vastag ráncokat vetett csatos cipője felett.

Anna zavaros ijedséget érzett. Sohasem látta még Sebastián bácsit így kinn az utcán, Pesten. Szinte akarata ellenére meglapult az ajtó mögött. „Talán nem lát meg. Talán odébb megy...” És közben eszébe jutott a két lázas szem és az a szó, mely úgy hangzott, mintha azt mondták volna: ifjúság. És a hang... és a dal... Sebastián bácsi olyan öreg és olyan messze volt.

Anna lesütötte a szemét, míg a kövezeten lassan mozgott feléje két otromba cipő rozsdás csattja.

A deák hangosan nevetett fenn a fán:

Hát ez micsoda madárijesztő? Miféle régi idők sétálnak itt?

Anna szomorú lett és a szeme könnyelábadt. Most tudta meg, hogy mennyire szereti Sebastián bácsit.

- Ő az enyém! - kiáltotta kétségbeesetten és kitérte a karját az öreg ember felé.

Sebastián bácsi semmit sem vett észre az egészből. Leült a lócára a könyvesbolt elé, kalapját letette a földre és egy hatalmas, tarka zsebkendővel soká törülgette a homlokát.

- Éppen jókor kerültem ide. Micsoda felfordulás. Hová jutunk! Hová jutunk!...

Anna megint távol érezte magát tőle, de azért egészen közel húzódott hozzá, hadd lássák az emberek, akik kinevették Sebastián bácsit, hogy ők ketten összetartoznak.

MÓRICZ ZSIGMOND: ERDÉLY.

Ahogy körülnézett, a fejedelem egy pillanatra úgy érezte, mintha ellenségek, farkasok, vadak közt volna.

Megszédült, de aztán a saját hangos szavaitól elfelejtette.

Géczy a fejedelem hintójának szerelésénél maga ott volt s babrált a tokokkal, amiben a puskák voltak s a szíjakat úgy megkötözte, hogy azt elbontani nem lehetett.

Lónyay Farkas, szokása ellenére lóra ült s Komáromi Andrást is szólította:

- Gyere András komám, - mondta - kísérik a szegény fejedelmet.

Mikor a fejedelem beült a hintóba, meglátta két hű emberét.

- Ti is itt vagytok? - szólott - jobb vóna, ha odafel ügyelnétek.

Lónyay Farkas csendesen meghajtotta a fejét:

- Felsőges uram, ne üzzön el felséged magátul.

- No gyertek, üjjetek be - mondta a fejedelem Géczynek s Abaffynak.

- Dehogy, nagyságos uram, - szólt hangosan Géczy - még azt mondanák, őrizzük Nagyságodat!

A fejedelem elmosolyodott s egymagában hátra dült. Lent csaholt a kutya s ahogy a hintó megindult, kinyújtott nyelvvel, kínálkozva, könyörögve nézett rá.

Fütyentett neki s a kutya boldogan s nagy szökéssel felugrott a lába elé a kocsiba s áhítatosan bámult a szemébe.

Megsímogatta a fejét, nem tudta mi van vele, nagyon magában érezte magát, jól esett a szívének, hogy ez a kutya legalább vele van.

A hintó gyorsan haladt s a nép szokás szerint most is bámészkodott, a szűk utcákon végig; ahogy a hostádra értek, a várkaput, ahogy a kocsi kiment, rögtön felvonták; Lónyay Farkas észrevette, visszafordult s álmélkodva nézte, mi ez, mit akarnak, de mire visszanézett, akkorra a kocsi megállott, mert a sorompó kapuja megint be volt zárva.

A fejedelem bosszúsán nézett előre, hogy megint a tegnapi jelenet ismétlődik, de csak annyit tudott kérdeni:

- Géczy!... Mi az?

- Finis rei! - nagyságos uram, - kiáltotta Géczy, - Gloria dei! - s hozzátette csöndesen: - Hála Ég urának: vége az világnak!...

A fejedelem felállott a hintóban, de már akkor két oldalról mintegy hatvan lóval vágattak rá a hajdúk, elől Szilassy János s puskákkal sortüzet adtak rá.

Megsebesült, de kiugrott a kocsiból s egy fűzfához menekült.

Kardját vonta s Géczy után nézett, aki lóhátról s nevetve nézte az ő futását.

A fűzfa mellett újabb lövések érték, akkor megrohanták a hajdúk s első volt Szilassy János, aki szembe vágta:

- Nesze az öcsémért, nagyságos uram!

- Nesze a feleségemért - kiáltotta Zambó Mátyás!

- Nesze az országért, nesze Nagy Andrásért, nesze a sok latorságért! - vagdalták, míg összeesett.

A kutya vonított s üvöltött s lábaikrájába harapott a hajdúknak, de elvesződött szegény egy csizmán, Lónyay Farkas karddal rohant közéjük, de levágták hamar s Komáromi Andrást is.

A hajdúk, szokásuk szerint, mindjárt megfosztották ruhájától, lehúzták róla még a csizmát is s a testet bevetették, mint egy dögöt a Pecze vizébe.

Senki sem volt, aki szánta volna, csak a kutya maradt teste mellett s maga is véresen, letörött lábbal ott feküdt s nyalogatta sebét s elkergette a holtról a legyeket.

Ha valaki közeledett, veszett vicsorgással fenyegette s távol tartotta az estefelé előkukucskáló kíváncsi parasztokat, akik később azt beszélték, maga az ördög őrizte lángot okádó torokkal a testet.

A hártýára, amit a fejedelem akart tele írni Mathias II.-nek, a bécsi császárnak, - Géczy írt levelet még ezen a napon Bethlen Gábornak, akiről akkor jött a hír, mikor visszaértek a palotába, hogy 23-án új fejedelemmé megválasztották. Bethlen rögtön elolvasta a levelet.

- Ó a boldogtalan! - kiáltott fel rémulten. - Meggyilkolták Báthory Gábort!

Bethlen így szólt:

- Másoknak a fejedelemség dicsősége öröm és jóérzés: nekem teher és lesújtó sors... Mások életük legfőbb munkáját végzik érte: én ki nem térhettem előle. Más fejedelmek virítanak, mint a virág a napban s tündöklenek, mint az aranymadár az égen: én szomorú vagyok s fekete. Bizony tündérország elmúlt Erdélyből mind fejedelmével együtt s a szép asszonyokkal... Már nekünk nincs más Erdélyünk, csak egy kipusztított tündérkert s nincsenek más asszonyaink, csak szegény szenvedő némberek, akik böjtölni fognak mások vendégsége után s dolgozni mások tombolása után s takarékoskodni mások pazarlása után... Báthory Gábor nagy lélek volt: a legkülömb, akit valaha ifjúban remélhattünk: igazi tündérkirályfi, de a tündérek nem e világra valók... Aki emberfia magasabb szellemekkel fog kezét: belepusztul a szerencsébe...

MAGYARÁZÓ SZÓTÁR

(A szemelvények elavult, nehezen érthető szavaihoz.)

alejt = gondol.
azannya = ekkora, annyi.
asszú = száraz.
befedez = beborít.
berbitél = fecseg, gajdol, mormog (Pázmány; már a kódexekben is).
délszínre hozni = napfényre, felszínre hozni (Faludi, de előbb Pázmány is).
emlékezésvel méltó = emlékezésre méltó (a latin ablativus hatása).
emlékezetet tenni = említeni.
ezennyi = ennyi.
firkál = furkál (Pápai Páriz szerint; előfordul Rosnyainál).
folyár = parázna ember.
fordólt (farkas) = megtért.
gyülhözség, gyülhözés = düh.
idén = órán (idő óra jelentéssel is).
ínek = ének.
incselkedik = igyekszik.
hagyás (új) = szövetség (új).
háromszer = háromszor.
hogyhana = hogyha.
hők-megtompák = hőköl, hátrál, riad; megtompul = megbutul.
hütös = hív.
jáspiskíj = áspiskígyó.
jonkább = inkább.
kegég, kegyék = pedig.
kegéglen = pediglen.
kelebét = kebelét (palócosan ma is).
kiötletik = kiöntetik (az önt ige régi ött alakjának képzése).
kófiúm = skófiúm, aranyhímzés.
kül = kívül (kapuján kül, kapuján kívül).
maga = jóllehet.
mednek vala = mennek vala (mint vagynak vannak, megynek mennek helyett.)
meges = ugyancsak.
meghatá = megszáll, átjár.
megvonsz = elvon.
mi-nem = vajjon nem (mi régi kérdő- és kötőszó).
mívelkedet = cselekedet.
nagy elig = alig-alig.
nékihez = valakihez.
nételen = nőtlen (Berzsenyi tréfás jegyzete: „nételen és nem nőtelen, mert 50. esztendő korára csak megnő az ember, de nincs, né’-je, mint Nagyné, Kisné”.)
pikonhok = latin galea, sisak, egy változata, a német „Beckenhaube”.
sömörgés = pattanásos féle.
sólya = saru.
szemérmét vall = szégyent vall.
szerzjök = készítsünk.
teszek húsvétet = tartok húsvétot.

TUDOMÁNYOS IRODALOM

(Jelentősebb műfaj= és stílustörténeti munkák.)

Összefoglalások:

Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. I-II. 1887.
Császár Elemér: A magyar regény története. 1922.
Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete. I-VII. 1933.
Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. I-II. 1934.
Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig. I-II. 1925-26.

Az egyes stíluskorszakokra:

Zolnai Gyula: Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. 1894.
Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931.
Farkas Gyula: A reformáció korának irodalma. Debreceni Szemle. 1929.
Brisits Frigyes: A XVII. sz. magyar irodalma. Debreceni Szemle. 1930.
Horváth János: Barokk ízlés irodalmunkban. Napkelet. 1924.
Alszeghy Zsolt: A XVII. század. 1935.
Zolnay Béla: Mikes Kelemen. 1930.
Horváth János: A magyar irodalmi népiesség. Faluditól Petőfiig. 1927.
Harsányi István: Rokokó ízlés a magyar irodalomban. 1930.
Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. 1929.
Szerb Antal: A magyar preromantika. 1929.
Zsigmond Ferenc: Dugonics stílusa. (Pallas Debrecina. 1936.)
Farkas Gyula: A magyar romantika. 1930.
Staud Géza: Orientalizmus a magyar romantikában. 1931
Gedeon Jolán: A „nyugatos” franciáság előzményei. (Irodalomtörténet. 1937.)
Zolnai Béla: Körmondat és tiráda. 1929.
Zolnai Béla: Biedermeier. 1935.
Juhász Géza: Eötvös József. Debreceni Szemle. 1933.
Péterfy Jenő: Kemény Zsigmond. (Összegyűjtött munkái I. k.)
Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése elbeszélő irodalmunkban. (Budapesti Szemle. 1925.)
Zsigmond Ferenc: Jókai. 1924.
Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve. 1910.
Sik Sándor: Gárdonyi-Ady-Prohászka. 1928.
Horváth János: Herczeg Ferenc. 1926.
Németh László: A Nyugat elődei. (Tanu. 1932.)